

ДЕРЖАВНИЙ КОМІТЕТ АРХІВІВ УКРАЇНИ

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

СТУДІЇ

*з архівної справи
та документознавства*

Том сімнадцятий

Київ
2009

ББК 79.3я 53
С 88

Студії з архівної справи та документознавства / Держкомархів України, УНДІАСД ; [редкол.: І. Б. Матяш (голов. ред.) та ін.]. – К., 2009. – Т. 17. – 180 с.

До щорічника увійшли, переважно, матеріали Міжнародної наукової конференції «Архівознавство як наука» (Київ, УНДІАСД, 14–15 травня 2009 р.), на якій обговорювалися основні проблеми функціонування архівознавства як самостійної галузі наукових знань.

Для істориків, архівістів, документознавців, джерелознавців, викладачів та студентів вищих навчальних закладів України, інших зацікавлених читачів.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

І. Б. Матяш (головний редактор),
Г. В. Боряк, І. Н. Войцехівська,
Л. А. Дубровіна, С. Л. Зворський, С. Г. Кулешов,
М. В. Ларін, Л. П. Одинока, Г. В. Папакін,
Р. Я. Пиріг, В. А. Смолій, Н. М. Христова

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси
та інформації 04.07.96 серія КВ № 2110

Зареєстровано Вищою атестаційною комісією України
як фахове видання зі спеціальності «Історичні науки»
(Бюлетень ВАК України, 1999, № 4, с. 47)

Рекомендовано до друку Вченою радою
Українського науково-дослідного інституту
архівної справи та документознавства
(протокол № 8 від 27 липня 2009 р.)

*Розповсюдження та тиражування без офіційного дозволу Українського
науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства забороняється.
Редколегія не завжди поділяє точку зору авторів, зберігає оригінальний стиль матеріалів,
залишає за собою право скорочувати тексти.*

*Друковані в інших виданнях матеріали до розгляду не приймаються.
При передруку публікацій посилання на «Студії з архівної справи
та документознавства» обов'язкове*

© Український науково-дослідний інститут архівної
справи та документознавства, 2009
© Автори публікацій, 2009

ЗМІСТ

Теорія і методика архівознавства

Матеріали Міжнародної наукової конференції «Архівознавство як наука» (14–15 травня 2009 р., м. Київ)

- Матяш Ірина.* Архівознавство як наука: витоки та вектори формування змісту 7
- Федосов Владимир.* Методологические основы архивоведения 11
- Ларин Михаил.* О научном обеспечении архивного дела в Российской Федерации 16
- Калакура Ярослав.* Архівознавство в контексті міждисциплінарних зв'язків 24
- Кулешов Сергей.* Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу? . . . 29
- Чиркова Марина.* Архів: сучасна полісемантичність терміну 32
- Барабаш Тарас.* Рецепція планіметрії у палеографії: опис графіки літер латинського письма актових книг магістрату м. Мостиська за 1599–1634 рр. (на матеріалах ЦДІАЛ України) 36
- Жумарь Сергей.* Структурно-тематический анализ современной архивоведческой библиографии в республике Беларусь 41
- Тасиц Наталья.* Теоретические аспекты разработки Единого классификатора документной информации Архивного фонда РФ 44
- Артамонова Светлана, Одинока Лініна.* Національні стандарти з архівної та бібліотечної справи як основа уніфікації технологічних процесів у діяльності науково-довідкових бібліотек архівних установ 49
- Бойко Галина.* Теоретико-методичні засади організації та ведення обліку документів в архіві 58
- Патик Вікторія.* Проблеми архівознавства у науковій творчості В. І. Стрельського 63
- Валякко Ірина.* Архівна спадщина Дмитра Чижевського як одне з джерел написання його інтелектуальної біографії: методологічні проблеми та завдання . 68
- Селіверстова Катерина.* Експертиза цінності документів: уточнення поняття та його змісту 73
- Ковтун Марина.* Питання архівознавства на сторінках журналу «Архіви України» 82
- Зозуля Світлана.* Термінологічна лексикографія в архівознавстві 87
- Купченко Віра.* Напрями та форми науково-методичної роботи з комплектування державного архіву . . . 93

Архівна справа: історія та сучасність

- Мага Ірина.* Архівний менеджмент: до питання рейтингування державних архівів 97
- Іванова Ольга.* Проблема розграничення понять в архівоведенні (на прикладі дефініцій комплексів документів личного происхождения) 112

Документознавство: історія, теорія, практика

- Леміш Наталія.* Документи з проходження державної служби особовим складом адміністративних установ Російської імперії в першій половині XIX ст. (на прикладі адміністративних установ Чернігівської губернії) 119
- Палеха Юрій.* Класифікування кадрових документів 125

Історія установ, товариств і об'єднань

Лебедева Валентина. Гомельская городская директо-
рия (декабрь 1918 – январь 1919) 133

Огляди архівних фондів

Кучерена Микола. Історія Волині міжвоєнного періо-
ду в документах Державного архіву Волинської
області 142

Персоналії

Тельвак Віталій. Михайло Грушевський та німецьке
слов'язознавство першої третини ХХ століття 148

Ємчук Оксана. Праці українських науковців про жит-
тя та діяльність С. І. Маслова 155

Рецензії, повідомлення

Зворський Сергій. І в Естонії є частка України . . . 164

Гика Володимир. Нове видання Державного архіву
Волинської області 171

Монько Тетяна. Перше універсальне архівознавче
видання 166

Зворський Сергій. У спеціалізованій вченій раді
УНДІАСД: хроніка подій (2005 – липень
2009 рр.) 172

Коваль Оксана. Міжнародна наукова конференція
«Архівознавство як наука» (Київ, 14–15 травня
2009 р.) 168

Артамонова Світлана. Про реалізацію наукового
проекту «Українська архівна енциклопедія» . . . 170

Відомості про авторів 178

CONTENTS

The theory and methods of the science of archives

Materials of the International scientific conference «Science of archives as a science» (May 14–15, 2009, Kiev)

- Matiash Iryna.** Science of archives as a science: sources and vectors of contents formation 7
- Fedosov Vladimir.** Science of archives methodological bases 11
- Larin Mikhail.** About scientific support of archival affairs in the Russian Federation 16
- Kalakura Yaroslav.** Science of archives in a context of interdisciplinary relations 24
- Kuleshov Sergiy.** An archive, a library, a museum: integration attempt on communication approach principles? 29
- Chirkova Maryna.** An Archive: modern polysemantics of the term 32
- Barabash Taras.** Reception of planimetry in the paleography: the description of Latin letters script of Mostisk city council act books for 1599–1634 (on materials of the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv) 36
- Zhumar Sergey.** The Structurally-thematic analysis of modern archival science bibliography in Republic Belarus 41
- Tasits Natalia.** Theoretical aspects of the united classifier of the Russian Federation archival fund record information working out 44
- Artamonova Svitlana, Odynoka Linina.** National standards of the archival and library affairs as a basis for unification of technological processes of the archival establishments' research libraries activity 49
- Boyko Galyna.** Theoretical and methodical principles of record keeping organisation and conducting in the archive 58
- Patyk Victoria.** Problems of the science of archives in V. I. Strelskyi's scientific works 63
- Valiavko Iryna.** Dmytro Chizhevskyi's archival heritage as one of sources of his intellectual biography writing: methodological problems and tasks 68
- Seliverstova Kateryna.** Expertise of documents value: specification of concept and its content 73
- Kovtun Maryna.** A science of archives question on «Archives of Ukraine» journal pages 82
- Zozulia Svitlana.** A terminological lexicography in the science of archives 87
- Kupchenko Vira.** Directions and forms of scientifically and methodical work on the state archive acquisition . . . 93

Archival affairs: history and the present

- Maga Iryna.** Archives Management. For the Problem of the Rating of State Archives 97
- Ivanova Olga.** A science of archives concepts differentiation problem (on example of personal origin documents complexes definitions 112

Science of documents: history, theory, practice

- Lemish Natalia.** Documents of the Russian empire administrative agencies staff state service at the first half XIX century (on example of Chernigiv province administrative agencies) 119
- Palekha Yuriy.** The personnel documents classification on 125

History of establishments, societies and associations

Lebedeva Valentyna. Gomel city directory (December, 1918 – January, 1919) 133

Archival Fonds Reviews

Kucherepa Mykola. History of Volhyn at the intermilitary period in the State Archive of Volhyn Oblast documents 142

Personalities

Telvak Vitaliy. Mykhaylo Grushevskiy and German Slavic studies of the first third of XX century 148

Yemchuk Oksana. The Academic Writings of Ukrainian Scientists about Life and Work of S. I. Maslov . . . 155

An Information and Review

Zvorskyi Sergiy. Estonia has part of Ukraine too 164

Artamonova Svitlana. About Realization of Scientific Project «Ukrainian Archival Encyclopedia» 170

Mon'ko Tatjana. The First Universal Archival Publication 166

Gyka Volodymyr. A new edition of the State Archive of Volhyn Oblast 171

Koval Oksana. An international scientific conference «Science on archives as a science» (Kyiv, May, 14–15, 2009) 168

Zvorskyi Sergiy. At specialised academic council of Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Keeping: chronicle of events (2004–2009) . . 172

An Information about Authors 178

Розділ 1

ТЕОРІЯ І МЕТОДИКА АРХІВОЗНАВСТВА МАТЕРІАЛИ МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ «АРХІВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА» (Київ, 14–15 травня 2009 р.)

УДК 930.25

Матяш Ірина

АРХІВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА: ВИТОКИ ТА ВЕКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗМІСТУ

У статті висвітлено питання формування дефініції «архівознавство» (архівна наука) та порушено проблему змісту архівознавства як науки.

Ключові слова: архівознавство, архівна наука, система знань, архівний документ, архівний фонд, об'єкт архівознавства, наукові дослідження.

В статье освещен вопрос формирования понятия «архивоведение» (архивная наука) и поднимается проблема содержания архивоведения как науки.

Ключевые слова: архивоведение, архивная наука, система знаний, архивный документ, архивный фонд, объект архивоведения, научные исследования.

It is taken up the question of «Science on Archives» (an archival science) concept formation and risen the Science on Archives as a sciences maintenance problem in the article.

Key words: Science on Archives, an archival science, system of knowledge, the archival document, archival fond, object of the Science on Archives, scientific researches.

Останнім часом досить часто серед науковців-гумантаріїв виникають дискусії щодо повноцінності архівознавства як науки, необхідності розроблення загальної теорії архівознавства, специфіки його об'єкта та предмета, оригінальності наукових методів. З одного боку, саму постановку таких проблем можна розцінювати як «зазіхання» на дисциплінарний статус архівної науки, спроби повернення її до рангу прикладних, «допоміжних» дисциплін. А з іншого – розглядати як початок нового етапу розвитку теоретичних досліджень у архівознавстві. Адже архівна теорія, як і будь-яка інша, становить собою систему наукових знань, що узагальнюють практичний досвід і виявляють сутність досліджуваних явищ, їх внутрішні зв'язки, закони функціонування і розвитку. Кардинальні зміни в суспільстві, невпинний рух до суспільства інформаційного, вимагає нових підходів і в архівознавчих дослідженнях. Такою ідеєю позначені праці окремих українських та зарубіжних науковців, зокрема: К. Б. Гельмана-Виноградова, Є. В. Старостіна, Т. І. Хорхордіної, Л. А. Дубровіної, Г. В. Боряка та ін. Для усвідомлення сучасного стану науки, варто звернутися до її витоків та формування змісту.

Архівознавство (архівна наука, наука про архіви) – порівняно молода наука, конституювання якої як наукової галузі знань та навчальної дисципліни на теренах Європи пов'язане з кінцем XIX – початком XX ст. Утім, два випуски галузевої бібліографії, підготовленої архівістом Страсбурзького державного архіву Якобом Венкером¹ в 1713 та 1715 рр., уже свідчили про початок спеціалізації знань. Отже, вже на початок XVIII ст. усвідомлювалася потреба у спеціальній історичній дисципліні, орієнтованій на дослідження архівної справи. Перші спроби постановки наукових проблем архівістики було здійснено в останній чверті XVIII ст. Зокрема, французький архівіст Баттенеу у праці «Французький архівіст або надійний метод упорядкування архівів» (1775) виклав методику дешифрування старих текстів та сформулював засади їх зберігання в архівах, наголосивши на необхідності спеціальної освіти архівістів, а німецький таємний архіваріус із Плассенбурга Філіп Ернст Шпісс у нарисі «Про архів» (1777) подав елементарні принципи класифікації документів за походженням та вперше порушив пи-

© Матяш Ірина, 2009

тання про відкриття архівної інформації для наукового використання.

Термін «архівна наука» (нім. «Archivwissenschaft») запровадив до наукового обігу Йозеф Антон Егг у праці «Теоретичні основи архівознавства» (1804), зміст якої однак точніше визначав підзаголовком «Про практичні рекомендації щодо створення та опрацювання архівів і реєстратур». У праці йшлося про схему класифікації грамот (незабаром широко застосовувану на практиці), але дефініція поняття не розглядалася. У квітні 1820 р. без тлумачення (для означення засад підготовки «кар'єрних» архівістів) використав термін «архівна наука» автор однієї з перших російських концепцій архівної реформи барон Г. А. Розенкамф². До усвідомлення необхідності розроблення теоретичних засад архівної науки, розвитку інтелектуально-понятійного аспекту діяльності архівістів спонукав накопичений досвід. Початок наукового осмислення історії та принципів функціонування архівів, оформлення архівознавства як спеціальної дисципліни символізували архівні «бестселери»: стаття відомого французького історика-архівіста Шарля Ланглуа «Наука про архіви» (1885), праця професора Мюнхенського університету Франца фон Лоера «Вчення про архіви. Основні риси історії, завдання та організація наших архівів» (1890) та підручник голландських архівістів Семюеля Мюллера, Йозефа Фейта та Роберта Фруїна «Правила упорядкування та описування архівів» (1898)³. На початку ХХ ст. фундаментальні праці створили німецькі (В. Лоеве, Т. Хальтцингер) та італійські (Е. Себастьян, П. Тадді) архівісти.

Герменевтика природи поняття «архівознавство» («архівна наука») засвідчує, що зміст дефініції еволюціонував разом із розвитком науки про архіви від допоміжної історичної дисципліни до спеціальної галузі історичної науки, комплексної науки про архівну справу. Поєднання в змісті поняття історико-теоретичного і методично-практичного аспектів науки про архіви, його бінарна сутність («історія архівів та архівної справи» – історичний аспект; «теорія і техніка архівної справи»⁴ – теоретико-прикладний, «технологічний» аспект) зумовлювали в ХІХ – аж до середини 20-х рр. ХХ ст. подвійне тлумачення, зафіксоване в російських термінах «архивоведѣніи» та «архивоведение»⁵, німецьких – «Archivwissenschaft» і «Archivkunde», французьких – «Science des archives» і «Service des archives». Функції «обслуговування», притаманні архівній науці на її емпіричному рівні, з плином часу почали

витіснятися функціями пізнання, осмислення, продукування нових знань.

У найближчому наближенні до сучасного розуміння зміст поняття архівознавства викристалізувався у міжвоєнний період. Активні термінологічні дискусії в різних країнах припали на другу половину 20-х років ХХ ст., коли розвиток архівної науки набув апогею. Фундаментальні дослідження Х. Дженкінсона, Є. Казанови, С. Пістолезе⁶ та ін. узагальнювали теоретичні та практичні аспекти архівознавства, формували його терміносистему. У цей час до широкого наукового обігу увійшов термін «архівістика» (франц. – L'Archivistique, італ. – archivistica, польськ. – archivistyka, іспанськ. – archivística) з дещо відмінним тлумаченням: а) як аналог терміну «архівознавство»; б) як одна з дисциплін науки про архіви; в) як узагальнююче поняття щодо термінів «архівознавство» та «архівна справа» в їх єдності.

Відображенням термінологічних пошуків на українському ґрунті стали позиції двох видатних істориків-архівознавців В. Веретенникова та В. Романовського. Професор Веретенников не включав до змісту поняття «архівознавство» історичний аспект, розглядаючи його як «таку наукову дисципліну, що має своїм завданням встановити, як треба відповідним способом науково опрацювати архівний матеріал, щоб цілком застосувати його використання з метою наукового дослідження, по-перше, і з метою практичного використання, по-друге»⁷. Значно ширше розумів зміст архівної науки В. Романовський, вважаючи її самостійною, а не «допоміжною для історії» наукою, «системою знань» про «історію архівів і архівних фондів, історію розвитку архівної науки, архівного законодавства», покликаною «дати керуючі вказівки для раціональної класифікації архівного матеріалу, форм і засобів охорони, обліку та вивчення, і, нарешті, встановити відношення до архівознавства близьких до нього наук»⁸. У розумінні ученим архівознавства як системи знань, спрямованої на вироблення оптимальних форм і методів обліку, класифікації, зберігання документів та забезпечення суспільства ретроспективною інформацією, мала місце смілива думка про комплексність і самостійність архівної науки.

Справедливість його ідеї було належно оцінено лише в середині 1990-х рр. Глобальні зміни в парадигмі наукового знання на межі ХХ і ХХІ ст., формування інформаційного суспільства істотно вплинули на стан архівознавства, зумовили коригування його інтелектуального інструмента-

рію, розширення та зміни характеру зв'язків з іншими науками, опанування результатів, отриманих цими науками й міждисциплінарного синтезу знання.

Архівознавство набуло значення *системи знань про архіви, комплексної науки, що вивчає історію архівістики і з'ясовує її тенденції та закономірності, розробляє теоретичні, правові та методичні питання архівної справи, досліджує типологічний склад та інформаційний потенціал архівних фондів*. Досить вдале з точки зору філософського розуміння науки як особливого виду соціальної пам'яті людства⁹ «широке» розуміння архівознавства як науки про формування основ соціальної пам'яті запропонувала сучасна російська вчена Т. І. Хорхордіна¹⁰. Її розуміння продовжує ідеї К. Б. Гельмана-Виноградова про архіви «документальну пам'ять ноосфери» Людина і людство в процесі своєї життєдіяльності утворюють численні документальні масиви, фіксуючи інформацію про суспільний розвиток (у найширшому розумінні). Без цієї інформації нові інтерпретації, та й історичні дослідження взагалі не можливі.

Таким чином, Т. І. Хорхордіна пропонує виокремлення нової, похідної від архівознавства, дисципліни – архівософії на стику методології та теорії наукознавства, філософії (культурології), інформатики та архівознавства, завданнями якої є вивчення першоджерел, первинної інформації, що міститься в архівних документах з метою об'єктивної реконструкції реальних фактів і подій та отримання нового знання. Завдання архівософії полягають у вивченні архівів як інформаційної метасистеми загальнопланетарного масштабу, розвитку загальнолюдських уявлень про культурні цінності в діяльності архівістів та дослідників, психолого-етичних питань взаємодії між архівістом і архівом.

Новаторством позначена і спроба виокремлення подібної наукової дисципліни відомим російським істориком архівів Є. В. Старостіним. На його думку, слід вирізняти архівологію – наукову галузь знань, що формується на стику джерелознавства та архівознавства й займається виявленням і розробленням найважливіших комплексів джерел з історії архівної справи та архівів: описів, каталогів, путівників, справ, фондів, колекцій, архівів, проектів архівних законів тощо. Розробленню поняття «архівологія» прислужилися праці російських учених – проф. В. В. Кабанова, який окреслив предмет «архівного джерелознавства» на підставі способу виробництва документа, та проф. Б. С. Ілізаров,

що прагнув ствердити в нашій архівознавчій науці концепцію «архівів – соціальної пам'яті суспільства», а також французького проф. А. Жирі, який мріяв про майбутню теоретичну дисципліну, об'єктом якої стануть письмові документи всіх країн і часів. Документи формують у цілому «графічну пам'ять» людства, своєрідну матеріальну основу наших знань. Близький до цього розуміння був В. М. Автократов.

Є. В. Старостін вважає, що в ширшому сенсі «архівологія» не тільки вивчає проблеми «архівного джерелознавства», але й досліджує всі аспекти документування людського досвіду. А це має виняткове значення для правильного прочитання джерела. Історик, наприклад, надзвичайно важливо знати при підході до висвітлення тієї чи іншої теми про розвиток принципів класифікації документів у архіві або про форми і методи добору на зберігання документів, інформацію яких він використовує; він має бути обізнаний про всі переміщення, що коли-небудь відбувалися в сховищі, наскільки повно зберігся той чи інший комплекс документів, які матеріали і з яких причин передані до інших або знищені. Знання про лакуни в документальному літописі країни так само необхідні для вірної реконструкції минулого, як і відомості про наявність письмових свідчень. Не менш важлива інформація про чинні в той чи інший період розвитку людського суспільства системи документування (не тотожні організації діловодства), про вплив на них політичних, економічних, культурних, ментальних та інших чинників, знання яких може забезпечити дослідників від зайвої витрати часу і нерідко від серйозних помилок. Тобто, архівологія у широкому сенсі покликана вивчати в розвитку всю систему «джерелотворювальних» чинників¹¹. Завдання фахівця в галузі архівології полягає в тому, щоб виділити як загальні ознаки, властиві усім без винятку людським суспільствам, так і особливості, притаманні окремим країнам, конкретним типам цивілізацій.

Розмаїтість нюансів у визначенні поняття «архівознавство» спричинила закономірні дискусії щодо об'єкта і предмета науки. Обговорюються варіанти від максимального звуження розуміння об'єкта як документа/архівного документа до узагальненого, запровадженого відомим російським архівознавцем-теоретиком В. Автократовим – поняття «документна ретроспективна інформація». Спираючись на ідеї В. О. Автократова, білоруський науковець В. Федосов пропонує розуміти під об'єктом архівознавства «архівний фонд або сукупність

всіх документів, що утворюються в результаті діяльності установ, організацій, підприємств усіх форм власності, приватних осіб, призначений для архівного зберігання, що виступають у якості об'єктивної реальності і мають певні якісні взаємозв'язки»¹². Під предметом архівознавства вчений пропонує розуміти теоретичні проблеми документотворення, архівного інформаційного середовища, наукові принципи роботи з документами, закономірності відбору, зберігання, використання архівних документів, визначення та аналіз сутності нових понять в архівній науці, питання економії архівної справи. Зважаючи на повернення в сучасному архівознавстві до теоретичних векторів, ці питання мають обговорюватися окремо.

Архівознавство не є замкнутою, обмеженою галузеву наукою. Воно має розгалужені горизонтальні та вертикальні зв'язки. Взаємодія архівознавства з іншими науками породжує розширення його змісту та стимулює розвиток загальної теорії. Центрами наукових досліджень у галузі архівознавства є Всеросійський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи (Москва, Російська Федерація), Білоруський науково-дослідний інститут документознавства та архівної справи та Білоруський науково-дослідний центр електронної документації (Мінськ, Республіка Білорусь), Міжнародний інститут архівістики в Маріборі-Трієсті (Марібор, Словенія; Трієст, Італія), Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (Україна). Ці наукові інституції тісно взаємодіють із профільними науковими установами та вищими навчальними закладами. Сфера функціонування архівознавства в суспільстві практично не обмежена. Відтак дослідження згаданих установ мають бути орієнтовані на потреби суспільства і відповідати викликам часу. Плин часу і бурхливі геополітичні зміни не позбавили актуальності блискучу думку В. Романовського: «Щоб використати увесь досвід минулих часів, щоб запобігти помилкам в дальшому будівництві, щоб зрозуміти розвиток

і напрямок життя, однаково і адміністратор, і політик повинні звернутися до архіву, щоб знайти відповідь на пекучі питання сучасності»¹³.

¹ Детальніше див.: *Старостин Е. В.* Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М.: Информационно-издательское агенство «Русский мир», 1997. – С. 11–19.

² Див.: *Матяш І.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років. – К., 2000. – С. 120; *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М., 2003. – С. 46.

³ Успіх останнього видання засвідчувало те, що 1905 р. «Правила...» було перекладено німецькою мовою, 1908 – італійською, 1910 – французькою, 1924 – українською, 1925 – російською, 1940 – англійською мовами. Переклад українськими архівістами «архівного бестселера» свідчив не лише про актуальність для них висвітлених у праці питань, а й про відсутність усередині 1920-х років їх самоізоляції від світової архівознавчої думки.

⁴ Див.: *Хорхордина Т. И.* Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М., 2003. – С. 56.

⁵ Існування двох термінів в російській архівній термінології зникло в результаті реформи російської орфографії 1918 р.

⁶ *Jenkinson H.* A Manual of Archive administration including the Problems of War Archives and Archive making. – Oxford, 1922; *Casanova E.* Archivistica – Siena, 1928; *Pistolesse S.* Les archives europeenes du XI siecle a nos jours. – Roma, 1934.

⁷ *Веретенников В.* Архівознавство: Лекція 1. – Х.: Рад. школа, 1931. – С. 2.

⁸ *Романовський В. О.* Вступні уваги // Романовський В. О. Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., 1927. – С. 5–10.

⁹ *Философский энциклопедический словарь.* – М., 1983. – С. 405.

¹⁰ *Хорхордина Т. И.* Российская наука... – С. 43.

¹¹ *Старостин Е. В.* Архивы России: Методологические аспекты архивоведческого знания: учеб.-метод. пособие. – М., 2001. – С. 15–23; *Старостин Е. В.* Как рождался термин «архивное источниковедение» // Документ. Архив. История. Современность. – Екатеринбург, 2000. – Часть 2. – С. 17–20; *Старостин Е. В., Чудиновских В. А.* Архивы и архивное дело в зарубежных странах. – Свердловск, 1991. – С. 8–10.

¹² *Федосов В.* О теории архивоведения как науке // Студії з архів. справи та документознавства. – 2007. – Т. 15. – С. 26.

¹³ *Романовський В. О.* Вступні уваги. – С. 9.

*Федосов Владимир***МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ АРХИВОВЕДЕНИЯ**

У дослідженні проаналізовано сучасне архівознавство як специфічна система наукових знань, його основні теоретичні проблеми; окреслені власні підходи автора до вирішення методологічних проблем архівознавства, визначені його найважливіші методологічні принципи: наукової об'єктивності, історизму, всебічного і комплексного підходу, неподільності фонду, доступності і відкритості архівної інформації.

Ключові слова: архівознавство, методологія, система наукових знань, аналіз, теоретичні проблеми, методологічні принципи, теорія архівознавства, архівний фонд, архівний документ.

В исследовании проанализировано современное архивоведение как специфическая система научных знаний, его основные теоретические проблемы, очерчены собственные подходы автора к методологическим проблемам архивоведения определены его основные методологические принципы: принцип научной объективности, историзма, всестороннего и комплексного подхода к изучаемым явлениям, неделимости архивного фонда, доступности и гласности архивной информации.

Ключевые слова: архивоведение, методология, система научных знаний, анализ, теоретические проблемы, методологические принципы, теория архивоведения, архивный фонд, архивный документ.

There analyzed a modern archival science as a specific system of scientific knowledge, its basic theoretical problems, outlined author's own approaches to methodological problems of archival science, defined its basic methodological principles: a principle of scientific objectivity, historicism, the all-round and complex approach to the studied phenomena, indivisibility of archival fond, availability and publicity of the archival information in the research.

Key words: an archival science, methodology, system of scientific knowledge, the analysis, theoretical problems, methodological principles, the archival science theory, archival fond, the archival document.

Комиссия по программам Международного совета архивов (МСА) – (PCOM), рассмотрев предложения по поддержке архивных проектов на 2009 г., определила, что осуществляемые проекты должны создаваться с учетом мест и основных стратегических задач МСА: 1) повышение осознания важности записей и архивов, особенно для качественного управления. Это может формулироваться как рост сознания (убеждение руководящих лиц в значительной роли архивов в повышении качества управленческой деятельности, пропаганда деятельности архивов во всем мире); 2) влияние развития и использования новых технологий; 3) повышение профессионального уровня архивистов и документоведов; 4) укрепление сети МСА; 5) улучшение работы и ответственности МСА; 6) построение партнерства¹. Решение первых трех задач во многом зависит от уровня развития фундаментальной науки об архивах и в первую очередь ее важнейшей составной части – теоретического архивоведения.

Как отмечается в немногочисленных исследованиях по общетеоретическим проблемам архивоведения, сегодня требуется анализ «современного архивоведения как специфической системы научных знаний о самоценном социально-культурном значении архивов, органически связанных с человеческой мыследе-

тельностью, о содержательном наполнении динамического процесса изменения роли и места архивоведения в комплексе гуманитарных наук, а также о взаимообусловленности истории архивоведческой мысли общим состоянием государственного и культурного строительства в отдельно взятой стране и в процессе самопознания (авторрефлексии) человека в целом»².

Благодаря Т. И. Хорходиной научная общественность ознакомилась с первым весомым обобщающим трудом, в котором была рассмотрена в монографическом плане основная теоретическая проблематика современного архивоведения³.

Однако, вопросы разработки общей теории архивоведения как науки и научной дисциплины, являются недостаточно исследованными. Об этом свидетельствует тот факт, что многие ученые все чаще отмечают необходимость обсуждения теоретических проблем архивной науки⁴. Можно надеяться, что проведенная 14–15 мая 2009 г. в Киеве международная научная конференция «Архивоведение как наука» ознаменует собой начало нового этапа в превращении архивоведения в самостоятельную научную отрасль знаний, имеющую свой объект, предмет исследования, методологическую основу, обладаю-

щую четкой системой взаимосвязей с другими научными дисциплинами.

В своей докторской диссертации В. Н. Автократов выделил следующие основные теоретические проблемы архивоведения: объект, предмет, методологические характеристики, проблемную структуру, наиболее важные связи с другими областями науки⁵. Представляется, что и дальнейшее развитие архивоведения как науки в современных условиях должно основываться на исследовании названных выше проблем с учетом новой парадигмы научного знания.

Автором данной статьи уже высказывалась собственная точка зрения на объект и предмет архивоведения как науки⁶. В настоящей статье представляется необходимым очертить собственные подходы к методологическим проблемам архивоведения. Эти вопросы в наиболее полном виде рассматривались в работах В. Н. Автократова, а также в научных трудах других авторов, хотя в последних в большей степени преобладали методы теоретической истории⁷.

В целом в методологии архивоведения есть еще ряд неизученных проблем. Отсутствуют исследования монографического типа, охватывающие всю основную теоретическую проблематику методологии архивоведения, многие научные разработки не учитывают изменившихся подходов к познанию истории человечества в рамках протекающих цивилизационных изменений. В связи с этим представляется важным обратить внимание ученых на необходимость разработки методологических проблем общей теории архивоведения, что позволит более полно рассмотреть архивоведение как систему знания и познания.

Методология архивоведения выступает как одна из форм теоретического осмысления предпосылок, средств и методов рационализации и оптимизации познавательной, преобразующей и коммуникативной деятельности архивистов. В. Н. Автократов отмечал, что она является процедурной стороной познания и включает в себя методологические принципы, методы исследовательской работы, а также наиболее важные теоретические установки – категории архивоведения⁸. Поддерживая эту точку зрения, считаем, что анализ методологических основ архивоведения следует начинать с анализа его методологических принципов, выступающих в виде основы, начала, исходного пункта, основополагающего теоретического знания⁹, на которые опираются методы исследования, вырабатываются категории архивоведения.

В то же время отдельные исследователи считают, что методологические принципы архивоведения дополняют общенаучные методы исследования, что, на наш взгляд, не вполне точно¹⁰. Они, скорее, требуют реализации общенаучных методов в определенных рамках, выступают в качестве основополагающей этической нормы, закона и должны признаваться реально значимыми для всех других методологических понятий.

Белорусские исследователи вполне справедливо считают, что бытовавшие до конца 80-х – начала 90-х годов XX в. подходы к определению принципов архивоведения должны быть пересмотрены. В первую очередь это необходимость исключения принципа классового, партийного подхода при решении основополагающих вопросов теории архивоведения и практики архивной работы¹¹. Усиленная опора на этот принцип велась к отрицанию научности, тенденционному отбору и использованию документов, в которых отражалось классовое и партийное влияние на события. Этот принцип оказывал негативное влияние и на проведение экспертизы ценности документов, их описание, публикацию документов и т. д.

Нам представляется, что в качестве методологических принципов архивоведения должны выступать принципы научной объективности, историзма, всестороннего и комплексного подхода к изучаемым явлениям, неделимости архивного фонда, доступности и гласности архивной информации.

Принцип научной объективности предполагает использование научных подходов при разработке проблем архивоведения на основе установления устойчивой зависимости, по словам В. Н. Автократова «закономерности», законообразного отношения¹². Эти закономерности проявляются как непосредственно в общей теории архивоведения, так и в частных архивоведческих теориях, хотя в последних они приобретают свою особую специфику в виде частных научных методологий, определяемых структурой архивоведения как комплексной научной дисциплины, предполагающей реализацию пяти важнейших функций архивного дела (накопление документной ретроспективной информации, ее упорядочение (организация) в пределах государственного архивного фонда (ГАФ), хранение, поиск, организация использования).

Следует отметить, что вопрос о закономерностях в развитии архивоведения также не нашел достаточного отражения в исследованиях ученых. Исключением здесь являются лишь монография и статьи В. Н. Автократова, где в той или

иной мере сделана попытка выявить и представить наиболее общие закономерности архивного дела. В частности, к ним он относил закономерность фондообразования, которая вызывает образование генетически единого фонда документной информации, отражающего содержание и структуру архивной деятельности, закономерность постоянного повышения в составе ГАФ удельного веса документов советского периода с соответствующим уменьшением дореволюционных документов, закономерность абсолютного возрастания объемных показателей ГАФ, закономерность – тенденция распределения информации, выявляющая определенное соответствие, восходящее к сфере фондообразования, принципу централизации архивного дела и согласующееся с принятой структурой государственного хранения¹³. В наиболее общем виде, по нашему мнению, последняя может быть представлена как устойчивая взаимосвязь архивоведения с характерными национальными чертами, традициями, культурой, что позволяет говорить об определенных различиях конкретных национальных механизмов распределения информации, включающих в себя политические, национальные, культурные и научно-организационные аспекты. По нашему мнению, нельзя не видеть и такую закономерность в развитии архивоведения, как усиливающееся значение архивных документов для исторической науки в целом, исследований по истории литературы, для географических исследований, развития экономики государств. Одновременно в качестве тенденции следует отметить и усиливающиеся зависимость и необходимость в осуществлении обмена и общения в области профессионального опыта архивистов всего мира в их стремлении разработать теоретические аспекты архивоведения, найти совместные пути наиболее оптимального хранения документов, обмена информацией, унификации законодательства.

Названных закономерностей явно недостаточно для характеристики общей теории архивоведения. При выявлении и исследовании новых закономерностей следует также учитывать, что и в частных архивоведческих теориях, связанных с отбором, описанием, использованием документов, существуют свои собственные устойчивые зависимости, являющиеся составной частью общей методологии архивоведения.

Принцип научной объективности предполагает тесную связь с принципом историзма в архивоведении, который требует оценки документа с учетом того времени, когда документ был

создан. В основе его лежит также признание наличия в теории и практике архивоведения причинно-следственных отношений. Отношения эти исследуются в таком виде, в каком они существовали в реальной исторической действительности на основе учета вопросов происхождения документов, развития социальных условий архивного дела и архивоведческой мысли.

На базе историзма возникает еще один принцип методологии архивоведения – всесторонний комплексный подход к изучаемым явлениям и тенденциям их развития. Он предполагает учет всей совокупности признаков, характеризующих архивоведение как комплексную научную дисциплину, тесно связанную с наличием ряда сложнейших функций архивного дела и обязывающую учитывать эти функции не только в общей теории архивоведения, но и в частных архивоведческих теориях.

Одним из методологических принципов является принцип неделимости архивного фонда, который предполагает целостность комплекса документов учреждений вне зависимости от специфических условий их возникновения. Фондообразование здесь выступает в виде причинно-следственных отношений и является информационным срезом деятельности фондообразователя.

Важнейшим принципом методологии архивоведения выступает также принцип доступности и гласности архивной информации. Он основывается на усиливающейся зависимости использования ретроспективной документной информации в практической деятельности, в развитии международных отношений в архивоведении и предполагает создание действенного механизма допуска к соответствующей информации на основе определенных критериев.

Следует подчеркнуть, что это наиболее общие принципы общей теории архивоведения. Они проявляются в той или иной мере и при исследованиях в частных архивоведческих теориях, выступая в качестве самостоятельных или производных при проведении экспертизы ценности документов, их систематизации и использовании.

Предметом методологии общей теории архивоведения являются и методы самой науки, сфера их применения, обоснованность научных результатов, осмысление достижений архивоведения с точки зрения значения архивного дела для общечеловеческой культуры.

Под методом (от гр. *methodos* – путь, исследование) понимается способ исследования явлений, определяющий подход к изучаемым явлениям, путь научного познания и установления истины,

совокупность приемов или операций практического или теоретического освоения действительности¹⁴.

По нашему мнению, общей основой разработки и применения архивоведческой методологии является диалектический подход к исследованию явлений и процессов, происходящих в архивоведческом знании.

Важнейшим положением диалектического метода познания является рассмотрение изучаемых явлений в развитии, движении, противоречиях. В соответствии с этим общим гносеологическим требованием архивоведение изучает динамику архивоведческих знаний в их исторической обусловленности.

Исходя из методологии диалектического подхода, в научной литературе выделяются общенаучные и конкретно-научные (частные) методы познания¹⁵.

По нашему мнению, для архивоведения как науки вполне приемлемо использование таких общенаучных методов, как анализ и синтез, индукция и дедукция, аналогия и моделирование, абстрагирование и конкретизация, системный анализ, формализация, гипотетический и аксиоматический методы. Сущность и содержание каждого из них нашли свое отражение в научной литературе, однако классификация и применение их представителями разных наук иногда может охватывать лишь определенные аспекты научно-познавательной деятельности той или иной науки (исторической, архивной, экономической и др.)¹⁶. Кроме того, варианты классификации научных методов часто проводятся по разрозненным критериям и допускают одновременное включение одних и тех же методов в различные группы. Например, традиционная классификация, объединяющая преимущественно по формальным признакам, выделяет общелогические методы, а по содержательным – методы эмпирического и теоретического исследования¹⁷. В связи с этим и в архивоведении применение общенаучных методов может иметь свою специфику, обусловленную своеобразием архивоведения как комплексной научной дисциплины, выполняющей на первый взгляд ряд внешне независимых, но тесно связанных между собой функций. Результатом применения общенаучных методов в архивоведении выступают обобщение результатов исследования, нахождение общих закономерностей в поведении изучаемых объектов и явлений, а также распространение результатов исследования на всю совокупность рассматриваемой проблематики.

На базе общенаучных методов развиваются архивоведческие методы, используемые в частных теориях архивоведения. К ним относятся анализ функциональных качеств документов, метод экспертных оценок в теории экспертизы ценности, структурный метод в теории фондирования, системный подход в теории описания, функционально-стоимостный анализ в теории использования. Архивоведению свойственны и количественные методы, такие, как метод единого оперативного учета документов, описательный, статистического анализа, выборочных оценок и др. Используя различные методы познания, архивоведение приспособливает и видоизменяет их в соответствии с решаемыми задачами. В то же время нельзя, на наш взгляд, пытаться применить в архивоведении методы тех наук, которые не связаны с выполняемыми архивистами функциями. И, конечно, нельзя утверждать, что всю познавательную систему архивоведения открывает и последовательно интегрирует исторический метод¹⁸. Такие утверждения могут привести к потере самостоятельности архивоведения как науки, в очередной раз к определению его статуса как специальной исторической дисциплины.

Исследование архивоведческих понятий и категорий представляет важнейшую задачу методологии архивоведения как науки. По-прежнему проблема архивоведческой терминологии остается актуальной. Она требует дальнейшей разработки. «К сожалению, – отмечает Т. И. Хорхордина, – соответствующие направления исследований, если и не прекратили своего существования, то, во всяком случае, не охватывают широкой массы всех заинтересованных лиц: от науковедов и исследователей научного творчества в его разных проявлениях до историков-исследователей и архивистов»¹⁹.

В то же время темпы и уровень развития любой научной дисциплины «... в значительной степени зависят от того, созданы ли в литературе данной отрасли такие ее «спутники», как справочники, энциклопедии, терминологические и языковые словари, отраслевая библиография и хронология. Можно сказать, что названные типы литературы играют роль «катализаторов», ускорителей процесса становления науки»²⁰.

Нельзя сказать, что в области разработки понятийного аппарата архивоведения не существовало исследований и создания справочников и словарей различных типов по архивоведению. Однако это были в основном разработки зарубежных ученых. Наиболее полный анализ источников архивоведческой терминологии пред-

ставлен в статті П. К. Колмакова²¹ Всесоюзним науково-дослідницьким інститутом документознавства і архівного дела також був підготовлений ряд словарів архівної термінології²². В ряду опублікованих робіт слід відзначити Словар архівної термінології, опублікований Міністерством культури Іспанії і перекладений на російський мову А. В. Елпатьєвським, а також німецько-російський термінологічний словар «Інформація і документація», підготовлений Всеросійським науково-дослідницьким інститутом документознавства і архівного дела і Державною академією сфери життя і послуг спільно з Університетом ПОТСДАМ в Німеччині²³.

В останнє час на основі герменевтичного підходу здійснено аналіз ряду вихідних базових термінів, таких, як «архів», «архівознавство», «наука про архіви»²⁴. Здійснюється робота ученими України по створенню архівної енциклопедії. В Білорусі відсутні подібні розробки по архівознавству. Відокремлені архівознавчі поняття включені в словари по справничному і документознавству²⁵.

В той же час змінюються підходи до архівознавства, науково-термінологічної сторони архівної теорії і практики вимагають створення нових архівознавчих довідників різних типів: словарів-довідників по архівознавству, енциклопедій, мовних архівознавчих словарів в межах сучасної методології архівознавства.

Підводячи підсумок, слід відзначити, що методологія архівознавства як теоретична основа архівознавчого дослідження є результатом тривалого розвитку архівознавчої і історико-філософської думки. Накоплення фактичного матеріалу привело до розуміння необхідності постановки і аналізу різних методологічних проблем архівознавства. Імпульс до вивчення методологічних проблем архівознавства виходить не тільки від конкретно-історичного аналізу. Така постановка пов'язана зі стремлінням осмислити характер і призначення архівознавства як науки.

¹ <http://www.ica.org/sites/default/files/ICA%20--%20PCOM%20Guidelines%20DEC%206%202008.pdf> (р. 5).

² Хорхордіна Т. І. Російська наука про архіви: Історія. Теорія. Люди. – М.: РГГУ, 2003. – С. 10.

³ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми вітчизняного архівознавства. – М.: РГГУ, 2001. – С. 285.

⁴ Хорхордіна Т. І. Російська наука про архіви: Історія. Теорія. Люди. – М.: РГГУ, 2003. – С. 7–10.

⁵ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми радянського архівознавства (1960–1970 гг.). Автореф. докт. дис. – М., 1982. – С. 12.

⁶ Федосов В. В. О теорії архівознавства як науки // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 2007. – Т. 15; Федосов В. В. О проблематиці наукових досліджень в архівознавстві Білорусі // Білоруські археографічні збірники. – Мн., 2008. – Вип. 9. – С. 68–75; Федосов В. В. О теорії архівознавства, його об'єкті і предметі // Кринізнаўства, археографія, архівазнаўства ў ХХ–ХХІ стст. у Білорусі: зб. навук. арт., прысвеч. 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка. – Мн.: БДУ, 2008.

⁷ Автократов В. Н. К вопросу о методологии архивоведения // Археографический ежегодник за 1969 г. – М., 1971; Сидорцов В. Н. Методология исторического исследования (механизм творчества истории). – Мн.: БГУ, 2000; Розов Н. С., Вертгейм Ю. Б., Сизенцев Г. С. и др. Разработка и апробация метода теоретической истории. – Новосибирск: Наука, 2001.

⁸ Автократов В. Н. Теоретичні проблеми радянського архівознавства (1960–1970 гг.). Автореф. докт. дис. – М., 1982. – С. 28.

⁹ Філософський енциклопедический словарь. – М.: ИНФРА, 2004. – С. 363.

¹⁰ Шумейко М. Ф., Козак К. И., Селеменов В. Д. Архивоведение Беларуси: учеб. пособие для студ. истор. факультетов вузов: в 2 ч. Ч. I: История и организация архивного дела. – Мн., 1998. – С. 9.

¹¹ Кожарская Н. В., Кожарский В. В. Методология научных исследований в экономике. – Мн.: Современ. школа, 2007. – С. 8.

¹² Автократов В. Н. Теоретичні проблеми вітчизняного архівознавства. – М.: РГГУ, 2001. – С. 77.

¹³ Там же. – С. 77–78.

¹⁴ Філософський енциклопедический словарь. – М.: ИНФРА, 2004. – С. 263.

¹⁵ Кожарская Н. В., Кожарский В. В. Методология научных исследований в экономике. – Мн.: Современ. школа, 2007. – С. 41–47.

¹⁶ Сидорцов В. Н. Методология исторического исследования (механизм творчества историка). – Мн.: БГУ, 2000; Проблемы методологии исследований истории Беларуси: материалы Междунар. науч. конф. (Минск, 26–27 октября 2006 г.). – Мн.: Белорус. наука, 2008. – 319 с.; Смоленский Н. И. Теория и методология истории: учеб. пособ. для студентов высш. учеб. заведений – М.: Издательский центр «Академия», 2007–272 с.; Коломийцев В. П. Методология истории (от источника к исследованию). – М.: Российская политическая энциклопедия, 2001. – 191 с.

¹⁷ Лукашевич В. К. Основы методологии научных исследований: учеб. пособ. для студентов вузов. – Мн., 2001. – С. 44–49.

¹⁸ Автократов В. Н. К вопросу о методологии архивоведения // Археографический ежегодник за 1969 г. – М., 1971; Сидорцов В. Н. Методология исторического исследования (механизм творчества истории). – Мн.: БГУ, 2000; Розов Н. С., Вертгейм Ю. Б., Сизенцев Г. С. и др. Разработка и апробация метода теоретической истории. – Новосибирск: Наука, 2001. – С. 22–35.

¹⁹ Хорхордіна Т. І. Російська наука про архіви: Історія. Теорія. Люди. – М.: РГГУ, 2003. – С. 16.

²⁰ Колмаков П. К. Источники архивоведческой терминологии // Вопросы архивоведения. – М., 1961. – № 4. – Октябрь-декабрь. – С. 70.

²¹ Там же. – С. 71–78.

²² Краткий словарь архивной терминологии. – М.; Л., 1968; Словарь видов и разновидностей документов. – М., 1974; Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. – М., 1982. – Вып. I; М., 1988. – Вып. II.

²³ Словарь архивной терминологии / Дирекция государственных архивов. – Мадрид, 1993. – 53 с.; Немецко-русский

терминологический словарь «Информация и документация» / Университет ПОТСДАМ. Отделение информации. Всероссийский научно-исследовательский институт документо-ведения и архивного дела, Государственная академия сферы быта и услуг. – Потсдам, 1993; М., 1994. – 37 с.

²⁴ Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. – М.: РГГУ, 2003. – С. 11–82.

²⁵ Делопроизводство и документо-ведение : краткий словарь современной терминологии / авт.-разраб.: С. В. Жумарь и др. – Мн., 2001. – 76 с.

УДК 930.25(470+571):001.8

Ларин Михаил

О НАУЧНОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ АРХИВНОГО ДЕЛА В РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

Автор аналізує сучасний стан архівної справи в Російській Федерації та окреслює роль архівної науки у забезпеченні перспектив її подальшого розвитку.

Ключові слова: концепція розвитку архівної справи, ВНДІДАС, науково-методичні розробки, архівний фонд Російської Федерації, державні архіви, муніципальні архіви, діловодство, система керування документацією.

Автор анализирует современное состояние архивного дела в Российской Федерации и очерчивает роль архивной науки в обеспечении перспектив её дальнейшего развития.

Ключевые слова: концепция развития архивного дела, ВНИИДАД, научно-методические разработки, архивный фонд Российской Федерации, государственные архивы, делопроизводство, муниципальные архивы, система управления документацией.

The author analyzes a current state of the archival affairs in the Russian Federation and outlines the role of an archival science in maintenance of its further development prospects.

Key words: the concept of the archival affairs development, The All-Russian Archival Science and Records Management Research Institute, scientific and methodical workings out, archival fond of the Russian Federation, State Archives, record keeping, municipal archives, the documentation management system.

В конце 80-х гг. XX в. была разработана концепция развития архивного дела в стране до 2010 г. Автором этой разработки был ВНИИДАД¹.

Следует заметить, что прогноз составлялся для Советского Союза, для архивного дела все еще мощного, но уже раздираемого противоречиями государства, государства, которое впереди ожидал политико-географический распад и период экономического и социального краха.

В этой связи скажем, что те положения концепции, которые носили ярко выраженный идеологический характер, в докладе не будут затрагиваться. Пусть они останутся в истории как ее атрибуты.

Итак, концепция развития архивного дела охватывала период до 2010 г. Фактически мы уже находимся близко к этой дате, поэтому можем оценивать качество прогноза.

Прежде всего, в концепции был дан анализ ситуации, в которой составлялся прогноз. В частности, выделены следующие негативные факторы развития архивного дела в стране:

– недостатки законодательства;

– безынициативность органов управления архивным делом;

– низкий уровень качества управленческих решений;

– остаточный принцип финансирования архивов;

– некомпетентный взгляд на архивы как на учреждения второстепенного административного значения;

– недостаточный уровень правового, материально-технического и социального обеспечения отрасли.

С позиций сегодняшнего дня можно заметить, что отдельные названные «негативные моменты» благополучно просуществовали два десятилетия. И сегодня ряд проблем конца прошлого века так же актуален, как и на закате перестройки.

Вместе с тем, выделим ряд принципиальных изменений.

Анализируя развитие архивного дела уже в современных условиях, следует отметить, что рос-

© Ларин Михаил, 2009

сийское архивное дело опирается на Закон, принятый в 2004 г.² В разработке Закона об архивном деле участвовали и специалисты ВНИИДАД. Создание и принятие данного Закона – огромное достижение архивистов России. Его основные положения развернуты в Правилах организации хранения, комплектования, учета и использования документов Архивного фонда Российской Федерации и других архивных документов в государственных и муниципальных архивах, музеях и библиотеках, организациях Российской академии наук (2007)¹. Данные правила будут в скором времени дополнены в части работы с НТД. Эта тема стоит в плане ВНИИДАД.

В целом, имеющаяся в архивном деле нормативно-методическая база после принятия Закона прошла кодификацию, оценена учеными и практиками. Составлен Перечень научно-методических разработок в сфере архивного дела, которые подлежат отмене, переработке, дополнениям и т. п. Этот перечень лежит в основе составляемых ежегодно планов работы института. Поскольку перечень очень объемный, из него выделены актуальные разработки, требующие нашего внимания в первую очередь.

Важно отметить, что вопросы законодательного обеспечения архивного дела решаются с учетом научного потенциала, накопленного архивистами. Этот потенциал дал возможность институту приступить к важнейшей в современных условиях работе по подготовке Словаря терминов по управлению документацией с прицелом на переработку терминологического ГОСТа «Делопроизводство и архивное дело» 1998 г.⁴

Любопытно взглянуть на концепцию 1988 г. для того, чтобы понять, за счет каких мер ее разработчики предлагали улучшить ситуацию в архивном деле страны.

Согласно концепции, исходя из реальных возможностей ресурсного обеспечения государственной архивной службы, главная цель развития архивного дела до 2010 г. состояла в повышении научно-организационного уровня управления отраслью, коренной ее технической модернизации и решении социальных проблем для превращения ГАФ СССР в современно оснащенную информационную систему.

Ориентируясь на поставленную цель, концепция предполагала решение ряда задач по развитию основных направлений архивного дела:

- состояние документального фонда страны;
- развитие и внедрение в отрасли прогрессивных информационных технологий и средств автоматизации архивных работ;

- уровень и качество управления архивной отраслью;
- финансирование, кадровое и материальное ее обеспечение;
- состояние архивного права;
- развитие отраслевой науки и освоение архивистами ее достижений;
- развитие международных связей советских архивов (осмысление и использование международного опыта).

Какие же конкретные мероприятия были предусмотрены концепцией по этим направлениям?

1. Оптимизация состава ГАФ СССР. Основная задача – выбор научно обоснованных путей и методов его пополнения из документального фонда страны, т. е. всей совокупности образующихся в стране документов.

Предлагалось:

- усилить контроль за процессами документирования;
- разобраться с машино-читаемыми документами (МЧД);
- понять тенденции документообразования;
- разработать закон об управлении документацией, где нашли бы отражение общегосударственная ответственность за управление документацией от ее создания до архивного хранения, соблюдение информационных интересов отдельных граждан и общества в целом. Создание в стране единой системы управления документацией послужило бы важным условием качественного прогнозирования комплектования архивов.

В ряду важнейших работ, выполненных нами в последнее время на этом направлении, следует назвать принятие в качестве национального стандарта международного стандарта ИСО 15489 «Управление документами»⁵ и разработку Типовой инструкции по делопроизводству в Федеральных органах исполнительной власти Российской Федерации⁶.

Мы также подготовили для ведомств методические рекомендации по разработке номенклатур дел⁷, методические рекомендации по созданию комплекса организационно-регламентирующей документации по делопроизводству для организаций⁸. Институт регулярно проводит мониторинг состояния работы с документами в госаппарате, итоги которого отражаются в отчетах по НИОКР.

В настоящее время ВНИИДАД завершает совместно с другими организациями создание Правил делопроизводства в Федеральных органах исполнительной власти. Работа ведется по

распоряжению Правительства РФ и под его контролем. Эти правила придут на смену «Типовой инструкции по делопроизводству в федеральных органах исполнительной власти» 2005 г. Положения правил распространяются на организацию работы с документами независимо от вида носителя, включая их подготовку, регистрацию, учет и контроль исполнения, осуществляемые с помощью автоматизированных (компьютерных) технологий.

Указанный проект определяет электронный документ как равнозначный документу на бумажном носителе, если при документировании соблюдается установленный порядок его оформления. Таким образом, впервые в истории российского делопроизводства и архивного дела наблюдается попытка придать электронному документу официальный правовой статус.

Следует сказать, что ученые института не обделяют вниманием актуальную тематику электронных документов. В рамках Федеральной целевой программы «Электронная Россия» в последнее время нами разработаны проекты методических рекомендаций по работе с электронными документами в делопроизводстве и архивах государственных организаций, а также рекомендации государственным архивам по организации постоянного (долговременного) хранения электронных документов.

Данные методические рекомендации учитывают и развивают положения действующих нормативных и методических актов по организации хранения, комплектования, учета и использования электронных документов в государственных архивах и, прежде всего, «Правил организации хранения, комплектования, учета и использования документов Архивного фонда Российской Федерации и других архивных документов в государственных и муниципальных архивах, музеях и библиотеках, организациях Российской Академии наук», утвержденных приказом Минкультуры РФ от 18.01.2007 № 19, а также «Основных правил работы архивов организаций» (2002)⁹.

Оба методических документа являются первыми подобного рода пособиями для архивов организаций и государственных архивов по работе с электронными документами, в частности, в процессах проведения экспертизы ценности, комплектования, учета, обеспечения сохранности и использования электронных документов. Они могут быть использованы в качестве дополнительного инструмента в практике работы с электронными документами.

Параллельно с методическими рекомендациями разработан проект «Перечня типовых управленческих документов, создаваемых и образующихся в федеральных органах исполнительной власти в электронно-цифровой форме с указанием сроков хранения». Этот Перечень важен для проведения экспертизы ценности электронных документов.

Однако, этим методическим документам предстоит в ближайший период пройти экспериментальное внедрение с последующей доработкой по результатам апробации.

В этом же ряду необходимо отметить непрерывную работу специалистов института, направленную на совершенствование Перечня типовых управленческих документов с указанием сроков хранения и создания автоматизированной базы данных (регистра) «Состав и сроки хранения документов, образующихся в организациях». Это совершенно новая уникальная разработка, база данных, в которой аккумулируются статьи отраслевых перечней документации с указанием сроков хранения.

Вместе с тем, нам пока не удалось убедить общество и государство в необходимости дополнить нормативно-правовую базу законом об управлении документами. А без этого закона трудно наладить изучение основных тенденций документообразования, навести порядок в документальном фонде страны, сократить объемы документооборота, унифицировать системы документации, как это было в период действия ЕГСД. Данные задачи, в том числе и научные, нам предстоит решать в ближайшее время.

Оптимизма добавляет тот факт, что Президент страны Д. А. Медведев держит под личным контролем вопросы развития в России информационного общества и «электронного правительства».

2. Развитие учета документов АФ предполагало достижение полной централизации учета документов на базе автоматизации.

Концепция выдвинула наиболее общие и принципиальные задачи:

– разработка (в рекомендательном плане) оптимальной модели системы НСА для архивов разного ранга и профиля с целью наиболее полного раскрытия состава и содержания хранящихся в них документов, традиционных и автоматизированных средств поиска информации в конкретных условиях;

– повышение информационного уровня описей, определяющих качественный уровень всех других, в том числе и автоматизированных

средств поиска информации; основная задача здесь – выполнение описями в полной мере своих учетных и информационно-поисковых функций.

На этом направлении за прошедшие годы архивами проведена серьезная работа, разработаны и внедряются различные средства автоматизации, программный комплекс «архивный фонд» (в настоящее время идет внедрение IV версии).

Следует отметить, что в рамках научного обеспечения этого направления, специалисты ВНИИДАД под руководством В. Г. Лариной выполнили работу особой важности и сложности – создали Единый классификатор документной информации Архивного фонда РФ¹⁰. Значение этой поистине гигантской работы невозможно переоценить. Важно отметить, что в России началось уже практическое использование положений классификатора в госархивах, в том числе в программном комплексе «архивный фонд», а также для создания методических рекомендаций по подготовке на базе ЕКДИ архивных справочников различного типа. Например, в этом году будут завершены рекомендации по созданию архивных путеводителей.

3. Главной целью организации использования документов концепция провозглашала адекватное общественным потребностям предоставление РДИ, вовлечение в процесс информационного обеспечения социально-экономического и культурного развития страны оптимального объема АФ, предоставление РДИ потребителям своевременно, исчерпывающе по содержанию и в удобной для потребителя форме (при условии должного обеспечения сохранности документа).

На наш взгляд, именно в сфере использования документов архивы добились сегодня наиболее серьезных результатов. Они известны, поэтому я не буду подробно комментировать научное обеспечение данного направления.

Ограничусь лишь кратким перечислением тех НИОКР, которые были выполнены ВНИИДАД. Важнейшим достижением коллектива института следует назвать словарь-справочник «Государственность России» в 6 книгах, 8 томах¹¹. Об объеме проделанной работы можно получить представление из следующих данных. Шестая книга «Виды документации (конец XV века – февраль 1917 г.)» включает 1500 словарных статей, а объем книги – 68 п. л. В 2009 г. мы планируем завершить создание этого справочника и начать подготовку аналогичного издания за советский период российской истории.

Много внимания в последние годы было уделено проблемам доступа к архивным докумен-

там, в особенности к документам, содержащим персональные данные, биографическую и генеалогическую информацию, и другим проблемам всестороннего использования архивных документов в различных целях, архивной России. По этим вопросам специалисты института так же разработали ряд методических пособий для архивистов¹².

4. Следующим направлением концепции были названы вопросы технической оснащенности и технической модернизации архивов: внедрение нового оборудования читальных залов для реализации работы исследователей в диалоговом режиме с базами данных, предоставление исследователям удобной и оперативной множительной техники; все более широкий (по мере технического прогресса) переход на прямой обмен информацией по различным техническим каналам связи.

Анализируя современное состояние вопроса, можно отметить, что в техническом и технологическом, особенно компьютерном оснащении, мы шагнули далеко вперед. Интересный опыт разработки информационных систем имеется во многих архивах: в ГАРФ, РГИА, РГАЛИ, РГАНТД, РГАСПИ, в московских, петербургских, других региональных архивах. Например, в ГАРФ разрабатывается информационно-поисковая система «ГАРФ-онлайн» с функциями: конвертирования информационных ресурсов в формат ИПС, редактирования описей, резервного копирования; регистрации читателей, поиска и заказа дел и документов, описей, формирования требований на выдачу дел, обработка анкет пользователей и т. п. Внедрение данной системы позволит значительно улучшить работу с посетителями читального зала, усилить контроль за выдачей дел и документов, расширить объем предоставляемых пользователям информационных ресурсов.

5. Важное значение придавалось в концепции обеспечению сохранности документов АФ, техническому оснащению государственных архивов. В комплекс специфических задач на ближайшие два десятилетия по обеспечению сохранности документов и техническому оснащению отрасли были включены:

– создание во всех государственных архивах материальных (климатологических, биологических и физико-химических) условий хранения документов на различных носителях, обеспечивающих их длительную сохранность;

– применение в делопроизводстве при создании документов категории «особо ценные» долговечных носителей и средств закрепления информации;

— решение вопросов обеспечения сохранности документов в тесной увязке с общими экологическими проблемами, особенно в крупных промышленных центрах, обеспечение архивов техническими и другими средствами, снижающими вредное влияние окружающей среды на сохранность документов;

— увеличение темпов и объема реставрации и консервации документов в масштабах, обеспечивающих сохранность оригиналов и информации особо ценных документов на базе новой прогрессивной техники (фотореставрация, применение ЭВТ, новые виды реставрационного оборудования и бумаги и других носителей);

— организация контроля и методического обеспечения сохранности документов, находящихся вне государственного хранения.

Решение этих задач в значительной степени обеспечивается научной поддержкой ВНИИДАД, работами, выполненными под руководством ветерана архивного дела В. Ф. Привалова¹³.

Важным аспектом развития архивного дела, особенно в условиях функционирования автоматизированных систем, концепцией признавался выборочный перевод части ретроспективной документной информации на микроносители, т. е. миниатюризация документов.

Как отмечалось в концепции, миниатюризация документов позволяет достигнуть трех основных целей: создание страхового фонда, совершенствование «фонда пользования» архивных документов, смысл которого в том, чтобы исключить оригиналы из частого обращения (охрана оригиналов); замена части оригиналов микроносителями – с последующим уничтожением оригиналов (экономичность хранения).

Как видим, все позиции концепции по этому разделу актуальны до настоящего времени.

В рамках данного доклада невозможно подробно рассмотреть другие, не менее интересные аспекты концепции. Поэтому я позволю себе просто перечислить те проблемы, вокруг которых в то время формировались концептуальные решения:

а) внедрение автоматизированных архивных технологий (ААТ);

б) совершенствование межотраслевого управления архивным делом;

в) развитие системы отраслевого управления;

г) совершенствование правовых основ архивного дела.

Любопытно было проанализировать экономический раздел концепции. Ее авторы считали, что воздействие экономических методов управления

в условиях бюджетного финансирования отрасли и ее специфики как непроизводственной сферы ограничено, но не исключено.

Важнейшим условием функционирования экономических методов управления архивным делом должен был стать переход от «остаточного» принципа финансирования архивов к научно-обоснованному нормативному.

Реализация этого принципа на государственном уровне, видимо, так и останется мечтой не только нынешнего, но и следующих поколений архивистов. Однако ВНИИДАД немало сделал для научного обеспечения и этой сферы деятельности. Следует назвать НИОКР по вопросам маркетинга архивной информации, денежной оценки документов, методики расчета штатной численности архивов, стоимости услуг и т. д.¹⁴

Кадровое обеспечение отрасли также было предметом концепции. Анализ возрастного состава архивистов страны показал, что в ближайшие десять лет должно произойти значительное обновление контингента работающих. Поэтому было очень важно предусмотреть не только правильное соотношение необходимых отрасли специалистов с высшим и средним специальным образованием по профессиям, но и обеспечить своевременную переподготовку специалистов среднего возраста с учетом предстоящих изменений методов и приемов работ в архивах (особенно в сфере компьютеризации), организовать профильные средние учебные заведения, которые готовили бы кадры для государственных, ведомственных, общественных и кооперативных архивов.

К сожалению, проблемы кадрового обеспечения отрасли в настоящее время решить не удалось. Их решению мешает целый комплекс объективных причин, а главная из них – низкая заработная плата в отрасли, особенно в архивах. В этих условиях ВНИИДАД уделяет большое внимание повышению квалификации и переподготовке специалистов отрасли в рамках созданного в структуре института ОЦПК. За годы его работы различными формами повышения квалификации и переподготовки были охвачены около 8 тыс. специалистов¹⁵.

Таковы основные положения концепции, на которых я позволил себе акцентировать ваше внимание. Главный вывод проведенного анализа заключается в том, что разработка прогнозных и концептуальных документов необходима, по крайней мере, по двум причинам:

— чтобы составить концепцию, нужно провести серьезное изучение существующей ситуации;

– наличие стратегии облегчает принятие оперативно-тактических решений и планов научно-методического обеспечения.

Теперь попробуем представить себе возможные направления развития архивного дела и архивов в ближайшее десятилетие.

Ученые и специалисты в развитых странах серьезно занимаются философско-футуристическими исследованиями в этом направлении. К сожалению, у нас в стране этим вопросам уделяется не слишком много внимания.

Почти полное отсутствие в российской историографии философских работ (за исключением ряда публикаций В. Н. Автократова, В. П. Козлова, В. М. Магидова и др.)¹⁶ значительно сужает возможности моделирования процессов развития архивного дела.

Один из источников формирования представлений о развитии архивного дела – Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации¹⁷. Цель разработки Концепции – определение путей и способов обеспечения устойчивого повышения благосостояния российских граждан, укрепления национальной безопасности и динамичного развития экономики в долгосрочной перспективе (2008–2020 гг.), укрепление позиций России в мировом сообществе.

Какие аспекты этой Концепции касаются непосредственно архивов и архивного дела? Не будем говорить об общих показателях, касающихся всего общества и каждого человека. С точки зрения профессионального подхода, для нас интересен раздел «Развитие культуры». овышение темпов экономического развития, структурные изменения экономики, вызванные переходом к инновационному типу ее развития, приводят и к возрастанию роли человеческого капитала в социально-экономических процессах. В этих условиях сфере культуры отводится особая роль, вызванная следующими обстоятельствами:

– переход к инновационному типу развития экономики обуславливает повышение профессиональных требований к кадрам, включая уровень интеллектуального и культурного развития;

– по мере развития общества меняется структура потребностей людей. Рост уровня обеспеченности приводит и к увеличению доли личностных потребностей, прежде всего в культурно-творческом самовыражении, в общей иерархии потребностей. Необходимость удовлетворения этой растущей группы потребностей, в свою очередь, стимулирует развитие рынка услуг в сфере культуры.

В связи с неоднородностью структуры культуры как самостоятельной отрасли возникает необходимость новых технологических решений в таких разнородных сферах, как библиотечное дело, музейное дело, архивы и театры, кинематограф.

Сохранение и развитие культурного пространства является одним из базовых элементов, обеспечивающих существование России как единого государства. Формирование единого культурного пространства является способом преодоления сложившихся диспропорций, вызванных различной степенью обеспеченности населения услугами в сфере культуры, исходя из географических особенностей территорий внутри страны.

Многонациональное устройство российского государства определяет необходимость формирования условий для сосуществования и взаимодействия различных культур как фактора социальной стабильности и целостности страны. В этой связи необходимо создание эффективных механизмов, обеспечивающих сохранение основ традиционной народной культуры, музейного и архивного фондов страны, памятников истории и культуры.

Согласно концепции, цель государственной политики в сфере культуры – развитие и реализация культурного и духовного потенциала нации как основы целостности и устойчивого, динамичного развития России.

Максимальной эффективности культурная политика России может достичь при реализации ее по следующим наиболее значимым направлениям.

Первое – создание условий для равного доступа граждан к культурным благам и услугам, образованию в сфере культуры и искусства.

Второе – повышение качества и доступности услуг в сфере культуры:

- разработка стандартов качества услуг в сфере культуры, обеспечивающих конституционные гарантии граждан Российской Федерации;
- модернизация и обеспечение инновационного развития сети музеев и библиотек за счет масштабного инвестирования в технологическое обновление, повсеместное внедрение и распространение новых информационных продуктов и технологий, реализация механизмов поддержки; разработка и внедрение современных систем кодировки музейных предметов;
- обеспечение условий для функционирования и развития библиотечного, музейного, архивного, кино-, фото- и иных аналогичных фондов.

Третье – сохранение и развитие многонационального культурного наследия народов России:

- обеспечение условий для сохранения библиотечного, музейного, архивного, кино,- фото- и иных аналогичных фондов;

- разработка и ведение каталогов и единых реестров в области историко-культурного наследия, в том числе и в электронном виде;

- обеспечение необходимых масштабов реставрационных работ, улучшение технического состояния объектов культурного наследия, позволяющее вернуть их в хозяйственный и культурный оборот;

- формирование законодательной базы, позволяющей передавать права на использование объектов культурного наследия с соблюдением специальных режимов управления и обременений (сервитутов) по их реставрации и сохранению.

Четвертое – интеграция России в мировой культурный процесс с формированием положительного имиджа российской культуры, государства и общества.

Пятое – формирование организационно-экономических и правовых механизмов, направленных на адаптацию сферы культуры к рыночным условиям.

С учетом информационного характера деятельности архивов, важными для нас представляются ориентиры в сфере развития информационно-коммуникационных технологий.

Приоритетные направления развития ИКТ в долгосрочной перспективе

Первое – формирование современной информационной и телекоммуникационной инфраструктуры, обеспечение высокого уровня ее доступности, предоставление на ее основе качественных услуг;

Второе – повышение качества образования, медицинского обслуживания, социальной защиты населения, содействие развитию культуры и средств массовой информации на основе ИКТ;

Третье – обеспечение конкурентоспособности и технологического развития информационно-коммуникационных технологий;

Четвертое – повышение эффективности государственного управления и местного самоуправления, взаимодействия гражданского общества и бизнеса с органами государственной власти:

- создание «электронного правительства», предусматривающего повышение качества и доступности предоставляемых государственных услуг, упрощение процедуры и сокращение сроков их оказания, повышение открытости информации о деятельности органов государственной власти¹⁶;

- обеспечение эффективного межведомственного и межрегионального информационного обмена;

Пятое – противодействие использованию потенциала информационных и телекоммуникационных технологий в целях угрозы национальным интересам России, включая обеспечение безопасности функционирования информационно-телекоммуникационной инфраструктуры и информационных и телекоммуникационных систем.

С учетом вышеизложенного, можно сформулировать некоторые приоритетные задачи научного обеспечения развития архивного дела в Российской Федерации.

Прежде всего, архивная служба нуждается в повышении своего статуса и расширении компетенции, особенно в сфере документационного обеспечения управления. Особой поддержки требуют функции правового регулирования архивного дела, его научно-методического обеспечения, поддержки взаимосвязей федерального, регионального и муниципального уровней, межведомственного регулирования вопросов ДООУ и архивного дела.

Должна быть разработана соответствующая современному уровню программа информатизации архивного дела и ДООУ, основанная на системном подходе, использовании типовых программных решений, стандартов и форматов документов, лучшего опыта разных архивов. Целесообразно поддержать концепции региональных систем информатизации с использованием архивных ресурсов, в том числе через Интернет, улучшать техническую оснащенность архивов.

Активное использование автоматизированных систем электронного документооборота (ДООУ), информатизация органов управления приводят к тому, что значительная часть управленческой документации создается в виде различных БД, реестров, кадастров, которые не имеют бумажных аналогов (копий). Эти электронные документы создаются, применяются и хранятся только в электронном виде. Существующая инфраструктура архивов не в состоянии обеспечить прием, хранение, сохранность, управление, контроль состояния архивной электронной документации.

Поэтому, по нашему мнению, назрела необходимость создания специализированного федерального архива электронных документов (ФАЭД). Наличие в составе Росархива такой структуры позволит:

- обеспечить современный уровень информатизации отрасли;

– организовать прием на долговременное хранение электронных документов;

– организовать ведение общепрофессиональных баз данных (Россика, Информационно-справочная система архивной отрасли (ИССАО), Архивный фонд, ЦФК и т.п.);

– выполнить функции поддержки взаимоотношений между федеральными архивами и внешней интернет-средой, а также с Библиотекой Президента РФ;

– разработать методическое обеспечение процессов хранения электронных документов в архивах разного уровня;

– разработать технико-технологические комплексы формирования, хранения и использования архивных электронных документов.

На первом этапе работы ФАЭД главной его задачей следует считать отработку модели функционирования на базе массива электронных копий архивных документов из федеральных архивов, web-информации, цифровых фото- и видеоматериалов, баз данных.

Представляется вероятным, что в ближайшие годы архивисты будут уделять большее внимание проблеме оптимизации состава документов, принимаемых на государственное хранение, совершенствованию критериев отбора документов, экспертизе их ценности с привлечением широкого круга экспертов.

На наш взгляд, в архивном деле важное место займет так называемый аутсорсинг, когда непрофильные для архивов функции будут выполнять специализированные организации.

Разумеется, эти предложения пока нельзя назвать ни полными, ни системными. Концепция развития архивов и их научного обеспечения до 2020 г. должна стать предметом внимания архивной элиты на всем географическом пространстве России.

¹ Концепция развития архивного дела в СССР до 2010 г.: науч. докл. / ВНИИДАД. – М., 1989. – 77 с. – Деп. в ОЦНТИ по документоведению и архивному делу 27.06.1989, № 071.

² Федеральный закон от 22.10.2004 № 125-ФЗ «Об архивном деле в Российской Федерации» // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2004. – № 43. – Ст. 4169.

³ Правила организации хранения, комплектования, учета и использования документов Архивного фонда Российской Федерации и других архивных документов в государственных и муниципальных архивах, музеях и библиотеках, организациях Российской академии наук // Бюл. нормат. актов федеральных органов исполнительной власти. – 2007. – № 20. – С. 5–92.

⁴ ГОСТ Р 51141–98. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. – М., 1998. – IV. – 8 с.

⁵ СИБИД. ГОСТ Р ИСО 15489–1–2007. Управление документами. Общие требования. – М., 2007. – III, 19 с. – (Национальный стандарт Российской Федерации).

⁶ Типовая инструкция по делопроизводству в федеральных органах исполнительной власти: утв. приказом Минкультуры России от 08.11.2005 № 536. // Бюл. нормат. актов федеральных органов исполнительной власти. – 2006. – № 10. – С. 5–68.

⁷ Методические рекомендации по разработке примерных номенклатур дел / ВНИИДАД. – М., 2005. – 32 с.

⁸ Организационно-распорядительная документация. Требования к оформлению документов: Метод. рекомендации по внедрению ГОСТ Р 6.30–2003 / ВНИИДАД. – М., 2008. – 90 с.

⁹ Основные правила работы архивов организаций / Росархив. ВНИИДАД. – М., 2002. – 150 с.

¹⁰ Единый классификатор документной информации Архивного фонда РФ / ВНИИДАД. – М., 2007. – 662 с.

¹¹ Государственность России: словарь-справочник. Кн. 5. – М.: Наука, 1996–2005.

¹² Генеалогическая информация в государственных архивах России: справочное пособие / Росархив, ВНИИДАД. – М., 2004. – 280 с.; Обеспечение доступа пользователей к документам государственных и муниципальных архивов Российской Федерации и организация пользования ими: метод. рекомендации / ВНИИДАД. – М., 2009. – 45 с.; Документы, содержащие персональные данные, в государственных архивах России: справ.-информ. пособие / ВНИИДАД. – М., 2006. – 137 с.; Курникова И. А. Доступ к персональным данным: законодательство и практика (отечественный и зарубежный опыт): метод. пособие / Росархив, ВНИИДАД. – М., 2004. – 127 с.

¹³ Химическая стабилизация водорастворимых текстов документов: метод. пособие / ВНИИДАД; В. Ф. Привалов. – М., 1994. – 31 с. – Деп. в ОЦНТИ по документоведению и архивному делу 05.03.1996, № 146; Оценка физического состояния документов. Способ малой выборки: практ. пособие / ВНИИДАД; В. Ф. Привалов, В. Н. Бобкова, Л. В. Куроедова. – М., 1996. – 21 с. – Деп. в ОЦНТИ по документоведению и архивному делу 04.11.1996, № 170; Проблемы сохранения текстов документов, созданных с помощью печатающих компьютерных устройств: аналит. обзор / ВНИИДАД; сост. В. Ф. Привалов, О. И. Любомирова. – М., 1996. – 18 с.; Привалов В. Ф. Обеспечение сохранности архивных документов на бумажной основе: метод. пособие / Росархив, ВНИИДАД.–М.: Науч. книга, 2002. – 112 с.; Привалов В. Ф. Современные принтерные и рукописные тексты документов как объекты архивного хранения: Науч.-метод. пособие / ВНИИДАД. – М.: Науч. кн., 2003. – 74 с.: табл.

¹⁴ Методика расчета штатной численности государственных архивов на основе нормативов по труду / ВНИИДАД. – М., 2004. – 42 с.; Денежная оценка документов Архивного фонда Российской Федерации при организации их страхования: метод. рекомендации / ВНИИДАД; сост. З. В. Бушмелева (отв. сост.), В. Е. Соболев, Л. П. Шотина. – М., 2009. – 39 с.

¹⁵ «Вестник архивиста», № 3, 2009.

¹⁶ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения / РГГУ. – М., 2001. – 396 с. – (История и память); Он же. Архивы России в зеркале средств массовой информации 90-х годов XX века /

В. П. Козлов. – М.: РОИА, 2003. – 95 с.; *Он же*. Документ в состоянии покоя: архивный, источниковедческий, археографический аспект // Теоретические основы археографии с позиций современности: материалы дискуссии / Росархив, РОИА. – М., 2003. – С. 93–102; *Он же*. Основы теоретической и прикладной археографии. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: РОССПЭН, 2008. – 247 с.; *Он же*. Проблемы доступа в архивы и их использования: некоторые размышления над опытом работы российских архивов 90-х годов XX века / РОИА. – М., 2004. – 94 с.; *Магидов В. М.* Кинофотофонодокументы в контексте исторического знания / РГГУ. – М., 2005. – 394 с.

¹⁷ Концепция долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации на период до 2020 года: утв. распоряжением Правительства Российской Федерации от 17.11.2008 № 1662-р // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2008. – № 47. – Ст. 5489.

¹⁸ Концепция формирования в Российской Федерации электронного правительства до 2010 года: одобрена распоряжением Правительства Российской Федерации от 06.05.2008 № 632-р // Собрание законодательства Российской Федерации. – 2008. – № 20. – Ст. 2372.

УДК 930.25:001.2

Калакура Ярослав

АРХІВОЗНАВСТВО В КОНТЕКСТІ МІЖДИСЦИПЛІНАРНИХ ЗВ'ЯЗКІВ

У статті простежуються теоретико-методологічні, системні та функціональні взаємозв'язки архівознавства як науки і навчальної дисципліни з іншими галузями знань історичного, філософського, юридичного, управлінського, інформаційного, природничо-технічного спрямувань, аналізується їх благотворний вплив на збагачення змісту і дослідницьких методів.

Ключові слова: архівознавство, міждисциплінарні зв'язки, міждисциплінарна методологія, історія, джерелознавство, спеціальні історичні дисципліни, документознавство, археографія, філософія, інформатика, менеджмент.

В статье прослеживаются теоретико-методологические, системные и функциональные взаимосвязи архивоведения как науки и учебной дисциплины с другими областями знаний исторического, философского, юридического, управленческого, информационно-технологического, естественно-технического направлений, анализируется их благотворное влияние на обогащение содержания и исследовательских методов.

Ключевые слова: архивоведение, междисциплинарные связи, междисциплинарная методология, история, источниковедение, специальные исторические дисциплины, документоведение, археография, философия, информатика, менеджмент.

The theoretical and methodological, system and functional interrelations of the archival science as science and academic subject with other branches of knowledge of historical, philosophical, legal, administrative, information, naturally-technical directions are traced, their beneficial influence on enrichment of the maintenance and research methods is analyzed in the article.

Key words: an archival science, interdisciplinary links, interdisciplinary methodology, history, a source study, special historical disciplines, record management, archeography, philosophy, informatics, management.

Архівознавство – складна і багатогранна система знань, яка вивчає історію архівної справи (архівістики), її провідні тенденції і закономірності, опрацьовує науково-теоретичні і методологічні, правові та організаційно-методичні засади функціонування архівних установ, досліджує склад архівної спадщини та її інформаційний потенціал. Будучи однією з підсистем і спеціальних галузей історичної науки, архівознавство складається з низки структурних компонентів як історичного змісту (історія архівної справи, її організації, історія архівознавства, джерельно-інформаційний потенціал архівів), так і неісторичного (теорія і методологія архівознавства, архівне будівництво, архівна політика, архівний менеджмент, архівне

законодавство, архівні технології, автоматизовані архівні системи, архівна статистика, архівна етика, архівна евристика, методика архівознавчого дослідження тощо). Усіма цими та іншими компонентами архівознавство тісно пов'язане з різними науками і дисциплінами, воно інтегрує до свого складу надбання інших наук з тим, щоб сформувати цілісну, комплексну систему знань, здатну створити науковий фундамент функціонування і перспективного розвитку архівної сфери, збереження Національного архівного фонду. Саме на цьому наголошує архівний Закон України¹. З свого боку, інші науки дедалі активніше беруть на озброєння здобутки архівознавства, застосовують

їх у своїх галузях, оскільки в сучасних умовах рідко яка інтелектуальна сфера обходиться без архівів. З'ясування міждисциплінарних зв'язків архівознавства – актуальна і важлива проблема наукових досліджень і практики архівної справи.

Актуальність поставленої проблеми зумовлюється кількома чинниками. По-перше, продовжується переосмислення концептуальних засад архівознавства, зростає його роль у суспільстві, воно набуває характеру комплексно-інтегрованої, динамічної, інформаційно насиченої системи знань і практичного досвіду. По-друге, розширюється сфера побутування і використання надбань архівознавства, його виходу за межі архівів і проникнення в інші ділянки суспільного життя. По-третє, дедалі гострішою стає проблема підготовки якісно нового покоління фахівців з архівознавства, здатних працювати в умовах інформаційного суспільства та впровадження інноваційних технологій. По-четверте, наявні праці з цієї проблеми носять здебільшого загальний характер², у них недостатньо простежуються особливості міждисциплінарних зв'язків архівознавства в умовах інформаційно-комунікаційного і відкритого суспільства, на шляхах інтеграції України у європейський і світовий архівний простір. Мета пропонованої розвідки полягає в тому, щоб частково заповнити ці прогалини, привести в систему і повніше з'ясувати сутність, прояви та форми міждисциплінарних зв'язків архівознавства, їх значення як для подальших наукових студій, для удосконалення практичної діяльності архівних установ, так і для ширшого врахування цього феномену в підготовці фахівців з архівознавства.

Під міждисциплінарними зв'язками розуміють процес взаємодії і взаємозбагачення різних галузей науки та їх окремих підсистем з метою повнішої реалізації пізнавальної, дидактичної, світоглядної та інших функцій наукового знання на основі міждисциплінарної методології. В сучасних умовах поряд з продовженням диференціації знань дедалі домінуючою виступає тенденція інтеграції і взаємодії наук, оскільки найбільш вагомими і якісними їхніми здобутками та принципово новими результатами досягаються на межі різних галузей знань. Інтегративні процеси в архівознавстві охоплюють три рівні: а) внутрішню інтеграцію; б) міжнауковий архівознавчий контекст; в) сферу взаємодії конкретного архівознавчого пізнання і філософії як носія загальних законів розвитку будь-якої науки і універсального способу міждисциплінарного підходу або міждисциплінарної методології.

Методологічною основою міждисциплінарних зв'язків виступає єдність одиничного, особливого і загального (цілого). Причому інтегративний процес охоплює всі рівні наукового пізнання: емпіричний, теоретичний і світоглядний. Тисячами капілярів архівна галузь пов'язана з різними проявами людської діяльності: особистісної, державної, політичної, правової, економічної, соціальної, наукової, духовної, у внутрішній та зовнішній сферах. Її стан і розвиток відбивають ступінь цивілізації суспільства. Ключ до осмислення міждисциплінарних зв'язків архівознавства треба шукати в його об'єктах та предметі пізнання. Головним з них є архіви, їх джерельно-інформаційний потенціал як носій історичної пам'яті, а також політичні, правові, науково-організаційні, управлінські, фінансові та практичні засади організації архівної справи, усіх її інститутів. Тою чи іншою мірою ці об'єкти виступають елементами зацікавлень й інших наук, які застосовують спільну теорію пізнання, оскільки вони, як і саме архівознавство, послуговуються методами різних наук, включаючи універсальні загальнонаукові методи. Як наслідок, архівознавча думка отримує новий імпульс саморозвитку, вдосконалює теоретико-методологічний інструментарій та понятійно-категоріальний апарат. Як справедливо зазначив В. М. Автократов, раніше далекі і маловживані поняття стають близькими і включаються в понятійний апарат архівознавства³.

Гносеологічні корені міждисциплінарних зв'язків архівознавства лежать як у площині архівів, так і науки. Архіви зародилися і розвивалися на межі культури, освіти, науки і державного управління. Звідси й випливає визначальний принцип їх пізнання методами тих наук, які спроможні якомога глибше пізнати кожен з цих аспектів як окремо, так і у взаємозв'язках. За багатовікову історію людства докорінно змінився образ архіву. Сьогодні архів – це складний і багатогранний інститут, який відбиває різні сфери функціонування суспільства і в якому органічно переплітаються найрізноманітніші форми людської життєдіяльності: відбір і організація документів, їх облік, наукове опрацювання, зберігання і використання інформації архівних документів як найціннішого скарбу нації – носія історичної пам'яті. Змінюється час, змінюються і урізноманітнюються функції архівів, збагачується їх джерельно-інформаційний потенціал. Реальністю стали електронні документи, електронно-інформаційні системи архівів. Нині архівні установи, Національний архівний фонд, фонди

архівів, документи та їх організація, створення науково-довідкового апарату, архівна справа загалом – це настільки різнобічні та багатопланові об'єкти, що їх пізнання можливе лише на межі різних наук, з використанням їх методів, на засадах системного і комплексного підходу, взаємообміну понятійним і термінологічним апаратом.

У процесі інтегрування знань відбувається посилення взаємодії, взаємопроникнення між структурними ланками не тільки самого архівознавства, суміжних дисциплін, але й більш віддалених наук, їх сегментами, підвищується ступінь їх єдності. Сучасне архівознавство – це досить інтегрована, по-справжньому комплексна система знань, яка увібрала в себе багатотисячолітні здобутки багатьох галузей. Важливо підкреслити, що інтеграційний процес в архівознавчій науці, з одного боку, є похідним від архівної практики, в якій переплітаються найрізноманітніші елементи організаційної, наукової, методичної, управлінської, фінансово-господарської, інформаційно-прогностичної діяльності. З іншого боку, ця діяльність виступає замовником для наукових студій, а наукові розробки, в свою чергу, живлять архівну практику, прогнозують її розвиток. Тут досягається синтез практичного досвіду і наукового пошуку.

Цілісність інтегрованого знання з архівної справи, а відтак і його міждисциплінарні зв'язки визначаються кількома рівнями:

- теоретико-методологічним; історичним; змістово-інформаційним;
- операційно-діяльним; організаційно-методичним і науково-прогностичним.

Коли розглядати міждисциплінарні зв'язки системно, то можна умовно виділити три основних їх різновиди: вертикальні, горизонтальні і системні або наукоутворюючі. Зупинимось стисло на їх характеристиці.

По-перше, це вертикальні зв'язки, так би мовити знизу вгору і навпаки. Архівознавство сформувалося в структурі історичної науки, а тому воно найтісніше пов'язане з історією, усіма її галузями, включаючи й спеціальні історичні дисципліни. Йдеться не тільки про всесвітню історію, історію окремих регіонів і країн, включаючи історію України й наших сусідів, але й про історію окремих сфер суспільного життя: політики, права, державних установ, війська, дипломатії, економіки, науки, техніки, природознавства, культури, релігії, народонаселення. Дуже тісно переплітається архівознавство з методами історіографії. Саме завдяки історіографії, її методологічним принципам, насамперед істо-

ризму, об'єктивності, наступності, системного, конкретно-історичного і хронологічного підходів, архівознавство осмислює історію зародження, становлення і розвитку архівної справи, спадкоємність і тяглість не тільки процесу нагромадження джерельно-інформаційного потенціалу архівів, але й наукового архівознавства. Важко уявити функціонування архівознавства без урахування надбань історичної географії, біографістики, таких спеціальних історичних дисциплін як атрибутика, герменевтика, дипломатика, палеографія, топоніміка, сфрагістика, геральдика, текстологія, хронологія, метрологія, історична бібліографія тощо. Навіть не можна допустити, щоб сучасний архівознавець не був обізнаний з новітніми методами реконструкції біографій на основі особових архівних фондів, розшифрування старовинних письмових знаків, з системами літочислення та мір, з державною, територіальною, родовою приналежністю гербів і печаток, а саме такі методи опрацьовують спеціальні історичні дисципліни.

Архівознавство пов'язане з історією держави і права, діяльності державних установ, з юриспруденцією. Діяльність архівів, функціонування Національного архівного фонду та архівних установ регламентується архівним законодавством. На основі національних і міжнародних правових актів здійснюється збереження архівної спадщини, повернення архівних цінностей, міжнародне співробітництво архівістів і архівознавців.

По-друге, це горизонтальні зв'язки архівознавства. Вони охоплюють дуже широкий спектр його змістовних і сутнісних стосунків з суміжними галузями знань різного спрямування, в першу чергу з документознавством, історичним джерелознавством, археографією, лінгвістикою тощо. Йдеться, насамперед, про документознавство, яке, вивчаючи закономірності і способи утворення документів і фіксації інформації, побудови систем документації, тенденції і принципи документообігу, допомагає архівознавцям глибше осягнути сутність документів і їх комплексів, здійснювати класифікацію документів, експертизу їх цінності. До документознавства тісно примикає загальне та спеціальне діловодство, як різновид практичної діяльності, пов'язаної з процесом документування службової інформації та організації роботи із службовими документами. Будь-який документ, що потрапляє на архівне зберігання, стає базовим об'єктом архівістики як практики і архівознавства як науки. Архівознавство має багато спільного з джерелознавством, яке володіє великим арсеналом методів

і способів пошуку, виявлення, систематизації і дослідження джерел, велику питому вагу яких становлять архівні документи і матеріали. Без документознавчих та джерелознавчих методів було б неможливо здійснити атрибуцію документа – встановити його походження, авторство, час і місце створення, фондову приналежність, автентичність та правдивість джерельної інформації. Сказане стосується й археографії як системи знань про історію, теорію і практику описування та видання документів. Будучи окремою дисципліною, вона має свою дуже важливу нішу в архівознавстві і відіграє важливу роль в оприлюдненні архівних документів, їх науковій репрезентації, у використанні архівної інформації.

Культурологія, бібліотекознавство, музеєзнавство теж допомагають архівознавству повніше осмислити місце і роль архівів у культурно-духовній сфері суспільного розвитку і, навпаки. З архівною справою переплітаються такі галузі знань як економіка, менеджмент, маркетинг, наукова організація праці, інформатика, фінанси і кредит, політологія, соціологія, психологія, педагогіка тощо. Особливу увагу слід звернути на те, що діяльність архівів розгортається в умовах кредитно-ринкових відносин, господарського розрахунку, надання платних послуг, залучення позабюджетних коштів, а це вимагає від керівників архівних установ, їх співробітників доброї економічної підготовки і сучасних уявлень про розвиток банківської та фінансової справи.

Горизонтальні зв'язки торкаються й більш віддалених галузей науки. Йдеться про природничо-технічні і математичні науки: фізику, математику, кібернетику, електроніку, екологію, хімію біохімію, вірусологію, медицину, гігієну, комунальне господарство тощо. Сучасні технології зберігання та консервації документів з паперовими та електронними носіями, кінофотофонодокументів, їх реставрація та перенесення на інші носії інформації, створення страхових фондів, боротьба з шкідниками, підтримування необхідного температурного режиму, рівня вологості в архівосховищах тощо вимагає від архівістів глибоких знань з технічних і природничих наук, орієнтує на проведення спільних науково-пошукових робіт.

По-третє, це зв'язки системного характеру. Пріоритетний канал системних зв'язків поєднує архівознавство з філософією і філософськими дисциплінами: з логікою та логістикою, етикою, естетикою, філософською антропологією. В новітній літературі поширився навіть термін

«архівософія», під яким розуміють новий напрям архівознавства, який формується на порубіжжі методології і теорії наукознавства, філософії, культурології та інформатики⁴. Ось чому в сучасних умовах винятково важливого значення набуває філософська і методологічна підготовка архівознавців.

Помітних якісних змін зазнало архівознавство під впливом новітніх надбань інформатики та інформаційних технологій, застосування ЕОМ, окреслилось виокремлення такої дисципліни як історична та архівна інформатика⁵. Справа не лише в динамічному впровадженні інформатики в архівну справу, створенні документів з електронними носіями, електронних фондів, путівників, покажчиків, каталогів, поширенні архівних інтернетресурсів, але й у запозиченні таких понять як вільна і зв'язана, потенційна і актуалізована інформація, в моделюванні інформаційних процесів історико-архівної пам'яті, в запровадженні автоматизованих архівних технологій. Можна солідаризуватися з думкою російського архівознавця В. М. Автокротова про те, що архівна наука революціонізувала в рамках теорії інформації та інформаційних технологій⁵. Архівознавство дедалі ширше вдається до полідисциплінарних підходів, до застосування методів формалізації, моделювання та кількісного аналізу, які є пріоритетними у фізико-математичних, природничих та хімічних науках. Новим явищем в архівознавстві стало застосування методів контент-аналізу, соціометрії, статистичних та графічних методів, врахування надбань синергетики – науково-філософської дисципліни, яка розглядає природу і суспільство як самоорганізовану систему, а науку як органічну цілісність природничих і гуманітарних знань. Значення синергетики для архівознавства передусім у тому, що сама архівна сфера набуває виразних ознак самоорганізуючої системи, а синергетичні методи дозволяють виявити і дослідити процеси нелінійного характеру, просторово-часові структури організації архівної справи, з'ясувати умови їх виникнення, розвитку та функціонування у взаємозв'язках з іншими системами.

Наукове осмислення міждисциплінарних зв'язків архівознавства тісно пов'язане із дедалі ширшим застосуванням методів суміжних та інших наук не тільки в архівознавчих дослідженнях, у практичній діяльності архівних установ, але й у підготовці фахівців з архівної справи усіх рівнів. Без цього неможливі вироблення та реалізація сучасної концепції архівознавчої освіти і підготовки кваліфікованих кадрів архівної сфе-

ри. Маємо критично змодельювати, яким є і яким має бути архівіст і архівознавець ХХІ ст. як людина, фахівець і працівник. З одного боку, це державний службовець, менеджер, який має ґрунтовну теоретичну і практичну підготовку, досконало володіє сучасними технологіями, в тому числі комп'ютерними, а з другого боку, це – науковий співробітник, культурно-освітній працівник і громадський діяч. З цього випливає, що підготовка архівознавців, викладання фахових дисциплін: вітчизняного і зарубіжного архівознавства, історії і теорії архівної справи, архівного менеджменту, археографії, інформатики та ін. має провадитись з урахуванням надбань суміжних галузей знань. Водночас, усі інші дисципліни, які входять до нормативних і спеціальних курсів за фахом архівознавство, мають мати цільову спрямованість з тим, щоб якомога повніше використати їх потенціал для формування інтелектуальних, фахових, управлінських, світоглядних і моральних якостей спеціаліста чи магістра в галузі архівознавства. З цього погляду заслуговує багаторічний досвід Київського національного університету імені Тараса Шевченка, його кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки, набутий у співпраці з Державним комітетом архівів, Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства, Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Інститутом рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, з центральними, галузевими та місцевими архівами України. На чільне місце підготовки фахівців кафедра завжди ставить професіоналізм, тобто органічну єдність теоретичної і практичної підготовки, прищеплення архівознавцям високих моральних якостей, національно-державницької свідомості і патріотизму. Йдеться про підготовку таких магістрів архівознавства, які б могли нетрадиційно підходити до вирішення нових завдань, що постають перед архівною сферою, організовувати свою діяльність на творчій основі. На пріоритетне місце висувається розвиток індивідуальних творчих здібностей студентів, запровадження інноваційних підходів у навчальному процесі і методики інтегрованих творчих завдань. Починаючи з 2009–2010 навчального року, в університеті відкривається міждисциплінарна магістерська програма з архівознавства, побудована на міждисциплінарних зв'язках архівознавства та інтеграції навчальних предметів, практики і науково-дослідної роботи. Магістерська про-

грама лекційних курсів та семінарських занять передбачає поступовий перехід від вузько предметної замкнутості навчальних дисциплін до їх інтеграції, до нових форм і методів ретрансляції знань з пріоритетом самостійної та індивідуальної роботи магістрантів. Міждисциплінарний характер матиме також тематика магістерських робіт, організація і зміст самостійної роботи, навчально-виробничих практик, а це повністю відповідає тенденціям болонського процесу.

Отже, проблема міждисциплінарних зв'язків архівознавства невіддільна від розширення його меж та інтеграції власних надбань, під якими розуміють цілеспрямований науково-пошуковий та освітньо-методичний процес, націлений на конкретні практичні результати органічного поєднання елементів теоретичної і практичної архівістики, наукового архівознавства як цілісного соціогуманітного знання в контексті постіндустріального, інформаційного суспільства, підготовки і виховання сучасних наукових кадрів для архівної галузі з метою досягнення якісно нового рівня розвитку архівної справи і архівознавчої науки. Архівознавство як інтегрована система наукових знань може успішно розвиватися і адекватно відповідати на виклики сучасної практики тільки за умов дедалі тісніших зв'язків з іншими науками. Ці зв'язки носять двосторонній і багатосторонній характер, у їх налагодженні зацікавлені представники різних галузей знань, оскільки здебільшого на порубіжжі наук створюються принципово нові знання. В свою чергу, впровадження надбань суміжних та інших наук в архівознавство надає йому комплексності, цілісності, підносить його авторитет і значення в інтелектуально-науковій та прикладній сферах. Над цими проблемами плідно працюють науковці Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, інших наукових інституцій, вузівських кафедр, зокрема колектив кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Дослідницька кооперація зусиль представників різних галузей знань в рамках університетської корпорації, міжвідомчого співробітництва є важливою передумовою підвищення теоретичного рівня архівознавчих студій, розвитку загальної теорії архівної науки.

¹ Про внесення змін до Закону України «Про національний архівний фонд і архівні установи». Закон України від 13 грудня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 11.

² Див.: Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение / Е. В. Старостин. – М.: ИАИ РГГУ, 1997. – 330 с.; Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения / В. Н. Автократов – М.: РГГУ, 2001. – 396 с.; Архівознавство: Підручник / за заг. редакцією Я. Калакури, І. Матяш. – К.: ВД «КМ Академія», 2002. – 356 с.; Алексеева Е. В. Архивоведение / Е. В. Алексеева. – 2-е изд, переработанное и дополн. – М., 2004. – 276 с.; Ковальченко И. Д. Методы исторического исследования. – М., 2003. – 486 с.; Матяш И. Архівознавство / І. Матяш // Спеціальні історичні дисципліни: довідник. – К.: Либідь, 2008. – С. 37–46.

³ Автократов В. Н. К проблеме вовлечения информационных категорий в архивоведение / В. Н. Автократов // Труды ВНИИДАД. – М., 1973. – Т. 3. – С. 251.

⁴ Див.: Хорхордина Т. От архивоведения к архивософии / Т. Хорхордина // Труды историко-архивного института. Т. 33. – М.: Рос. гос. гуманит. ун-т. – 1996. – С. 185.

⁵ Див.: Бородкин Л. И., Гарскова И. М. Историческая информатика / Л. И. Бородкин. – М., 1996. – 346 с.; Юшин И. Ф. Источниковедение и архивоведение в цифровую эпоху: очень недоверчивые сестры / И. Ф. Юшин // Информационный бюллетень АИК. – М., 2002. – Вып. 30.

⁶ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения / В. Н. Автократов. – М.: РГГУ, 2001. – С. 26–27.

УДК [930.25+021.1+069]:001.2

Кулешов Сергій

АРХІВ, БІБЛІОТЕКА, МУЗЕЙ: СПРОБА ІНТЕГРАЦІЇ НА ЗАСАДАХ КОМУНІКАЦІЙНОГО ПІДХОДУ?

Критикується спроба інтеграції архівів та музеїв на підставі виконання комунікаційної функції об'єктами, що зберігаються в них.

Ключові слова: архів, бібліотека, музей, інтеграція, комунікаційний підхід, об'єкти зберігання.

Критикується попытка интеграции архивов и музеев на основе выполнения коммуникационной функции объектами, которые хранятся в них.

Ключевые слова: архив, библиотека, музей, интеграция, коммуникационный подход, объекты хранения.

Merging of archives and museums based on fulfillment of the communication function of the objects stored in them is criticized.

Key words: archives, library, museum, merging, communications approach, objects stored.

Триада архів-бібліотека-музей вже давно привертає увагу дослідників. Зокрема, Ланглуа і Селіно в своїй відомій праці кінця XIX століття «Вступ до вивчення історії»¹ наголошували на тому, що ці установи є зберігачами історичних документів і підкреслювали нагальну необхідність створення об'єднаних каталогів (інвентарів) цих документів. Слід зауважити, що ці вчені розглядали будь-який артефакт як історичний документ і тому можна виявити певні зв'язки їх поглядів з теоретичними міркуваннями Поля Отле, який в «Трактаті про документацію» (1934) виокремлював в «документації» такі поєднані між собою частини, як «бібліотека», «бібліографія», різні види «архівів», «колекції» та «енциклопедію»². Причому, щодо музейних колекцій він пояснює, що «це експонати, моделі, різні предмети, все те, що застосовують в документації, але є тривимірними об'єктами»³. Можна відзначити, що окремі погляди, сформульовані документаційною наукою, знаходять своє відображення, як в інформаційній науці другої половини XX ст., так і в міркуваннях так званих «нових» документознавців сучасності. Так,

А. В. Соколов у праці «Інформаційний підхід до документальної комунікації» відносив до документів так звані документи трьох вимірів – речові об'єкти, що виконують функції знаків – музейні експонати, зразки порід, історичні реліквії, включаючи знаряддя праці, архітектурні пам'ятки⁴. Безперечно, що Поль Отле не обмежувався тільки теоретичними конструкціями; його мета була виробити певний універсум в роботі з різними видами «документів», зокрема спільні технології класифікування, створення пошукового апарату («енциклопедія»). У частині того, що стосується документів у тому значенні, як їх трактують в архівознавстві, ці ідеї були і залишаються актуальними й нині.

Між тим, на цьому наголошував ще 1926 р. російський архівіст І. Л. Маяковський у своїй статті «Архив, библиотека и музей»⁵, формулюючи завдання пошуку організаційних форм взаємодії цих установ саме в єдиних підходах в роботі з архівними документами в архівах, рукописних відділах бібліотек, у музейних фондах.

© Кулешов Сергій, 2009

Інтеграція бібліотек та архівів на засадах застосування автоматизованого доступу до архівної інформації вбачалася у 1990-х рр. канадською дослідницею Патріцією Кеннеді Грімстед⁶. Оскільки саме архіви, бібліотеки і музеї є установами, які зберігають пам'ятки культурної спадщини, то в деяких країнах Європи державне адміністративне керівництво ними здійснюється єдиним органом.

Незважаючи на переваги і доцільність певних інтеграційних заходів серед зазначених установ, наукове співтовариство намагається конкретизувати, що є спільного та відмінного в системі нагромадження, зберігання та використання історичної пам'яті музеїв, бібліотек та архівів. У 2004 р. саме цій темі була присвячена 10 міжнародна конференція архівістів Центральної та Східної Європи (Варшава). Того ж року на сторінках «Отечественных архивов» була також надрукована думка керівника Росархіву члена-кореспондента РАН В. П. Козлова з цього питання⁷.

Хотів би привернути увагу на ще одну спробу інтегрування архівів, бібліотек і музеїв, яку намагаються реалізувати в Україні.

14 грудня 2007 р. Вища атестаційна комісія України видала наказ за № 867 «Про внесення змін і доповнень, що вносяться до переліку спеціальностей, за якими проводиться захист дисертацій на здобуття наукових ступенів кандидата наук і доктора наук, присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань». Відповідно до цього наказу в Україні впроваджується нова галузь науки «соціальні комунікації», у межах якої мають існувати, такі наукові спеціальності, як «документознавство, архівознавство», «книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство», «журналістика та засоби масової інформації», «видавнича справа», «соціальна інформатика». За цим наказом, зокрема, спеціальності «документознавство, архівознавство» та «книгознавство, бібліотекознавство, бібліографознавство» вилучені з історичних наук (однак, з присудженням наукових ступенів за двома галузями наук: історичні та соціальні комунікації)⁸.

Ініціаторами такого вилучення і внесення зазначених двох спеціальностей до галузі науки «соціальні комунікації» були вузівські викладачі – бібліотекознавці та бібліографознавці, що є промоторами поширення (за їх термінологією – «диверсифікації») ідей так званої документології в документознавстві та архівознавстві. Слід зауважити, що документологія (яку я називаю загальним документознавством) має виключно

теоретичний характер і поки не спирається ні на жодну зі сфер практичної діяльності.

З іншого боку, прагматичний аспект таких інновацій відомий – це небажання (можливо цілком обгрунтоване) бібліотекознавців та бібліографознавців перебувати зі своєю профільною проблематикою тільки у межах історичних та педагогічних наук. Виходячи з цього ними здійснюється пошук місця бібліотекознавства та бібліографознавства в системі наукових дисциплін.

Розглянемо доцільність приєднання архівознавства до галузі знань «соціальні комунікації». Архівознавство вже із XVI ст. розвивається як складова історичної науки і досі вважається її спеціальною галуззю. Зазначене обгрунтовано у низці праць відомих радянських, сучасних російських та українських архівознавців. Але хто і коли обгрунтував соціально-комунікаційний характер архівознавства? Комунікаційну функцію в архіві виконує тільки його науково-довідковий апарат (що представлений у вигляді сукупності архівних довідників – архівних описів, путівника по фондах архіву, архівних каталогів, оглядів архівних фондів тощо), який є засобом комунікації між створювачами архівних довідників і споживачами їх інформації. Саме це є підставою для того, щоб вважати архівознавство приналежним до наук документально-комунікаційного циклу, оскільки воно вивчає питання презентації первинної архівної інформації, що міститься в архівних документах, за допомогою вторинної архівної інформації, яка є змістом архівних довідників. Однак порівняно з іншими науками цього циклу, наприклад книгознавством, бібліотекознавством і бібліографознавством, де публікація (причому це не стосується опублікування інформації архівного документа) цілком зрозуміло розглядається як комунікаційний засіб, в архівознавстві відсутнє трактування архівного документа як засобу комунікації. І це цілком зрозуміло. Якщо ми обираємо класичну схему соціальної комунікації: передавач інформації – канал передавання інформації – отримувач інформації, то можна пересвідчитись, що немає ніякого комунікаційного зв'язку між тогочасним створювачем документа і сучасним його користувачем в архіві. Архівні документи офіційного походження – історичні службові документи створювалися для тогочасних осіб, що мали здійснити певні дії відповідно до їх змісту та виду номіналу. Такі архівні документи особового походження, як чернетки особистих документів – варіанти художнього, наукового, му-

зичного, політичного чи іншого творчого тексту взагалі призначалися для автокомунікації, у кращому випадку – для надання з метою ознайомлення конкретними особами, а не для масового поширення і майбутніх читачів. На відміну від архівних документів, які вже втратили своїх отримувачів інформації, навіть такі «оперативні» видання як газети, агітаційні листівки, рекламні проспекти або публікації актів короткотермінової дії мають невизначений склад (що не слід плутати з читацьким призначенням) читачів і орієнтацію на можливе їх перспективне прочитання з тим самим цільовим призначенням.

Останнім часом «нові» документознавці крім архівознавства до складу наук соціально-комунікаційного циклу намагаються приєднати і музеєзнавство. Так, відомий російський бібліотекознавець і документолог Ю. М. Столяров, запропонував об'єднання комплексу наукових дисциплін – журналістики, книгознавства, бібліотекознавства, бібліографознавства, документознавства, архівознавства, музеєзнавства і перспективу існування цього об'єднання серед соціологічних наук, які опікуються комунікаціями у суспільстві⁹.

Слід зауважити, що таким ідеям начебто сприяють певні концепції в теоретичному осмисленні музею, його функцій. Теоретичний аналіз музею як феномена культури було розпочато наприкінці XIX – на початку XX ст. Нині сформовано низку концептуальних моделей музею, серед яких зокрема, є так звана комунікаційна¹⁰. Музейна діяльність пов'язується з процесом культурної комунікації, яка має інформаційно-знаковий характер і музейний предмет у даному випадку виконує роль посередника (знака) в комунікаційному процесі. Головною методологічною засадою для створення цієї моделі слугували праці К. Шеннона, який 1949 р. сформулював математичну теорію комунікації і запропонував відому схему комунікації. Перші праці з теорії комунікації застосовували щодо музею належали канадському музеєзнавцю Д. Камерону і були опубліковані у 1960-х рр. Він також є автором самого терміна «музейна комунікація» і дещо спрощеної щодо шеннонівської схеми комунікаційної моделі музею: передавач (працівник музею) – посередник, комунікаційний канал (реальні речі в музеї, музейні предмети) – приймач (відвідувач). Д. Камерон доповнює схему Шеннона поняттям зворотного зв'язку, що має виявити аналіз ефективності роботи музею і стало основою для так званої музейної соціології. У 1990-х рр.

комунікаційна схема Д. Камерона була критикована й уточнена Е. Хупер-Грінхіллом, який на підставі комунікаційної семіології, виокремив у комунікаційній системі музею два типи знаків: знак-індекс, що несе інформацію про певну подію, яка не спостерігається безпосередньо (музейний предмет) і знак-сигнал – штучний індекс, мета якого надати певну інформацію¹¹. Знаки-сигнали – це певні пояснення, етикетки до музейних предметів. Обидва типи знаків створюють експозицію, що розглядається як певна «мова музею».

Не заглиблюючись у концептуальні розмірковування музеєзнавців – це власне їх проблематика, повернемося до питання інтеграції тріади архів-бібліотека-музей на засадах комунікаційного підходу. Якщо приєднання бібліотекознавства до наук документально-комунікаційного циклу зумовлено розширеним трактуванням поняття «документ», то музеєзнавство долучається до нього фактично завдяки реліктовому розумінню музейного предмета як документа, яке виробилося у французькому джерелознавстві XIX ст. і документаційній науці 1930–1950-х рр. Ці ідеї ґрунтуються на відмінному від архівознавства і бібліотекознавства підході до інформаційних процесів, оскільки в них йдеться про соціальну інформацію, а комунікаційна теорія музеєзнавців базується на так званій атрибутивній інформації, яка притаманна начебто всім матеріальним об'єктам. Ніякої інформації музейний предмет, якщо він анепіграфічний, не передає. Це людина дивлячись на предмет і базуючись на власному досвіді, знаннях формує певні висновки щодо його цільового призначення, походження, належності до певної культури тощо. А значить цей предмет не має ніяких комунікаційних властивостей.

Таким чином, на нашу думку, архів і музей, лише в окремих частинах своєї діяльності виконують комунікаційну функцію, надаючи інформацію про об'єкти зберігання. Самі об'єкти комунікаційну функцію не виконують.

¹ Ланглюа Ш. В., Сеньобос Ш. Введение в изучение истории / пер. с франц. А. Серебряковой. – СПб.: Изд-во О. Н. Поповой, 1899. – 275 с.

² Отле П. Библиотека, библиография, документация: Избранные труды пионера информатики. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2004. – С. 190–192.

³ Там само. – С. 191.

⁴ Соколов А. В. Информационный подход к документальной коммуникации: учеб. пособие / ЛГИК. – Л., 1988. – 85 с.

⁵ Маяковский И. Архив, библиотека и музей // Архив. дело. – 1926. – Вып. 7. – С. 21–36.

⁶ Кеннеді Грімстед П. Библиотека – архив: шлях до інтегрування // Бібл. вісн. – 1994. – № 5–6. – С. 26–29.

⁷ Козлов В. П. Музеи, библиотеки, архивы в системе исторической памяти // Отеч. архивы. – 2004. – № 6. – С. 71–75. Матеріали дискусії щодо порушених у статті питань викладено там само на сторінках 75–86.

⁸ Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. – 2007. – № 2. – С. 2–3.

⁹ Столяров Ю. Н. Практические следствия из фундаментального теоретического постулата // Библиотековедство. Документоведство. Информология. – 2006. – № 2. – С. 47–53.

¹⁰ Див., зокрема: Дерновая А. Теоретическое осмысление музея: концептуальные модели и социальные функции // http://sociologist.nm.ru/articles/dernovaya_01.htm

¹¹ Беззубова О. В. Некоторые аспекты теоретического осмысления музея как феномена культуры // <http://antropology.ru/ru/text/bezzubova/aspect.html>– 69к

УДК 930.253:81'37

Чиркова Марина

АРХІВ: СУЧАСНА ПОЛІСЕМАНТИЧНІСТЬ ТЕРМІНУ

У статті досліджується полісемантичність терміну «архів» та багатомірність самого феномену архіву, різноманітність у його трактуваннях представниками різних наукових напрямків і різних архівних шкіл, виходячи зі змін принципів формування, зберігання та використання ретроспективної інформації, пов'язаних з запровадженням новітніх інформаційних технологій, розширення функцій архівних установ, викликаних демократизацією, гуманізацією та глобалізацією соціального розвитку.

Ключові слова: архів, ретроспективна інформація, інформаційні технології, архівні установи, архівні документи, функції архіву, зберігання документів, соціальна пам'ять.

В статье исследуется полисемантичность термина «архив, и многомерность самого феномена архива, разнообразие в его трактовках, представителями различных научных направлений в разных архивных школах, исходя из изменений в принципах формирования, хранения и использования ретроспективной информации, вызванных внедрением новейших информационных технологий, расширением функций архивных учреждений, вызванных демократизацией, гуманизацией и глобализацией социального развития.

Ключевые слова: архив, ретроспективная информация, информационные технологии, архивные учреждения, архивные документы, функции архива, хранение документов, социальная память.

The polysemantic of the term «archive» and multidimensionality of the archive phenomenon per se, a variety of its interpretations by representatives of different scientific directions and different archival schools, proceeding from changes of formation, storage and use of the retrospective information principles connected with the newest information technology introduction, expansion of archival establishments functions caused by democratization, humanization and globalization of social development is investigated in the article.

Key words: archives, a retrospective information, an information technology, archival establishments, archival documents, a definition, functions of archives, storage of documents, social memory.

Архів – це не тільки одна з основних категорій архівознавчої науки, але й поняття, що набуло широкого використання у сучасних суспільних комунікаціях. Про полісемантичність терміну та багатомірність самого феномену свідчить різноманітність у його трактуваннях представниками різних наукових напрямків і різних архівних шкіл. Враховуючи зміну принципів формування, зберігання та використання ретроспективної інформації, пов'язаних з запровадженням новітніх інформаційних технологій, розширення функцій архівних установ, викликаних демократизацією, гуманізацією та глобалізацією соціального розвитку уточнення сутності такої дефініції як архів є важливим завданням архівознавства.

Архіви – категорія значно складніша, аніж просто зібрання інформації у вигляді фактів і деталей, бо це єдиний неподільний комплекс,

складові якого взаємно доповнюють одне одну. Екскурс в етимологію слова «архів» (від грецького *ἀρχεῖον* – урядовий будинок, латинською *archivum*) показує, що виникло воно значно пізніше, ніж установи для зберігання ретроспективної інформації й визначально не мало того узагальнюючого значення, яке мається на увазі сьогодні – інституція соціальної пам'яті. У Давньому Римі «архів Сенату» спочатку називали «Ерарій», що означало казна, а з 78 р. до н. е. – «Табулярій», тобто збірка дощочок для письма. Протягом тривалого історичного періоду у різних країнах для позначення місця зберігання документів крім латинських та грецьких вживались автохтонні назви: скарбниця, рундук, скриня, сундук, шафа, скрипторій та інші,

у Російській імперії – казна, хранила, присутствене місце тощо¹.

У словнику іншомовних слів подається два значення поняття архів – 1) установа (або відділ в установі), де збирають, упорядковують і зберігають документи; 2) сукупність листів, рукописів, знімків тощо, які стосуються діяльності певної установи або особи².

Однак застосування дефініції «архів» у сучасному суспільстві не обмежується лише сферою архівної справи. Поняття архіву стало центральним для філософської системи М. Фуко. В «Археології знання» він називає «архівом» не масу всіх наявних документів і не інституції, які опікуються збереженням та користуванням цими документами. Французький філософ під цим терміном розуміє основну систему формування та трансформування висловлювань. Він вважає, що архів дає можливість не «зберегти» чи «відродити» традицію, а виявити обмеженість нашого власного мислення³.

Значення та функції сучасного архіву, задіяного в актуальних процесах, відрізняються від архіву тієї епохи, про яку писав М. Фуко. Сучасні інформаційні технології створили можливість тотальної архівації, тому практики роботи з архівними документами виявляються подібними до роботи з інформаційними потоками. На думку К. Леві-Стросса, за умови нівелювання історичної цінності такі архіви продовжують залишатись втіленим буттям подій, бо, репрезентовані сьогодні, набувають зовсім іншого змісту. Він пояснював, що архіви, з одного боку, створюють подію в її радикальній можливості (адже лише інтерпретація, що не є частиною самої події, може обґрунтувати її розуміння); з іншого боку, вони фізично народжують історію, тому що лише в них долається протиріччя між минулим і сьогоденням, у якому зберігається його пережиток⁴.

Розвиваючи цю концепцію, О. М. Медушевська вважає, що архіви в принципі (тою чи іншою мірою) зберігають не фрагменти минулої реальності, а її взаємопов'язані проєкції в документах. Документальна спадщина є реальним втіленням процесу функціонування у просторі та часі живої системи (соціокультурної спільноти, країни, етносу). Неможливо ідентифікувати суспільство, державу й саме поняття *Homo sapiens* без інтерпретації світової документальної спадщини як культурного феномену⁵.

Архіви мають принципове значення для самосвідомості суспільства як один з головних елементів інституціональної організації соціальної пам'яті. Саме вони є тими складними системами

інституціонального опосередкування, що зв'язують людину з минулим соціуму, до якого вона належить. На відміну від індивідуальної, особистої пам'яті, до якої кожний має безпосередній доступ у формі спогадів, ілюзії справжності пережитого минулого, соціальна пам'ять відчужена від нас.

Б. С. Ілізаров ще у 80-х роках ХХ ст. висував концепцію про архіви як найважливіший елемент соціальної пам'яті. На противагу тим дослідникам, які відмічають різницю між колективною та соціальною пам'яттю лише кількісно (як пам'ять окремої групи та пам'ять усього суспільства), Б. С. Ілізаров вважав відмінність між ними принциповою, адже соціальна пам'ять у загальних рисах віддзеркалює історію розвитку індивідуальної та колективної пам'яті. Вона має: особливе призначення (передача набутого досвіду від одного покоління до іншого), структуру (завжди опосередкована знаками або пам'яттю інших людей) і принцип організації (формується цілеспрямовано). Соціальна пам'ять здійснює духовний зв'язок поколінь, тому втративши її, суспільство перестає відчувати себе суб'єктом історії – так само, як амнезія викликає в людини відчуття втрати власного «я». Б. С. Ілізаров наполягав на тому, що архіви – найбільш цінна частина соціальної пам'яті⁶.

Пам'ять – це середовище формування культурної самосвідомості її носіїв, які живуть уже в іншій епоху й можуть узагальнити культурну спадщину роду тільки через самосвідомість. Місця пам'яті (до яких належать і архіви), як соціокультурне середовище, що формує самосвідомість сучасника, відіграють суттєву виховну роль. Відчужене минуле привласнюється нами через соціальні інститути, які організовують простір історичної пам'яті.

Архіви є тими спеціальними суспільними інститутами, які здійснюють управління соціальною пам'яттю за допомогою таких технологічних процесів як експертиза цінності, вдосконалення методів обліку й описування документів, а також системи доступу до архівної інформації.

У понятті соціального інституту можна чітко виділити три різних аспекти: формальний (кожний такий інститут є певною організаційною формою, в якій реалізується визначена сфера соціального життя), змістовний або когнітивний (змістом інституту є сукупність уявлень більшості членів суспільства про природу й призначення інституціалізованої сфери соціального життя, а також про доцільність цієї форми інституціалізації) і прагматичний (цей аспект іноді називають функціональним). Соціальний інститут забезпечує реалізацію довготривалих суспільно

значимих цілей за допомогою узгодження інтересів більшості причетних до нього членів суспільства – звичайно, за умови, що останні володіють якими-сь засобами для навіть неусвідомлюваного відстоювання своїх інтересів.

Згідно з концепцією Х. Дженкінсона, архіви – це природна акумуляція (на протиположності штучному зібранню) адміністративної основи. Архіви – це пам'ять значно надійніша, ніж порівняно слабка пам'ять особи або групи людей, яка відрізняється послідовністю, стабільністю та надійністю. Вони віддзеркалюють коріння нашої культури та цивілізації у всій її багатогранності, бо складаються з повсякденної діяльності в самих різних галузях. Архіви – це наслідки дій, думок, обговорень та рішень, відображення знань і досвіду людства. Для їх передачі нащадкам необхідний відповідний інструмент – штучна пам'ять, яка значно переважає людську, тобто архіви⁷.

Радянські архівознавці намагались подолати багатозначність визначення архіву, запропонували під ним розуміти установу, що здійснює приймання та зберігання документів, організує їх використання з політичною, науковою, народногосподарською, соціальною, культурною метою⁸. Сучасні російські вчені знову повернулись до полісемантичності тлумачення архіву, але однакостайність щодо вказаної дефініції у поглядах архівознавців та документознавців відсутня. Про це свідчить хоча б визначення, наведене у книзі відомого бібліотекознавця Ю. М. Столярова: «Архіви – це соціальний інститут, відповідальний за збирання та зберігання головним чином службової документації, непотрібної для повсякденної роботи тих установ, з яких вона надходить»⁹. Як бачимо, наголос зроблено на об'єкті, яким опікуються архіви – службова документація, тобто автор таким чином намагався показати різницю між архівом і бібліотекою. Хоча серед архівних фондів дійсно переважають документи організацій, підприємств та установ, але архіви також приймають та зберігають фонди і колекції документів громадських організацій і приватних осіб, тому підкреслювати у визначенні терміну «архів» походження предмету зберігання (службова документація), а не сутність цього предмету (ретроспективна інформація) в принципі не вірно. Можна погодитись з українським дослідником О. О. Колобовим, який вважає, що основний елемент у визначенні поняття «архів» – це концентрація саме історичної за формою та змістом інформації¹⁰.

Європейська термінологічна практика не суперечить тлумаченню архівів як багатозначно-

го явища. Так, у рекомендації № R (2000) 13 про європейську політику доступу до архівів, прийнятій 13 липня 2000 р. на 717 зустрічі членів Комітету Міністрів Ради Європи, пропонується два значення терміну архіви:

- якщо починається з малої літери «а»: сукупність документів незалежно від дати, форми чи носіїв, вироблені чи набуті будь-якою фізичною чи юридичною особою протягом часу їхньої діяльності і переданих до Архівів для постійного зберігання; якщо інше не вказано, це стосується «державних архівів», тобто тих, що створені офіційними органами влади;

- якщо починається з великої літери «А»: державні установи, на які покладено обов'язки із зберігання архівів¹¹.

У міжнародному словнику архівної термінології дефініція архів (archives) також спочатку тлумачиться як комплекс архівних документів і лише потім вказується, що це служба, відповідальна за управління архівами. Коли мають на увазі архівні установи як самостійні спеціальні заклади також вживають термін «архівні інституції» (archival institutions). Крім того, у міжнародних описативних стандартах будь-яка установа, що зберігає архівні документи, позначається поняттям «сховище, центр зберігання» (repository)¹².

Американські архівісти, коли йдеться про документальні комплекси ретроспективної інформації, частіше вживають слово документація (records). Колишній президент Товариства американських архівістів Е. Алдредж визнавав, що йому складно дати визначення таким термінам як «архівні установи», «архівіст». Він розповідав, що на його питання про призначення приміщення з написом «архіви» відповіді варіювалися від «збирання документації» до «складу для досьє»¹³. Т. І. Хорхордіна пояснює це розмежування в архівознавчій термінології прихильністю більшості західних вчених до прагматизму та біхевіоризму¹⁴. Таке трактування архіву не може відобразити усю багатогранність його сутності, адже термін records (дослівно – записи) перш за все асоціюється з управлінською функцією, офіційною документацією, тобто публічною сферою життя і державою, як її уособленням. Але архіви також розкривають різні аспекти приватного життя людей, інакше вони не змогли б стати частиною соціальної пам'яті – духовної спадщини суспільства, а не держави.

В українському нормативному обігу як продовження радянської традиції склалась практика вживання терміну «архів» для позначення установ/центрів зберігання документів¹⁵. У підручнику

з архівознавства дається визначення архіву як соціальної інституції (спеціалізованої установи), що забезпечує потреби суспільства у ретроспективній документній інформації через архівні документи, організовуючи їхнє зберігання та використання¹⁶.

Протягом останнього двадцятиріччя створене підґрунтя для нового розуміння архівів, що за умови переходу до інформаційного суспільства почали розглядатися як суб'єкти інформаційних процесів. Сьогодні вони являють собою сукупний банк даних усього людства, замкнуту в глобальну інформаційну мережу багаторівневу систему з окремих осередків, клітинок, елементів, кожний з яких у будь-якій даній конкретній підсистемі має неповторний характер і, відповідно, особливу історико-культурну цінність.

Архіви перетворюються із зберігачів вже зібраної в їхніх фондах документальної спадщини на наукові центри документації та інформації, що дозволяє їм гарантувати фізичну збереженість, облік, систематизацію та пошук ретроспективної інформації незалежно від того, на яких носіях і в якій формі вона зберігається. Деякі сучасні дослідники визнають, що архіви відіграють важливу роль у формуванні інформаційного ринку сучасності реалізації накопичення та обліку інформації.

Колишній генеральний секретар Міжнародної ради архівів Ш. Кечкеметі наголошував, що архіви – це не папір, а організована одиниця свідчень про факти, рішення та заходи й, таким чином, найбільш ефективний та, можливо, унікальний інструмент, що дозволяє встановити міру відповідальності кожного. Рівень доступності архівної інформації визначає ступінь публічності архівів, тобто їх роль у політичному житті суспільства як інструмента демократичного контролю за діяльністю органів влади, гаранта її обов'язкової підзвітності.

Сучасна гуманізація українського суспільства потребує відмови від застарілих підходів у визначенні свого ставлення до такого феномену людської культури як архіви. Громадянське суспільство, роль якого у нас поступово зростає, не може існувати без гуманітарної експертизи. Для можливості пошуку варіантів вирішення колізій, що виникають внаслідок соціальної, етнічної, гендерної нерівності, суспільство повинно розуміти природу та історію цих колізій. Усвідомлення архівів як інституцій соціальної (а не державної) пам'яті робить їх основою громадянського суспільства – зокрема, тому, що кож-

ний з них стає потенційним центром організації мікроспілок, здатних до «горизонтальної» комунікації з іншими подібними асоціаціями.

Отже, підсумовуючи розглянуті філософські та архівознавчі концепції можна визначити архів як спеціальний соціальний інститут для управління документальною пам'яттю суспільства.

¹ Старостин Е. В. Зарубежное архивоведение: проблемы истории, теории и методологии. – М.: Информ.-издат. Агентство «Русский мир», 1997. – С. 9.

² Словник іншомовних слів / за ред. О. С. Мельничука. – К.: Головна редакція УРЕ, 1974. – С. 70.

³ Фуко М. Археологія знання: переклад з франц. / общ. ред. Б. Левченко. – К.: Ника-Центр, 1996. – С. 129, 131.

⁴ Леви-Стросс К. Первобытное мышление. – М., 1994. – С. 303–305.

⁵ Медушевская О. М. Историк и архивист: сферы познания ими прошлого // Историк и архивисты: сотрудничество в сохранении и познании прошлого в интересах настоящего и будущего: материалы междунар. науч. конф., Москва, 27–28 нояб. 1997 г. – М., 1997. – С. 30–31, 45.

⁶ Илизаров Б. С. Актуальные теоретические и методологические проблемы советского архивоведения: Учебное пособие. – М., 1984. – С. 59–61.

⁷ Jenkinson H. A Manual of Archive Administration. – London: Percy Lund, Humphries, 1965. – P. 15.

⁸ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. – М., 1982. – С. 13.

⁹ Столяров Ю. Н. Документальный ресурс: Учеб. пособие для студ. высш. учеб. зав. – М.: Издательство «Либерия», 2001. – С. 90.

¹⁰ Колобов О. Архів та бібліотека у першому наближенні: до питання про їхні завдання, об'єкти зберігання, організацію // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Вип. 7 / редкол.: О. С. Онищенко (голова) та ін. – К.: НБУВ, 2001. – С. 215.

¹¹ Рекомендація № R (2000) 13 Комітету Міністрів країнам-членам стосовно європейської політики доступу до архівів // Вісник Державного комітету архівів України. – 2000. – № 4. – С. 79.

¹² Драгомірова Л. Українські дескриптивні стандарти: стратегія і тактика впровадження // Студії з архів. справи та документознавства. – 2005. – Т. 13. – С. 25.

¹³ Ауэр Л. Стандартизація архивної терминології // 12-й Міжнародний конгрес архівов. – Монреаль, 1992. – Второе пленарное заседание. – С. 7.

¹⁴ Хорхордина Т. И. Архивоведение на стыке веков // Труды Историко-архивного института. – Т. 35: Архивистика на рубеже веков: XX–XXI / редкол.: Безбородов А. В. (отв. ред.), Мохначёва М. П. (отв. ред.), Магидов В. М., Степанский А. Д., Старостин Е. В., Хорхордина Т. И. – М.: РГГУ, 2000.

¹⁵ ДСТУ 2732:2004: Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. – Чин. від 01.07.2005. – К.: Держспоживстандарт України, 2005. – С. 11.

¹⁶ Архівознавство: підручник для студентів істор. факультетів вищ. навч. закладів України / за заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. – К.: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. – С. 319.

Барабаш Тарас

РЕЦЕПЦІЯ ПЛАНІМЕТРІЇ У ПАЛЕОГРАФІЇ: ОПИС ГРАФІКИ ЛІТЕР ЛАТИНСЬКОГО ПИСЬМА АКТОВИХ КНИГ МАГІСТРАТУ

м. МОСТИСЬКА ЗА 1599–1634 рр.

(НА МАТЕРІАЛАХ ЦДІАЛ України)

У дослідженні розглядаються системи опису графіки літер латинського письма, що використовуються в різних країнах світу, та пропонується новий геометричний підхід до опису: виділення у структурі літери елементів, візуально схожих на певні геометричні фігури та їх складові. Зауважуються також істотні переваги геометричного підходу над каліграфічним та типографічним. Дослідження здійснене на основі вивчення письма актових книг магістрату м. Мостиська (поч. XVII ст.), що зберігаються в ЦДІАЛ України.

Ключові слова: рукописні документи, палеографія, графічні форми, система опису, графіка літер, почерк, графема, геометричні фігури.

В исследовании рассматриваются системы описания графики букв латинской письменности, которые используются в различных странах мира, и предлагается новый геометрический подход к описанию: выделение в структуре буквы элементов визуально похожих на определенные геометрические фигуры и их составляющие. Оговариваются также существенные преимущества геометрического подхода над каллиграфическим и типографическим. Исследования осуществлено на основании изучения письма актовых книг магистрата г. Мостиска (нач. XVII в.), которые хранятся в ЦГИАЛ Украины.

Ключевые слова: рукописные документы, палеография, графические формы, система описания, почерк, графема, геометрические фигуры.

There are used in the different countries of the world Systems of the Latin letters drawing description considered, and the new geometrical approach to the description: an allocation in the letter structure of elements visually similar to certain geometrical figures and their components offered in the research. Essential advantages of the geometrical approach over calligraphical and typographic are also noticed. Research is carried out on the basis of studying of the Mostisk city council metrical books script (beginning of the XVII century) which remains in the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv.

Key words: handwritten documents, paleography, graphic forms, system of the description, script, handwriting, a grapheme, geometrical figures.

Архівознавство як наукова дисципліна враховує інтердисциплінарний підхід до вирішення своєї мети та головних завдань. Особливо актуальним він є у ході науково-дослідної та інформаційної роботи із архівними документами, які здійснюються працівниками архіву та позаштатними науковцями. Для кожної видово-типової приналежності документів існує визначена загальнонаукова та особлива спеціальна методика дослідження. Вивчення рукописів як складової комплексу Національного архівного фонду України передбачає інтеграцію спеціальних наук джерелознавчого циклу (кодікологія та кодикографія, польова та камеральна археографія, джерелознавство, дипломатика, документознавство тощо). Застосування методів і даних цих наук дає можливість комплексного дослідження та використання писемної рукописної та документальної спадщини.

Рукописні документи з точки зору їх наукової інтерпретації є явищем багатоаспектним і багатогранним. Ще у радянській історіографії С. М. Каштановим був усталений умовний розгляд документа за його зовнішньою і внутрішньою фор-

мами. До зовнішньої форми він відносив матеріал, на якому створений рукопис і письмо, яким він записаний¹. Письмо у еволюції його графічних форм є об'єктно-предметною сферою вивчення палеографії – спеціальної історичної дисципліни. У складі її методологічного інструментарію із 50-х рр. XX ст. з'явилися математичні обрахунки – кут нахилу літери, висота і ширина, довжина міжлітерної та міжрядкової відстаней, обрахунок у градусах ваги літери². Це дало змогу палеографам отримати об'єктивні результати своїх досліджень. У подальших дослідженнях поряд з математичними з'являються геометричні методи, пов'язані із визначенням графічного складу літер та його характеристики. Іде мова про вибірку геометричних фігур – прямої, кола тощо, на які схожі або уся літера, або її елементи. У першу чергу дана система розглядалась як один із критеріїв диференціації індивідуальних почерків³. У дослідженнях, де аналізувався джерельний матеріал зі стабільними, регуляризованими графемами, графічна характеристика від-

значалась доволі простим набором елементів. І навпаки – ускладнювалась пропорційно до поліморфізму почерку.

Система опису графіки літер не була стандартизована, залишилась у розробках окремих вчених, які створювали власну візію структури графіки літер для своїх досліджуваних комплексів. Переважна більшість із них бачила кожну літеру як комбінацію різних геометричних фігур (овалів, напівовалів, вертикалей тощо), які в процесі комбінування видозмінюються. А самі фігури – графічні складові літери – називали так, як вони називались (і уявлялись) у каліграфічній літературі стосовно певного типу письма чи за аналогією візуальної схожості – фігура отримує назву предмета, на який вона схожа («паличка», «факел», «петля»). У випадку, коли графема не повністю схожа на базовий (описаний) варіант, її графіка отримує уточнення (факельна форма, осі якої володіють дуже довгими і тонкими продовженнями⁴). Уточнення, які відображають індивідуальну графічну природу літери, як правило, мають різні джерела своєї номенклатури (шрифтові, геометричні, абстрактно-предметні), і стосуються різних частин графема, яка відрізняється від свого «охрещеного» прототипу. Так, наприклад, сучасні італійські палеографи, слідом за французькою та італійською каліграфічною традицією XVI–XVIII ст., для характеристики графічного складу літер готичного і гуманістичного видів письма вживають наступні назви: *punctus* – прямокутна «скоба», *galea*-шолом (голівка), *caput* – голова, *baculus* – виносний (той, що виноситься) (вертикаль) («палички»), *umbilicus* – центр, середина (кістяк), *vertex* – вершок, *virgula* – волосна (тонка) (штрих), *venter* – живіт⁵. Англійські палеографи розробили свою систему, яка в принципі нічим не відрізняється від італійської, є тільки більш структурованою та тяжіє до типографічної шрифтової термінології⁶. Розрізняють вертикальні, горизонтальні та зігнуті (вигнуті) групи штрихів, які є основними складовими літери. Найпростіша фігура, яка виконується пером – штрих (*stroke*), за допомогою елементарних вертикальних штрихів (*minim*) формуються латинські літери «i», «m», «n» та «u»; штрих, який підтримує основну частину букви – *stem* (опорний (основний), стовбур), штрих є складовою надрядкових вертикальних елементів (виносних) – *descenders*.

До горизонтальної групи відносять:

Bar (брусок, перехресний штрих) – горизонтальний штрих «A» або «H» – перетинають і з'єднують основні штрихи;

Arms (*hastas*) – руки – горизонтальні штрихи «E», «F» «L»; вони відходять від, але не перетинають опорний штрих;

Head (*top*) – головні (верхні) штрихи типу «T»;

До вигнутої групи відносять: *Bowl* – куля, коло, додане до кінця чи до початку опорного штриха (як у «p», «b», «q», «d»). (напівовал – частково закрита округла форма);

Limb – кінцівка – вигнутий штрих типу «h»;

Cusp – гострий виступ, утворений внаслідок злиття двох вигнутих ліній.

Три наступні системи розроблені для палеографічних комплексів XVI–XVIII ст. Франції (В. Малов), Польщі (Я. Словінський) та українських земель, у той час – складових Речі Посполитої (М. Ільків-Свидницький).

Російський палеограф В. Малов⁷ розробив для своїх палеографічних комплексів короткий термінологічний словник форм літер⁸, базований на каліграфічних вказівках XVI–XVIII ст. щодо раціонального вживання тієї чи іншої форми літери для тих чи інших потреб, і відповідно, які форми начерку її елементів варто в тому чи іншому випадку використовувати. Термінологія графічного складу літер у його джерелах аналогічна каліграфічній, власні нескладні означення негеометричних елементів.

Польський палеограф Я. Словінський⁹ при характеристиці графіки основну увагу звертає на дукт, відзначає мінускульність та округлість корпусів літер «a», «e», «c», «i», «n», «m», «u», «o». Решта літер для нього є різною комбінацією овалів із висхідними та низхідними паличками, яка пояснюється впливами того чи іншого типу письма, відповідністю з каліграфічними нормами. Для деяких літер у графічну характеристику він вносить модульні пропорції (*m*), для інших – дає лише дукт і визначає, який тип письма сформував саме таку структуру літери. Застосовуються як каліграфічна, так і шрифтова термінології.

В українського палеографа М. Ільківа-Свидницького⁵ дещо складніша та структурніша система характеристики літер. Він групує літери за їх графічним складом у наступній послідовності:

- літери, корпус яких розміщується між двома лініями – «i», «m», «n», «u»;
- корпус між двома лініями, але деякі елементи виходять за межі двох лінійок – «h», «f», «s», «t»;
- літери з овалами – «o», «a», «d», «p», «q»;
- з напівовалами – «c», «e»;
- петлисті надрядкові і підрядкові – «b», «g», «l»;

• змішані з похилими елементами – «x», «y», «z», «v», «w», «k».

Відсутність у переліку літери «г» автор пояснює недостатньою кількістю зразків графеми у досліджуваних ним джерелах¹¹.

Ці літери були виділені російським палеографом Л. Кисельовою як найхарактерніші для аналізу психофізіологічних, технічних, еволюційно-формальних ознак письма внаслідок графічної простоти літер латинського алфавіту¹². Дана система базується на стандартах західної палеографічної схеми графічного опису, каліграфічних термінах, типографічній термінології (застосування термінів «штрих», «півовал», «хвіст») та власному авторському визначенні геометричних та негеометричних складових елементів літери.

Короткий огляд авторських систем дозволяє стверджувати про широку їх аналогію. Так, кожна із них визнає існування графічного складу як такого, тобто можливості поділу і градації літери через дукт або іншим способом; використовує для характеристики графічного складу мішаний «словник», який включає каліграфічну, шрифтову, геометричну та похідну від неї термінологію; розроблена для найтиповіших форм літер певного типу письма, певного простору, у певному часовому відрізку, для певної писарської школи чи одного писаря, щоб зафіксувати приналежність графеми до одного із зазначених інститутів. І, як не дивно, у такій аналогії й полягає розбіжність цих систем: по-перше, кожна із них визначає межу графічного опису літери на свій лад – для однієї системи досить вжити каліграфічні терміни, для іншої шрифтові, для третьої – складні геометричні абстрактні окреслення, щоб охарактеризувати графіку часто-густо однієї і тієї ж літери; по-друге, при мультиграфічності палеографічних комплексів одного і того ж типу письма, часу та місця візії графіки літери однієї системи може не відповідати тим зразкам письма, над якими працює інша. Простіше кажучи, щоб термінологічна система одних зразків була придатна для інших палеографічних зразків, треба щоб у них були схожі між собою літери. Якщо ж такої схожості немає, то доводиться виводити іншу, оригінальну систему.

Така розбіжність підходів змушує повернутись до вихідної проблеми – як усе-таки описувати літери, за якими критеріями та у яких випадках (каліграфічними, шрифтовими, геометричними, попарно чи тріадно – усіма одразу), чим обґрунтувати свою критерійну позицію тощо.

На нашу думку, найбільш вагомим підходом для опису графіки літер є геометричний підхід – виділення у структурі літери елементів, візуально схожих на певні геометричні фігури та їх складові (див. таблицю).

	Пряма (вертикаль)
—	Пряма (горизонталь)
/	Діагональна пряма
○	Коло
◊	Овал
◌	Еліпс
▭	Прямокутник
□	Квадрат
△	Трикутник

Основним принципом підходу є встановлення чіткості моделювання певної фігури графемою чи її складовими. Якщо елемент літери схожий на певну фігуру абсолютно, то назва цієї фігури переноситься на елемент. Якщо не збігається графіка моделі – фігури і графеми, то вибирається інша модель чи її складовий елемент, який схожий на невідповідну попередній моделі графічну частину. Його назва переноситься на цю частину, а решта літери отримує назву попередньої моделі (наприклад, округла вертикаль). Істотні переваги геометричного підходу над каліграфічним та типографічним полягають у тому, що:

- він дозволяє невідповідні для них форми та елементи літер подати через призму геометричної відносності – якій геометричній фігурі і наскільки візуально відповідає один елемент літери, і якій – інший, наскільки відчутною є геометризація – «перехід» частини певної геометричної фігури-складової літери до іншої (як приклад, округлення вертикалі – прямої);

- значно меншою, легшою для сприйняття і застосування є елементарна база геометричного підходу – набір кількох геометричних фігур, що робить його надтипим;

- дає можливість описати індивідуальні впливи у письмі на графіку літери (що не можуть через обмеженість свого інструментарію зробити каліграфічний і шрифтовий підходи);

- дозволяє краще охарактеризувати графічну природу літери (так, каліграфічний термін «петля» можна замінити на «еліпс», і видозмінювати його зміст, залежно від видозмін елемента, який ми сприймаємо за еліпс);

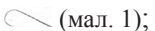

- геометричність елементів літери можна моделювати так, як за допомогою кулькової ручки ми моделюємо пряму, так само ми можемо сказати про змодельовану пряму (напр., вертикаль) у структурі літери, виведену пером і, відповідно, говорити про мінливість або неточність моделі;

- тим же геометричним підходом користувались і каліграфи: французький каліграф Роберт Прюдом закріпив канон рондо, даючи у своєму трактаті три основні фігури, на яких будується письмо – трикутник, квадрат і коло¹³.

Разом із тим, застосування геометричного підходу повністю не виключає застосування каліграфічної чи шрифтової термінології. Усе зводиться до вибірки моделей: якщо графема абсолютно схожа на певний каліграфічний варіант, який має свою назву, то так можна назвати і графему – без встановлення геометричного складу (наприклад, альфовидна форма). А несхожість можна передати через порівняння з геометричним фігурами.

В даному випадку застосування геометричного підходу реалізується на прикладі актових книг магістрату Мостиська Перемишльської землі Руського воєводства за 1599–1634 рр. Серед зазначених систем опису графіки літери для нас найбільш сприйнятливими є три останні. Їх можна поєднати та виділити «золоту середину», яка підходить для характеристики графіки букв нашого джерела. Адже підхід Ількова дуже добре накладається на систему еволюції письма та морфології літер у Польщі, яку розробив Словінський, тим більше, що схожий із нашим пізньоготичним курсивом тип письма панував з початку другої третини XVI ст. у канцелярії краківського земського суду¹⁴. Фактично однакова графічна структура, вага та модульні пропорції доповнюється елементами писарської школи:

1) дугою математично неправильної форми, із витягнутим прямим не зігнутих правим кінцем (мал. 1);

2) правий кінець більш плавний: (мал. 2).

Відповідно, на систему Словінського добре накладається термінологічна розробка форм літер Малова, взята з каліграфічних практикумів Італії, Франції, типи письма яких запозичувала Польща, бо, на думку К. Гурського, в Польщі не було створено власної школи письма: пам'ятки польської писемності XV – поч. XVI ст. писані готикою, але готичний дукт польським письмом повністю не опанував. О. Гейштор, навпаки, вважає, що основою польського письма стала місцева пізньоготична традиція, на яку на шарувались гуманістичні західноєвропейські впливи¹⁵.

Методом моделювання встановлено, що записи у нашому джерелі зроблено пізньоготичним польським курсивом, та в основному, мішаним гуманістичним канцелярським курсивом: італікою та бастардою. Серед визначених почерків є зразки каліграфічного, регуляризованого та вільного (недбалого) курсиву з підвидами (напівкаліграфічний тощо) Каліграфічний курсив, зазвичай вживався у парадно-офіційній сфері діловодства (чіткий, дуже близький до каліграфічних прописів, з розвинутою системою міжлітерових та міжрядкових інтервалів); регуляризований – для стороннього ока – в межах канцелярії чи для сторонньої людини, залежно від її рівня писемної освіченості (як правило, був сумішшю форм, менш близьких до каліграфічних, прописних, та форм – елементів писарської школи чи окремого писаря), вільний (біглий) – для власного вжитку чи приватного листування (як правило, швидкий, недбалий, важко читабельний)¹⁶. Як можна побачити із наведених зразків (мал. 1, 2), навіть в межах однієї книги можна зустріти різні курсиви. Це пояснюється, насамперед, різним ступенем сумлінності, старанності, вправності кожного писаря. Писарі канцелярій провінційних, периферійних міст та містечок, зазвичай не приділяли великої уваги каліграфічності своїх записів, більше – детальному нотуванню суті судової справи¹⁷.

Як показало наше дослідження, заголовні записи старанні, каліграфічні і, в основному, латинською мовою, більш із модулем і часто іншим типом письма. Вступна клаузула («ставши перед судом вїтївським особисто»), виведена тим же типом письма, що й решта документа. Перші три-чотири рядки, як правило, виведені старанно, читабельно, а далі рівень старанності зменшується, йому на зміну приходить прагнення деталізації і швидкого ведення записів. В ході аналізу виявлено, що одна й та сама літера в одному і тому ж документі може мати по 3–4 варіанти написання, проходить стадії каліграфічності, регуляризованості і біглості. Доволі поширеним явищем є атомізація письма – розподіл слів на кілька літерових груп, між якими спостерігається порівняно велика дистанція. Перша і остання букви у словах найчастіше видозмінюються, оскільки вони не зв'язані з іншими, а мають простір для графічних варіацій. При цьому середній кут нахилу слова доволі важко визначити. Із наведених та інших зразків видів письма опрацьованої книги виділено графем, для опису яких власне і застосовано геометричний підхід. Літери групувано за алфавітом,

а в його рамках – від найпростішої графеми, з доволі однорідним геометричним складом до складніших, структурніших. Дані графеми та їх елементи доволі чітко моделюють, попри свою різноманітність (що видно із зразків письма) трансформовані геометричні фігури. Також визначається, які геометричні, негеометричні, графічно-психологічні впливи фіксуються у формах самих елементів та їх сполученнях між собою. До геометричних ми відносимо кутастість, плавність, округлість, ламаність, та похилість (звідси після вирахування кута літери ми можемо визначити ступінь її нахилу – від мінімального до значного); при цьому важливо також враховувати дукт літери, виведення її зверху вниз чи знизу вгору, з лівим чи правим ухилом); негеометричних – загин, згин, вигин, прогинання; графічно-психологічних, індивідуальних впливів – потовщення, похилення, короткі і довгі елементи, широкі та вузькі, розвинені та нерозвинені (спрощені, редуковані).

Для полегшення визначення складу літери проводиться диференціація геометризаних графічних елементів у літері по її верхній і нижній частинах – верхні виносні від корпусу і нижні¹⁸; лівих і правих частинах – в межах корпусу – якщо літера виписана з двох половинок, які являють собою певні геометричні фігури (наприклад, зліва овал, справа незавершений, прямий вгорі напівовал, визначення місцеперебування певних елементів – ліва, права сторона, верхня і нижня частини, середина. У цьому контексті термін «ге-елемент» вживається для зручності замість свого геометричного змісту – вертикаль з лівим нижнім і правим верхнім округленнями. Часто вживаний термін «наплив» – для локальних потовщень напівовалів має шрифтовий характер, тестеджіатта – каліграфічний. Для аналізу графіки літер подано взірці гуманістичного курсиву, який більше, ніж постготичний, тяжіє до індивідуалізації.

Як висновок, можна відзначити, що дана система опису графічного складу літер є експериментальною і перспективно-продуктивною. Головним аргументом на право її існування, на думку автора, є те, що геометричні фігури та їх варіації сприймаються однаково незалежно від рівня фантазії оглядача. Геометричний підхід враховує незмінні математичні канони, які проявляються як у звичайних фігурах, так і у їх модифікаціях. Саме геометрична візуалізація графіки літер може

виявитись фундаментом для чіткого і зрозумілого розмежування індивідуальних почерків у добу еволюції гуманістичного письма.

¹ Каушанов С. М. Русская дипломатика. – М.: Высшая школа, 1988. – С. 26–27.

² Киселева Л. И. Новые методы определения почерков (палеография и математическая статистика) // Вспомогательные исторические дисциплины. – Л.: Наука, 1982. – Вып. 13. – С. 250–255.

³ Киселева Л. И. Готический курсив XIII–XV вв. – Л.: Наука, 1976. – С. 123–124.

⁴ Див., напр.: Малов В. Н. Происхождение современного письма. Палеография французских документов конца XV–XVIII вв. – М.: Наука, 1975. – С. 28–29.

⁵ Armando Petrucci. La scrittura descritta // «Scrittura e civiltà», 15 [1991], pp. 5–20 <<http://dida.let.unicas.it/links/didattica/palma/testi/petrucci8.htm>>

⁶ <http://www.ualberta.ca/~sreimer/ms-course.htm> /Manuscript Studies Medieval and Early Modern > Main Page > Course Notes > Paleography: Letter formation

⁷ Малов В. Н. Происхождение современного письма: Палеография французских документов конца XV – XVIII вв. – М.: Наука, 1975. – 200 с.

⁸ Там же. – С. 138.

⁹ Slowinski Jan. Rozwoj pisma latinskiego w Polsce XVI–XVIII wieku. – Lublin: Agencja wydawniczo-handlowa, 1992.

¹⁰ Льків М. М. Письмо фінансових книг міста Львова XVI ст.: на матеріалах Центрального державного історичного архіву України у Львові: магістерська робота. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004.

¹¹ Льків-Свидницький М. М. Готико-гуманістичне письмо і проблема гуманістичної реформи письма у канцелярії львівського магістрату XVI – початку XVII століття // Наукові зошити історичного факультету ЛНУ ім. І. Франка. – Л., 2006. – Вип. 1, ч. 1. – С. 57.

¹² Льків-Свидницький М. М. Пізньоготичне фінансове письмо у канцелярії львівського магістрату у першій половині XVI століття (на матеріалах ЦДІА України у Львові) // Записки НТШ. – Львів, 2006. – Т. ССЛІІ. Секція спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – С. 32.

¹³ Малов В. Н. Происхождение современного письма... – С. 100.

¹⁴ Slowinski Jan. Rozwoj pisma lacinskiego w Polsce... – S. 188.

¹⁵ Яковенко Н. М. Передумови поширення і характер латинського письма на правобережній Україні (друга половина XVI – перша половина XVII ст.) // АУ. – К., 1978. – № 6. – С. 12.

¹⁶ Льків-Свидницький М. М. Пізньоготичне фінансове письмо... – С. 44; Царьова Н. М. Из спостережень над готико-гуманістичним письмом XVI ст. у Львові / на правах рукопису.

¹⁷ Slowinski Jan. Rozwoj pisma latinskiego w Polsce ... – S. 106.

¹⁸ Тільки виносні вертикалі із додатковими графічними нашаруваннями та модифікаціями – петлевидні, округлі, ламані – можуть увійти у верхню або нижню частини.

УДК 016:930.25(476)

*Жумарь Сергей***СТРУКТУРНО-ТЕМАТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
СОВРЕМЕННОЙ АРХИВОВЕДЧЕСКОЙ БИБЛИОГРАФИИ
В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ**

У доповіді розглядається бібліографія архівознавства як вузький напрям інформаційної діяльності, що не відзначається певною ідентифікаційною специфікою об'єктів цієї діяльності, прикладна, стандартизована, обліково-реєстраційна галузь, що передбачає інформаційно-довідкову, науково-практичну, але не науково-теоретичну діяльність; розглядається її роль у системі архівознавства; характеризуються основні структурно-тематичні групи архівних видань, опублікованих в Республіці Білорусь за роки незалежності.

Ключові слова: бібліографія, інформаційна діяльність, наукознавство, бібліометрія, архівознавчі публікації, бібліометричний аналіз, видання, публікації, наукове знання.

В докладе рассматривается библиография архивоведения как узкое направление информационной деятельности, не отличающееся некоей идентификационной спецификой объектов этой деятельности, прикладная, стандартизированная учетно-регистрационная отрасль, предполагающая информационно-справочную, научно-практическую, но не научно-теоретическую деятельность; рассматривается ее роль в системе архивоведения; характеризуются основные структурно-тематические группы архивных изданий, опубликованных в Республике Беларусь за годы независимости.

Ключевые слова: библиография, архивоведение, информационная деятельность, науковедение, библиометрия, архивоведческие публикации, библиометрический анализ, издания, публикации, научное знание.

In the report the archival science bibliography as a narrow direction of the information activity, not specified by any of objects identification specificity of this activity, the applied, standardised registration branch assuming directory, scientifically-practical, but not scientific-theoretical activity; its role in the archival science system is considered; the basic structural-lexical sets of the archival editions published in the Republic Belarus for years of independence are characterized.

Key words: the bibliography, an archival science, an information activity, science of science, bibliometry, an archival science publications, the bibliometrics, editions, publications and the scientific knowledge.

Термин «бібліографія» достаточо многозначен, незважаючи на те, що офіційно його полісемія усунута з прийняттям термінологічного стандарту «ГОСТ 7.0-99 СИБИД. Інформаційно-бібліотечна діяльність, бібліографія. Терміни і визначення», де вперше приведено стандартизоване визначення бібліографії, відсутнє в аналогічному стандарті 1984 г. В відповідності з ним бібліографія була визначена як інформаційна інфраструктура, т. є. система по організаційному забезпеченню інформаційного простору. Ця система була пов'язана з поняттям «бібліографічна інформація».

Бібліографія архівоведення (бібліографія по архівоведенню) або архівоведча бібліографія (остання формулювання менше переважлива – порівняємо: «фізична бібліографія», «біологічна бібліографія» і т. п.) як вузьке напрям інформаційної діяльності не відрізняється некою ідентифікаційною специфікою об'єктів цієї діяльності, т. є. специфікою, вимагаючою не універсальних, а спеціальних прийомів, методів ідентифікації об'єктів бібліографічного описання і організації використання.

Соответственно библиография по архивоведению всегда будет прикладной, стандартизированной учетно-регистрационной библиографией, предполагающей информационно-справочную, научно-практическую, но не научно-теоретическую деятельность. Ее роль в системе архивоведения обеспечивающая, инфраструктурная, не выходящая за рамки практических элементов библиографической эвристики с ее системой методов поиска. С теоретической библиографией или библиографоведением архивоведческая библиография соотносится только в плане исследования первой вопросов истории библиографии, не затрагивая никоим образом вопросы теории информации. Вместе с тем, как и любая специальная библиография, она безусловно является носителем научного знания. Но в контексте данной проблематики необходимо помнить о том, что научное знание и наука отнюдь не являются синонимами, что нередко не учитывается исследователями. Так, пушкиноведение является научным знанием, но не наукой, систематика растений – также научное знание, отдел ботаники, но не наука. Данное положение желательно не

© Жумарь Сергей, 2009

упускать из виду и в процессе рефлексии относительно теоретических аспектов архивоведения.

Достаточно актуально использование библиографии по архивоведению как основы для исследований в рамках науковедения, и, прежде всего, наукометрии и библиометрии, занимающихся статистическими исследованиями структуры и динамики массивов и потоков научной информации. Суть библиометрии в количественном анализе публикаций, сгруппированным по различным признакам. Классического библиометрического анализа архивоведческих публикаций пока не проводилось, но его элементы в сочетании с анализом содержания тематических групп публикаций неоднократно использовались в исследованиях, что с практической точки зрения представляется наиболее оптимальным на данный момент.

Так как для архивоведения библиография чисто прикладная сфера, предполагающая прежде всего выявление, систематизацию и структурно-тематический анализ печатной продукции в целях ее идентификации, обобщения и использования, именно в этом ключе предлагается краткий обобщающий материал о современной архивоведческой библиографии в Республике Беларусь.

Если исключить публикации в прессе и публикации архивных документов, то совокупный объем библиографии, 95% которой представляет собой результат деятельности специализированных архивных учреждений республики и их сотрудников, за последние семнадцать лет составил более 2200 библиографических единиц, или печатных работ научного, научно-популярного, методического, научно-информационного и информационного плана. Из-за отсутствия сводных библиографических данных по Беларуси за предшествующие годы, невозможны какие-либо количественные сравнения с советским периодом истории или каким-либо его этапом. Но если исходить из весьма приблизительных прикидок, сравнивая современный период с 1970-ми–1980-ми годами, то произошел не менее чем стократный общий количественный рост публикаций. И в этом плане количественные характеристики пропорциональны, а общие тенденции вполне сопоставимы во всех субъектах СНГ. Об этом перманентном информационном взрыве, имеющим место на всем постсоветском пространстве, и о его причинах уже много сказано и написано как архивистами, так и «чистыми» историками.

Создание независимого государства, прежде всего, повлекло за собой разработку нормативной правовой базы ведомственного и межведомствен-

ного уровня. Соответственно публикации законов Республики Беларусь (наиболее значимые из них – законы «Об охране историко-культурного наследия», «О Национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь», «Об информатизации», «Об электронном документе»), указов президента, постановлений, распоряжений Совета Министров, постановлений министерств и ведомств, положений, уставов, стандартов, правил, норм, преискурантов, перечней документов с указанием сроков хранения и других актов, прямо или косвенно связанных с архивоведческой проблематикой, определили первичный тематический элемент в отраслевой библиографии. Нормативная база, около 130 важнейших актов которой были тиражированы в составе специализированных сборников или в форме отдельных изданий, конечно же, гораздо объемнее в количественном плане, чем соответствующие правовые документы, которые были опубликованы. Среди последних одна из самых значимых групп – перечни документов с указанием сроков хранения (более 30 библиографических единиц).

Всего в период с 1991 по 2008 год из печати вышло около 220 изданий книжного типа по архивоведческой проблематике. Соответственно это число не включает более 60 сборников документов, подготовленных архивными учреждениями или при их непосредственном участии.

Почти четверть указанных выше изданий – архивные справочники. В основном эти справочники являются тематическими, так как именно они наиболее востребованы исследователями. Уже ныне они являют собой весомый информационный комплекс, который постоянно пополняется. Наиболее значимые издания данного типа – «Документы Национального архивного фонда Республики Беларусь в Национальной библиотеке и музеях системы Министерства культуры и печати Республики Беларусь» (1995), «Документы по истории Великой Отечественной войны в государственных архивах Республики Беларусь» (1998), «Архівы Беларускай Народнай Рэспублікі» (1998, в 2-х частях), издания серии «Беларусь у актавых кнігах XVI–XVIII ст.», «Документы по истории православной церкви на Беларуси XVIII–XX вв. в фондах государственных архивов Республики Беларусь» (2003) и др. Библиографический анализ комплекса архивных справочников со всей очевидностью показывает известное тяготение к чисто презентационным изданиям – в частности, таковыми в современной информационной среде зачастую становятся путеводители, а также случайный, осуществляе-

мый вне какого-либо планового целеполагания выбор тематики справочников, почти полное отсутствие опубликованных описей. Это в значительной степени связано с техническими возможностями архивов, случайным характером конкретных заказов и, соответственно, источников финансирования изданий.

Библиография методической и научно-методической литературы весьма скромна и представлена двумя десятками названий (безотнositельно правил работы государственных и ведомственных архивов и упомянутых выше перечней). С учетом того, что значительная их часть посвящена довольно узким вопросам (например, «Метадычныя парады па апісанню помнікаў сфрагістыкі для архіваў і музеяў»), очевидна явная недостаточность методического обеспечения практически всех основных направлений работы учреждений Государственной архивной службы, особенно архивов специальной документации.

В среднем примерно один-два раза в год проводились республиканские конференции, посвященные архивоведческой проблематике (порой она сопрягалась с проблематикой документоведческой). Материалы этих конференций составили скромную библиографическую группу, не превышающую двадцати изданий. В условиях почти полного отсутствия специализированной архивоведческой периодики внешне предпочтительнее выглядит ситуация с продолжающимися изданиями. Правда, несмотря на регулярный выход с начала 2000-х годов «Беларускага археграфічнага штогодніка» (БелНИИДАД) і «Архіварыўса» (Национальный исторический архив Беларуси), с 2002 г. не издано ни одного номера ежегодника «Вяртанне», издававшегося под эгидой Белорусского фонда культуры. В 2004 г. вышел последний номер сборника «Metriciana», посвященного проблемам исследования и публикации Метрики Великого Княжества Литовского.

Разовые сборники статей, очерков и иных материалов, посвященные архивоведческой тематике, выходили, как правило, к юбилейным датам в деятельности тех или иных архивных учреждений (например, «Наша история: Национальный архив Республики Беларусь, 1927–2007 гг.», «Нацыянальны гістарычны архіў Беларусі – скарбніца дакументальнай спадчыны. 1938–2008» и т. п.), или отдельных личностей («Крыніцазнаўства, археаграфія, архівазнаўства ў XX–XXI ст. у Беларусі: зб. навук. артыкулаў, прысвечаных 100-годдзю з дня нараджэння М. М. Улашчыка», «Даследчык гісторыі трох

народаў: М. В. Доўнар-Запольскі: Зборнік навуковых артыкулаў і дакументаў»). На региональном уровне подобные издания выпускались лишь витебскими архивистами как реализация чисто местной инициативы («Витебщина архивная: история, фонды, персоналии (сер. XIX – XX вв.)», «Витебщина архивная в начале XXI века: связь времён»).

Немногочисленная монографическая литература представлена в основном работами исторического, историко-биографического и обзорного плана. Несмотря на обилие выставок, ежегодно организуемых белорусскими архивами, только к десяти выставкам были изданы каталоги (в основном это выставки документов БГАМЛИ).

Кроме изданий книжного типа поединичному библиографическому учету как отдельные произведения подлежат статьи, информации, обзоры в периодических и продолжающихся изданиях, а также доклады, тексты и тезисы выступлений, сообщений на научных и научно-практических конференциях, семинарах, чтениях, совещаниях. Всего за последние без малого двадцать лет общий массив данных публикаций составил примерно 1700 единиц. Их структурно-количественный анализ позволяет выделить четыре основные группы: история архивного дела; архивное источниковедение (включая обзоры содержания отдельных комплексов архивных документов, новых поступлений, находок в архивах); автоматизация в архивной отрасли и электронные архивы; зарубежная архивная Белоруссика и проблема реституции архивных документов. Публикаций же по отдельным направлениям работы архивов, включая публикации методического характера, значительно меньше. При этом теоретические аспекты присутствуют только в отдельных работах, посвященных электронным архивам. Вместе с тем, превалирование публикаций обзорно-информационного и источниковедческого плана вполне естественно и закономерно. Они всегда будут количественно преобладать над работами, посвященными общим вопросам архивного дела, его правовым, организационным и методическим аспектам.

Более глубокий анализ белорусской библиографии по архивоведению, сравнение ее с аналогичными массивами в других странах, позволит более адекватно определить приоритеты исследований, потребность в разработке той или иной тематики, возможность полностью или частично реализовывать на практике соответствующие наработки коллег, дабы не заниматься изобрете-

нием велосипеда при достаточно ограниченных возможностях. В целом, оценивая новейшую библиографию республики по указанной тематике, необходимо отметить, что она создана при фактическом отсутствии тех научных традиций, интеллектуального и организационного потенциала, которыми известны как Россия, так и Украина. С учетом данного факта наличие ука-

занного библиографического массива как в информационном, так и в аналитическом плане является выражением безусловного прогресса, несмотря на то, что рано судить о практических последствиях интеллектуального освоения комплекса публикаций и его динамике в относительно долгосрочной перспективе.

УДК 930.253(470+571)

Тасиц Наталия

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РАЗРАБОТКИ ЕДИНОГО КЛАССИФИКАТОРА ДОКУМЕНТНОЙ ИНФОРМАЦИИ АРХИВНОГО ФОНДА РФ

Виступ присвячений розгляду основних теоретико методологічних засад, покладених в основу розробки Єдиного класифікатора документної інформації Архівного фонду РФ, розробленого працівниками Всеросійського науково-дослідного інституту документознавства і архівної справи. Охарактеризована структура класифікатора та принципи його побудови. виокремлені певні специфічні риси класифікатора, що є сучасним методичним інструментарій для організації архівного інфофрмаційного простору.

Ключові слова: класифікатор, документна інформація, архівний фонд РФ, інформаційні ресурси, інформаційний простір, первинна архівна документація, класифікація документної інформації, архівні установи, класифікаційні таблиці, рівні поділу інформації.

Выступление посвящено рассмотрению основных теоретико-методологических принципов, которые легли в основу разработки Единого классификатора документной информации Архивного фонда РФ, разработанного сотрудниками Всероссийского научно-исследовательского института документоведения и архивного дела. Дана характеристика структуры классификатора и принципы его построения, выделены отдельные специфические черты классификатора, который является современным методическим инструментарием для организации архивного информационного пространства.

Ключевые слова: классификатор, документная информация, архивный фонд РФ, информационные ресурсы, информационное пространство, первичная архивная документация, классификация документной информации, архивные учреждения, классификационные таблицы, уровни деления информации.

The report is devoted to the consideration of the basic theoretical and methodological principles taken as a principle of working out of the General classifier of the document information of the Russian Federation Archival fond, developed by employees of the All-Russian Archival Science and Records Management Research Institute. There characterized the structure of the classifier and principles of its construction, pointed classifier's peculiar features that are modern methodical instruments for the archival information field organization.

Key words: the classifier, the document information, the Russian Federation archival fond, information resources, an information field, the primary archival documents, the record information classification, archival establishments, classification tables, levels of information classification.

В эпоху всеобщей информатизации и построения информационного общества единая информационная среда (пространство)¹ становится одним из важнейших государствообразующих признаков и обязательным условием и характеристикой самого информационного общества. От того, насколько быстро и масштабно будет сформирована в России и странах СНГ современная информационная среда, зависит национальная безопасность и будущее стран Содружества.

Важной составной частью информационных ресурсов России является документная инфор-

мация Архивного фонда РФ, объем которой превышает объем всех остальных информационных ресурсов (составляет свыше 460 млн. дел) и сопоставим в количественном отношении лишь с совокупным объемом библиотечных фондов страны. Включение документной информации Архивного фонда России в единое информационное пространство требует как решения проблем компьютеризации (перехода к автоматизированным технологиям учета архивных документов

и организации НСА в архивах), так и перехода на более высокий уровень работы с первичной документной информацией: ее описанием и классификацией².

Появление Интернета, глобальных компьютерных сетей, внедрение автоматизированных архивных технологий открывает новые возможности в области организации и поиска документной информации. Вместе с тем, такие инструменты поиска, как гипертекст и контекст, не раскрывают глубинные, системные связи Архивного фонда, его внутреннюю организацию. В связи с этим в настоящее время проблема классификации архивной документной информации в России приобретает особую актуальность.

Классификация как метод организации архивного информационного пространства выявляет закономерные исторические и логические связи между понятиями, наиболее существенные их признаки, раскрывает сущность явлений, структурирует информационное пространство и обеспечивает автоматизированный поиск информации³.

До последнего времени Архивный фонд РФ, в отличие от других государственных информационных систем России (библиотечной сети, государственной системы статистики, государственной системы научно-технической информации) не располагал современной универсальной классификационной системой, необходимой для построения единого архивного информационного пространства.

Работа архивных учреждений по классификации ретроспективной информации основывалась на Схемах единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период) (М., 1978), (досоветский период) (М., 1983)⁴. За десятилетия, прошедшие после внедрения этих классификационных схем в практику работы архивов, коренным образом изменилась общественно-политическая жизнь, экономика, социально-культурная среда, наука и др. Появились новые формы собственности, отрасли деятельности и человеческих знаний, массивы новых документов в составе Архивного фонда страны. В связи с этим научное содержание, структура и методическое обеспечение Схем классификации, разработанных в советское время, уже не отвечают современным реалиям.

С появлением Единого классификатора документной информации Архивного фонда РФ (ЕКДИ АФ РФ)⁵ архивные учреждения России получили в свое распоряжение современный

методический инструментарий для организации архивного информационного пространства. Классификатор рекомендован коллегией Росархива к внедрению в государственных и муниципальных архивах Российской Федерации и включен в последнюю, четвертую версию программного комплекса «Архивный фонд» для его использования в автоматизированном режиме.

Работа по созданию классификатора велась с 2002 по 2006 гг. сектором государственного учета и НСА отдела архивоведения ВНИИДАД совместно со специалистами пяти федеральных (ГАРФ, РГАЭ, РГАСПИ, РГВА, РГАВМФ), 23 региональных архивов и Главархива г. Москвы.

На предварительном этапе разработки классификатора была тщательно изучена проблема классификации в теории, методике и практике отечественного архивного дела за последние 30 лет, выявлены различные подходы к решению данной проблемы в смежных предметных областях (источниковедение, документоведение, библиотечное ведение, информатика и др.). Данное исследование позволило определить перспективы и возможности разработки современного классификатора документной информации Архивного фонда РФ с учетом функционирования глобальных информационных сетей. Результатом изучения стал аналитический обзор «Исследование проблемы создания отраслевого классификатора архивной документной информации» (М.: ВНИИДАД, 2000. 116 с.). Позднее была разработана «Концепция создания единого классификатора документной информации Архивного фонда Российской Федерации», в которой были сформулированы основные принципы создания классификатора, его базовые положения, выбран перспективный метод классификации и система кодирования, разработан проект структуры классификатора⁶.

Опираясь на накопленный теоретический и методический опыт в архивной отрасли и смежных предметных областях разработчики классификатора поставили целью создать универсальный информационно-поисковый язык иерархического типа с широким тематическим охватом и неглубокой иерархией, а также с возможностью проведения контекстного поиска, который способен углублять и дополнять поисковые способности классификатора. Структура классификатора и принципы его построения должны были отражать принадлежность архивной документной информации к историческим эпохам, а также отраслевое деление областей человеческой деятельности, учитывать сложив-

шиеся традиции в отечественном архивном деле, обеспечивать преемственность по отношению к функционирующим в архивных учреждениях страны справочным средствам⁷.

Итогом этой продолжительной работы стала первая общая универсальная классификационная система иерархического типа, предназначенная специально для классификационного анализа документной информации Архивного фонда Российской Федерации независимо от времени создания документов, места их хранения и носителя. Новый классификатор охватывает все исторические периоды, что позволяет проводить классификационный анализ любых документов Архивного фонда страны от Средневековья до начала XXI столетия. Классификационная схема ЕКДИ АФ РФ учитывает происшедшие изменения в политической, экономической, социальной, культурной и других сферах общественной жизни России, она существенно (на 40%) дополнена новой информацией и деидеологизирована. Схема включает более 4 тыс. понятий, которые охватывают все тематическое многообразие документов Архивного фонда России.

Классификатор устанавливает и закрепляет единый для всех государственных и муниципальных архивов РФ систематизированный перечень наименований и индексов объектов классификации на 4-х уровнях деления, в который архивы не имеют право вносить изменения. При необходимости они могут самостоятельно разрабатывать понятия нижестоящих уровней в пределах существующей схемы ЕКДИ (частично 5-й уровень, а начиная с 6-го уровня – полностью). Преимущества иерархической системы классификации состоят в ее большой информационной емкости, традиционности применения, пригодности как для автоматизированной, так и для ручной обработки информации. Это не исключает, однако, применения фасетного метода на соответствующих уровнях деления классификатора⁸.

В ЕКДИ применена цифровая система индексирования. Использование цифровых индексов позволяет определить как горизонтальные, так и вертикальные связи между различными понятиями классификатора, показать соподчиненность различных понятий или самостоятельные логически равнозначные понятия. Цифровая система индексирования отличается четкостью и последовательностью в порядке расположения индексов. При этом на всех уровнях классификации понятий предусмотрен сотенный принцип деления, что обеспечивает простоту индексиро-

вания информации, достаточную широту, гибкость, динамичность, возможность дополнения Классификатора.

ЕКДИ АФ РФ соответствует наиболее важным критериям классификационной системы:

– универсальности (классификатор распространяется на все виды архивных документов, созданных в разные исторические эпохи);

– мнемоничности (набор понятий классификатора и их индексов хорошо воспринимается визуально и легко запоминается);

– динамичности (дает возможность отражения новых отраслей деятельности и человеческих знаний без ломки всей системы понятий).

ЕКДИ АФ РФ разработан на принципах исторического подхода к документной информации Архивного фонда РФ, ее логического, всестороннего и комплексного анализа. Сумма знаний и областей деятельности рассматривается в классификаторе как общность взаимосвязанных, взаимоподчиненных понятий, разделенных по единой форме на отделы, подотделы, разделы и подразделы.

Классификатор состоит из классификационных таблиц (главной, основной, пяти таблиц определителей), справочно-ссылочного аппарата, алфавитно-предметного указателя, списка сокращенных слов, таблицы соответствия индексов понятий ЕКДИ индексам Схем классификации документной информации советского и досоветского периодов, методический указаний по применению ЕКДИ⁹.

Каркасом всей классификационной схемы ЕКДИ АФ РФ является главная таблица. Понятия главной таблицы логически разделены на 32 отдела. Они соответствуют основным областям и сферам деятельности государства и общества, составу и содержанию АФ РФ. Эти понятия характеризуют государство и государственную власть, политические, правовые и силовые государственные институты, финансы и экономику, образование, науку и культуру, здравоохранение, физкультуру и спорт, быт и духовную жизнь. Совокупность понятий главной таблицы составляет первый, самый верхний уровень в иерархической системе классификации.

Основная таблица классификатора раскрывает содержание отделов, представленных в главной таблице, и составляет основное содержание классификационной схемы. Она построена на 4-х уровнях деления информации – отдел, подотдел, раздел, подраздел – по принципу логического деления от общего к частному понятий главной таблицы. Исключение составляют семь разделов,

частично представляющих информацию на 5-м уровне: 06. Вооруженные силы. Войны и военные конфликты; 07. Общественно-политическая жизнь; 11. Экономическая деятельность. Планирование; 13. Труд и занятость населения. Социальное обеспечение; 14. Промышленность; 21. Торговля. Общественное питание. Снабжение. Сбыт. Заготовки; 23. Жилищно-коммунальное хозяйство. Бытовое обслуживание населения.

Для обеспечения единообразного построения отделов основной таблицы классификатора была разработана единая схема классификации информации в подразделениях ЕКДИ:

Общие вопросы

1.1. Законодательство по отрасли

1.2. Состояние и развитие отрасли (в масштабах страны или соответствующей АТЕ)

1.3. Органы управления отраслью:

1.3.1. Общегосударственные (досоветский, советский, постсоветский периоды);

1.3.2. Региональные (досоветский, советский, постсоветский периоды)

1.4. Персоналии (общегосударственного и регионального уровня)

Далее размещаются понятия, характеризующие объекты информации, процессы, элементы объекта информации.

Государственные и муниципальные архивы РФ могут осуществлять дальнейшую детализацию понятий основной таблицы классификатора на последующих, нижестоящих уровнях (5, 6 и т. д.), конкретизируя подразделы ЕКДИ с учетом специфики состава и содержания своих документов.

Целесообразность углубления понятий на указанных уровнях классификации, а также глубину детализации схемы классификации архивы определяют самостоятельно, исходя из того, какого рода информация содержится в их документах¹⁰.

Важно отметить, что включенная в состав ЕКДИ информация, конкретизирующая множество его понятий, прежде всего, органы власти и управления, может значительно облегчить поиск информации, принятие классификационных решений, а также работу архивистов по углублению понятий классификатора. Эти «подсказки» отражают историю государственных учреждений на протяжении всей истории России.

Составной частью ЕКДИ является система таблиц определителей. Она включает четыре таблицы общих определителей (аспекта, групп населения, языка, места) и одну таблицу специальных определителей. Многообразие аспектов таблиц определителей позволяет углублять ос-

новные предметы индексирования, а также единообразно разместить однородную информацию, исключив многочисленные повторы в понятиях основной таблицы классификатора.

Таблицы общих определителей содержат понятия, характерные для информации всех или многих подразделений классификатора. Они позволяют обеспечить внутреннее и внешнее единство структуры классификатора, конкретизировать и более детально раскрыть содержание архивной документной информации. Таблица общих определителей аспекта обязательна для использования в государственных и муниципальных архивах РФ. Вопрос о целесообразности применения остальных таблиц общих определителей рассматривается каждым архивом самостоятельно с учетом состава и содержания хранящихся в них документов.

Таблица специальных определителей к отделу 06. «Вооруженные силы. Войны и военные конфликты» содержит понятия, которые характерны только для данного отдела основной таблицы и используются только с индексами этого отдела.

Принять правильное классификационное решение о размещении той или иной архивной информации в соответствующих подразделениях Классификатора помогает ссылочный аппарат ЕКДИ. Он состоит из алфавитно-предметного указателя (АПУ), системы отсылок и методических пояснений.

В то время как главная и основная таблицы ЕКДИ основаны на иерархии предметных понятий и отражают таким образом вертикальные связи понятий, ссылочный аппарат ЕКДИ отражает горизонтальные связи предметных понятий, размещенных в разных подразделениях ЕКДИ.

Важной частью ссылочного аппарата ЕКДИ является алфавитно-предметный указатель (АПУ). Он предназначен для облегчения пользования классификатором, выявления предметных связей понятий, размещенных в разных подразделениях классификатора, обеспечения их взаимодополняемости. Он представляет собой систематизированный в алфавитном порядке перечень имеющихся в таблицах классификатора понятий с их индексами. Отметим, что АПУ содержит сведения не только из главной и основной таблиц ЕКДИ, но и из таблиц определителей. В него включены понятия таблицы общих определителей аспекта и таблицы специальных определителей к отделу 06. Вооруженные силы. Войны и военные конфликты.

Таблица соответствия индексов понятий ЕКДИ АФ РФ имеет вспомогательный харак-

тер. Она предназначена для уточнения принятых классификационных решений при переводе карточных каталогов государственных архивов на Схему ЕКДИ АФ РФ, или для помощи в определении местоположения документной информации, представленной в систематических каталогах государственных архивов России. Следует отметить, что в таблицу соответствия не включались индексы понятий Основной таблицы ЕКДИ АФ РФ, которые не имеют соответствующих им понятий в СЕК-78 и СЕК-83.

Структура классификатора позволяет архивным учреждениям использовать его не только для построения каталогов, но также для индексирования информации, представленной в других архивных справочниках (описях, указателях, в том числе электронных), для формирования запросов при автоматизированном поиске информации.

Еще одна сфера применения классификатора – как ИПЯ в локальных базах данных, а также в интегрированных справочно-поисковых средствах российских архивов. Благодаря универсальности классификатора автоматизированный поиск информации с его помощью может быть осуществлен не только внутри одного архива, но и по всем российским архивам при условии использования технологии глобальных сетей¹¹.

В условиях формирования информационного общества ЕКДИ АФ РФ становится необходимым элементом информатизации архивной отрасли, внедрения автоматизированных архивных технологий, средством объединения документов Архивного фонда РФ в единое информационное пространство и предметной идентификации национальных архивных ресурсов в глобальных информационных сетях, обеспечения эффективного поиска и использования архивной документной информации.

¹¹ Под единым информационным пространством государства предлагается понимать совокупность информационных ресурсов и информационной инфраструктуры, позволяющую на основе единых принципов и по общим правилам обеспечивать безопасное информационное взаимодействие государства, организаций и граждан при их равнодоступности к открытым информационным ре-

сурсам, а также максимально полное удовлетворение их информационных потребностей на всей территории государства при сохранении баланса интересов на вхождение в мировое информационное пространство и обеспечение национального информационного суверенитета. (См.: Лопатин В. Н. Методологические проблемы формирования и защиты единого информационного пространства // Модернизация России на рубеже веков: материалы межвузовской науч.-теор. конф. Санкт-Петербург, 18 октября 2000 г. Режим доступа: <http://www.jurfak.spb.ru/conference/18102000/lopatin.htm>, свободный).

² Ларина В. Г. Роль и значение единого классификатора Архивного фонда РФ в работе государственных архивов на современном этапе // Тенденции и перспективы развития НСА к документам государственных и муниципальных архивов: материалы Всероссийской науч.-практ. конф. 22–23 апреля 2003 г. – М., 2003. – С. 174.

³ Ларина В. Г. Классификация как метод организации архивного информационного пространства // Архивоведение и источниковедение отечественной истории. Проблемы взаимодействия на современном этапе: доклады и сообщения на четвертой Всероссийской конф. 24–25 апреля 2002 г. – М., 2002. – С. 40.

⁴ Схема единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов СССР (советский период). – М., 1978; Схема единой классификации документной информации в систематических каталогах государственных архивов (XVIII – нач. XIX вв.). – М., 1983.

⁵ Единый классификатор документной информации Архивного фонда Российской Федерации / Росархив, ВНИИДАД; сост. В. Г. Ларина, Н. М. Андреева, М. С. Астахова и др. – М., 2007. – 661 с.

⁶ Ларина В. Г. Классификация как метод организации архивного информационного пространства... – С. 41.

⁷ Исследование проблемы создания отраслевого классификатора архивной документной информации. Аналитический обзор. – М.: ВНИИДАД, 2000. – С. 105.

⁸ Ларина В. Г. Единый классификатор документной информации – важнейший элемент информатизации архивной отрасли // Отеч. архивы. – 2002. – № 1. – С. 12.

⁹ Единый классификатор документной информации... – С. 7.

¹⁰ Методические рекомендации по внедрению Единого классификатора документной информации архивного фонда Российской Федерации в государственных и муниципальных архивах России / Федеральное архивное агентство. ВНИИДАД. – М., 2008. – С. 42–43.

¹¹ Специалисты архивных учреждений о Едином классификаторе документной информации Архивного фонда Российской Федерации // Отеч. архивы. – 2008. – № 2. – С. 17.

УДК [930.25:001.8]:061.3

*Артамонова Світлана, Одинока Ліліна***НАЦІОНАЛЬНІ СТАНДАРТИ З АРХІВНОЇ ТА БІБЛІОТЕЧНОЇ СПРАВИ
ЯК ОСНОВА УНІФІКАЦІЇ ТЕХНОЛОГІЧНИХ ПРОЦЕСІВ У ДІЯЛЬНОСТІ НАУКОВО-
ДОВІДКОВИХ БІБЛІОТЕК АРХІВНИХ УСТАНОВ**

У статті здійснено аналітичний огляд української нормативної документації, створеної Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства за 15 років його діяльності.

Ключові слова: архівна справа, документознавство, інститут, нормативна документація, національний стандарт, державний стандарт.

В статье дан аналитический обзор украинской нормативной документации, разработанной Украинским научно-исследовательским институтом архивного дела и документоведения за 15 лет его деятельности.

Ключевые слова: архивное дело, документоведение, институт, нормативная документация, национальный стандарт, государственный стандарт, международный стандарт, отраслевой стандарт.

In article give analytical survey of Ukrainian standart documentation which created Ukrainian Research Institute of Archival Affairs and Record Management from 15 years its activities.

Key words: archival affair, record management, institute, standart documentation, nacional standart, state standart.

Архівна сфера поєднує діяльність таких установ як архіви та науково-довідкові бібліотеки, що комплектуються різними типами та видами документів. У фондах архівів зберігаються у своїй більшості рукописні документи, кіно-, фото-, фонові документи. У фондах науково-довідкових бібліотек переважно друковані видання: книги, брошури, періодичні видання. Звідси й специфіка технологічних підходів до комплектування, зберігання та описування фондів з метою оприлюднення інформації про них. Але є такі ділянки, які поєднують їх в плані інформаційного забезпечення споживачів. Стандарти бібліотечно-інформаційної сфери можуть успішно використовуватись у архівній сфері і навпаки. Тому проблеми стандартизації в обох сферах потрібно розглядати у комплексі.

Архівна, науково-інформаційна, бібліотечно-бібліографічна та видавнича діяльність, тенденції розвитку нових технологій, спрямованих на оперативний пошук і обмін внутрішньосистемної, міжвідомчої, вітчизняної та міжнародної інформації, потребують поліпшення практичного використання ними нормативних документів. Тому актуальним для сьогодення є проведення дослідження стану нормативної бази та її впровадження з метою регламентування, впорядкування та вдосконалення технологічних процесів, що забезпечують оперативний доступ до вітчизняних і зарубіжних інформаційних ресурсів. У цьому плані підвищується роль стандартів, найважливіших нормативних документів, що сприяють створенню оптимального ступеня інформаційного забезпечення.

Основні цілі стандартизації – прискорення технічного прогресу галузей, підвищення про-

дуктивності, удосконалення якості друкованих видань – визначили важливість проведення обговорення проблем стандартизації в Україні на сторінках таких періодичних видань, як «Вісник Книжкової палати», «Бібліотечний вісник» та «Бібліотечна планета» наприкінці 90-х рр. ХХ ст.¹

Стандарти регламентують архівну, науково-інформаційну, бібліотечно-бібліографічну та видавничу діяльність, встановлюють єдині норми, правила і вимоги до зберігання, опрацювання, подання, обміну, зберігання фондів, документів та інформації, визначення фізичного стану фондів, пожежної безпеки.

Об'єктами стандартизації є також науково-технічна термінологія та визначення, технічна документація, інформаційні технології, організаційні аспекти діяльності установ тощо.

Предметами стандартизації є архівне описування документів, бібліографічний опис документа в цілому, а також таких видів, як нотні видання, картографічні твори, аудіовізуальні матеріали; скорочення слів та словосполучень на різних мовах у бібліографічному описі; особливості використання нових інформаційних технологій, комунікативні формати для обміну бібліографічними даними, для термінологічних даних тощо.

Система стандартів з інформаційної, бібліотечної та видавничої справи (СІБВС, російською СИБИД) функціонує з кінця 70-х рр. ХХ ст., створена для активізації та вдосконалення технологій бібліотечної, інформаційної та видавничої діяльності. Українська стандартизація, що наро-

дилась від радянської, досить активно набуває національного характеру. З розпадом СРСР в Україні почала створюватися національна система стандартизації бібліотечної, інформаційної, видавничої та архівної справи. Країни СНД, Балтії та Україна уклали «Угоду про проведення узгодженої політики у сфері стандартизації, метрології та сертифікації» (далі «Угода»), підписаною країнами – членами СНД 13 березня 1992 р. Згідно з нею стандарти системи СІБВС набули статусу міждержавних. Відповідно Україна бере участь у розробленні міждержавних стандартів. Всі міждержавні стандарти, затверджені до 1992 р. включно, чинні в Україні. Стандарти, розроблені після 1992 р. державами-учасницями «Угоди», до яких приєдналась Україна, вводяться в дію за наказами Держспоживстандарту України.

Базовим принципом сучасної стандартизації є також гармонізування державних стандартів із міжнародними. Значний доробок у стандартизацію вносить Міжнародна організація з питань стандартизації (International Organization for Standardization; Organisation Internationale de Normalisation), ІСО (ISO) – міжнародна міжурядова організація (місце перебування – м. Женева, Швейцарія), яка об'єднує 135 країн (членів і членів-кореспондентів та членів-абонентів)². Головною метою діяльності ІСО є розвиток стандартизації і пов'язаної з нею діяльності у міжнародних масштабах, розвиток міжнародного співробітництва, розроблення міжнародних стандартів, сприяння їх добровільному прийняттю та використанню. У своїй діяльності вона керується принципами, що включають максимальне збереження національних систем стандартизації.

Входження України в світовий економічний та інформаційний простір, забезпечення якості продукції та послуг, їх конкурентоспроможності потребують адаптації системи стандартів при збереженні та розвитку позитивних тенденцій, гармонізації національних стандартів із міжнародними. Україну зареєстровано в ІСО з 1993 р., її представником є Держспоживстандарт України, який очолює роботу з стандартизації в Україні³. Зі вступом України в ІСО розпочався якісно новий етап розвитку національної системи стандартизації в країні. У сучасних умовах входження України в європейський економічний і культурний простір актуальною стала потреба оновлення нормативної бази – розроблення національних стандартів, адаптованих з міжнародними стандартами ІСО та удосконалення чинних стандартів шляхом зближення з між-

народними. Стандарти ІСО, як і ГОСТ системи «СИБИД» поширюються на інформаційну, бібліотечно-бібліографічну, видавничу та архівну діяльність.

Розробкою стандартів та координацією робіт із стандартизації, розробленням нормативних документів з видавничої справи займається Підкомітет «Видавнича діяльність» Книжкової палати України у складі ТК-101 «Технологія поліграфії», утвореного на базі УНДІПП ім. Т. Шевченка (м. Львів). Починаючи з 1993 р. Книжковою палатою України розроблено та вдосконалено низку стандартів, чинних в Україні, – ДСТУ 3017-95 «Видання. Основні види. Терміни та визначення», ДСТУ 3582-97 «Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила»; ДСТУ 3814-98 «Інформація та документація. Міжнародна стандартна нумерація книг» (установлює вимоги щодо структури, складу і розміщення в книгах ISBN – Міжнародного стандартного номера книги, гармонізованого з міжнародним стандартом ISO 2108:92) тощо. Постійно здійснюється їх доопрацювання з метою адаптування до міжнародних норм та правил⁴.

Нормативне упорядкування процесів в галузі архівної, інформаційної, бібліотечної та видавничої справи здійснюється шляхом розроблення, впровадження та використання стандартів за такими групами нормативних документів (НД), чинних в Україні:

ДСТУ ... / ГОСТ ... – національні стандарти України, які прийнято Міждержавною радою з стандартизації, метрології та сертифікації як міждержавні стандарти;

ДСТУ ГОСТ – національні стандарти, через які впроваджено міждержавні стандарти (ГОСТ) методом перевидання;

ДСТУ ISO – національні стандарти, через які впроваджено стандарти Міжнародної організації з стандартизації (ISO). Номер стандарту відповідає номеру міжнародного стандарту, а рік – року затвердження національного стандарту;

ДСТУ EN – національні стандарти, через які впроваджено європейські стандарти (EN);

ГСТУ – галузеві стандарти України.

У практичній діяльності архівні установи та їхні науково-довідкові бібліотеки повинні керуватися всіма типами та видами стандартів, чинних на території України, що стосуються архівних, інформаційних, бібліотечних та видавничих справ.

Державний стандарт – нормативний документ, який встановлює загальні принципи або характеристики щодо визначених об'єктів стандартизації (конкретної діяльності або технологічного процесу) з метою удосконалення або досягнення упорядкованості в будь-якій галузі. Державні стандарти України (ДСТУ) в галузі архівної, інформаційної, видавничої та бібліотечної справи для іншої країни є національними стандартами, затвердженими Держспоживстандартом України.

Профільними для архівної справи є стандарти технічного комітету ТК 144 «Інформація та документація». Національні (державні) стандарти України (ДСТУ) мають назви систем стандартів з інформації, видавничої та бібліотечної справи аналогічно системам стандартів ISO. Серед них:

ДСТУ 4031-2001 (ISO 5964-1985) Інформація та документація. Одномовний тезаурус. Методика розроблення;

ДСТУ 4032-2001 (ISO 2788-1986) Інформація та документація. Багатомовний тезаурус. Методика розроблення;

ДСТУ ISO 639-94 Коды назв мов;

ДСТУ 3814-98 Інформація та документація. Міжнародна стандартна нумерація книг (установлює вимоги щодо структури, складу і розміщення в книгах ISBN – Міжнародного стандартного номера книги, гармонізованого з міжнародним стандартом ISO 2108:92).

ДСТУ 2395-2000 (ISO 5963-1985) Інформація та документація. Обстеження документа, встановлення його предмета та відбір термінів індексування. Загальна методика (на заміну ДСТУ 2395-94);

ДСТУ 3582-97 Інформація та документація. Скорочення слів в українській мові у бібліографічному описі. Загальні вимоги та правила;

ДСТУ 2392-94 Інформація та документація. Базові поняття. Терміни та визначення;

ДСТУ 2398-94 Інформація та документація. Інформаційні мови. Терміни та визначення;

ДСТУ 3008-95 Документація. Звіти у сфері науки і техніки. Структура і правила оформлення;

ДСТУ 3017-95 Видання. Основні види. Терміни та визначення.

Провідне місце серед нормативних документів, що регламентують організацію архівної справи та документознавства, посідають національні стандарти України, адаптовані до найкращих здобутків світової архівної науки. Співробітниками УНДІАСД розроблено низку національних стандартів, першим з яких став термінологічний ДСТУ 2732-94 Діловодство

й архівна справа. Терміни та визначення 1994 року. Вже у 2004 року на заміну йому розроблено ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять. Розробники О. Загорецька, Л. Драгомірова, Л. Кузнецова, д. і. н. С. Кулешов, С. Лозова, к. екон. н. А. Маньковський, к. і. н. Н. Христова та к. хім. н. А. Шурбура підготували новий ДСТУ з урахуванням сучасної спеціальної лексики.

Все більшого значення набувають проблеми зберігання національного архівного фонду України та уніфікації організаційно-розпорядчої документації. Актуальними стали розробка і прийняття національних стандартів з цих питань:

ДСТУ 4447:2005 Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги / керівник розробки О. П. Володіна, к. біол. н. – Запроваджено вперше;

ДСТУ 4163 – 2003 Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів» / розробники С. Кулешов, д. і. н., Л. Кузнецова, О. Загорецька та ін. – Запроваджено вперше на заміну ГОСТ 6.38-90;

ДСТУ 4423-2 – 2005 Інформація та документація. Керування документаційними процесами. Ч. 2. Наставови (ISO/TR 15489-2:2001, MOD)» / розробники С. Кулешов, д. і. н., О. Загорецька, к. і. н., І. Антоненко, к. і. н. – Запроваджено вперше.

Оскільки архівні установи України залучилися до пошуку архівної україніки в усіх країнах світу актуальним став переклад «Загального міжнародного стандарту архівного описування ISAD (G) / Схвалено Комітетом з дескрипторних стандартів, Стокгольм, Швеція, 19-22 верес. 1999 р.» (укр. версія Г. В. Папакіна ; Держкомархів України, УНДІАСД. – Друге вид. – К., 2001. – 48 с.). Виникла нагальна потреба вільного орієнтування вітчизняних архівістів у міжнародних стандартах описування. Володіння західними методиками й стандартами архівного описування також стало важливою умовою опрацювання українських архівів, що надходять з-за кордону⁵. На базі вищезгаданого стандарту було розроблено національний стандарт ДСТУ 4331:2004. Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ), який набув чинності 01.07.2005 р. У його підготовці взяли участь співробітники інституту – Н. Христова, Л. Драгомірова та С. Лозова⁶.

Міждержавні стандарти (ГОСТ) системи «СІБВС» (стандарти з інформації, бібліотечної та

видавничої справи) діють як державні стандарти, передбачені «Угодою».

Для науково-довідкових бібліотек архівних установ України обов'язковим є використання не тільки стандартів, що пов'язані з архівознавством та документознавством, розроблених співробітниками УНДІАСД, але й системи міждержавних стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи.

До національних стандартів ДСТУ ГОСТ, через які впроваджуються міждержавні стандарти (ГОСТ) методом перевидання, відносяться ДСТУ ГОСТ 7.71-2003 Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Набір закодованих математичних знаків для обміну бібліографічною інформацією (ГОСТ 7.71-96 (ИСО 6862-96), IDT); ДСТУ ГОСТ 25807-2003 Фотокопії газет факсимільні. Технічні вимоги (ГОСТ 25807-2000, IDT).

На сучасному етапі для науково-довідкових бібліотек архівної сфери важливим є впровадження міждержавного стандарту ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», прийнятий відповідно Міждержавного ГОСТ 7.1-2003 «СИБИД. Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления», який отримав статус національного стандарту. 31 липня 2007 р. він набув чинності в Україні. Його ступінь відповідності – ідентичний (IDT), тобто, національний стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 прийнято у відповідності зі стандартом ГОСТ 7.1-2003, затвердженим згідно «Угоди» Міждержавною Радою зі стандартизації, метрології і сертифікації (протокол № 12 від 2 липня 2003 р.).

Він є базовим для системи стандартів, правил, методичних посібників зі складання бібліографічного опису. Стандарт покликаний забезпечити впровадження сучасних автоматизованих технологій опрацювання документів, ведення інформаційних баз даних; ефективність пошуку та використання документів усіх типів і видів; результативний обмін бібліографічною інформацією між інформаційними службами, бібліотеками, видавцями і книготорговельними організаціями як усередині України, так і за її межами. Дотримання нових норм при створенні бібліографічної інформації дасть змогу адекватно подати документ у бібліографічному записі й створити якісний інформаційний продукт.

Нововведений стандарт визначає загальні вимоги і правила складання бібліографічного опису документа, його частини чи групи до-

кументів: набір областей та елементів бібліографічного опису, послідовності їхнього розміщення, наповнення і спосіб подання елементів, застосування приписаної пунктуації та скорочень.

Стандарт забезпечує уніфікацію на міждержавному та міжнародному рівнях бібліографічного опису, забезпечує можливість рівноцінного обміну результатами каталогізації. У стандарті враховано рекомендації ІФЛА (Міжнародної федерації бібліотечних асоціацій) щодо «Міжнародного стандартного бібліографічного опису» (ISBD) (2002). Більшість новацій національного стандарту пов'язана з необхідністю максимально точно дотримуватись базового принципу Міжнародного стандартного бібліографічного опису (ISBD), сутність якого полягає у вимозі подавати інформацію про документ у бібліографічному описі в тому вигляді, в якому вона представлена в об'єкті опису. Стандарт ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 введено заміну п'яти стандартів, які, відповідно, втратили чинність: ГОСТ 7.1-84 – «СИБИД. Библиографическое описание документа. Общие требования и правила составления», ГОСТ 7.16-79 – «СИБИД. Библиографическое описание нотных изданий», ГОСТ 7.18-79 – «СИБИД. Библиографическое описание картографических изданий», ГОСТ 7.34-81 – «СИБИД. Библиографическое описание изоизданий», ГОСТ 7.40-82 – «СИБИД. Библиографическое описание аудиовизуальных материалов».

Вказаний національний стандарт прийнятий у російському варіанті, за винятком «Обкладинки», «Титульного аркуша», «Передмови», «Національного вступу» та «Бібліографічних даних», наданих українською мовою. Таким чином, усі приклади, скорочення, засновані на російських стандартах. У «Національному вступі» зауважується, які саме ГОСТи продовжують використовуватись в українські практики, які не є чинними.

Особливу групу НД складають галузеві стандарти, розроблені і затверджені міністерствами (відомствами). Таким є для архівної сфери «Стандарт Держкомархіву України». На рівні Державного комітету архівів України підготовлені і затверджені ГСТУ, СОУ та НАПБ.

Як зауважує Н. М. Христова, в архівній справі новий етап стандартизації розпочався 1998 р. з прийняттям першого вітчизняного галузевого стандарту ГСТУ 55.001-98 «Документи з паперовими носіями. Правила зберігання національного архівного фонду. Технічні вимоги» (на заміну ОСТ 55.6-85), серед розробників якого Л. Вуек, А. Шурубур⁷.

До галузевих стандартів (ГСТУ), розроблених за участі УНДІАСД, відносяться також:

ГСТУ 55.002-2002. Фотодокументи. Правила зберігання національного архівного фонду. Технічні вимоги / розробники О. Володіна (кер.), А. Шурубур, Н. Щербакова. – На заміну ОСТ 55.2-84;

ГСТУ 55.03-2003. Кінодокументи, Правила зберігання національного архівного фонду. Технічні вимоги / розробники О. Володіна (кер.), Л. Пількевич, Н. Щербакова. – Галузевий стандарт України на заміну ОСТ 55.1-84.

Значимість цих галузевих стандартів пояснюється необхідністю уніфікації технологічних процесів зберігання національного архівного фонду.

Проблемі Галузевої науково-технічної інформації у архівній сфері присвячено Стандарт Держкомархіву України СОУ 92.5-22892594-001-2004 «Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування – Чин. від 2005-01-01» (розробники: С. Кулешов (кер.), Л. Одинока (відп. виконавець), А. Батрак, Р. Романовський. – На заміну ОСТ 55-7.5-84; ОСТ 55-7.4-84; ОСТ 55-7.7-88). Метою його є встановлення єдиної структури Галузевої системи науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства (ГСНТІ АСД), визначення основних напрямів її функціонування. Стандарт відповідає сучасним вимогам та умовам організації науково-інформаційної діяльності в Україні і поширюється на всі структури сфери управління Держкомархіву України, у тому числі й на науково-довідкові бібліотеки.

Розробниками Нормативного акту з питань пожежної безпеки для архівних установ є співробітники УНДІАСД І. Лебедева, А. Місюра, Н. Христова, О. Диннік. Ними складено «Правила пожежної безпеки для державних архівних установ України: НАПБ Б. 01.006-2003» (К., 2003. – 50 с.).

Суттєвим для установ архівної сфери є процес впровадження нормативних документів в їх діяльність. Тому безперечною існує потреба у підготовці методичних рекомендацій щодо їх застосування. Для УНДІАСД це стало одним із напрямків наукової діяльності.

З метою уніфікації архівного описування було складено «Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4331:2004. Правила описування архівних документів / упоряд. Н. Христова» (К., 2008. – 52 с.), які конкретизують основні положення ДСТУ, узгоджені з вимогами на-

ціональних нормативних актів і конкретних норм, які склалися в описуванні архівних документів, призначені всім архівним установам, що здійснюють їх описування. Позитивним є наведення прикладів описування різнопланових документів, наявних у архівних фондах.

Практичного значення для діловодства набули «Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4163-2003. Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів. – Чин. від 01.09.2003 / упоряд.: С. Кулешов (кер.), Л. Кузнецова, О. Загорецька та ін.» (К., 2004. – 62 с.). У методичних рекомендаціях подано аналіз уніфікованих форм документів, подано поради до оформлення організаційно-розпорядчих документів, що утворюються в результаті діяльності установ усіх форм власності, розкриття технології роботи з ними.

Складовою частиною розроблення нормативної документації інститутом є підготовка методичних рекомендацій щодо застосування стандартів не тільки розроблених інститутом, але й підготовлених іншими установами та організаціями на державному рівні, впровадження яких є обов'язковим для установ архівної сфери.

Сектором науково-технічної інформації УНДІАСД розроблено методичні рекомендації «Застосування ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» в роботі науково-довідкових бібліотек архівних установ : метод. рекомендації щодо застосування» (К., 2008. – 51 с.). Вперше підготовлено видання, розраховане цілеспрямовано на галузеві науково-довідкові бібліотеки архівної сфери.

У виданні проаналізовано зміни в національному стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання», що стосуються трьох аспектів: теоретичних висновків та узагальнень, термінологічної системи бібліографічного опису; зміни практики бібліографування окремих елементів, послідовність їхнього розміщення, наповнення і способу подання елементів, правил орфографії, знаків приписаної пунктуації, скорочень. В основній частині методичних рекомендацій розглянуто правила наведення областей та елементів бібліографічного опису для однорівневих документів і, коротко, вимоги, щодо складання багаторівневого та аналітичного опису. Підготовлено та включено до методичних рекомендацій супровідний матеріал – прик-

лади бібліографічного опису різних видів вітчизняних опублікованих (у т. ч. й депонованих) і неопублікованих документів на різних носіях.

Метою їх є – надання методичної допомоги науково-довідковим бібліотекам щодо використання ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 для уніфікації бібліографічного опису різних видів опублікованих та неопублікованих документів на будь-яких носіях. При їх підготовці були використані загальнонаукові методи дослідження – порівняльний, аналітичний, хронологічний, метод структурно-функціонального аналізу.

Позитивне значення обумовлюється використанням ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 в практичній діяльності працівників науково-довідкових бібліотек архівів при складанні бібліографічних посібників, бібліографічних списків, а також змін практики бібліографування, правил наведення окремих елементів, послідовність їх розміщення, наповнення і способів подання елементів, правил орфографії, знаків приписаної пунктуації; підготовки зразків бібліографічного опису різних видів – опублікованих і неопублікованих документів на різних видах носіїв. У рекомендаціях проаналізовано структуру ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, яка складається із семи розділів і Додатка: Область застосування; Нормативні посилання; Визначення; Загальні положення; Однорівневий бібліографічний опис; Багаторівневий бібліографічний опис; Аналітичний бібліографічний опис; Додаток А «Приклади бібліографічних записів», що містить вітчизняні приклади на відміну від самого стандарту. Підкреслено, що відповідно до нових вимог щодо оформлення структури стандартів ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 включає два нових розділи: розділ 2 «Нормативні посилання», де перераховано діючі стандарти системи СІБВС (СІБІД), посилання на які є в тексті нового стандарту; розділ 3 «Терміни та визначення», де наведено термінологічні стандарти, дефініції яких використано в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006.

Охарактеризовано й інші розділи:

У розділі 4 «Загальні положення» викладено загальні правила формування бібліографічного опису: його структура й склад, об'єкти і види бібліографічного опису, пунктуація, в т.ч. приписана, джерела інформації, скорочення, орфографія. В розділі дана характеристика термінологічних нововведень і понять.

У розділі 5 «Однорівневий бібліографічний опис» розглянуто правила складання однорівневого бібліографічного опису, склад і правила наведення елементів в усіх областях

бібліографічного опису, в т. ч. особливостей застосування однорівневого опису для багаточастинного документа в цілому і для окремого тому (випуску, номера) багатотомного, серіального чи іншого продовжуваного видання.

У розділі 6 «Багаторівневий бібліографічний опис» звернено увагу на особливості наведення елементів опису на першому і другому рівнях багаторівневого бібліографічного опису.

Розділ 7 «Аналітичний бібліографічний опис» – присвячено аналітичному бібліографічному опису, об'єктом якого є складова частина документа (окремий твір, розділ, глава, параграф, стаття, тощо). В розділі визначено особливості подання відомостей про документ, складова якого є об'єктом аналітичного бібліографічного опису.

Звертається увага на те, що в процесі використання ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 важливо бачити суттєві відмінності від попередніх стандартів, які стосуються теоретичних висновків та узагальнень; практики та особливостей процесу бібліографування, зокрема правил наведення окремих елементів, правил орфографії, знаків приписаної пунктуації; термінологічної системи бібліографічного опису впроваджено ряд нових термінів); визначення таких бібліографічних понять, як бібліографічний запис, бібліографічний опис; поняття об'єкта бібліографічного опису.

Зауважується, що у стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 застосовуються терміни та визначення понять згідно з чинними в Україні стандартами Системи стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи (СІБВС), зокрема, ГОСТ 7.59-2003 «Індексування документів. Загальні вимоги систематизації та предметизації».

Звернено увагу на те, що низка міжнародних стандартів, які містять термінологічні поняття та визначення, характеристику принципів та процесів бібліографування, не впроваджена в Україні і чинних замість них немає. Наприклад, ГОСТ 7.76 – 96 «Комплектование фонда документов. Библиографирование. Каталогизация. Термины и определения», ряд стандартів щодо електронних ресурсів і видань (ГОСТ 7.82-2001, ГОСТ 7.83-2001) тощо. Проте вони діють як міжнародні і в національному стандарті ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 вживаються терміни, визначення понять та використано посилання на низку не впроваджених в Україні стандартів.

Отже, практичним працівникам потрібно звернути увагу на нововведені терміни, поняття, які вживаються в ДСТУ ГОСТ 7.1:2006, визначити їх зміст, сутність і правила застосування при складанні бібліографічного опису.

До таких нововведених термінів, визначення бібліографічних понять, які подано в логічній послідовності, відносяться:

Бібліографічний запис – комплекс елементів, серед яких головними є заголовок та бібліографічний опис. Бібліографічний запис включає також: анотацію, класифікаційні індекси, предметні рубрики, довідки про додаткові бібліографічні записи, шифри зберігання документа, номер державної реєстрації та інші відомості про видання, що дозволяє його ідентифікувати, розкривати склад і зміст з метою бібліографічного пошуку.

Бібліографічний опис – є визначальною частиною бібліографічного запису. Це сукупність бібліографічних відомостей про видання, які наводять за певними правилами, в певному порядку (областей, елементів), призначених для ідентифікації та загальної характеристики видання.

У методичних рекомендаціях зазначено, що ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 розглядає загальні вимоги і правила щодо бібліографічного опису, розширює поняття об'єкта бібліографічного опису.

Об'єктами опису є всі види опублікованих (у т. ч. депонованих) та неопублікованих документів на будь-яких носіях – книжні, серіальні та інші продовжувані видання, нотні, картографічні, аудіовізуальні, образотворчі, нормативні і технічні документи, мікроформи, електронні ресурси. Об'єктами опису можуть бути: одночастинні документи – об'єкт опису складається з однієї частини; багаточастинні документи – об'єкт опису складається з двох та більше частин.

В залежності від об'єкта опису вирізняють описи: однорівневий (містить один рівень і складається, як правило, на одночастинний документ); багаторівневий (містить два і більше рівнів, складається на багаточастинний документ – багатотомне чи серіальне видання, один чи декілька томів, випусків, номерів, частин багатотомного серіального чи іншого продовжуваного видання. Багаторівневий опис включає перший та другий рівні опису); аналітичний (опис складової частини документа – окремого твору, розділу, глави, параграфа, статті тощо – складається з двох частин: опису складової частини документу та документу, в якому вона вміщена).

Проаналізовано використання в бібліографічному описі приписаної пунктуації (яка за ГОСТ 7.1-84 мала назву – умовні розділові знаки) – знаки, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису (тобто знаки приписаної пунктуації). Пунктуація виконує дві функції: 1. Звичайних граматичних знаків, 2. В межах областей приписані певні

знаки пунктуації та математичні знаки. Їх використання не пов'язано з нормами мови. Знаки приписаної пунктуації: крапка тире; крапка; кома; двокрапка; крапка з комою; / навскісна риска; // ; (); []; +; ==, тобто знаки, що мають розпізнавальний характер для областей та елементів бібліографічного опису.

Розкрито сутність і таких елементів, як загальне позначення матеріалу (факультативний елемент в області назви, який доцільно наводити в описі для інформаційних масивів, що містять відомості про документи різних видів за знаковою природою документа – текст, ноти, карти та ін. – чи фізичною формою об'єкта опису – мікроформа, електронний ресурс); специфічні відомості (нова область в бібліографічному описі, що наводиться після області видання і застосовується при описі об'єктів – картографічні, нотні, серіальні документи, стандарти і технічні умови, патентні документи, електронні ресурси, а також мікроформи, якщо на них розміщені названі види документів); специфічне позначення матеріалу – введено в область фізичної (кількісної) характеристики. Після відомостей про кількість фізичних одиниць видання наводять позначення фізичного носія документа – мікрофіша, електронний оптичний диск (CD-ROM), цифрове або стереовидання, ілюстрації, карти, схеми, таблиці тощо.

У методичних рекомендаціях виділено спеціальний розділ «Опис електронних ресурсів», в якому детально розглядається специфіка роботи з електронними інформаційними ресурсами в практиці науково-інформаційних інституцій України, подаються схеми та приклади його бібліографічного опису.

Детальний аналіз стандарту у порівнянні з попередніми стандартами, зіставлення старої і нової термінології дозволяють бібліотечним працівникам архівної сфери швидше здійснювати його впровадження в діяльність бібліотек.

За роки існування УНДІАСД його співробітниками (д. і. н. С. Кулешов, к. і. н. О. Загорецька, к. і. н. Н. Христова, к. біол. н. О. Володіна, к. пед. н. Л. Одинока, Р. Романовський) створено різні типи та види нормативних матеріалів з архівознавства та документознавства, а деякі навіть розроблено двічі. Це стосується термінологічного стандарту з діловодства й архівної справи (ДСТУ 2732-94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» замінено на ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять).

Діяльність УНДІАСД зі створення нормативної документації в архівній сфері узагальнено у наступній таблиці.

Тип НД	Назва НД	Методичні рекомендації
ДСТУ	1. ДСТУ 2732-94 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення.	
	2. ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять.	
	3. ДСТУ 4163 – 2003 Державна уніфікована система документації. Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації. Вимоги до оформлювання документів.	Вимоги до оформлювання документів.– Чин. від 01.09.2003 / упоряд.: С. Кулешов (кер.), Л. Кузнєцова, О. Загорецька та ін. (К., 2004. – 62 с.)
	4. ДСТУ 4331:2004 Правила описування архівних документів (ISAD (G): 1999, NEQ).	Методичні рекомендації щодо застосування ДСТУ 4331:2004. Правила описування архівних документів / упоряд. Н. М. Хрystова (К., 2008. – 52 с.)
	5. ДСТУ 4447:2005 Фонодокументи. Правила зберігання Національного архівного фонду	
ГСТУ	1. ГСТУ 55.001-98 Документи з паперовими носіями. Правила зберігання національного архівного фонду.	
	2. ГСТУ 55.002-2002 Фотодокументи. Правила зберігання національного архівного фонду.	
	3. ГСТУ 55.03-2003 Кінодокументи. Правила зберігання національного архівного фонду.	
СОУ	1. СОУ 92.5-22892594-001-2004 Галузева система науково-технічної інформації з архівної справи та документознавства. Структура та основні напрями функціонування	
НАПБ	1. Правила пожежної безпеки для державних архівних установ України: НАПБ Б. 01.006-2003	
ДСТУ ГОСТ	1. ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання	Застосування ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання в роботі науково-довідкових бібліотек архівних установ : метод. рекомендації / упоряд. Л. П. Одинока та ін. (К., 2008. – 51 с.)
Всього	11, з яких 10 розроблено УНДІАСД	

Аналіз стану забезпечення архівної галузі нормативними документами показав активізацію діяльності зі створення національної нормативної бази. І в цьому плані провідну роль відіграє УНДІАСД, що наочно демонструє наведена таблиця.

Прийняття нових стандартів у той же час викликає нові проблеми щодо уніфікації ідентичних питань. Вже чинні стандарти потребують подальшої роботи з метою узгодження із сучасними вимогами та уніфікації їх між собою.

Так, національний ДСТУ 4331:2004 «Правила описування архівних документів», продукт інституту, спрямований на уніфікацію науково-

технічного опрацювання архівних документів у архівних установах країни, вже потребує доопрацювання відповідно до нового міждержавного національного ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «СІБВС. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання» у частині уніфікації бібліографічного опису друкованих видань у розділі «Оприлюднення документів одиниці описування».

ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 розповсюджується на документи, що складаються бібліотеками, органами науково-технічної інформації, центрами державної бібліографії, видавцями, іншими бібліографічними установами (бібліотечні карткові

та електронні каталоги, картотеки, бібліографічні покажчики). При цьому потрібно зауважити, що він не поширюється на бібліографічні посилання. Потребує доопрацювання бібліографічний опис для пристаттевої та прикінцевої бібліографії, а також у посиланнях не тільки на друковані видання, але й на архівні фонди та архівні документи. Поки що такий вітчизняний стандарт відсутній. Нами зроблено перший крок у цьому напрямі – підготовлено рекомендації для ВАК щодо правил посилання на архівні фонди та документи у дисертаційних дослідженнях.

З огляду на безперервність суспільного розвитку можна відповідально зауважити, що в цілому й процес роботи над стандартами – це безперервний процес, який потребує постійної уваги і перегляду стандартів відповідно до сучасних вимог світового рівня.

Стандартизація в будь-якій галузі, у тому числі й в архівній справі, створює умови для подальшого розвитку на більш високому рівні та виведення їх на міжнародний рівень з урахуванням міжнародних вимог. В цьому плані зростають і вимоги до науково-довідкових бібліотек архівних установ.

Стандартизація передбачає підвищення наукового рівня архівної справи та документознавства, створює умови для порозуміння міжнародної спільноти у підходах до інформативного розкриття сутності та проблем розвитку архівної галузі, вироблення якісних уніфікованих вимог, гармонізованих із міжнародними, сприяє подальшому розвитку, підвищенню рівня інформаційних ресурсів, що створюються науково-довідковими бібліотеками архівних установ.

Вищезазначене свідчить про певні здобутки стандартизації в архівній галузі. Комплексне використання національних та галузевих нормативних документів сприятиме ефективному підвищенню рівня науково-інформаційного забезпечення фахівців та користувачів архівної наукової інформації.

¹ Корнієнко В. Проблеми розвитку стандартизації бібліотечної та видавничої справи в Україні (аналітичний огляд) / В. Корнієнко // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 6–10; Коршунов Д. Правові засади і методичні вади стандартів / Д. Коршунов // Вісн. Книжкової палати. – 1997. – № 10. – С. 28–29; Коршунов Д. Стандартизація та технічне регулювання / Д. Коршунов // Вісн. Книжкової палати. – 2006. – № 9. – С. 24–26;

Машовець Т. Сучасний стан і перспективи розвитку нормативної бази щодо забезпечення діяльності бібліотек / Т. Машовець // Бібл. вісн. – 1998. – № 1. – С. 8–9; Плиса Г. Стандартизація видавничої справи в Україні / Г. Плиса // Вісн. Книжкової палати. – 2006. – № 9. – С. 50–52; Хойнацький М. Новий державний стандарт з інформації та документації / Хойнацький М. // Вісн. Книжкової палати. – 1998. – № 4. – С. 19; Хойнацький М. Основи стандартизації / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 1996. – № 3. – С. 17–19; № 4. – С. 30–32; № 5. – С. 18–21; 1997. – № 3. – С. 20–24; № 4. – С. 24–27; Хойнацький М. Стан стандартизації в Україні та напрямом вдосконалення розроблення державних стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 1996. – № 1/2. – С. 17–19; Хойнацький М. Стандарт вивчай, а свій розум май! / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 2000. – № 7. – С. 12–13.

² Касяненко Ю. Я. Міжнародна організація з питань стандартизації / Ю. Я. Касяненко // Юридична енциклопедія / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Вид-во «Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана»; ред. колегія: Шемшученко Ю. С. (голова), Бурчак Ф. Г. (заст. голови), Зяблюк М. П. (заст. голови) та ін. – К.: Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1999. – Т. 3: К–М. – С. 656–657; Хойнацький М. Основи стандартизації / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 1996. – № 3. – С. 17–19; № 4. – С. 30–32; № 5. – С. 18–21; 1997. – № 3. – С. 20–24; № 4. – С. 24–27.

³ Касяненко Ю. Я. Міжнародна організація з питань стандартизації...; Хойнацький М. Основи стандартизації...

⁴ Корнієнко В. Проблеми розвитку стандартизації бібліотечної та видавничої справи в Україні (аналітичний огляд) / В. Корнієнко // Бібл. вісн. – 2000. – № 3. – С. 6–10; Плиса Г. Відділ державної стандартизації / Г. Плиса // Вісн. Книжкової палати. – 1998. – № 6. – С. 5–7; Плиса Г. Стандартизація видавничої справи в Україні / Г. Плиса // Вісн. Книжкової палати. – 2006. – № 9. – С. 50–52; Хойнацький М. Стан стандартизації в Україні та напрямом вдосконалення розроблення державних стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 1996. – № 1/2. – С. 17–19.

⁵ Папакін Г. З історії архівної стандартизації: Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD (G) та перспективи його впровадження в Україні / Г. Папакін // Стандартизація. Сертифікація. Якість: спецвипуск / Міжнар. наук. конф. з нагоди 10-річчя УкрНДІСЦІ. – 2002. – Вип. 3. – С. 163–180; Папакін Г. Загальний міжнародний стандарт архівного описування ISAD (G) та перспективи його впровадження в Україні (на прикладі фамільного фонду Скоропадських) / Г. Папакін; ЦДІАК // Архіви України. – 2001. – № 4–5. – С. 3–24.

⁶ Христова Н. Стандартизація в архівній справі: проблеми та перспективи / Н. Христова // Студії з архів. справи та документознавства. – 2004. – Т. 12. – С. 75–77.

⁷ Хойнацький М. Стандарт вивчай, а свій розум май! / М. Хойнацький // Вісн. Книжкової палати. – 2000. – № 7. – С. 12–13.

Бойко Галина

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ВЕДЕННЯ ОБЛІКУ ДОКУМЕНТІВ В АРХІВІ

У статті висвітлюються основні проблеми, пов'язані з організацією та веденням обліку документів у архіві та шляхи їх подолання. Розкрито процес ведення обліку, проаналізовано основні та допоміжні облікові документи, охарактеризовано основні принципи ведення обліку документів у архіві.

Ключові слова: архів, фонд, справа, облік, облікові документи.

В статье рассматриваются основные проблемы, связанные с организацией и ведением учета документов в архиве и пути их преодоления. Раскрыт процесс ведения учета, проанализированы основные и вспомогательные учетные документы, охарактеризованы основные принципы ведения учета документов в архиве.

Ключевые слова: архив, фонд, дело, учет, учетные документы.

Basic problems, related to organization and registering documents in an archives and ways of their overcoming, light up in the article. The process of registering is exposed, the basic and auxiliary documents of registrations are analysed, basic principles of registering documents are described in an archives.

Key words: archives, fond, affair, registration, registering documents.

У зв'язку з великою кількістю документів, які надходять останнім часом на зберігання до архівів України, особливої ваги набуває питання організації та ведення обліку документів. Основне завдання його полягає в тому, щоб найдостовірніше встановити кількість, стан та склад документів окремо по кожному фонду та архіву в цілому. У цьому контексті можна відзначити, що до даної проблеми неодноразово зверталась велика кількість вчених різних науково-дослідних інституцій, у тому числі й ті, які репрезентують архівну науку.

У 1920–1921 рр. архівними органами посилено проводилась робота з концентрації документів, їх кількість в архівах стрімко зростала. З точки зору історичної ретроспективи, можна відмітити, що у дореволюційному архіві України таке поняття як «фонд» не було чітко виражене. Оскільки кількість документів збільшилась, перед архівами постала необхідність у розробці таких архівних форм, які б дали можливість виявити які фонди знаходяться в архівах, встановити кількість документів та граничні межі по кожному фонду окремо. На Першій Всеросійській конференції архівних діячів (1921) було заслухано повідомлення М. С. Вишневського «О задачах выявления архивных фондов». Учасники конференції визнали, що за основу обліку необхідно брати архівний фонд, а не архів в цілому¹.

Надалі, в 1930–1940 рр. питання обліку та використання архівних фондів у своїх працях розглядали Г. Князев², М. Фрадкін³, В. Дербіна⁴, А. Юрченко⁵, Н. Зінін⁶. Серед досліджень наступного періоду можна виокремити праці О. Карнаухової.

Разом з тим залишаються малодослідженими питання, пов'язані саме з організацією та веденням обліку документів у архіві. Зокрема, нагального розгляду потребують шляхи вирішення проблем, що заважають оперативно і якісно здійснювати ведення обліку архівних документів, питання правових засад організації та ведення обліку документів; виокремлення основних принципів ведення обліку, а також здійснення аналізу існуючого порядку оформлення основних облікових документів.

Відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» документи Національного архівного фонду України (далі – НАФ) підлягають обов'язковому державному обліку, що ведеться у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади у сфері архівної справи і діловодства⁷. Контроль за дотриманням цього закону покладено на Державний комітет архівів України.

Основою державної політики у сфері архівної справи є формування, забезпечення збереженості та облік документів НАФ, а також їх використання. Усі ці процеси повинні здійснюватися на єдиних методологічних засадах, відповідно до єдиних нормативних документів, регламентованих архівним законодавством.

Державні архіви є основною ланкою системи архівних установ України. Ці спеціалізовані державні установи організовують формування Національного архівного фонду, забезпечують державний облік його документів, зберігають абсолютну більшість загального його обсягу, забез-

печують надання архівної інформації користувачам. Вони разом з Державним комітетом архівів України здійснюють управління архівною справою і діловодством.

Державному обліку підлягають усі наявні в архіві матеріали, віднесені до складу НАФ, незалежно від виду, характеру носія, ступеню обмеження доступу, а також копії страхового фонду та фонду користування документів.

Облік документів – це визначення та відображення в облікових документах кількості, складу і стану документів в облікових одиницях. Облік документів фіксує їх належність до певних класифікаційних комплексів, забезпечує організаційну упорядкованість, можливість їх адресного пошуку та контроль за їх наявністю і станом⁸.

Державний облік документів НАФ здійснюється централізовано на підставі нормативних документів та відповідно до Положення про порядок ведення державного обліку документів Національного архівного фонду України, затвердженого наказом Держкомархіву 11 червня 2002 р., № 43, Основних правил роботи державних архівів України (далі Правил) (К., 2004), а також Інструкції з організації державного обліку документів НАФ України (далі Інструкції) – окремої для кожної архівної установи.

На рівні системи архівних установ України централізований державний облік НАФ здійснюється Держкомархівом України у Центральному фондовому каталозі, зведеному паспорті архівних установ та зведеному звіті про стан і обсяг документів НАФ, а також зведених звітів архівів про стан і обсяг документів НАФ у зоні свого комплектування.

Облікові документи для централізованого державного обліку подаються архівами до державної архівної установи вищого рівня у встановлені Держкомархівом України терміни.

Розглядаючи процеси організації та ведення обліку документів в архіві необхідно, насамперед, виокремити такі визначальні принципи ведення обліку як централізація, уніфікація, динамічність, достовірність і повнота.

Централізація реалізується через регламентовану Інструкцією з обліку документів в архіві взаємодію працівників, відповідальних за облік в архіві, та через дотримання порядку ведення і термінів подання облікових документів для централізованого державного обліку⁹.

Уніфікація обліку забезпечується єдиним методичним керівництвом, що сприяє дотриманню наступності обліку на всіх стадіях роботи з до-

кументами – у діловодстві, архівних підрозділах та архіві – через сувору регламентацію системи основних облікових документів та вимог до її ведення.

Динамічність забезпечується оперативним внесенням необхідних змін до облікових документів та облікових баз даних або своєчасним укладенням нових облікових документів.

Повнота і достовірність обліку гарантуються проведенням комплексу організаційно-методичних заходів, спрямованих на забезпечення дотримання порядку ведення основних облікових документів і облікових баз даних та відображення в них фактичної кількості, складу і стану документів, що перебувають на зберіганні.

Для правильної організації роботи з обліку в архіві складається Інструкція, затверджена наказом директора архіву, яка регламентує:

- склад і форми допоміжних облікових документів архіву та облікових баз даних, що ведуться централізовано на рівні архіву, а також склад і форми допоміжних облікових документів, що ведуться в інших підрозділах архіву;

- послідовність виконання у структурних підрозділах робіт з обліку під час надходження або вибуття документів (у тому числі прийнятих на депоноване зберігання або виданих у тимчасове користування) та при проведенні інших робіт із зазначенням по кожному етапу: де, які і ким допоміжні облікові документи та акти-підстави складаються;

- взаємозв'язок обліку, що ведеться у структурних підрозділах, з централізованим обліком, у тому числі періодичність звіряння допоміжних облікових документів;

- порядок контролю за веденням основних і допоміжних облікових документів та дотримання термінів укладення і подання актів-підстав.

Додатком до Інструкції (відповідно до Правил) є Схема обліку документів в архіві, що являє собою відтворену в графічній формі послідовність етапів виконання робіт з обліку надходжень та вибуття документів, руху із відображенням взаємозв'язку між підрозділом обліку та іншими структурними підрозділами.

Облік здійснюється на основі надання документам та їх сукупностям облікових номерів.

Облікова документація зберігається в ізолюваному приміщенні, у сейфах і перебуває у віданні працівників, відповідальних за облік. Після закінчення роботи сейфи і приміщення, в яких знаходяться облікові документи, повинні бути замкнені та опечатані. Видавання користувачам облікових документів відбувається лише

у виняткових випадках та обов'язково з дозволу керівника архіву.

Основними класифікаційними одиницями обліку НАФ є: архівний фонд (об'єднаний архівний фонд), архівна колекція, а в межах архівного фонду – документ, справа (для документів з паперовими носіями), одиниця зберігання, одиниця обліку (для документів зі спеціальними носіями).

Облік описаних документів здійснюється за одиницями зберігання (справами), включеними до опису. Так само здійснюється облік фотодокументів з паперовою основою. Облік кіно-, відео- та фонодокументів здійснюється за одиницями обліку. Неописані документи (розсип) обліковуються в документах, аркушах. Облік неописаних справ, сформованих фондоутворювачем, до їх описання в архіві може здійснюватися за умовними одиницями зберігання (справами).

Усі облікові документи, які ведуться в архіві відповідно до Правил поділяються на основні та допоміжні.

Облік документів у архіві починається з моменту їх надходження на підставі акту приймання-передавання документів на постійне зберігання.

Кожне надходження – первинне чи повторне – фіксується у книзі обліку надходжень документів. Кожному надходженню надається один порядковий номер незалежно від кількості фондів чи їх частин, що надійшли за даним актом.

Датою запису до книги надходжень є дата затвердження відповідного акта керівництвом архіву, яка вважається водночас і датою акта.

При першому надходженні до архіву фонд записується до списку фондів, порядковий номер запису в якому і є його обліковим номером. Нумери фондів, що вибули з архіву (передані до інших архівів, утилізовані тощо), або об'єднаних з іншими під одним номером, іншим фондам не надаються.

Щорічно на 1 січня до списку фондів робиться підсумковий запис, у якому зазначається загальна кількість фондів, занесених до списку, кількість вибулих (переданих, об'єднаних, утилізованих тощо) та кількість фондів, що є в наявності – окремо офіційного, особового походження, колекцій тощо.

На кожний фонд під час першого надходження складається аркуш фонду, до якого заносяться дані про всі наступні надходження. Аркуші фондів складаються за номерами фондів, нумеруються в правому верхньому куті й зберігаються у спеціальних теках з клапанами. До кожної теки складається засвідчувальний аркуш, у якому за-

значаються перші та останні номери фондів і їх загальна кількість. На підставі аркуша фонду заповнюється картка фонду.

Надходження описів, за якими описані документи, що надійшли до архіву, фіксується у реєстрі описів. Новий опис отримує порядковий номер, що є його інвентарним номером. Усі наступні томи (частини) даного опису обліковуються за тим самим інвентарним номером. В графі «Примітки» робиться посилання до основного опису: «Продовж. до № ..., див. арк. ...», а біля основного запису робиться помітка: «Див. продовж. на арк. ...».

Завершується етап приймання документів оформленням справи фонду, яка започатковується на кожний фонд окремо. справа фонду являє собою теку з клапанами, до якої послідовно вносяться всі документи з історії фондоутворювача, формування фонду, зберігання та використання його документів.

До кожної справи фонду вкладається внутрішній опис, до якого у хронологічній послідовності записуються документи, що увійшли до справи. Аркуші справи фонду нумеруються і прошиваються. До справи складається засвідчувальний аркуш про кількість пронумерованих у ній аркушів.

Підставою для вибуття документів є акти про приймання-передавання документів до іншого архіву (установи), виявлення документів, що не відносяться до даного фонду, описування документів, перероблення архівних описів, невірні пошкодження; вилучення для знищення документів, що не підлягають зберіганню; не виявлення під час розшуку відсутніх документів, технічні помилки в облікових документах тощо.

Факт вибуття документів фіксується в описі, де у графі «Примітки» навпроти вибулої одиниці зберігання ставиться штамп «Вибула». До опису складається новий підсумковий запис, де зазначаються назва і дата акта-підстави, номери і загальна кількість вибулих одиниць зберігання та тих, що залишилися на зберіганні.

Якщо вибув увесь фонд, робиться відповідний запис у списку фондів у графі «Відмітка про вибуття» – зазначається назва і дата акта-підстави, причини вибуття, назва архіву чи установи та номер, за яким він там значиться.

Облік документів, що передаються у тимчасове користування за межі архіву ведеться за книгою видавання документів у тимчасове користування. Підставою для запису до книги є акт видавання документів у тимчасове користування, складений особою, уповноваженою архівом, яка

видає документи, та особою, яка їх отримує на підставі своєї заяви. Акт скріплюється підписами керівників установ, що видає та отримує документи.

Оформлення результатів перевіряння наявності вважається завершеним після складання відповідних актів, що фіксують наявність чи відсутність архівних документів у певному фонді та карток обліку виявлених документів. Після проведення суцільного перевіряння наявності результати перевіряння заносяться до спеціальної книги обліку перевіряння наявності та стану документів.

Зміни до облікових документів за результатами перевіряння наявності та стану документів вносяться після того як відповідно оформлені акти передаються до групи обліку.

Підставою для надходження є акти про виявлення документів (раніше відсутніх, літерних, не втрачених тощо).

Підставою для зняття з обліку може бути акт про технічну помилку (номер, випадково пропущений при надрукуванні опису, арифметична помилка при підрахунках загальної кількості справ, подвійна нумерація справи тощо), на якому є розпорядження директора архіву з дозволом про зняття такого номера з обліку¹⁰.

Не виявлені під час перевірянь наявності документи з обліку не знімаються до проведення їх розшуку.

Розшук відсутніх документів проводиться за результатами перевірянь наявності та стану документів. На виявлені під час розшуку відсутні справи складаються акти про виявлення. На не виявлені справи складаються акти двох зразків: про не виявлення документів, причини відсутності яких документально підтверджено та про не виявлення документів, шляхи розшуку яких вичерпано. За результатами проведеної роботи складається акт про завершення розшуку документів. Усі документи разом з довідкою про хід роботи з розшуку подаються на розгляд спеціальної комісії з розшуку, а далі – на розгляд Комісії з розшуку Держкомрхіву яка робить висновки про можливість знімання справ з обліку чи продовження їх розшуку. На основі рішення Комісії Держкомрхіву директор архіву видає наказ, що й є підставою для зняття відсутніх справ з обліку.

Внесення змін до облікових документів починається із описів, до яких заносяться виявлені (літерні, раніш не обліковані, передані з інших фондів чи архівів тощо) одиниці зберігання відповідно до систематизації справ у описі (за

розділами, хронологією, абеткою тощо). Навпроти вибулих одиниць зберігання ставиться штамп «Вибула». До описів робиться новий підсумковий запис. Далі зміни вносяться до аркуша фонду, де у відповідних графах робляться записи щодо складу й обсягу виявлених чи вибулих справ. На підставі цих даних заповнюється картка обліку руху фондів, у якій зазначаються номер і назва фонду, склад, крайні дати виявлених чи вибулих документів, загальний обсяг фонду після усіх змін, назва і дата акта-підстави і кількість одиниць зберігання, що надійшли чи вибули. Картка є допоміжною формою для складання щорічних «Відомостей про зміни у складі та обсязі фондів».

«Відомості про зміни у складі та обсязі фондів станом на 01.01.... р.» за підписом директора архіву надсилаються до Державного комітету архівів України не пізніше 1 березня року, наступного за тим, у якому вони відбулися. У тому разі, якщо у складі фонду відбулися значні зміни, складається продовження картки фонду, що надсилається разом з «Відомостями ...»¹¹.

До Державного комітету архівів України щорічно надсилається також паспорт архівної установи (підрозділу) за встановленим зразком.

Облік особливо цінних та унікальних документів ведеться відповідно за переліком особливо цінних документів та анотованим переліком унікальних документів, форми яких заповнюються пофондово за результатом кожного виявлення унікальних і особливо цінних документів. Переліки формуються в архіві у спеціальні справи окремо за категоріями цінності. До кожної заповненої форми переліку укладається підсумковий запис із зазначенням загальної кількості внесених до неї справ та номерів і кількості описів, до яких справи належать¹².

В облікових документах до номерів фондів і описів, що містять особливо цінні або унікальні документи, додається відповідно індекс «ОЦ» або «УД». Такий індекс проставляється на обкладинках та в описах (у графі «Примітки» описових статей) справ з такими документами. Архів у встановленому порядку подає усі відомості для централізованого державного обліку особливо цінних та унікальних документів. Другий примірник анотованого переліку унікальних документів надсилається до Держкомархіву України і є підставою для заповнення розділу «Унікальні документи Національного архівного фонду» Державного реєстру національного культурного надбання. Документи знімаються з обліку як особливо цінні на підставі рішення ЕПК ар-

хіву. Документи вилучаються з Державного реєстру національного культурного надбання і знімаються з обліку як унікальні за рішенням Держкомархіву України на підставі вмотивованого подання ЕПК архіву¹³.

Забезпечення збереженості документів можливе лише за умови чітко налагодженого обліку. Важливу роль облік відіграє і в подальшому використанні документальних масивів. Тільки облік дає можливість виявити в архіві ті чи інші фонди, за необхідною тематикою. Використання документів для підготовки різного роду довідок, тематичних виявлень, відбір документів для виставок, проведення теле- та радіопередач, для роботи дослідників у читальних залах, а також для публікацій проводиться, насамперед, на основі даних облікових документів. Чим ширше та повніше дані документи розкривають зміст та склад фондів, тим ефективніші результати всіх вище перерахованих видів робіт.

Важливість обліку документів не обмежується питаннями їх збереженості та використання. Він відіграє важливу роль в організації внутрішньої роботи архіву – планування, звітності, комплектування тощо.

Слід звернути увагу і на проблеми, які на сьогодні існують в обліку. Насамперед це чітке дотримання принципів централізації, уніфікації, динамічності, достовірності і повноти при роботі з обліковими документами.

Окрім цього, важливою проблемою є гостра нестача висококваліфікованих співробітників саме у такій вузькій спеціалізації. На сучасному етапі організація підготовки кадрів для архівних установ традиційно залишається однією з пріоритетних і далеко не вирішених проблем української архівістики. За останні роки, неодноразово, до цієї проблеми звертались у своїх працях сучасні науковці-архівісти І. Матяш, Н. Маковська, Н. Гончарова¹⁴ та ін.

Для розв'язання першочергових завдань, пов'язаних із кадровим потенціалом галузі, необхідно об'єднати зусилля організаторам архівної служби, архівістам-практикам, викладачам архівознавчих кафедр українських ВНЗ, ученим. На престижність професії архівіста (та, відповідно, імідж професійної архівної освіти) негативно впливає, передусім, відносно невисокий в Україні соціальний статус архівної галузі взагалі, дуже скромна заробітна платня архівіста. Про переваги архівного фаху, його значення і, зрештою, про роль та місце архівів пересічному громадянину відомо мало¹⁵.

Оптимальні шляхи подолання цієї пробле-

ми пропонує д. і. н. І. Б. Матяш, пропонуючи створити Центр архівної післядипломної освіти (ЦАПДО), який би зосередив усю роботу з підвищення кваліфікації працівників галузі, організовував підготовку кадрів на основі вивчення потреб не тільки держархівів, але і галузевих, а також архівних підрозділів установ (вузів, підприємств, фірм тощо). Основними напрямками його діяльності повинні стати: а) спеціалізація, стажування, підвищення кваліфікації, перепідготовка і післядипломна підготовка кадрів; б) участь в атестації архівних установ; в) науково-методичне забезпечення системи післядипломної освіти архівістів; г) науково-дослідна робота з проблем післядипломної освіти; д) підготовка й атестація наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації; е) створення й обслуговування сучасних інформаційних систем; ж) видання наукової, довідкової, науково-методичної, навчальної літератури; з) культурно-освітня і просвітительська діяльність тощо¹⁶.

Моменти обліку присутні у всіх процесах, які відбуваються в архіві – приймання, науково-технічне опрацювання, забезпечення збереженості та використання документів. Тому питання організації та ведення обліку документів в архіві заслуговують на увагу та потребують нагального вирішення.

¹ Карнаухова О. Е. Учет документальных материалов Государственного архивного фонда СССР. – М., 1964. – Ст. 82.

² Князев Г. Теория и техника архивного дела. – Л., 1935. – С. 70–73.

³ Фрадкин М. Учет архивных материалов // Архивное дело. – 1936. – № 4 – С. 1–30.

⁴ Дербина В. Новый учет архивных материалов в государственных архивах СССР // Там же. – 1938. – № 2. – С. 77–83.

⁵ Юрченко А. Новый учет архивных материалов и изучение истории учреждений-фондообразователей // Там же. – 1938. – № 2. – С. 77–83.

⁶ Зинин Н. Из опыта работы по новому учету архивных материалов // Там же. – 1940. – № 1. – С. 64–70.

⁷ Закон України від 24.12.1993 р. № 3815-12 «Про Національний архівний фонд і архівні установи» // Відомості Верховної Ради України. – 1994. – № 15. – С. 86.

⁸ Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2004. – 334 с.

⁹ Порядок ведення державного обліку документів Національного архівного фонду України / Затверджений наказом Державного комітету архівів України від 11 червня 2002 р., № 43. – К., 2002.

¹⁰ Архівознавство: підруч. для студентів вищ. навч. закладів України / Я. Калакура (голов. ред.) та ін. – К., 1998. – 314 с.

¹¹ Інструкція з організації державного обліку документів НАФ України та порядку оформлення облікових документів

у ЦДАВО України (схвалена Науково-методичною радою ЦДАВО України. Протокол № 1 від 19.04.2006). – К., 2006.

¹² Методичні рекомендації щодо виявлення і включення до державного реєстру національного культурного надбання, організації обліку та зберігання унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України (схвалено Науково-методичною радою Держархіву Донецької обл. Протокол № 4 від 08.06.2001). – Донецьк, 2001. – 13 с.

¹³ Методика і критерії виявлення і включення унікальних документальних пам'яток Національного архівного фонду України до Державного реєстру національного культурного надбання. – К., 1998.

¹⁴ Гончарова Н. Проблеми професійної підготовки спеціалістів з архівної справи у рамках спеціальності «Документознавство та інформаційна діяльність» // Студії з архів. справи та документознавства. – 1996. – Т. 1. – С. 25–27.

¹⁵ Маковська Н. В. Професійна архівна освіта в Україні: моделі, імідж, перспективи // АУ. – № 1–3. – С. 46–55.

¹⁶ Матяш І. Сучасні проблеми архівної освіти в Україні // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий наук. зб. / редкол.: Р. Я. Пиріг та ін. – Вип. 5 – С. 134.

УДК 930.25(477)(092)

Патик Вікторія

ПРОБЛЕМИ АРХІВОЗНАВСТВА У НАУКОВІЙ ТВОРЧОСТІ В. І. СТРЕЛЬСЬКОГО

У статті порушені питання архівознавства в наукових працях В. І. Стрельського, його роль в розвитку архівної справи в Україні. Проаналізовано внесок вченого у розвиток архівознавства в Київському університеті.

Ключові слова: архівознавство, архівна справа, архівні установи

Рассматриваются вопросы архивоведения в научных трудах В. И. Стрельского, его роль в становлении архивного дела в Украине. Анализируется вклад ученого в развитие архивоведения в Киевском университете.

Ключевые слова: архивоведение, архивное дело, архивы, учреждения.

Consideration of the questions of archival science in scientific works of V.I. Strel'skiy, his role in the formation of archive study in Ukraine. There is an analysis of the contribution of scientist in the development of archival science in Kiev university.

Key words: archival science, archival affairs, archival institutions.

Велика роль у розбудові кафедри архівознавства Київського університету та становленні і розвитку історико-архівознавчої школи в Україні належить В'ячеславу Іллічу Стрельському. Протягом свого життя в Україні вчений обіймав багато важливих посад. З 1944 по 1947 рік він був директором Центрального державного історичного архіву УРСР у місті Києві, працював у Головному Архівному Управлінні при Раді Міністрів УРСР (тепер – Державний Комітет архівів України). Майже 40 років (з 1945 до 1982 рр.), вчений очолював кафедру архівознавства і спеціальних історичних дисциплін (нині – кафедра архівознавства та спеціальних галузей історичної науки) у Київському університеті. Відповідно до проекту постанови РНК УРСР від 31 серпня 1944 р. «Про заходи до створення документальної бази з історії України та історії Вітчизняної війни і впорядкування архівного господарства УРСР» передбачалося відродження Центрального державного історичного архіву УРСР¹. Власне, це був перший крок до створення кафедри архівознавства у Київському університеті. До цього часу фахова підготовка істориків-архівістів на теренах колишнього Радянського Союзу відбувалася лише

в Московському державному історико-архівному інституті, який забезпечував кадрами архівістів та документознавців увесь СРСР.

29 вересня 1944 р. було видано наказ № 3597 Народного Комісаріату освіти УРСР про утворення при історичному факультеті Київського університету відділу істориків-архівістів². Вся подальша діяльність В'ячеслава Стрельського була пов'язана безпосередньо з першою в Україні кафедрою архівознавства.

В результаті людської діяльності та історичного розвитку суспільства з'явилася велика кількість документальних матеріалів, які є цінним джерелом для вивчення історії та культури. Розвиток архівознавства як науки нерозривно пов'язаний з діяльністю архівних установ, де сконцентровані та зберігаються цінні пам'ятки минулого. Значення архівів полягає у збереженні важливих писемних джерел для наступних поколінь. Саме тому архівні установи безперервно поповнюються новими документами.

В. І. Стрельський переймався долею архівних установ. За роки наукової діяльності він написав низку статей, брав участь в упорядкуванні

збірників документів, що висвітлювали розвиток архівної справи в Україні, історію становлення та діяльності архівних установ, проаналізував зміст архівних фондів різних архівосховищ: «Центральный государственный исторический архив УССР»³, «О наших советских архивах»⁴, «Роль архивных документов у дослідженні пам'ятників»⁵, «Документальные и литературные источники для составления справок по истории учреждений»⁶, «Работа с архивными материалами»⁷. Також вчений взяв участь у підготовці довідника «Державні архіви Української РСР»⁸ та путівника по Центральному державному історичному архіву УРСР у місті Києві⁹.

Повний текст статті «Центральный государственный исторический архив УССР» знаходиться серед архівних матеріалів особового фонду В. І. Стрельського. Першопочаткова назва статті передбачалася така – «История Центрального государственного исторического архива УССР и его фонды, как источник для изучения истории Украины». Це засвідчує лист-відповідь директору ЦДА УРСР В. Стрельському від імені редактора журналу «Вопросы истории» академіка В. Волгіна від 2 січня 1947 р., де мова йде про те, що така стаття дійсно становить великий інтерес для журналу і прохання надіслати її для друку до редакції¹⁰. Статтю було опубліковано 1948 р.

За змістом обидва варіанти статті тотожні. Проте, на початку статті, редакція якої збереглася в архіві, В. І. Стрельський робить екскурс в історію Центрального Державного історичного архіву УРСР, відзначаючи, що вона тісно пов'язана з історією Київського центрального архіву давніх актів, заснованого в 1852 р. «Київською археографічною комісією для розбору давніх актів», історією Київського обласного історичного архіву, створеного в 1932 р. на базі Київського центрального історичного архіву імені В. Б. Антоновича, який виник ще в 1922 р., а також з історією Центрального архіву Революції, який існував у місті Харкові до Великої вітчизняної війни¹¹. Серед архівних документів зберігається лише один, розширений примірник статті В. Стрельського, а на сторінках журналу «Вопросы истории» подано опублікований варіант, з якого було виключено вступну частину про історію створення Центрального Державного історичного архіву УРСР.

У статті «Центральный государственный исторический архив УССР» висвітлюється історія створення та функціонування архівної установи, наводяться її фонди та підкреслюється їх

історичне значення. В ньому зберігається величезна кількість документів державного архівного фонду УРСР, які використовувалися для наукових досліджень і представляють особливу цінність для вивчення історії України. За матеріалами архіву були написані численні монографії, наукові праці, статті та дослідження, а значна частина документальних джерел була опублікована для широкого загалу науковців.

Стаття «О наших советских архивах» також зберігається серед архівних матеріалів. Дана стаття не зазначена у списку опублікованих праць В. І. Стрельського¹², хоча на документах вказано, що її було надіслано до московської «Литературной газеты» у 1954 р.¹³ У статті розповідається про створення архівного фонду СРСР. Науковець згадує про Центральный державный архив давних актів у Москві, де зберігаються документи про іноземців-мандрівників, які відвідували українські землі, про міжнародні зв'язки тощо. Вчений веде мову про великі втрати українських і білоруських книг і документів за часів Речі Посполитої. Але, незважаючи на всі перешкоди та складні обставини, в яких проходило історичне і культурне життя українського і російського народів, все ж вдалося зберегти і врятувати величезну кількість документи джерел. Саме на основі цих документів і було створено архівний фонд СРСР, до складу якого входили документальні матеріали всіх урядових установ, громадських організацій і підприємств як радянської епохи, так і дореволюційної Росії¹⁴.

В. І. Стрельський відзначав позитивну тенденцію розвитку історичної науки, яка полягає в тому, що історія, завдяки пошукам вчених, постійно поповнюється новими документами, які потребують ретельного вивчення, аналізу та узагальнення. Таким чином, з кожним днем все більше розширювався предмет дослідження вчених-істориків.

У статті «Документальные и литературные источники для составления справок по истории учреждений», торкаючись мети і змісту історичних довідок, В. І. Стрельський зазначає, що в них має відобразитися історична обстановка, в якій виник і діяв фондоутворювач, його політична характеристика і коротка історія, зміна назви, структура, масштаб і характер діяльності, ліквідація фондоутворювача, її причини та назва установи, якій були передані функції або підпорядкована установа. Вчений вважав, що основною вимогою складання історичних довідок з історії установ є правильна і об'єктивна політична і соціально-економічна оцінка умов

виникнення, діяльності і характеру установи та усунення будь-яких елементів суб'єктивізму. В історичній довідці необхідно коротко вказати умови суспільного розвитку, в яких була створена і діяла та чи інша установа, охарактеризувати її функції, соціально-політичну сутність. Історичні довідки мають стосуватися тих питань, які відображені у документах того чи іншого фонду і які є найбільш актуальними для історичної науки.

Підсумовуючи, науковець зазначав, що зібрання історичних довідок про установи є дуже важливою справою і, беручись за цю справу, треба розуміти, що від якості підготовлених історичних довідок багато в чому залежить використання державного архівного фонду в інтересах розвитку народного господарства та науки¹⁵.

Стаття «Роль архівних документів у дослідженні пам'яток» присвячена короткому оглядові архівних установ СРСР в цілому. Історик розглядав архівні фонди як комплексне історичне джерело вивчення історії України. У своїх статтях науковець висвітлював історію походження та коротко охарактеризував найважливіші фонди, які були зосереджені в Центральному державному історичному архіві та є основним джерелом для вивчення української історії, культури та науки.

У статті «Методологічні питання створення науково-довідкового апарату до архівних фондів»¹⁶ В. І. Стрельський зупинився на характеристиці основних понять джерелознавства – «історичний факт» та «історичне джерело», якими історики оперують і в архівній справі. В даній публікації мова йде про визначення та тлумачення понять «факт» і «джерело». Автор статті вважав, що історик-архівіст має бачити «джерело» в кожному документі, розуміти «факти» як джерела інформації, які відображають типове та випадкове в історичному процесі, уміти визначити головне і другорядне, тобто вміти розпізнати ті факти, які мають наукову цінність¹⁷. Суттєвим питанням в методології вивчення фактів за допомогою різних документів є вимога судити про діяльність установ, організацій або особистостей за їх конкретною діяльністю, поведінкою і справами.

В. І. Стрельський був переконаний, що активізація наукового вивчення історії та розвиток архівознавства може відбуватися лише за умови широкого використання величезного комплексу документів центральних і місцевих державних архівів СРСР. А для цього, на його думку, необхідно якомога ширше розгорнути публікацію документів, видання довідників та путівників не лише по центральним, а й по місцевим архівам¹⁸.

Науковець наполягав на необхідності створення спеціальних довідників та тематичних оглядів фондів усіх державних архівів, на розробці архівознавчої термінології та складання нового словника архівознавчих термінів з урахуванням закордонного досвіду. Вчений вважав, що все це є необхідною умовою для подальшого успішного розвитку архівознавства та історичної науки загалом.

В. І. Стрельському належить авторство статей з архівознавства в «Українській радянській енциклопедії»¹⁹ та «Радянській енциклопедії історії України»²⁰. Саме в цих виданнях вчений вдало визначив архівознавство як «наукову дисципліну, яка вивчає і розробляє теоретичні, методологічні, організаційні питання архівної справи та її історію. Архівознавство займається питанням обліку, зберігання, наукової систематизації та класифікації документальних матеріалів, розробляє види та прийоми всебічного використання документів»²¹.

На думку В. І. Стрельського, в галузі архівознавства найважливішим завданням є розроблення принципів відбору документів на державне зберігання, тобто організація комплектування державних архівів повноцінними джерелами, які виникають в процесі діяльності різних органів державної влади і управління, а також великих підприємств, науково-дослідних інститутів²². Він вважав, що завдання архівознавства полягає у виробленні на основі єдиних принципів різних видів науково-довідкового апарату, форм та засобів інформації про зміст архівних документів.

В. І. Стрельський є автором розділу «Архіви і архівознавство» у посібнику «Допоміжні історичні дисципліни». Він вважав, що «державний архівний фонд – це невичерпна скарбниця документальних матеріалів, що мають наукове, політичне і практичне значення. Він складається з документальних матеріалів, різноманітних за часом їх походження, техніки і засобу відтворення»²³. Важливими з огляду на їх інформативність є описи фондів архівних установ СРСР, поданих вченим, їх коротка характеристика та значення для дослідження історії. Він цілком справедливо вважав, що «важливим питанням архівознавства є питання про наукові основи систематизації і класифікації документальних матеріалів»²⁴. В. І. Стрельський також описав державні архіви УРСР.

На думку В. І. Стрельського, сама поява архівних установ вже свідчить про їх практичну необхідність. Вчений писав, що документи, які

зберігаються в архівах і відбивають діяльність різноманітних установ та окремих осіб, є джерелом для вивчення різних сторін людського розвитку. Він зазначав, що «в архівах зберігаються писані пам'ятки минулого. Вони безперервно поповнюються і сучасними документами, що створюються поточною діяльністю установ, організацій, підприємств і окремих осіб»²⁵. Вчений вважав, що створення приватних архівів було зумовлено цікавістю до історичних документів. На початок ХХ ст. вони вже являли собою важливе історичне джерело широкого наукового значення.

В. І. Стрельський звертав увагу на велику цінність архівних документів, оскільки вони здатні відтворити справжню картину історичного минулого, а також сприяють подальшому розвитку суспільства. Вони також становлять основну базу історичного дослідження та допомагають у об'єктивному висвітленні подій. На думку науковця, розробка архівознавчих проблем сприяла всебічному використанню документальних джерел для розвитку історичної науки.

Важливе місце у професійній діяльності В. І. Стрельського – архівіста та педагога, посідала виховна робота серед студентів, яка була органічним продовженням його наукової діяльності. З усією відповідальністю вчений ставився до підготовки та виховання нового покоління істориків-архівістів. Він підготував до друку статті «Підготовка кадрів істориків-архівістів у нашій республіці»²⁶, «Нове в роботі кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка»²⁷, де мова йде про розвиток архівної справи в Україні, діяльність та перспективи розвитку кафедри архівознавства. В. І. Стрельський зазначав, що архівна справа в Україні вже набула державного значення, архівні документи широко використовувалися в багатьох галузях науки та культури.

Вчений відзначав, що у діяльності кафедри важливе значення має її тісний зв'язок з практичною роботою архівів, оскільки, «з першого дня своєї спеціалізації і до кінця перебування в університеті студенти-архівісти проводять свою виробничу практику безпосередньо над документами в державних і відомчих архівах, що дозволяє студентам практично закріплювати їх теоретичні знання»²⁸.

1983 р. було надруковано брошуру В. І. Стрельського «Документальні пам'ятники історії і культури в державних архівних фондах СРСР»²⁹, у якій вчений розповідав про роль та значення документальних фондів державних архівів

СРСР. Серед архівних матеріалів зберігається незакінчена праця вченого «Державний архівний фонд СРСР – важливий пам'ятник історії і культури»³⁰, роботу над якою науковець розпочав ще 1981 р. і мав плани опублікувати 1985 р.

У цьому дослідженні вчений розповів про документальні пам'ятки, зосереджені у державних і відомчих архівах. Він їх умовно поділяв на дві категорії. До першої він відніс документи, які були створені у результаті діяльності установ, організацій, підприємств, які існували і продовжують існувати на території, яка входила до складу СРСР, також документи особового походження, які перейшли у власність держави. Окрім того, сюди входили документи вітчизняних установ, які виникли за кордоном (матеріали посольств, місій, представництв).

До другої категорії входили законодавчі акти, проектна, технічна, картографічна та інша спеціальна документація: кінодокументи, мікрофільми, фотодокументи, звукозаписи, а також наукові, літературні, художні рукописи, малюнки, щоденники, мемуари та інші документи, які відобразили перебіг вітчизняної історії. Вчений зазначав, що архівні фонди – це історично обумовлені комплекси матеріалів, які виникли в результаті діяльності установ, підприємств, організацій чи окремих осіб, як фондоутворювачів.

В. І. Стрельський у своїй брошурі проаналізував найважливіші закони і постанови про збереження і використання пам'яток історії та культури СРСР, про збереження цінних у науковому та історичному відношеннях оригінальних документів. Науковець коротко розповів про систему державних архівів країни, історію створення державного архівного фонду СРСР, зокрема мережу державних і відомчих архівів, описав класифікацію державного архівного фонду.

В. І. Стрельський неодноразово був учасником міжнародних форумів. Він виступив з доповідями на Всесоюзній конференції з питань вивчення і викладання архівознавства (3 листопада 1974 р.) та на XVI Міжнародній конференції «Круглого столу архівів» (1 вересня 1975 р.). У своїх доповідях вчений зазначав, що розвиток теорії і практики архівної справи в СРСР з кожним роком набували все більшого поширення і викладались у вищих навчальних закладах. Вчений звертав увагу на те, що поступово ці дисципліни ставали предметом викладання не лише для вузького кола спеціалістів, які займаються безпосередньо архівною справою, а також і для істориків широкого профілю.

У своєму виступі на XVI Міжнародній конференції «Круглого столу архівів» В. І. Стрельський значну увагу приділив питанням діяльності кафедри. Він зазначав, що з перших років роботи кафедри навчальні програми розроблялися так, щоб забезпечувати як широку загальну історичну, так і вузьку профільну підготовку істориків-архівістів. Він стверджував, що у Київському університеті учбові плани історико-архівних дисциплін були набагато ширшими, ніж в інших вищих навчальних закладах СРСР. Він пояснював це існуванням історико-архівного відділу та спеціальної кафедри, які призначалися для підготовки професійних істориків-архівістів³¹.

Таким чином, Вячеслав Ілліч Стрельський був одним із фундаторів історико-архівознавчої школи Київського університету імені Тараса Шевченка, відомим фахівцем у галузі архівної справи та джерелознавства. Він був автором багатьох вагомих наукових праць з архівознавства та джерелознавства, розробником методики проведення архівознавчих і джерелознавчих досліджень. Видатний вчений зробив помітний внесок у розробку теорії і практики архівної справи та у розвиток архівознавства.

¹ Хронологічне зібрання законів, указів Президії Верховної Ради, постанов і розпоряджень уряду Української РСР (1942–1951 рр.). – Т. 2. – К., 1963. – С. 43.

² *Калакура Я.* Архівознавство у шевченківському університеті // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1999. – Т. 4. – С. 59.

³ Стрельський В. И. Центральный государственный исторический архив УССР // Вопросы истории. – 1948. – № 6. – С. 155–157.

⁴ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 3, арк. 73–79.

⁵ *Стрельський В. І.* Роль архівних документів у дослідженні пам'ятників // Пам'ятники України. – 1976. – № 4. – С. 47–48.

⁶ *Він же.* Документальне и литературные источники для составления справок по истории учреждений // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. – 1955. – № 2 (21). – С. 10–19.

⁷ *Стрельський В. И.* Работа с архивными материалами // Методика педагогических исследований. – К., 1976. – С. 79–91.

⁸ Державні архіви Української РСР: короткий довідник / Відп. ред. О. Г. Мітюков. – К., 1972.–200 с.

⁹ Центральный государственный исторический архив УССР в Киеве: путеводитель. – К., 1958.

¹⁰ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 3, арк. 36.

¹¹ Архівні установи України: довідник. – Т. 1. Державні архіви. – 2-е вид., допов. К., 2005. – С. 78.

¹² Вячеслав Иллич Стрельский. Библиографический указатель ученого. – К., 1987. – 61 с.

¹³ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 3, арк. 73.

¹⁴ Там само, арк. 76.

¹⁵ *Стрельський В.* Документальне и литературные источники для составления справок по истории учреждений // Научно-информационный бюллетень Архивного управления УССР. – 1955. – № 2 (21). – С. 19.

¹⁶ *Стрельський В.* Методологічні питання створення науково-довідкового апарату до архівних фондів // Матеріали республіканської науково-практичної конференції, присвяченої завданням архівних установ щодо поліпшення науково-довідкового апарату до архівних фондів. – К., 1976. – С. 45–54.

¹⁷ Там само. – С. 48.

¹⁸ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 3, арк. 77.

¹⁹ *Стрельський В. И.* Архивоведение // Укр. сов.энциклопедия. – К., 1978. – Т. 1. – С. 267.

²⁰ *Стрельський В. І.* Архівознавство // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 88.

²¹ *Стрельський В. І.* Архівознавство // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969. – Т. 1. – С. 88.

²² Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 6, арк. 67.

²³ *Введенський А., Дядиченко В., Стрельський В.* Допоміжні історичні дисципліни: Короткий курс. учеб. пос. – К., 1963. – С. 33.

²⁴ Там само. – С.46.

²⁵ Там само. – С.24.

²⁶ *Стрельський В. І.* Підготовка кадрів істориків-архівістів у нашій республіці // Архіви України. – 1978. – №5. – С. 54–57.

²⁷ *Стрельський В. І.* Нове в роботі кафедри архівознавства та допоміжних історичних дисциплін Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка // АУ. – 1971. – № 5. – С. 13–15.

²⁸ Держархів м. Києва, ф. Р-1246, оп. 13, спр. 31, арк. 9.

²⁹ *Стрельський В. И.* Документальные памятники истории и культуры в государственных архивных фондах СССР. – К., 1983. – 18 с.

³⁰ Держархів м. Києва, ф. Р-1535, оп. 1, спр. 52, арк. 1–20.

³¹ Там само, спр. 41, арк. 5.

Валявко Ірина

АРХІВНА СПАДЩИНА ДМИТРА ЧИЖЕВСЬКОГО ЯК ОДНЕ З ДЖЕРЕЛ НАПИСАННЯ ЙОГО ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЗАВДАННЯ¹

Автор, аналізуючи джерела, які може використовувати дослідник у роботі над біографією тієї чи іншої особистості, порушує питання методології написання біографічних праць на прикладі архівної спадщини історика філософії, славіста, дослідника духовної історії слов'ян Дмитра Чижевського.

Ключові слова: аналіз, інтелектуальна біографія, історія, архівна спадщина, біографістика, архівні джерела.

Автор, рассматривая источники, на которые может опираться исследователь в работе над биографией той или иной личности, поднимает вопрос методологии написания биографических работ на примере архивного наследия историка философии, славіста, исследователя духовной истории славян Дмитрия Чижевского.

Ключевые слова: анализ, интеллектуальная биография, история, архивное наследие, биографистика, архивные источники.

The author analyses the sources for writing a biography of any thinker, raise up question about methodology of writing of biographical works on basis of archive heritage of famous historian of philosophy, slavist, and researcher of the spiritual history of Slavs Dmitrij Chyzhevskij.

Key words: analysis, intellectual biography, history, archive heritage, biography, archival sources.

При написанні біографічної праці і, зокрема, інтелектуальної біографії будь якої постаті важливу роль відіграють архівні документи, що включають: листування, нотатки, автобіографії, незавершені праці тощо. Для біографа – це дуже цінні джерела, з яких він може взяти потрібну інформацію для своєї праці. Іншим джерелом – є творчий доробок особистості: опубліковані наукові праці, художні твори, витвори мистецтва тощо. Як і наскільки поєднуються ці джерела залежить від мети дослідження та методології, яку використовує дослідник. Проте, під час дослідження завжди постає питання, що брати за основу аналізу творчості видатного мислителя. Чи можна, наприклад, розглядати окрему працю вченого без урахування його попередніх і подальших творів, а також загальних умов, в яких ця праця постала з усіма перепетіями подій та впливів, які могли певним чином відбитись і на самій праці? І як і за якими критеріями визначати провідні фундаментальні праці творця й менш суттєві, так би мовити «другорядні» роботи і, в такому разі, чи слід досліджувати останні? А взагалі чи правомірно ставити питання про більш і менш важливі твори? На мою думку, це достатньо дискусійне питання. Адже, наприклад, менш цікаві й суттєві, з нашого погляду, роботи можливо становили для мислителя певний перехідний місток або ланцюжок до подальшого розвитку думок, висловлених в наступних працях. Тоді без цих попередніх робіт ми навряд чи зможемо повністю зрозуміти і проаналізувати творчу спадщину вченого або митця. А чи потрібно при дослідженні спадщини будь якого

мислителя враховувати архівні документи чи, скажімо, біографічну канву його життя, чи зосереджуватись виключно на текстах його наукових творів? В цьому питанні також не має якогось сталого загально прийнятого канону, як не існує його і щодо вибору джерела чи методів дослідження. Перш за все, на мою думку, шлях дослідження і вибір джерела (або джерел) залежать від мети, яку ставить перед собою вчений і від предмету самого дослідження. Наприклад, чи можемо ми простежити розвиток окремої ідеї чи концепту, що проходить наскрізно через праці різних мислителів? Безумовно можемо і, напевно, для цього нам не потрібно використовувати біографічний та архівний матеріал. Приклади такого підходу знайдемо в працях з «історії ідей», історико-філософських нарисах тощо. Проте, при дослідженні творчості окремого мислителя часто велику роль відіграють біографічні факти, що включають в себе навчання, оточення, наукові гуртки та різноманітні впливи, яких міг зазнати мислитель і які вплинули на розвиток його поглядів. Іноді нам важко усвідомити сенс його робіт без занурення у культурологічний та історичний контекст доби, в якій жив і творив мислитель, бо саме там знайдемо ключ до розуміння його творів (особливо це стосується середньовічних мислителів). Отже, під час свого дослідження серйозний біограф мусить поєднувати різні методи та методології і бути водночас і істориком, і філософом і філологом, і культурологом. З одного боку, це викликає певні

труднощі для самого дослідника, бо вимагає від нього неабиякого знання з різних галузей гуманітаристики. З другого боку, такий підхід дозволяє охопити велике коло матеріалу і розглянути певний текст чи ідею або проаналізувати спадщину мислителя в широкому історико-культурному контексті і показати його на тлі доби.

Для мене прикладом такої роботи, що вимагає «широкого контексту» стала праця над написанням інтелектуальної біографії Дмитра Івановича Чижевського (1894–1977) – філософа та історика філософії, відомого славіста та дослідника духовної історії слов'ян, якого на сьогодні загально визнано одним із фундаторів історико-філософського українознавства. Він був цікавим мислителем та обдарованою й неординарною особистістю. Проте, написання його інтелектуальної біографії достатньо складна робота, де необхідно враховувати багато різних деталей. Адже, по-перше, він працював в багатьох галузях гуманітаристики: філософії, філології, славистиці, історії культури і, навіть, астрономії. По-друге, вчений за життя достатньо часто змінював місце свого перебування (Україна – Росія – Україна – Польща – Німеччина – Чехословаччина – Німеччина – Америка – Німеччина). Відповідно змінювались університети та коло знайомих. І все це не просто прослідкувати і охопити в одній праці. По-третє, його спадщина, яка становить понад 1 тис. праць, досі повністю не зібрана і не опублікована, взагалі, вона мало вивчена і лише частково доступна українському читачеві². Тому при дослідженні творчого доробку Д. Чижевського та написанні його біографії велику роль відіграють приватні архіви та бібліотеки самого вченого, що знаходяться в Німеччині. Враховуючи малодослідженість та важкодоступність архівів Д. Чижевського, вважаю потрібним подати хоча б загальні відомості про його цікаві колекції³.

Архів і бібліотека в Галле

Достатньо довгий період свого еміграційного життя (1932–1945 рр.) Дмитро Чижевський викладав у Галльському університеті, мешкаючи в місті Галле у Східній Німеччині. Влітку 1945 р., напередодні вступу до Галле радянської армії, Д. Чижевський поспіхом залишає місто. Навчений попереднім досвідом спілкування з більшовиками, під час якого йому в Україні прийшлося поневірятися по тюрмах і концтаборах у 1919–1921 рр., Д. Чижевський волів за будь яку ціну уникнути цієї зустрічі. Отже, рятуючи власне життя, він був змушений залишити

свою бібліотеку і архів, які збирав від 1920-х рр., розраховуючи забрати їх пізніше за допомогою друзів. Однак, майже всі його речі невдовзі було конфісковано бургомістром м. Галле: архів та бібліотеку опечатали і пізніше передали до новоствореного Інституту славістики, де вони зберігалися протягом довгого часу. Д. Чижевський спочатку намагався повернути свій архів та бібліотеку: звертався в різні інстанції, навіть протестував, але це не мало позитивних наслідків. Не змогли йому в цьому допомогти і впливові німецькі професори, хоча прецеденти повернення архівів та бібліотек із Східної Німеччини в Західну існували. З часом він став вважати, що їх знищили і дуже жалкував за книжками, рукописами та незакінченими працями, які залишились в його архіві.

Але ні архів ні бібліотека Д. Чижевського не були знищені, проте вони достатньо довгий час були закриті для дослідників. До цього часу залишається невідомою точна кількість книг Галльської бібліотеки Д. Чижевського на момент його втечі з міста, адже він, на жаль, не зробив каталогу своєї бібліотеки. Проте, такий каталог «*Ex libris Tschizewskij*» та опис самої бібліотеки було складено працівниками Галльської університетської бібліотеки в 1946–1947 рр. Каталог і досі зберігається в Інституті славістики: в ньому зареєстровано 6283 найменування на 20 різних мовах і це дає нам змогу приблизно підрахувати кількість книг в бібліотеці Д. Чижевського на червень 1945 р. Отже, якщо врахувати вилучену радянською воєнною адміністрацією російську класику (яку було забрано як «чтиво» для військовослужбовців), книги взяті Д. Чижевським із собою (а їх, не зважаючи на важкі обставини втечі, було не так вже і мало), а також більш ніж 50 посилок з книгами, які він отримав в кінці 1946 р. з Галле від своєї знайомої пані С. Віндіш, то в червні 1945 р. його бібліотека мала налічувати близько 7 000 томів (а може і трошки більше). Крім того вже під час перебування в Марбурзі Д. Чижевському вдалося повернути невелику частину своїх книжок за допомогою друзів (зокрема Ф. Ліба та Р. Олеша), які заявили, що деякі книги були позичені Д. Чижевським з їх власних бібліотек і на цій підставі забрали «свої» книги з його бібліотеки в Галле і передали Д. Чижевському. Окремі «заборонені» книги були пізніше вилучені з бібліотеки і передані радянським окупаційним властям, а деякі були втрачені під час зберігання бібліотеки та декількох переїздів Інституту славістики. Весь цей час книги з бібліотеки Д. Чижевського майже не ви-

користувалися, оскільки до них не було вільного доступу.

У 1990-х рр., отримавши доступ до цієї бібліотеки, працівники Інституту славістики університету Мартіна Лютера Галле-Віттенбергу змогли переглянути її «скарби» і оцінити неабияку вартість. Однак, велика кількість книг та періодичних видань знаходились в жалюгідному стані і потребували негайної реставрації. Крім того, треба було провести перереєстрацію наявного бібліотечного фонду і заново каталогізувати бібліотеку враховуючи сучасні вимоги. З огляду на це німецькі вчені звернулися за підтримкою до відповідних інстанцій і у 1998 р. міністерство культури землі Саксонія-Ангальт виділило кошти на науковий проект під керівництвом професора А. Ріхтер, організаційну частину якого виконував А. Аугустін. Метою цього проекту було вивчення фонду бібліотеки Д. Чижевського, його каталогізація та введення до Інтернету, а також публікація каталогу окремим виданням. В квітні 2001 р. каталог бібліотеки Д. Чижевського з'явився в Інтернеті – це була спільна праця Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt in Halle, а у 2003 р. каталог вийшов окремим друкованим виданням⁴. Після каталогізації до бібліотеки відкрито вільний доступ – з книжками та журналами можна працювати в читальному залі Інституту славістики, проте, з огляду на стан бібліотечного фонду, додому книги не видаються й іногородні замовлення не приймаються.

Змістовно бібліотека достатньо різноманітна, але домінує славістична, філософська, богословська та соціальна тематики. В бібліотеці немало раритетних видань XVII–XX ст., серед яких варто відмітити колекцію старовинних різноформатних Біблій (переважно XVII–XVIII ст.) та словників. Є також рідкісні еміграційні журнали (наприклад, «Логос», «Путь», «Евразийские тетради», «Русская мысль» тощо), а також книги з дарчими написами авторів (наприклад, праці П. Феденка, робота Г. Шпета «Очерк развития русской философии» тощо). Широко представлені праці російських та німецьких філософів, багаті відділи богемістики та україністики. Взагалі ця бібліотека достатньо унікальна і становить одну з окрас Галльського університету.

Щодо архіву Д. Чижевського, то він також охоплює період від 1921 по 1945 рр. У 1990-х рр. його було пронумеровано, але, на жаль, він поки що науково не опрацьований і не описаний. В ньому зберігається 136 тек з різними матеріалами серед яких більшість складають чернетки, рукописи, нотатки, конспек-

ти і відбитки праць самого Д. Чижевського. Переважна більшість тек розподілені за тематикою, наприклад: «Архів Франке», «Чеські видання», «Українська філософія», «Коменський», «Логіка», «Естетика», «Сковорода», «Гегель в Росії», «Лейбніц», «Шіллер», «Про формалізм в етиці», «Страхов», «Штур», «Спіноза», «Бакунін», «Чаадаєв», «Шевченко» тощо. Іноді документів в теках буває достатньо багато – до 200 аркушів і більше, а іноді вони містять 10–20 аркушів. В архіві зберігаються також відбитки праць інших учених. Цікавою є і система зберігання архіву Д. Чижевського, яку він напевно виробив сам: весь матеріал (листування, рукописи, вирізки з газет, фотографії, відбитки тощо) зберігались в однотипних підвісних теках, що знаходились в невеличкій компактній шафі, розподілений на кілька шухляд. Така система разом з пронумерованими і тематично зазначеними теками дозволяла йому швидко знайти потрібні документи.

Важливу складову архіву вченого становить його листування. Серед його кореспондентів цього періоду слід виокремити: А. Бема, Е. Бенца, С. Гессена, Р. Гуардіні, Е. Гуссерля, Д. Дорошенка, А. Койре, Ф. Ліба, М. Лосського, І. Мірчука, Б. Ніколаєвського, І. Огієнка, Ф. Степуна, М. Трубецького, Я. Паточку, П. Струве, С. Франка, М. Фасмера, П. Феденка, Г. Флоровського, М. Хайдеггера, Р. Якобсона, Б. Яковенко та ін.

Весь цей цікавий і багатющий матеріал ще чекає на ґрунтовне дослідження і аналіз, щоправда, вільно користуватися та досліджувати архів поки що неможливо, але існує план його комп'ютерного сканування та введення до Інтернету.

Бібліотека та архів в Гайдельберзі

Друга бібліотека та архів Д. Чижевського, які він збирав від 1945 по 1977 рік, знаходяться в м.Гайдельберзі (Західна Німеччина), де Д. Чижевський прожив останні 20 років, будучи директором Інституту славістики Гайдельберзького університету (1956–1967) та дійсним членом Гайдельберзької академії наук (з 1962 р.). Ця архівно-бібліотечна колекція є власністю Гайдельберзького університету, оскільки після смерті вченого була продана донькою Д. Чижевського Тетяною Дмитрівною з метою збереження та дослідження. На сьогодні колекція відкрита для дослідження і всіма документами можна вільно користуватися.

Бібліотека Д. Чижевського входить до загальної бібліотеки Гайдельберзького університету, але її, на противагу Галльській, яка зберігається

в спеціальній кімнаті і становить, так би мовити, окрему одиницю зберігання, не можна побачити на власні очі всю в цілому: книги можна лише замовити через електронний бібліотечний каталог. Каталогізація бібліотеки поки ще не завершена: є лише її загальний опис і картотека для використання книг. Згідно з цим описом, бібліотека Д. Чижевського до жовтня 2003 р. нараховувала 14 763 томи (12 000 найменувань)⁵: 604 видання, які вийшли до 1900 р. (серед них є рідкісні барочні видання, праці з емблематики та містики, твори Яна Амоса Коменського і література про нього, а також багате зібрання творів протестантських авторів XVII–XVIII ст.); 4291 видання зі слов'янської проблематики (велику частину якої становить російська тематика), які вийшли після 1900 р.; 4847 книг з літературознавства різних країн, філософії, теології, мистецтва (наприклад, чудова колекція на тему «Обдаровані кількома художніми талантами», що становить біля 70 томів), природознавства; 2460 масових видань та дисертацій.

Непереборну пристрасть Д. Чижевського до збирання книжок дехто вважав дивацтвом, але завдяки цьому німецькі славісти мають зараз в своєму розпорядженні дві унікальні бібліотеки, що користуються великим попитом, як у студентів так і у серйозних вчених.

Щодо архіву Д. Чижевського, то він зберігається у відділі рукописів і рідкісних видань університетської бібліотеки під шифром Нs.3881. Архів, який становить 20 лінійних метрів, упорядковано, але не каталогізовано – є тільки його загальний опис. Він розподілений на 10 частин таким чином: 93 документи, що відносяться до біографії і академічної кар'єри вченого (рубрика «А»); 780 одиниць рукописного і машинописного тексту («В»); біля 30 000 листів кореспондентів Д. Чижевського («С»); 221 одиниця зберігання праць інших авторів («D»); 52 одиниці збірки газетних вирізок, фотографій, листівок («Е»); 6 ящиків з окремими відбитками статей та рецензій самого Д. Чижевського і інших авторів і фотокопіями різних старовинних видань («F»); 25 відгуків і рекомендацій самого Д. Чижевського («G»); 36 картотек – бібліографії, лексики, підбір цитат до різних тем («H»); 71 одиниця зберігання фотографій, діапозитивів, мікрофільмів («I»); 4 одиниці, що відносяться до рубрики славістика («K»). Крім того в архіві є не каталогізована колекція графіки та старовинних карт (біля 120 одиниць зберігання), а також кілька ящиків з неідентифікованими листами. Взагалі листування Д. Чижевського одна з найцікавіших

рубрик в його архіві. Серед постійних кореспондентів цього періоду слід виокремити: Ю. Бойно-Блохіна, М. Бубнова, О. Бургхардта, Д. Бурлюка, Х.-Г. Гадамера, Д. Герхардта, Р. Гуля, Г. Вернадського, М. Ветухова, В. Зеньківського, Ю. Іваска, В. Ільїна, Р. Ингардена, М. Карповича, К. Левіта, І. Лисяка-Рудницького, Є. Маланюка, В. Міяковського, Л. Мюллера, Б. Ніколаєвського, Я. Паточку, Є. Пеленського, Р. Плетнева, О. Прицака, В. Сечкарева, Ф. Степуна, Г. Струве, М. Фасмера, П. Феденко, Г. Федотова, А. Флоровського, Г. Флоровського, С. Франка, І. Шевченко, Ю. Шелвельова, Е. Шпрангера, Р. Якобсона та багатьох інших⁶.

Із зібрання рукописів інших авторів слід виокремити праці С. Франка «Реальність і людина» (машинописний текст з виправленнями автора), «З нами Бог. Три роздуми» (авторський рукопис), машинопис книги М. Зарецького «Малюнки російських письменників», машинопис праць В. Зеньківського «М. В. Гоголь», «М. В. Гоголь у його релігійних пошуках», «Із історії естетичних ідей в Росії у XIX–XX ст.», машинопис статей Г. Флоровського про Соловйова та Победоносцева, машинопис статей Г. Федотова «Три столиці», «Росія, Європа і ми», статті Р. Якобсона «Новітня російська поезія. Нарис перший», машинопис праці М. Хайдеггера «Der Ursprung des Kunstwerkes», машинопис віршів Б. Пастернака та споминів Ф. Степуна.

Із зібрання автографів слід згадати велику колекцію автографів відомого художника Д. Бурлюка, два листи В. Жуковського 1841 р., листи графа Орлова 1769 р., графа Нессельроде 1828 р., лист онука Я. А. Коменського Д. Е. Яблонського 1700 р., листи Герцена та Огарьова 1865 р., два листа П. Кропоткіна 1888 та 1891 рр. та кілька листів відомих німецьких письменників XIX ст.

Враховуючи важливість архівних колекцій Д. Чижевського і, водночас, важкодоступність їх для багатьох учених, група дослідників спадщини вченого, до якої входили: доктор В. Янцен, доктор В. Кортхаазе та автор цієї статті підготували книгу «Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в трех томах. Т. 1: материалы к биографии», яку видала у Москві «Библиотека – фонда «Русское Зарубежье» – Русский путь» 2007 р. У цій книзі, що поділена на 7 частин, опубліковані важливі документи з двох архівних колекцій Д. Чижевського, серед них: автобіографії вченого, спомини самого Д. Чижевського про різні періоди свого життя⁷, вибрані автобіографічні листи, ювілейні та поминальні промови, рекомендаційні листи, рецензії на його роботи, теми лекцій та семінарів,

які Д. Чижевський читав в різних університетах, бібліографія вченого та інші матеріали. Велику частину книги займають спогади колег, друзів та учнів про Д. Чижевського, більшість з яких було написано на наше замовлення саме для цього видання. І тут постає ще одне достатньо дискусійне питання біографістики та архівознавства: чи можуть спогади вважатись серйозним біографічним джерелом і наскільки їм можна довіряти і, отже, використовувати в біографічних працях? З одного боку це матеріал, який подано очевидцями подій і тим вони є цінними для нас, а з другого – будь які спогади завжди є достатньо суб'єктивним витвором і відображають не так і не стільки реальні факти і події, як сприйняття цих фактів через суб'єктивну призму свідомості автора. І тому використовуючи їх, водночас, не можна їм сліпо довіряти і брати за беззаперечне першоджерело, а слід також перевіряти подані там факти за іншими джерелами.

Що ж до постаті Д. Чижевського, то зі сторінок цих спогадів перед нами постає не тільки оригінальний мислитель, а й цікава і дещо суперечлива особистість. Взагалі Д. Чижевський протягом всього свого життя був «диваком» тобто людиною, яка не вкладалась в загальноприйняті рамки і канони поведінки. Науковий асистент Д. Чижевського, доктор Ханс-Юрген цум Винкель, який довгі роки пропрацював разом з ним, так характеризує вченого: «Чижевський був людиною, що ухилялась від багатьох конвенцій, людиною, що встановлювала свої власні масштаби і не підходила ні під які шаблони»⁸. Бувши людиною неординарною, Д. Чижевський і в інших цінував «не типовість» та креативність, його приваблювали яскраві особистості, в той же час загальноновстановлені норми та рамки завжди були тісні для нього. Один з його студентів, а в подальшому доктор наук В. Буш так охарактеризував цю його рису: «На професійному поприщі він відчував відразу до всього нормального, що здавалась йому міщанським та дрібнобуржуазним. Якщо студент давав йому зрозуміти, що його професійною ціллю є досягнення добре оплачуваної посади штудієнрата, він викидав його геть. І, навпаки, його постійно приваблювали люди, хоч чимось відмінні від норми. Поняття «психопат» було для нього чимось позитивним і симпатичним. Як часто я чув від нього «Звичайно він – психопат, але дуже добрий спеціаліст»⁹. Мабуть тому Д. Чижевського вважали «диваком» і трохи побоювались, навіть в наукових колах, оскільки він був складною і важкопрогнозованою людиною. Напевно, вчитись у Д. Чижевського

і особливо працювати разом з ним було достатньо важко, бо у нього був дещо складний характер. Докторантка Д. Чижевського О. Давидова-Фогельзанг так згадує про це: «Характер Чижевського був неймовірно суперечливим. З одного боку, – чуйність і певна тендітність душі. З другого, – упертість, нетерпимість і гарчковість. Недовірливість, дитячі страхи і поряд з цим – цілковита безстрашність, з якою він йшов своїм особливим шляхом, і спокійна впевненість в своєму значенні вченого, що досягнув немалих висот і мав неповторну манеру мислення»¹⁰. Думку про оригінальну манеру мислення вченого розвиває у своїх спогадах і інша докторантка Д. Чижевського в подальшому професор Р. Лахман: «...як відомо в колах німецьких славістів він мав прізвисько «Полігістор». Бути полігістором означало в його випадку – ігнорувати кордони дисциплін, робити несподівані прориви у віддалені області пізнання, з'єднувати елементи знання із різних історичних і культурних контекстів. Здавалось, він не тільки прокладає шлях в невідомі сфери, але і вже добре відоме або представляє в новому світлі, або викреслює його»¹¹. Про надзвичайну пам'ять вченого говорить у своїх спогадах і його колега професор В. Вайнтрауб: «Чижевський мав дивовижну пам'ять. Він почував себе як вдома в усіх слов'янських літературах, насамперед в російській і своїй рідній українській, але також і в інших слов'янських літературах. Він був одним із самих ерудованих людей, яких я колинебудь зустрічав...»¹². На прикладі цих коротеньких уривків з достатньо цікавих нарисів, я лише хотіла продемонструвати як завдяки спогадам біограф може більш глибоко розкрити особистісні риси свого персонажу та яскравіше висвітлити його постать. Отже, спогади, як біографічний жанр, є цінним, хоча і доволі суб'єктивним, джерелом біографістики.

Повертаючись до питання архівних та бібліотечних зібрань Д. Чижевського та їх використання під час написання його інтелектуальної біографії зазначимо, що вони, безумовно є дуже доброю джерельною базою для вивчення його спадщини. В архівах зберігається багато цікавого і важливого матеріалу для розуміння його наукової творчості (наприклад, автобіографічні нотатки, тексти лекцій та семінарів, різні конспекти та чернетки наукових статей тощо) – все це дає можливість заглянути у «творчу лабораторію» вченого, що так необхідно при аналізі наукової спадщини або написанні біографії будь-якого мислителя. Бібліотеки вченого, що розташовані

поряд з архівами дають можливість швидко відшукати потрібну літературу і ввійти до контексту проблеми. Крім того, ці архіви, з огляду на багатющий матеріал, який в них зберігається (насамперед широке листування Д. Чижевського з видатними мислителями ХХ ст.), становлять інтерес не тільки для вивчення спадщини вченого, а й зокрема для слов'янської, і в цілому для європейської культури.

¹ Ця стаття є розширеним варіантом мого виступу на міжнародній науковій конференції «Архівознавство як наука», що відбулась у Києві 14–15 травня 2009 р. Щодо самої теми (тобто актуальності використання приватних архівів Д. Чижевського в контексті написання його інтелектуальної біографії), то вона була вперше піднята автором на науковій конференції «Біографічний метод в історико-філософському і історико-культурологічному дослідженнях», що проходила в Одесі у 2004 р.

² До 1990-х рр. спадщина Д. Чижевського була заборонена в Радянському Союзі і, насамперед в Україні, його роботи знаходились в спецхранах. Після отримання незалежності поступово твори Д. Чижевського почали приходити в Україну: його статті друкувались в різних виданнях, а окремі книги перевидавались. На сьогодні найбільш широко та ґрунтовно роботи Д. Чижевського в Україні представлені у чотирьохтомному виданні його вибраних творів: Дмитро Чижевський. Філософські твори: у 4-х тт. / під заг. ред. В. Лісового. – К.: Смолоскип, 2005.

³ Більш повна інформація щодо приватних архівів та бібліотек Дмитра Чижевського в Німеччині подається в статті німецького дослідника доктора В. Янцена: В. Янцен. Врятувати, зберегти й осмислити: про долю книжкових зібрань та архівів Д. Чижевського у Німеччині / Дмитро Чижевський і світова славістика. Матеріали наук. семінару (Дрогобич, 17–18 трав. 2003 р.). – Славістика. Том 1. – Дрогобич, 2003. – С. 135–163 та моїй статті, присвяченій цій проблематиці: І. Валявко. Наукова та архівна спадщина Дмитра Чижевського // Сіверянський літопис. – Чернівці, 2005. – № 1. – С. 113–119.

⁴ *Dmitrij I. Tschizewskij und seine Hallesche Privatbibliothek / Herausgeben von Angela Richter und Swetlana Mengel. – Münster; Hamburg; London: LIT Verlag, 2003. – 480 с. Детальніше про це видання дивись мою рецензію на ка-*

талог Галльської бібліотеки Д. Чижевського в журналі «Українській гуманітарний огляд» (К., 2004. – Вип. 10. – С. 269–274).

⁵ На жаль, в жовтні 2003 р. за наказом директора бібліотеки Гайдельберзького університету Ф. Пробста «враховуючи нестачу місця в бібліотеці» частину приватної бібліотеки Д. Чижевського, яку керівництво оцінило як таку, що «не являє собою цінності» було продано одному з німецьких букіністичних магазинів. Ця частина склала приблизно 6000 томів, разом з тим було продано понад 3000 окремих відбитків праць, які Д. Чижевський цілеспрямовано збирав з 1945 по 1977 рр. і які склали єдину колекцію. Залишки цієї колекції (біля 1500 томів) за власний рахунок вдалося придбати моєму колезі В. Янцену і зараз вони складають частину його приватної бібліотеки в м. Галле. Отже, на сьогоднішній день важко сказати що саме і скільки залишилось в Гайдельберзі з багатющою колекцією Д. Чижевського.

⁶ У 2003 р., перебуваючи на стипендії DAAD у Німеччині і працюючи в архіві вченого, я склала попередній каталог кореспондентів Д. Чижевського, листи котрих зберігаються в його Гайдельберзькому архіві. Пізніше, за власною ініціативою каталогом зайнявся колишній референт слов'янського відділу відомого німецького видавництва В. Фінка. – пан Вінсент Зівекінг. Протягом 2004–2007 рр. він, користуючись моїм каталогом, повністю впорядкував кореспонденцію Д. Чижевського від 1945 по 1977 рр. Скоро цей каталог з'явиться друком і стане доступним для користувачів.

⁷ На жаль, Д. Чижевський не залишив повного автобіографічного тексту або споминів, в яких описав би свій життєвий шлях. Проте, на прохання своїх друзів він написав кілька невеликих нарисів про різні періоди свого життя, деякі з них було опубліковано за його життя, а деякі вперше були опубліковані нами в книзі.

⁸ *Ханс-Юрген цум Винкель. Дмитрий Чижевский // Дмитрий Иванович Чижевский. Избранное в 3 томах. Т. 1: материалы к биографии (1894–1977). – М., 2007. – С. 381.*

⁹ *Буш Вольфганг. Шесть лет в Гейдельберге с Дмитрием Чижевским // Там же. – С. 411.*

¹⁰ *Давыдова-Фогельзанг Ольга. Памяти учителя // Там же. – С. 418.*

¹¹ *Лахман Рената. Встречи с Дмитрием Ивановичем Чижевским // Там же. – С. 427.*

¹² *Вайнтрауб Виктор. Двадцать восемь лет на факультете славики // Там же. – С. 378.*

УДК 930.253:164.032

Селіверстова Катерина

ЕКСПЕРТИЗА ЦІННОСТІ ДОКУМЕНТІВ: УТОЧНЕННЯ ПОНЯТТЯ ТА ЙОГО ЗМІСТУ

Автор ставить за мету на основі аналізу дефініції «експертиза цінності документів» ввести до терміносистеми поняття відбору, архівної цінності, валоризації.

Ключові слова: експертиза цінності документів, відбір, архівна цінність, валоризація.

Автор имеет целью на основе анализа дефиниции «экспертиза ценности документов» ввести в терминосистему понятия отбора, архивной ценности, валоризации.

Ключевые слова: экспертиза ценности документов, отбор, архивная ценность, валоризация.

© Селіверстова Катерина, 2009

The author has for an object on the basis of the definition analysis «expertise of value of documents» to enter the terminology system of selection, archival value, valorization concepts.

Key words: expertise of value of documents, selection, archival value, valorization.

Чітке визначення поняття, навіть його назва, часто відіграють вирішальну роль в подальшому розвитку як відповідного напрямку діяльності, а також у встановленні його теорії. Так сталося з експертизою цінності документів (далі – ЕЦД), яка отримала свою назву кілька десятиліть тому, хоча існувала вже століттями – з часів, коли на архівне зберігання почали залишати документи.

На жаль, дослідники не уточнюють назву цього процесу в минулому, застосовуючи сучасний термін «експертиза цінності документів»¹. Безпосереднє звернення до джерел дорадянських часів і першого післяреволюційного десятиліття дало змогу уточнити, як тоді називався вид діяльності з оцінки та відбору документів: «розбирання архівних матеріалів», «разборка архивов с целью выделения ненужных документов», «правила разбора и уничтожения дел», «разбор(ка) архивных дел». Поняття включало, крім оцінки та відбору документів, за теперішньою термінологією, також фондування².

Слід зазначити, що термін «експертиза» активно використовувався архівістами ще задовго до його офіційного запровадження. За нашими спостереженнями, вперше цей термін вжито відомим українським архівістом В. Романовським; розділ у підручнику 1927 р. має назву «Експертиза підозрілих документів», де говориться про «засади оцінки документів», «принципи експертизи актового матеріалу», його палеографічні особливості – тобто про те, що ми сьогодні визначаємо як критерії зовнішніх особливостей. Автор зазначає, що в короткому підручнику цьому не можна навчити архівіста, але «сама справа експертизи остільки важлива», що «...архівіст повинен звертати як найбільшу увагу на придбання досвіду в цій справі. Треба пам'ятати, що коли він не збере всі потрібні для експертизи дані, то збирати їх більше нікому. В усякому разі, все потрібне для такої експертизи в архівіста під руками. Насамперед, архівіст повинен знати палеографію так добре, щоб основні риси графічної еволюції письма були йому знайомі, як своя власна долоня, по-друге він повинен знати форми ділових паперів і порядок діловодства тих установ, папери яких він зберігає, повинен знати форму печатів установ та герби осіб, що прикладали свої власні печатки до паперів... Нарешті треба знати мову актів, що

зберігаються в архіві, та право й історію. Решта потрібних відомостей дається архівістові довгою практикою» (орфографію збережено)³.

Як зазначили автори монографії 1974 р., термін «експертиза» вперше (у російських архівістів?) з'явився в 1929 р. у доповіді В. В. Адоратського на другому з'їзді архівних діячів РРФСР⁴. Але термін не був широко вживаним, судячи з того, що навіть в навчальному посібнику 1935 р. він відсутній у відповідному розділі «Выделение подлежащего хранению»⁵.

В публікаціях 1938 р. розрізняють відбір і експертизу. Наприклад: «С заменой непосредственной экспертизы значения материалов системой автоматического отбора дел для хранения или уничтожения по перечням учреждения получают возможность произвести твердое распределение материалов по срокам хранения...»⁶.

В офіційних документах термін введено, за нашими спостереженнями, – в 1940–1941 рр. (див. інструкції ГАУ НКВС від 23.02.1940, 18.04.1941, Положення про ДАФ СРСР від 29.03.1941), хоча ці інструкції, як і Положення про ДАФ СРСР, трактували експертизу лише як виділення матеріалів, що не підлягають зберіганню.

Підведенню підсумків архівної роботи з експертизи присвятив два окремих розділи в навчальному посібнику 1946 р. К. Г. Мітяєв.⁷ Вони називались «Наукова експертиза документальних матеріалів Державного архівного фонду» і «Діючий порядок експертизи документальних матеріалів». В підрозділі «Безпосередня експертиза документальних матеріалів» він розглядає критерії оцінювання документів. Фактично ця праця і наблизила архівістів до сучасного розуміння поняття експертизи як визначення цінності документів з метою включення до ДАФ на постійне зберігання або виключення з нього.

1957 р. архівісти СРСР вже мали чітко визначені «Правила експертизи наукової і практичної цінності документальних матеріалів в державних архівах»¹⁷. В них було дано визначення поняття, яке увійшло до відповідних правил, інструкцій, підручників.

Розробки в галузі оцінювання наукового значення документів, здійснені в достатньо повному обсязі до кінця 1950-х рр., сприяли виокремленню в архівознавстві нового самостійного розділу, що дістав назву «експертиза цінності документів».

Термін надав ваги і підвищив значення процесу оцінювання та відбору документів. Виділення цього виду діяльності в окремий процес, визначення поняття ЕЦД сприяло як практичному впорядкуванню приймання архівних матеріалів на постійне зберігання, так і виробленню системи принципів і критеріїв оцінювання та відбору документів, врешті допомогло побудувати теорію, яка завжди має на меті і працює на вдосконалення практики.

Нині подальший поступ як у практиці, так і в теорії експертизи цінності документів пов'язаний, на наш погляд, з необхідністю, насамперед, термінологічної роботи, а саме чіткого окреслення поняття, розмежування його з іншими. Опрацювання наукової літератури, правил та інструкцій виявило, що на сьогодні немає одностайності у тлумаченні поняття «експертиза цінності документів», термін трактується по-різному в різних джерелах і в різні періоди. На нашу думку, це зумовлено найперше тією обставиною, що відсутній перелік конкретних видів діяльності, які складають це поняття, по-різному визначається і мета експертизи.

Що ми зараз вкладаємо у зміст поняття експертизи цінності документів? Звичайно, встановлення значення документа: цінні – залишаємо на постійне зберігання, малоцінні – вилучаємо до знищення. В усіх тлумаченнях поняття цей вид діяльності присутній, хоча й тут немало суперечок серед світової архівної спільноти, особливо щодо того, наскільки архівісти мають право оцінювати документи (про це йдеться далі).

Розбіжності починаються опісля. У своєму найпершому тлумаченні в Правилах експертизи 1957 р. ЕЦД, крім встановлення значення документів, включала як складову також поняття відбору: «Під експертизою цінності документальних матеріалів розуміємо визначення наукового, політичного і практичного значення документальних матеріалів і відбір їх для зберігання або знищення, що проводяться на основі принципів та критеріїв, які встановлює радянське архівознавство»⁹.

Ми прослідкували «долю» відбору у подальших дефініціях експертизи цінності документів.

А. В. Єлпатьєвський зазначав у статті для обговорення: «Основна установка при експертизі цінності документальних матеріалів – це відбір документальних джерел, які мають наукову і практичну цінність, для постійного зберігання в радянських державних архівах. Забезпечення якісного складу документальних матеріалів, що зберігаються в радянських державних архі-

вах, – таким є головне завдання радянських архівістів при експертизі цінності документів»¹⁰. К. Г. Мітяєв також вважав відбір документальних джерел, що мають наукове і практичне значення, для постійного зберігання «головною, вирішальною установкою при експертизі цінності документальних матеріалів»¹¹. Водночас він називав експертизу і методом звільнення архівів від матеріалів, що втратили значення¹².

1974 р. ЕЦД трактувалася як «вивчення документів, що проводиться на підставі розроблених радянським архівознавством принципів і критеріїв, з метою визначення державного, політичного, наукового, народногосподарського, культурного і практичного значення документів, встановлення строків їхнього зберігання і відбору для прийому до державних архівів»¹³. У Словнику архівної термінології соціалістичних країн ЕЦД – це «вивчення документів на підставі критеріїв їхньої цінності з метою визначення строків зберігання документів і відбору їх на державне зберігання»¹⁴. У монографії з ЕЦД 2006 р. без змін наведене останнє визначення¹⁵.

Як бачимо, у російських виданнях відбір із складової ЕЦД став її метою. Російські дослідники і в останній монографії не запропонували ніяких змін до тлумачення терміна і закріпили місце відбору як мети експертизи цінності документів, а сам відбір включили до комплектування. Виключенням є стандарт «Делопроизводство и архивное дело», який розглядає ЕЦД як «відбір документів на державне зберігання або встановлення строків їх зберігання на основі прийнятих критеріїв»¹⁶.

В українських словниках, нормативно-методичній літературі поняття експертиза цінності документів подано як: «визначення наукової, історико-культурної та практичної цінності документів на підставі діючих принципів та критеріїв» – у словнику «Архівістика»¹⁷; «визначення культурної чи практичної цінності документів через їх всебічне вивчення з метою внесення документів до НАФ або вилучення з нього, встановлення строків зберігання архівних документів, що не підлягають внесенню до НАФ, грошової оцінки документів НАФ та віднесення їх до унікальних і особливо цінних» – в Основних правилах¹⁸. За ДСТУ 2732:2004 – ЕЦД є «визначення на підставі чинних засад і критеріїв культурної цінності документів»¹⁹. В постанові КМ України 2007 р. – це «всебічне вивчення документів з метою внесення їх до НАФ або вилучення з нього, проведення грошової оцінки документів зазначеного Фонду, віднесення їх до категорії унікальних

і встановлення строків зберігання документів, що не підлягають внесенню до Фонду»²⁰.

В українському архівознавстві поняття експертизи цінності документів спочатку зовсім «загубило» «відбір», щоб пізніше відновити його як мету у трактовці: з метою внесення їх до НАФ або вилучення з нього²¹.

Тож як розуміти цю трансформацію: входить відбір як складова до поняття ЕЦД чи ні? У зв'язку з тим, що ми не знайшли в офіційних виданнях переліку видів робіт, що складають ЕЦД, змушені були звернутися до поняття комплектування, яке, на думку авторів монографій 1974 і 2006 рр., разом з ЕЦД є «єдиним напрямком в архівознавстві».

Чи має місце відбір серед процесів, які складають комплектування архіву? – відповідь на це питання намагалися знайти в різних джерелах.

«Основные правила комплектования» 1957 р. до поняття «комплектування» включили: визначення основних принципів комплектування і складу документальних матеріалів держархівів, встановлення джерел комплектування і порядку концентрації документальних матеріалів і друкованих видань в держархіві²². Розглянемо складові комплектування, визначені у підручнику 1980 р.: визначення джерел комплектування, розподіл документів по мережі архівів відповідно до ознак класифікації ДАФ СРСР, підготовка документів і справ до зберігання в архівах і передавання їх до архівосховищ²³. Як бачимо, ані в першому, ані в другому випадку серед видів робіт немає відбору, або визначення складу документів постійного зберігання. Очевидно відбір продовжували вважати складовою ЕЦД, як було визначено у Правилах експертизи 1957 р.

Нарешті в останньому виданні відбір запроваджено до поняття комплектування. Автори монографії 2006 р. як складові комплектування визначили такі види діяльності: визначення складу організацій-джерел комплектування; визначення складу документів, що підлягають передаванню на постійне зберігання (відбір!); приймання документів до держархівів; розподіл документів між держархівами²⁴.

То де ж мусить бути відбір: в ЕЦД чи в комплектуванні? Невизначеність спричиняє плутанину в термінології, часто не можна розвести поняття ЕЦД і комплектування: де закінчується перше і починається друге?

Щоб дати відповідь на це питання, треба визначити, яке місце займає відбір в архівних технологіях. А в теорії? Про останнє можна впевнено сказати, що це відбувається поки що на

інтуїтивному рівні. Адже як термін він відсутній в архівних словниках, в науковій літературі поняття «відбір» не має тлумачення, хоча доволі часто вживається в спеціальній літературі.

З метою впорядкування архівної термінології, а також зважаючи на те, що в архівній справі цей термін вживається давно, про нього існує чітке уявлення, слід визначити місце відбору в архівних технологіях, дати йому визначення і запровадити до наукового обігу.

Наведемо аргументи на користь запровадження терміну «відбір» до наукового обігу та включення його до поняття ЕЦД.

1. У ланцюгові архівних технологій існує розрив між оцінюванням документів і внесенням їх до НАФ (або виділенням до знищення). Цей розрив має усунути функція відбору документів. Відбір – це самостійний вид діяльності з визначення кола документів, призначених для внесення до НАФ або вилучення з нього. З огляду на важливість цієї функції, треба не тільки «узаконити» місце відбору в технологічному циклі, але й закріпити за ним власний термін з визначенням в архівній термінології.

2. Етимологічний аналіз слова відбір показує, що він має один корінь зі словом розбирання, яким послуговувалися до появи поняття експертизи. Його наслідком, результатом були відбірні списки. Тобто відбір і оцінка складала суть розбирання.

3. Відбір, як визначення кола документів для їх внесення до НАФ або вилучення з нього, тісно пов'язаний з оцінкою документів. Відбір здійснюється на підставі оцінки документів, яку вони отримують під час експертизи. Навіть якщо відбір здійснюється за переліками документів, тут експертиза також присутня, адже останні укладаються на підставі критеріїв цінності. У цьому випадку експертиза має опосередкований характер.

Оцінка і відбір тісно пов'язані між собою. Оцінювання відбувається на ідеальному рівні, тільки його результат (опис, списки) є реальним. Тож логічним буде не відривати реальний результат від інтелектуального процесу: експертиза = оцінка + відбір для зберігання + відбір для видалення.

В англійській терміносистемі синонімом терміну appraisal (оцінка) є поняття selection, тобто селекція, або відбір. Відбір обов'язково передбачає оцінку і здійснюється на підставі інтелектуальної оцінки документа. Дійсно, відбір більш широке поняття, ніж оцінка, і може його поглинути, навіть замінити поняття «експертиза

цінності документів»: відбір = оцінка + відбір для зберігання + відбір для видалення. Але мова йде не про заміну поняття ЕЦД, а про уточнення його змісту.

4. Вищезазначене визначає місце відбору серед архівних процесів відразу ж після оцінювання документів. Включення відбору до змісту поняття «ЕЦД», поряд з функцією оцінювання документів, сприятиме чіткому окресленню поняття експертизи, розмежуванню його з комплектуванням. Як відомо, нині до поняття ЕЦД незаперечно входить відбір документів для виділення до знищення, місце ж відбору документів для внесення до НАФ чітко не визначене, часто його відносять до комплектування. Тож буде логічним не відривати відбір для зберігання від двостороннього процесу, щоб включити до комплектування, а залишити його в рамках ЕЦД.

5. Зважаючи на те, що термін відбір документів означає двосторонній процес, пропонується ввести до терміносистеми поняття «відбору для зберігання» як визначення кола документів для внесення до НАФ і «відбору для знищення» як визначення кола документів для вилучення з нього.

В інших терміносистемах ці процеси також мають різні назви: відбір документів для зберігання – англ. *sampling*, фр. – *echantillonnage*²⁵; відбір документів для знищення – англ. *disposal*, фр. – *d'emilination*²⁶.

В українській – ці види діяльності розведені також і мають назви – внесення документів до НАФ (колишня назва – включення документів до НАФ) і виділення документів до знищення (колишня – вилучення документів з НАФ). Втім ці процеси не збігаються з відбором, швидше вони означають результат, яким завершуються оцінка і відбір документів.

Невдалою на нашу думку, є стандартизація цих термінів: в останньому стандарті ДСТУ 4423–1:2005 ці поняття зведені в одне²⁷ і адаптовані до міжнародного стандарту ISO 15489–1:2001 таким чином: «передавання службових документів до архіву або вилучення їх для знищення (*disposition*)». Некоректний переклад? Адже в багатомовному словнику, як зазначено вище, відбір для зберігання і відбір для знищення позначаються різними термінами; до того ж *disposition* має відсилку до *disposal* (відбір для знищення) як до синоніму. На нашу думку, не можна два протилежні процеси, що мають на меті або зберігання або знищення, позначати одним терміном.

6. Слід зазначити, що термін «відбір документів» існує і в бібліотекознавстві і пов'язується

з комплектуванням бібліотечних фондів. На відміну від архівознавства він уже давно увійшов до термінологічних словників з бібліотечної справи з таким трактуванням: «Відбір документів – визначення у процесі формування бібліотечного фонду доцільності придбання або зберігання вже придбаних документів. Критеріями відбору є: наукова, історична, художня цінність документа, ступінь його відповідності профілю фонду, завданням бібліотеки та інформаційним потребам її користувачів. Розрізняють первинний і вторинний відбір»²⁸. В бібліотекознавстві немає поняття ЕЦД, але «визначення доцільності придбання і зберігання» явно передбачає оцінювання документів і є суттю відбору. Відбір входить до поняття комплектування бібліотечного фонду (є його теоретичною частиною) поряд з такими процесами, як замовлення літератури, визначення джерел комплектування, приймання документів та контроль за надходженнями.

В архівній справі, на відміну від бібліотечної (де документопотік чітко визначений, існують плани видавництва), документопотік не впорядкований. Це набагато ускладнює комплектування архівів. Думаємо, саме тому оцінювання документів для архівного зберігання виділилося в окремий самостійний розділ архівознавства, який пройшов шлях від розбирання архівного матеріалу до експертизи цінності документів.

Наведених аргументів, на нашу думку, достатньо, щоб вважати відбір (до фонду або навпаки) складовою поняття ЕЦД разом з оцінюванням документів. Якщо відбір стане «законною» складовою ЕЦД, це зніме необхідність обов'язкового вживання цього поняття разом з комплектуванням. Адже саме відсутність відбору в сучасному тлумаченні ЕЦД примушує російських колег, часто некоректно, об'єднувати експертизу з комплектуванням (як це вони зробили в останній монографії 2006 р., не розглядаючи інших, крім відбору, процесів, які складають комплектування).

Узаконення відбору в рамках ЕЦД дає можливість сформулювати основні теоретичні і практичні завдання експертизи як важливої складової архівних технологій. Крім традиційних для ЕЦД, є завдання, пов'язані з відбором. Розглянемо комплекс завдань (функцій) відбору: відбір як визначення кола цінних документів з укладанням архівного опису з метою внесення до НАФ; відбір як виділення малоцінних документів з укладанням актів на виділення їх до знищення. Ці завдання вирішуються в рамках експертизи цінності документів, завершуючись подаванням та розглядом вказаних опису та акту на ЕПК. Слушним

буде зауважити, що це не суперечить історії поняття ЕЦД. Наприклад, саме у зв'язку із проблемами експертизи відбір документів на постійне зберігання пов'язувався, як правило, з проблемою переходу від затвердження «відбірних макулатурних списків» до затвердження описів, тобто у зв'язку з переходом від відбору документів на знищення до відбору документів на зберігання²⁹.

Для здійснення відбору необхідний відповідний апарат оцінки наукового значення документів, розробленням якого і займається експертиза цінності (теорія відбору). Визначення принципів і критеріїв оцінки і відбору для конкретного документального комплексу є завданням методики (методика відбору). Визначення за допомогою принципів і критеріїв цінності конкретних документів для внесення до НАФ відносимо до практичних завдань (практика відбору). Одним з головних завдань ЕЦД є також створення допоміжного інструментарію для відбору цінних та малоцінних документів, а також визначення строків зберігання документів, які не включаються до НАФ. Це – примірні переліки документів, номенклатури справ, примірні списки організацій та осіб – фондоутворювачів, документи яких підлягають внесенню до НАФ. Як бачимо, завдання відбору не виходять за рамки ЕЦД, вони органічно поєднуються із завданнями оцінювання документів, доповнюють їх. Отже, відбір як вид діяльності, інтелектуальної і практичної, повинен розглядатися в рамках експертизи як складова поняття ЕЦД.

Спробуємо дати тлумачення терміну. Відбір як складова процесу експертизи цінності документів – це вид діяльності з визначення кола конкретних документів для внесення до НАФ (відбір для зберігання) та виділення до знищення (відбір для знищення), який здійснюється на підставі принципів і критеріїв експертизи та переліків.

Включення процесу відбору документів до поняття ЕЦД дає можливість сформулювати мету та основні практичні і теоретичні завдання експертизи як важливої складової архівних технологій. Для цього необхідно визначити місце експертизи в архівознавстві, в архівних технологіях. Свого часу К. Г. Мітяєв відмічав «значення експертизи як одного з методів правильного комплектування ДАФ повноцінними матеріалами і охорони документальних матеріалів з боку держави»³⁰. 1974 р. автори дослідження з ЕЦД так визначили місце експертизи в архівознавстві: «експертиза цінності документальних матеріалів складає наукову основу комплектування», а комплектування про-

понували розглядати як «найважливішу сторону експертизи цінності документів, її невід'ємну кінцеву мету»³¹.

Наведемо думку авторів монографії 2006 р.: «До кінця 50-х рр. XX ст. комплектування і відбір документів (в рамках ЕЦД) розглядалися як самостійні розділи архівознавства. Тенденція до розгляду ЕЦД і комплектування як єдиного напрямку архівознавства намітилася у кінці 50-х рр. XX ст. і повною мірою проявилася в 60-ті рр. XX ст. Комплектування державних архівів спирається на оцінку, на поділ документів на «цінні» і «не цінні». Відбір (вже в рамках комплектування) здійснюється на основі теорії експертизи» (примітки мої – К. С.)³².

В українському архівознавстві «Експертиза цінності документів» і «Комплектування архіву» входять до розділу «Формування Національного архівного фонду». Вважаємо це його місце цілком виправданим, адже експертиза є складовою технологічного циклу «Формування НАФ» і передує видам діяльності, що складають комплектування. Видається, що при опрацюванні питань організації та обліку документів (на рівні НАФ, архіву, фонду) можна розглянути питання про включення до цього переліку також відповідних розділів. Отже, в загальному комплексі завдань з формування НАФ, забезпечення його зберігання та користування архівними документами експертиза цінності документів, як і комплектування, має за мету забезпечення оптимального складу НАФ.

Зважаючи на вищевикладене, ми усвідомлюємо, що термін «експертиза цінності документів» не покриває всього змісту поняття. Але нині не йдеться про пошук нового терміну, який би увібрав у себе весь зміст поняття. Це якраз той випадок, коли про термін не сперечаються, а про нього домовляються. Терміном ЕЦД архівісти багатьох країн (колишнього СРСР та соцтабору) послуговуються вже кілька десятків років. Термін, як було зазначено вище, відіграв свою позитивну роль в забезпеченні систематичного поповнення і зберігання документальної спадщини України. Тож ідеться про його уточнення, розмежування з іншими поняттями, визначення завдань експертизи на сучасному етапі розвитку архівної справи.

Поняття «експертиза цінності документів» належить радянському архівознавству. Хоча слово «експертиза» латинського походження, але в переважній більшості країн ним не послуговуються. Наприклад, у багатомовному словнику архівної термінології для поняття «базової ар-

хівної функції з визначення архівної цінності з метою передавання документів до архіву або вилучення їх до знищення» пропонуване французькою – *tri*, англійською – *appraisal*, датською – *selection*, німецькою – *bewertung*, *wertermittlung*, італійською – *selezione*, російською – експертиза цінності документів, іспанською – *expurgo*, *tria seleccion*³³.

Термін експертиза (*expertus* – лат. дослідний) означає «дослідження і вирішення за допомогою обізнаних осіб якогось питання, яке потребує спеціальних знань»³⁴ або «дослідження певного питання (проблеми), яке потребує спеціальних знань, з наданням вмотивованих висновків»³⁵.

Уточнюючи головну суть архівної експертизи, що полягає в оцінюванні документів експертами (архівістами, істориками та ін. фахівцями), варто зважити на дискусії навколо питань: 1) чи мають право архівісти оцінювати документи і 2) чи проводити експертизу цінності документів з врахуванням майбутніх потреб науки або ж для отримання інформації про минулі події, явища, особи?

Висловлювання з цього приводу в 1967 р. російського історика Б. Г. Литвака цитують і зараз як найкраще вирішення проблеми: «Архівіст повинен проводити експертизу цінності документів не з позиції їх можливого використання в майбутньому, а з врахуванням характерних особливостей їх інформації про минуле. З точки зору науки це єдино вірний шлях. *Лише ступінь адекватності інформації з тією чи іншою подією або явищем у минулому визначає його цінність* (виділено мною – К. С.). Це значить, що необхідно зберегти ту частину текстуальної щоденності, яка її відтворює найбільш повно і глибоко. Відкинути треба дилему, потрібно це буде чи не потрібно в майбутньому»³⁶.

Беручи до уваги, що навіть жодна галузь науки невзможли визначити свої майбутні потреби звернень до архівних джерел, не можна вимагати цього і від архівіста.

Наведемо висловлювання канадського архівіста Террі Кука на конференції «Макроекспертиза: нові теорії і стратегії комплектування Національного архіву Канади», яка відбулася в 1995 р.: «Архівісти не мають права оцінювати документи, намагатися передбачити їх використання. ... Документи необхідно розглядати у контексті обставин їх створення. Якщо ми бажаємо оцінити документи розумно, то в ході експертизи цінності необхідно основний наголос робити на ролі, становищі, обставинах і функціональності, які супроводжували створення документів»³⁷.

Саме така методика функціональної експертизи цінності за допомогою функціонального аналізу фондоутворювачів та їх документів дозволяє аналізувати не окремі документи, а заздалегідь визначати і оцінювати документні комплекси з врахуванням функцій, компетентності й діяльності їх фондоутворювачів.

Сучасне світове архівознавство, беручи до уваги висловлювання відомих архівістів, дійшло думки, що за головну мету ЕЦД треба ставити не глобальне завдання забезпечення за допомогою архівних документів потреб науки, але більш прагматичне – відібрати на постійне зберігання документи, які містять достовірні відомості та оптимальний обсяг інформації про події, явища, людей.

Головною складовою ЕЦД є **поняття про цінність документів**, яке закладене у самій назві терміну.

Зважаючи на те, що документи, які припинили виконувати основну соціальну функцію, заради якої вони були створені, але через свою вагомість набувають нової якості і стають предметом архівного зберігання, можемо говорити про архівну цінність, валоризацію.

За спостереженнями В. Жумера, директора Архіву Республіки Словенія, мета експертизи цінності документів, згідно з вимогами нормативів та висновками авторів праць з архівознавства, виданих протягом останніх 10 років, в усьому світі декларується як визначення (встановлення) довготривалого значення документів, які передаються до архівів на зберігання, а не як забезпечення через архівні документи потреб історії, науки і культури, що стверджувалося раніше³⁸.

Отже саме довготривале значення документів зумовлює їх архівне зберігання, що дозволяє говорити про архівну цінність документів. Іншими словами, документи довготривалого значення мають архівну цінність.

В радянському архівознавстві поняттям архівної цінності не послуговувались, хоча, на нашу думку, його необхідно ввести до наукового обігу.

Звернімося до тлумачення поняття архівної цінності (*archival value*), яке подає багатомовний міжнародний словник, як «цінності адміністративної, фінансової, правової, свідчення і/або інформаційної, яка обумовлює невизначене, або постійне зберігання документів»³⁹. До речі, російською мовою термін перекладено як «цінність документів», що, на наш погляд, є неточним еквівалентом і може бути виправданим саме зважаючи на його відсутність в радянській архівній термінології.

Поширеним в зарубіжному архівознавстві є поділ на «первинну» і «вторинну» цінність документів, початок якому поклав Т. Шелленберг. Пояснюючи ці поняття, А. Менне-Харіц дала визначення двох видів цінності документів, які також, на її думку, можуть послужити висхідними точками у проведенні ЕЦД. Документи, що утворюються у діяльності юридичних і фізичних осіб, для роботи і життя фондоутворювача (або утримувача) мають короткотермінове, тимчасове або довгострокове значення. Таким чином, **первинне значення** документів для фондоутворювачів пов'язане з практичним і оперативним їхнім характером. **Вторинну цінність** набувають документи в тому випадку, якщо в процесі експертизи цінності буде встановлено їхнє непересічне значення для історії, науки чи культури. Цей погляд збігається з існуючим в українському архівознавстві щодо тлумачення архівних документів: архівний документ – документ, що припинив виконувати свою основну соціальну функцію, заради якої був створений, але через свою історичну, наукову, культурну цінність, вагомість як джерела інформації зберігається в архіві або підлягає архівному зберіганню⁴⁰.

Цікаво, що ДСТУ 2732-2004 розглядає окремо поняття цінності просто документа і архівного документа: цінний архівний документ – визначена експертизою категорія цінності архівного документа, інформація якого має культурне та інше суспільне значення (16, 5.1.4); цінність документа – інформаційні та інші характеристики документа, що зумовлюють його значимість для особи, суспільства, держави⁴¹.

На нашу думку, саме архівну, а не якусь абстрактну цінність документів фактично визначають за допомогою системи вироблених архівознавством критеріїв цінності, що складають групи критеріїв походження, змісту, зовнішніх особливостей. Чи буде мати документ історичну цінність, покаже час; наукову, культурну міру цієї цінності визначить суспільний інтерес у майбутньому, звичайно, якщо ми розраховуємо на суспільний прогрес. Тож основним завданням ЕЦД є встановлення / визначення архівної цінності документів залежно від їх наукового, історико-культурного та іншого значення.

Нарешті, про валоризацію. Цей термін досить часто вживаний у світовому архівознавстві. Фундаментальну працю присвятив їй Т. Шелленберг «Валоризація сучасних документів». Бодо Уль в «Огляді архівних дискусій про валоризацію» говорить про «загальноновизнану теорію валоризації». Франк Болес найбільш детально

розглядав принципи і критерії визначення цінності документів як «елементи валоризації»⁴² На жаль, в архівних словниках цього терміну ми не знайшли. Універсальні тлумачні словники подають його таким чином:

Валоризація фр. Valorisation – 1) повышение цены товара, курса ценных бумаг и т. д. с помощью государственных мероприятий 2) то же, что ревальвация⁴³.

Ревальвация (ре + франц. evaluation) – иначе валоризация, повышение курса денежной единицы по отношению к валютам других стран, осуществляемое государством в официальном порядке (противопол. девальвация)⁴⁴.

Валоризация – валоризация, дооцінювання⁴⁵.

Вважаємо, що термін валоризація за умови дослідження його вживання в інших терміносистемах може також увійти до архівної термінології як набуття нової, архівної, цінності документів після того, як вони припинили виконувати свою основну соціальну функцію, заради якої були створені.

Таким чином, введення до наукового обігу понять відбору та архівної цінності, «узаконення» відбору як складової ЕЦД разом з оцінюванням документів дає змогу уточнити зміст поняття експертизи цінності документів, визначити її мету та завдання.

ЕЦД – це встановлення / визначення архівної цінності та відбір цінних документів залежно від їх наукового, історико-культурного та іншого суспільного значення для постійного зберігання з метою забезпечення оптимального складу Національного архівного фонду.

Метою ЕЦД слід вважати забезпечення оптимального складу НАФ, тобто зберігання максимального обсягу достовірних відомостей та інформації при мінімальному обсязі архівних документів. **Завданнями експертизи** є: встановлення / визначення архівної цінності документів залежно від їх наукового, історико-культурного та іншого суспільного значення; відбір документів довготривалого значення для внесення до НАФ; відбір малоцінних документів для вилучення з НАФ; відбір унікальних документів для забезпечення їх належної збереженості та використання інформації; визначення грошової оцінки документів НАФ; організація процесу ЕЦД на всіх рівнях системи державних архівних установ (створення ЕПК, ЕК, організацію їхньої роботи).

До **теоретичних завдань експертизи** слід віднести розроблення теоретико-методичних основ оцінки та відбору документів: 1 – апара-

ту оцінювання документів (системи принципів і критеріїв оцінки), 2 – інструментарію для відбору документів (переліків документів з визначенням строків зберігання), 3 – методичних матеріалів для організації процесу ЕЦД.

¹ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. Том IV. Ч. 1. – М., 1974. – С. 13–48; Митяев К. Г. Теория и практика архивного дела: Учеб. пособие / Главное архив. управление МВД СССР. Историко-архив. ин-т. – М., 1946. – 248 с.; Орлова Н. А. Экспертиза научной и практической ценности документальных материалов ГАФ СССР. – М., 1959. – С. 7–23.

² Архівознавство: Елементарний підручник. – Х., 1932. – 228 с.

³ Романовський В. Нариси з архівознавства: Історія архівної справи на Україні та принципи порядкування в архівах. – Х., ЦАУ УСРР, 1927. – 170 с. – С. 154–155.

⁴ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. Том IV. Ч. 1 и 2. – М., 1974. – С. 6.

⁵ Князев Г. А. Теория и техника архивного дела. – Л., 1935. – С. 61–68.

⁶ Нагорнова З., Карноухова О. О выделении архивных материалов, не подлежащих хранению // Архивное дело. – 1938. – № 46. – С. 95.

⁷ Митяев К. Г. Теория и практика архивного дела: учеб. пособие / Главное архив. управление МВД СССР. Историко-архив. ин-т. – М., 1946. – 248 с. – С. 108–138.

⁸ Правила экспертизы научной и практической ценности документальных материалов в государственных архивах. – М., 1957. – 28 с.

⁹ Там само. – С. 3.

¹⁰ Елпатьевский А. В. О некоторых вопросах экспертизы ценности документальных материалов советских государственных учреждений // Историч. архив. – 1958. – № 2. – С. 170.

¹¹ Митяев К. Г. О принципах и критериях научной экспертизы ценности документальных материалов и их применении // Историч. архив. – 1958. – № 3. – С. 186.

¹² Там само.

¹³ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. Том IV. Ч. 1 и 2. – М., 1974. – С. 5.

¹⁴ Словарь современной архивной терминологии социалистических стран. Вып. 1. – М., 1982; Вып. 2. – М., 1988. – Ст. 411.

¹⁵ Экспертиза ценности управленческих документов и комплектование ими государственных архивов (теория и методика) / Федер. архив. агенство; ВНИИДАД; сост. М. П. Жукова, Н. А. Пучко, О. В. Усанова и др. – М., 2006. – 224 с. – С. 14.

¹⁶ ГОСТ Р 51141-98. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. – Введ. 27.12.98. – М.: Изд-во стандартов, 1998. – С. 4.

¹⁷ Архівістика: Термінологічний словник / Авт.-упорядн.: К. С. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998. – 106 с. – С. 29.

¹⁸ Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України, УНДІАСД. За заг. ред.

Л. О. Драгомірової, К. Є. Новохатського. – К., 2004. – 228 с. – С. 65.

¹⁹ ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять. – К., 2005. – 31 с.

²⁰ Порядок утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1004 // <http://www.archives.gov.ua/Lav-base/Regulations/intex.php?order=2007-1004-1>

²¹ Основні правила роботи державних архівів України / Держкомархів України, УНДІАСД. За заг. ред. Л. О. Драгомірової, К. Є. Новохатського. – К., 2004. – 228 с.; Порядок утворення та діяльності комісій з проведення експертизи цінності документів. Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 серпня 2007 р. № 1004 // <http://www.archives.gov.ua/Lav-base/Regulations/intex.php?order=2007-1004-1>

²² Основные правила комплектования государственных архивов документальными материалами. – М., 1957. – 15 с. – С. 4.

²³ Теория и практика архивного дела в СССР / под ред. Ф. И. Долгих, К. И. Рудельсон. 2-е изд., испр. и допол. – М., 1980. – 343 с. – С. 108.

²⁴ Экспертиза ценности управленческих документов и комплектование ими государственных архивов (теория и методика) / Федер. архив. агенство; ВНИИДАД; сост. М. П. Жукова, Н. А. Пучко, О. В. Усанова и др. – М., 2006. – 224 с. – С. 14.

²⁵ Dictionary of Archival Terminology: English and French. With Equivalent in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish. 2 nd Revised Edition. – Munchen; New York; London; Paris: CIA, 1988. – 212 p. – Ст. 406.

²⁶ Там само. – Ст. 134.

²⁷ ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять. – К., 2005. – 31 с. – Ст. 3.9.

²⁸ Библиотечная энциклопедия. – М., 2007. – С. 770.

²⁹ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. Том IV. Ч. 1 и 2. – М., 1974. – С. 107.

³⁰ Митяев К. Г. О принципах и критериях научной экспертизы ценности документальных материалов и их применении // Историч. архив. – 1958. – № 3. – С. 186.

³¹ Теория и практика экспертизы ценности документов и комплектования государственных архивов СССР // Труды ВНИИДАД. Том IV. Ч. 1 и 2. – М., 1974. – С. 6–7.

³² Экспертиза ценности управленческих документов и комплектование ими государственных архивов (теория и методика) / Федер. архив. агенство; ВНИИДАД; сост. М. П. Жукова, Н. А. Пучко, О. В. Усанова и др. – М., 2006. – 224 с. – С. 15.

³³ Dictionary of Archival Terminology: English and French. With Equivalent in Dutch, German, Italian, Russian and Spanish. 2 nd Revised Edition. – Munchen; New York; London; Paris: CIA, 1988. – 212 p. – Ст. 23.

³⁴ Словарь иностранных слов. – М., 1942. – С. 752.

³⁵ Современный словарь иностранных слов. Ок. 20 000 слов. – СПб, 1994. – 752 с. – С. 704.

³⁶ Жумер В. Важнейшие аспекты экспертизы ценности документов: анализ международного опыта (1950–1990-е годы) // Отечественные архивы. – 2004. – № 4. – С. 9.

³⁷ Там само. – С. 10.

³⁸ Там само. – С. 7.

³⁹ Библиотечная энциклопедия. – М., 2007. – С. 770. – Ст. 30.

⁴⁰ Архівістика: Термінологічний словник / авт.-упорядн.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998. – 106 с. – С. 16.

⁴¹ ДСТУ 2732:2004 Діловодство й архівна справа: Терміни та визначення понять. – К., 2005. – 31 с. – 5.1.2.

⁴² Жумер В. Важнейшие аспекты экспертизы ценности документов: анализ международного опыта (1950–1990-е годы) // Отечественные архивы. – 2004. – № 4. – С. 3–17.

⁴³ Современный словарь иностранных слов. Ок. 20 000 слов. – СПб, 1994. – 752 с.

⁴⁴ Там же.

⁴⁵ Російсько-український словник ділової мови. 3-є випр. і допов. вид. – К., 1992. – С. 28.

УДК 930.25(477)

Ковтун Марина

ПИТАННЯ АРХІВОЗНАВСТВА НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «АРХІВИ УКРАЇНИ»

Стаття присвячена аналізу архівознавчих публікацій теоретичного характеру на сторінках журналу «Архіви України» протягом 1947–2008 рр.

Ключові слова: архівознавство, архівна періодика, теоретичні питання, «Архіви України».

Статья посвящена анализу архивоведческих публикаций теоретического характера на страницах журнала «Архивы Украины» на протяжении 1947–2008 гг.

Ключевые слова: архивоведение, архивная периодика, теоретические вопросы, «Архивы Украины».

The article is dedicated to analysis archival publications of theoretic disposition in journal «Archives of Ukraine» for 1947–2008.

Key words: archival affairs, archival periodicals, theoretic disposition, «Archives of Ukraine».

Впродовж тривалого часу, від закінчення Другої світової війни до проголошення незалежності України, єдиним періодичним виданням у галузі архівної справи був журнал «Архіви України»¹. Тематичний спектр журналу досить різноманітний. Він охоплює найважливіші урядові документи, що стосуються питань архівної справи, рішення колегії Держкомархіву, статті та повідомлення, присвячені проблемам теорії і практики архівної справи, публікації з різноманітних аспектів діяльності архівних служб і архівів різних країн, правила, методичні інструкції, короткі рецензії та повідомлення зі спеціальних історичних дисциплін тощо.

Все ж, найбільша кількість матеріалів, розміщених на шпальтах «Архівів України», присвячена саме практичним аспектам архівознавства – комплектуванню, експертизі, упорядкуванню та використанню документів у центральних та обласних державних архівах. Адже за допомогою таких публікацій можна чіткіше окреслити зразки й моделі розв'язання поточних й стратегічних проблем архівної теорії і практики. Проте статей, в яких порушуються теоретичні аспекти архівознавства, друкувалось порівняно небагато, що пояснюється, насамперед, загальним станом розроблення теорії архівознавства². Про це неодноразово говорилось під час засідань редколегії журналу як про один із недоліків у її роботі³.

У повоєнний період в архівній системі панув розпад. В умовах відновлення діяльності

архівних установ важливого значення набувала підготовка кадрів архівістів, яких так невислачало. Тому у 1950–1960-ті рр. статті теоретичного характеру не публікувались, оскільки велика увага приділялась саме висвітленню практичних питань архівознавства. Лише у 1960–1970-ті рр. з'явилися перші спроби теоретичних узагальнень набутого досвіду з комплектування, експертизи, упорядкування та використання документів. З 1990-х рр. відчутним стає зростання уваги вчених до розробки теоретичних основ архівної справи, осмислення її місця в системі наук. Це можна пояснити тим, що з кожним роком вони набувають все більшого значення в діяльності архівних установ.

У статті за проблемно-хронологічною ознакою проаналізовано архівознавчі публікації теоретичного характеру в «Архівах України» за 1947–2008 рр. За видовою ознакою ці публікації поділяються на статті, огляди, дискусії, рецензії, обмін досвідом. Найчисельнішу групу серед них становлять статті.

Вже в перших номерах бюлетеня було розміщено низку статей та повідомлень, що висвітлюють питання поповнення державних архівів різними видами документів, уточнення профілів комплектування центральних і обласних державних архівів, фондування документальних комплексів дорадянського і радянського періодів історії

України. Багато статей було присвячено проблемі перебудови комплектування державних архівів, розпочатій наприкінці 1950-х – на початку 1960-х рр. Автори цих публікацій піддавали критиці систему відбору документів на державне зберігання, коли до державних архівів поряд з документами установ і організацій союзного, республіканського, обласного значення надходили документи з дрібних однорідних організацій обслуговуючого характеру⁴.

Практична робота, спрямована на перебудову комплектування державних архівів, дістала відображення у статтях співробітників Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, державних архівів областей, архівних відділів облвиконкомів, опублікованих на початку 1960-х рр.⁵ У статтях обґрунтовувалась потреба запровадження методів вибіркового приймання документів таких установ і організацій, як загальноосвітні школи, колгоспи та радгоспи, наводились приклади скорочення кількості установ, включених до списків джерел комплектування обласних, міських і районних державних архівів, а також передачі з держархівів до архівів установ документів з особового складу.

Про конкретні здобутки у справі перебудови комплектування державних архівів, заходи організаційно-методичного характеру, що сприяли її здійсненню, йшлося також у статтях співробітників Архівного управління, повідомленнях працівників архівних установ Кіровоградської, Миколаївської, Полтавської та деяких інших областей⁶. У статті Г. Рибалка визначено заходи щодо дальшого вдосконалення комплектування державних архівів, підвищення ролі експертно-перевірних комісій в організації цього процесу⁷.

Проблеми оптимізації складу документів НАФ, зокрема скорочення обсягів приймання документів від установ низової ланки, перегляду застарілих Примірних списків джерел комплектування державних архівів дістали також відображення в матеріалах розширених засідань колегії Держкомархіву, опублікованих на сторінках «Архівів України»⁸.

Проблеми комплектування, обліку, упорядкування, забезпечення умов зберігання фотодокументів у 1960-х рр. систематично ставали предметом розгляду на нарадах і семінарах, що проводилися архівними відділами облвиконкомів. Тези виступів на них постійно публікувалися у рубриці «Хроніка»⁹. Так, у статті Ю. Ляпунова йдеться про обласну нараду-семінар архівістів і працівників ряду обласних уста-

нов, організацій і підприємств, що відбулася у 1975 р. в Чернівецькому обласному державному архіві, де обговорювались проблеми експертизи цінності документів та комплектування ними державних архівів. На нараді також порушувалось питання критеріїв і методів експертизи цінності документів, а також організації цієї роботи в державному і відомчому архівах області, роботи ЕПК. Проведення таких нарад сприяло поліпшенню організації роботи з експертизи цінності документів у державних і відомчих архівах.

Стаття А. Ярошенко «Обеспечим сохранность документальных материалов» присвячена аналізу комплексу заходів для забезпечення збереженості документів. На думку автора, однією з найбільш важливих умов забезпечення збереженості документів є наявність хороших архівосховищ зі стелажми і шафами. Потрібні систематична перевірка фізичного стану документів, їх ремонт і реставрація, застосування профілактичних заходів. Збереженню документів сприяє їх картонування, переплетення книг, журналів і газет, а також архівних справ¹⁰.

Про організацію та проведення роботи з експертизи цінності документів та недоліки в цій роботі у відомчих архівах установ, організацій і підприємств, створення експертних комісій та їх склад йдеться у статтях В. Коновалової, А. Фельзера, Д. Шміна¹¹. Пізнавальною є стаття про експертизу цінності документів в архівах Західної України, де міститься примірний перелік справ та інших матеріалів, що підлягають знищенню із фондів судових установ, що існували на її території¹². Аналізу сутності чинних на той час критеріїв та методів оцінки документів присвячена стаття колективу авторів у складі Л. Димитрова, Н. Савова і З. Радонова¹³. Автори відзначають, що основним критерієм відбору документів є зміст окремого документа та їх комплексів, а також те, що їх експертизу необхідно пов'язати з іншими процесами архівної роботи, насамперед з комплектуванням та використанням документів¹⁴.

Головні завдання та зміст роботи експертно-перевірних комісій (ЕПК) знайшли відображення у статтях О. Березіної¹⁵. Автор акцентує увагу на користі виїзних засідань, які здійснювались раніше: «проведення виїзних засідань ЕПК дає можливість експерту на місці вивчити матеріали фонду, перевірити правильність упорядкування їх, повноту фонду, відбір матеріалів на постійне зберігання, а також правильність відбору матеріалів до знищення»¹⁶.

Питанням експертизи наукової цінності технічної документації присвячена стаття С. Міщенко, в якій розглянуто критерії щодо визначення кола організацій, науково-технічна документація яких підлягає чи не підлягає прийманню до державних архівів¹⁷.

Проблеми обліку документів та їх відбору на державне зберігання розглядалися у рубриці «Повідомлення»¹⁸. Так, у статті Б. Кренделя «Як краще організувати облік і зберігання документів в установах» охарактеризовано засоби зберігання документів, а саме дві системи зберігання документів: централізовану і децентралізовану, а також недоліки деяких способів зберігання (горизонтальний – утруднюється розшук потрібних справ)¹⁹.

Низка статей в «Архівах України» безпосередньо стосується питань використання інформації документів²⁰. Питання організації роботи з використання документів у державних архівах, що були предметом обговорення на кущових нарадах архівістів, висвітлені у статті І. Бутича²¹. Автор визначив головні завдання архівних установ у справі використання документів: «всю роботу по використанню і публікації документальних матеріалів державним архівам проводити відповідно до перспективних планів розвитку архівної справи в УРСР на 1959–1965 рр.; застосовувати різноманітні форми інформації про склад і зміст документальних матеріалів, зокрема публікацію оглядів, описів найбільш важливих фондів, статей, повідомлень, організацію виставок, лекцій, екскурсій тощо; систематично працювати над створенням тематичних каталогів; продовжити роботу над поповненням та удосконаленням картотек довідкових матеріалів; у максимально короткий час закінчити облік публікацій, монографій, статей та інших робіт, в яких використані документальні матеріали архівів».

У 1970–1980-х рр. на сторінках журналу «Архіви України» у рубриці «Обмін досвідом» все частіше публікувались статті з питань використання документів у державних архівах²². Питання щодо централізації зберігання та використання науково-технічної документації на сторінках журналу опубліковані М. Місерман та С. Міщенко²³.

З основними положеннями методичних рекомендацій по визначенню джерел комплектування державних архівів, що визначають нові підходи в цій роботі, знайомить стаття сучасної дослідниці С. Сельченкової²⁴. Основні засади організації та методики роботи зі складання списків джерел формування НАФ та списків

джерел комплектування державних і комунальних архівів, а також списків юридичних осіб, у діяльності яких документи НАФ, ведення яких передбачене Основними правилами роботи архівів, не утворюються, викладено у іншій статті дослідниці²⁵. Авторка інформує, що складання таких списків передусім визначення складу юридичних і фізичних осіб з метою проведення експертизи цінності їхніх документів, тобто складання попередніх списків (картотек, баз даних) власників потенційних документів НАФ. У статті детально розписані етапи робіт з проведення експертизи цінності документів, внесених до попередніх списків власників потенційних документів НАФ, а саме: виявлення або уточнення назв установ усіх форм власності, розташованих у зоні комплектування архіву; вивчення функцій, кожної установи та складу документів, що утворюються в її діяльності; вирішення питання про віднесення установи до складу джерел формування НАФ чи джерел комплектування архіву документами НАФ; складання списків. Наступна стаття С. Сельченкової присвячена проблемі створення системи переліків документів зі строками зберігання²⁶. Автор наголошує на необхідності активізації роботи зі створення системи переліків, характеризує сучасний стан їх розроблення, пропонує раціональну технологію і методику підготовки нормативно-методичних посібників з експертизи цінності документів.

Історіографія проблеми комплектування державних архівів, складання списків джерел, оцінка документів у працях російських та українських архівістів подана у статті В. Купченко²⁷.

Цікавою є стаття іноземного автора Іствуда Террі про експертизу цінності електронних документів²⁸. Стаття є коротким викладом найважливіших здобутків проекту InterPARES²⁹ у царині експертизи цінності електронних документів. Автор відзначає, що справжня експертиза цінності електронних документів істотно відрізняється від експертизи традиційних документів³⁰. На думку автора, оцінка значення електронних документів полягає в оцінці їхньої здатності слугувати тривалим інтересам їхнього творця та суспільства.

На сторінках журналу «Архіви України» подано інформацію про архівознавчі конференції, на яких розглядалися теоретичні аспекти архівознавства. Актуальним проблемам теорії і практики архівної справи було присвячено Республіканську науково-практичну конференцію 1978 р., матеріали якої опубліковані на сторінках журналу І. Глизь та В. Сергєєвою³¹. У 1990-ті рр.

відбулися важливі наукові конференції щодо розвитку архівної справи в Україні та історії і перспектив українського архівознавства, матеріали яких були опубліковані на сторінках журналу³². Особлива увага на цих конференціях була приділена проблемам вітчизняного архівного будівництва та архівознавства як науки. Зокрема, обговорювались питання забезпечення збереженості архівних документів, використання архівних фондів, порушувались проблеми удосконалення архівного законодавства в Україні, інформатизації архівної справи та впровадження новітніх комп'ютерних технологій.

Зі сторінок журналу можна дізнатися про створення нової установи архівної системи Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (1 листопада 1994)³³, основна мета діяльності якої – піднесення архівної справи, розвиток архівознавства і документознавства, проведення в цьому напрямку важливих наукових досліджень та ін. Автор розповів про проект структури науково-дослідного інституту (зокрема, планувалося створення відділу теоретичних проблем архівознавства), його перші кроки, видавничу діяльність та ін.

У 2008 р. в «Архівах України» у рубриці «Статті та повідомлення» з'явилася публікація відомої української дослідниці І. Матяш³⁴, в якій здійснено ґрунтовний аналіз основних періодів та етапів розвитку українського архівознавства, починаючи з 1917 р. і до сьогодні, включаючи особливості кожного з етапів загального розвитку архівної справи в Україні. Автор виокремила основні періоди та етапи розвитку архівознавства, що мають свою специфіку і різну результативність³⁵. Подано детальну характеристику кожного етапу. На думку автора, розроблення теоретичних аспектів архівістики розпочалось у період «золотої доби» (вересень 1917 – грудень 1922), притаманним якій було усвідомлення архівної справи важливою ланкою культурного будівництва, розуміння значення архівів як скарбниці історичної пам'яті, однієї з гарантій духовного розвитку нації, чинника державотворення. В іншій публікації І. Матяш³⁶, що розміщена у рубриці «До історії архівної справи в Україні», здійснено детальний аналіз проектів архівної реформи 1917–1920 рр., зокрема підкреслено, що до розроблення концепції архівної реформи в Україні, що стала основним теоретичним здобутком державних органів управління архівною справою, інтелектуальних зусиль доклали О. С. та М. С. Грушевські, І. М. Каманін, В. Л. Модзалевський. На думку автора,

головною метою архівної реформи було створення оптимальної моделі організації архівної справи задля порятунку, забезпечення збереженості, залучення до наукового обігу національної архівної спадщини.

Про конституювання специфічної спільної сфери наукової діяльності й оформлення архівознавства та документознавства як окремого напрямку, що визнаний спеціальністю ВАК України (27.00.02. – документознавство, архівознавство) завдяки тісній співпраці Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського з вченими системи НАН України, державними архівними установами і Держкомархівом присвячена стаття Г. Папакіна³⁷. Автор відзначив, що архівознавство та документознавство набули значення інтегрованої галузі історичної науки, що вивчає сутність, закономірності, засоби та форми функціонування рукопису та документа в оперативному та архівному стані документально-інформаційних систем і комунікацій як в історичному, так і в сучасному соціокультурному процесі. У статті йдеться і про школу Л. Дубровіної, зокрема, про її наукові здобутки – суттєвий доробок у розвитку теоретико-методологічних засад архівознавства та документознавства, документально-архівної евристики, науково-інформаційної діяльності, архівно-археографічних засад описування рукописних книг та архівних документів різного походження та ін.

Зародженню і формуванню архівознавчого осередку у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, утворенню архівознавчої кафедри як продовжувача наукових та педагогічних традицій у царині архівознавства, її місцю і ролі у розвитку наукових досліджень, опрацюванню навчально-методичної літератури, у підготовці висококваліфікованих істориків-архівістів, фахівців з архівної справи, джерелознавства та документознавства присвячена публікація Я. Калакури³⁸.

На підставі проаналізованих вище публікацій на сторінках «Архівів України» можна зробити деякі висновки щодо домінування праць саме практичного характеру, тоді як публікацій теоретичного характеру з українського архівознавства бракує. На сторінках журналу зовсім не розглядалися основи загальної теорії архівознавства як науки і наукової дисципліни, теоретичні та методологічні проблеми архівознавства, принципи, закономірності архівознавства в їх нерозривному взаємозв'язку.

¹ Заснований у 1947 р. під назвою «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР», в 1965 р. перейменованій у науково-інформаційний бюлетень «Архіви України» (з 1991 р. – науково-практичний журнал). Для уникнення плутанини в тексті використовується сучасна назва журналу.

² ЦДАВО України, ф. 14, оп. 2, спр. 1835, арк. 69. Матеріали Колегії Архівного управління при Раді Міністрів УРСР.

³ Там само, спр. 1892, арк. 12–15. Директивні і методичні вказівки ГАУ при РМ СРСР і АУ при РМ УРСР за загальних питань організації і проведення архівними установами науково-видавничої роботи (1965).

⁴ Документи установ, організацій і підприємств – важливе джерело з історії радянського суспільства. – 1960. – № 1. – С. 3, 8; Підсумки роботи архівних установ УРСР в 1959 році. – 1960. – № 2. – С. 4.

⁵ Коновалова В. Питання перебудови діяльності державних архівів у галузі комплектування і наукової експертизи документальних матеріалів радянських установ. – 1961. – № 1. – С. 8, 9; Синельников Я. Організація роботи по комплектуванню та експертизі цінності документальних матеріалів у Волинській області. – 1962. – № 5. – С. 36, 37; Свиридова Л. Перебудова роботи по комплектуванню в Луганському облдержархіві. – 1963. – № 1. – С. 25–27.

⁶ Желнова Т. Комплектування Миколаївського міського архіву. – 1960. – № 3. – С. 32, 33; Жук В., Ткаченко Т. Комплектування документальними матеріалами Полтавського обласного державного архіву. – 1960. – № 5. – С. 25, 26; Коновалова В. Деякі питання комплектування державних архівів УРСР документальними матеріалами // НІБ. – 1962. – № 6. – С. 6–12; Вона ж. Методика і практика комплектування держархівів документальними матеріалами та експертиза їх наукової цінності // НІБ. – 1963. – № 6. – С. 8–15; Санін О. Про перебудову експертизи цінності документальних матеріалів. – 1963. – № 2. – С. 28–30.

⁷ Рибалка Г. С. Деякі підсумки і завдання по комплектуванню державних архівів УРСР. – 1966. – № 4. – С. 3–11.

⁸ Розширене засідання колегії Головархіву УРСР // НІБ. – 1985. – № 2. – С. 6–10; НІБ. – 1986. – № 2. – С. 3–9.

⁹ Ляпунов Ю. П. Народа-семинар з питань експертизи цінності документів // АУ. – 1975. – № 5. – С. 94; Квітченко Л. Народа з питань зберігання і використання фотодокументів // НІБ. – 1960. – № 4. – С. 84–85; Крупіна Л. Народа відповідальних за фотоархіви // НІБ. 1960. – № 6. – С. 89; Маркитан Л. Семінар фотокореспондентів України і Молдавії // НІБ. – 1964. – № 3. – С. 111.

¹⁰ Ярошенко А. Обеспечим сохранность документальних матеріалів // НІБ. – 1951. – № 1. – С. 8–11.

¹¹ Коновалова В. (Про експертизу цінності документальних матеріалів) // НІБ. – 1958. – № 2. – С. 86–87; Вона ж. Більше уваги експертизі цінності документальних матеріалів // НІБ. – 1958. – № 4. – С. 13–16; Вона ж. Деякі питання комплектування державних архівів УРСР документальними матеріалами // НІБ. – 1962. – № 6. – С. 6–12; Вона ж. Методика і практика комплектування держархівів документальними матеріалами та експертиза їх наукової цінності // НІБ. – 1963. – № 6. – С. 8–15; Вона ж. Устраним недостатки в проведенні експертизи // НІБ. – 1952. – № 1. – С. 19–22; Коновалова В., Ганночко Г. К вопросу об экспертизе ценности документальних матеріалів в ведомственных

архивах // НІБ. – 1953. – № 2. – С. 35–39; Фельзер А. До питання про поліпшення роботи експертних і експертно-перевірних комісій // НІБ. – 1959. – № 6. – С. 21–28; Шмин Д. Экспертиза документальних матеріалів в городских и районных архивах // НІБ. – 1957. – № 2. – С. 83–90.

¹² Бондаревський А., Коновалова В. К експертизе ценности документальних матеріалів в государственных архивах западных областей Украинской ССР // НІБ. – 1951. – № 1. – С. 12–16.

¹³ Дмитров Л., Савов Н., Радонов З. Нові проблеми теорії і практики експертизи цінності документальних матеріалів // НІБ. – 1967. – № 4. – С. 19–26.

¹⁴ Там само. – С. 26.

¹⁵ Березіна О. Виїзні засідання ЕПК // НІБ. – 1964. – № 6. – С. 33–34.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Мищенко С. До питання експертизи наукової цінності технічної документації // АУ. – 1972. – № 3. – С. 59–63.

¹⁸ Куманцова Л. (Харків). Організація обліку архівних фондів і документів у Державному архіві Харківської області // АУ. – 1981. – № 2. – С. 47–49; Коновалова В. Об учете документальних матеріалів и усовершенствовании учетно-справочного аппарата // НІБ. – 1955. – № 1. – С. 25–31; Новофастовская К., Штуль Н. Учет. – важнейшее звено архивной работы // НІБ. – 1955. – № 1. – С. 32–35; Герасимчук Н., Блябліна В. До питання про поточний облік в обсязі та складі фондів // НІБ. – 1959. – № 3. – С. 16–18; Відбір документальних матеріалів на постійне зберігання. – 1964. – № 1. – С. 30–31; Барабашова К. Відбір на державне зберігання документальних матеріалів у виконкомах місцевих Рад депутатів трудящих // НІБ. – 1965. – № 3. – С. 15–18.

¹⁹ Крендель Б. Як краще організувати облік і зберігання документів в установах // НІБ. – 1970. – № 6. – С. 21–24.

²⁰ Слюсарчук М. Наочне використання архівних документів // НІБ. – 1972. – № 1. – С. 37–38; Бутич І. Систематично удосконалювати форми і методи використання документальних матеріалів // НІБ. – 1960. – № 1. – С. 32–38; Місерман М., Мищенко С. Про централізацію зберігання та широке використання науково-технічної документації // НІБ. – 1964. – № 4. – С. 3–7; Використання та публікація документів державного архівного фонду СРСР // АУ. – 1988. – № 5. – С. 71–75; Осипова Л. Використання фотодокументів у Кіровоградському облдержархіві // НІБ. – 1966. – № 1. – С. 29–30.

²¹ Бутич І. Систематично удосконалювати форми і методи використання документальних матеріалів // НІБ. – 1960. – № 1. – С. 32–38

²² Лисенко Г. (Запоріжжя). Організація та використання документальних матеріалів у Запорізькому облдержархіві // АУ. – 1971. – № 1. – С. 58–60; Титова С. Використання архівних документів при написанні історії міст і сіл Донецької області // АУ. – 1972. – № 2. – С. 35–38; Гребенюк Н. Використання документів у Державному архіві м. Києва в роки десятої п'ятирічки // АУ. – 1981. – № 6. – С. 39–43; Савчук В. П. Використання документів Державного архіву Львівської області у народногосподарських цілях // АУ. – 1985. – № 6. – С. 26–29; Бурдаш О. Я. (Севастополь). Використання документів у читальному залі Державного архіву м. Севастополь // АУ. – 1984. – № 5. – С. 55–57; Мацюк О. Я. (Львів). Використання документів архівів у галузі історич-

ного краєзнавства, при підготовці статей до зводу пам'яток історії і культури // АУ. – 1989. – № 3. – С. 34–36.

²³ Місерман М., Міщенко С. Про централізацію зберігання та широке використання науково-технічної документації // НІБ. – 1964. – № 4. – С. 3–7.

²⁴ Сельченкова С. В. Методика визначення джерел комплектування державних архівів // НІБ. – 1993. – № 4–6. – С. 63–66.

²⁵ Вона ж. Організаційно-методичні засади складання списків джерел формування Національного архівного фонду України та списків джерел комплектування державних і комунальних архівів // АУ. – 2004. – № 4–6. – С. 53–60.

²⁶ Сельченкова С. В. Організаційні та методичні проблеми створення вітчизняної системи переліків документів із строками зберігання // АУ. – 2003. – № 4–6. – С. 114–121.

²⁷ Купченко В. Комплектування державних архівних установ як предмет історіографічних досліджень // АУ. – 2008. – № 1–2. – С. 180–193.

²⁸ Іствуд Террі. Експертиза цінності електронних документів // АУ. – 2004. – № 3. – С. 111–115.

²⁹ Програма міжнародних досліджень постійно автентичних документів в електронних системах.

³⁰ Там само. – С. 113.

³¹ Глизь І. І., Сергєєва В. С. Республіканська науково-практична конференція «Актуальні проблеми теорії

і практики архівної справи на сучасному етапі комуністичного будівництва» // НІБ. – 1978. – № 5. – С. 22–28.

³² Наукова конференція «Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні» // АУ. – 1995. – № 1–3. – С. 3–4; Матяш І. Всеукраїнська наукова конференція «Українське архівознавство: історія, сучасний стан та перспективи» // АУ. – 1996. – № 4–6. – С. 3–10.

³³ Нова установа архівної системи (Інтерв'ю з першим директором В. П. Ляхоцьким) // АУ. – 1994. – № 1–6. – С. 14–17.

³⁴ Матяш І. Українське архівознавство: основні періоди та етапи розвитку // АУ. – 2008. – № 5–6. – С. 56–65.

³⁵ Вона ж. Українське архівознавство: основні періоди та етапи розвитку // Там само. – С. 56.

³⁶ Вона ж. Проекти архівної реформи: основні положення та спроби втілення // Там само. – № 1–2. – С. 22–38.

³⁷ Панакін Г. Розвиток архівознавства і документознавства в Національній академії наук України: науково-інформаційна та едиційна діяльність Інституту рукопису та Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1992–2005) // АУ. – 2005. – № 5–6. – С. 23–31.

³⁸ Калакура Я. Архівознавчий осередок Шевченкового університету. – АУ. – 2008. – № 1–2. – С. 158–169.

УДК 930.25:[81'374+001.4]

Зозуля Світлана

ТЕРМІНОЛОГІЧНА ЛЕКСИКОГРАФІЯ В АРХІВОЗНАВСТВІ

Аналізом охоплено основні довідкові термінологічні видання з архівознавства ХХ століття. Розглядається значення термінологічних словників, їх роль у науковому та культурному житті суспільства. Частково проаналізовано термінологічний склад деяких словників архівознавства, у тому числі маловживані лексеми та архаїзми. Охарактеризовано сучасні термінологічні лексикографічні видання архівознавства.

Ключові слова: архівознавча термінологія, термінологічний словник, термінологічні видання, лексикографія, лексема, архівна справа.

Анализом охвачены основные справочные терминологические издания по архивоведению ХХ века. Рассматривается значение терминологических словарей, их роль в научной и культурной жизни общества. Частично проанализирован терминологический состав некоторых словарей архивоведения, в том числе малоупотребляемые лексемы и архаизмы. Дана характеристика современных терминологических лексикографических изданий архивоведения.

Ключевые слова: архивоведческая терминология, терминологический словарь, терминологические издания, лексикография, лексема, архивное дело.

Analysis covers the basic terminology reference edition of Archives of the twentieth century. A value of terminological dictionaries, their role in scientific and cultural life. Partially analyzed the composition of some terminological dictionaries Archives, including lexeme and archaize. Characterizes modern reference edition of Archives.

Key words: the archival science terminology, the terminological dictionary, terminological editions, a lexicography, a lexeme, an archival affairs, the term.

Об'єктивний стан науки та освіти в Україні викликав потребу збирати, систематизувати та видавати термінологічне надбання у різних наукових сферах, у тому числі й архівній.

Загальноприйнятою є думка, що чітка, унормована наукова термінологія необхідна для під-

готовки нормативно-методичних документів, випуску широкого кола лексикографічних видань (словників, довідників, енциклопедій) та формування баз даних галузевої термінології,

тому **об'єктом дослідження** статті є архівознавча термінологія та її відображення у лексикографічній продукції першої половини ХХ ст.

Словники відіграють важливу роль у духовній культурі людства, вони репрезентують знання, котрими послуговується певна спільнота у певну епоху. Словники виконують різні соціальні функції, зокрема інформативну (за допомогою словника можна розглядати та досліджувати накопичені знання певної галузі) та нормативну (словники, фіксуючи значення слів, сприяють вдосконаленню та уніфікації мови як засобу спілкування). Отже, **предметом дослідження** пропонованої статті виступають лексикографічні видання архівознавства, комплексний аналіз яких дасть змогу узагальнити закономірності розвитку архівної терміносистеми; порівняти довідкові видання радянського та сучасного періодів; допоможе провести певні паралелі з міжнародною архівною термінологією. Відсутність відповідних аналітичних праць, які б узагальнювали термінологічні досягнення в архівознавчій галузі, визначає **актуальність теми** дослідження. Здійснюємо це шляхом аналізу бібліографії галузі.

Джерельну базу пропонованої статті становлять термінологічні словники архівної справи, починаючи з 1968 р., оскільки саме ним датується перший словник архівної термінології. Частково охарактеризовані більш сучасні словники та українська архівна енциклопедія. Згадані і словники суміжних галузей знань, оскільки міжпредметні чи міжнаукові зв'язки – це важлива умова для розвитку наукової лексики в цілому та засіб комплексного підходу до вивчення лексикографічних питань. До уваги взято праці провідних українських та російських фахівців архівної справи, наукові збірники.

Зауважимо, що передумовою і основою будь-якої термінологічної праці є достатня кількість словників, довідників та мовознавчої літератури¹. Перші згадки про подібні напрацювання в Україні припадають на 20-30-ті рр. ХХ ст. Саме цими роками зафіксовано перші спроби творення власне українського архівного термінологічного апарату та перші кроки у розвитку теорії і практики архівної справи. Проте, в архівах не виявлено слідів роботи над подібним термінологічним словником².

Певні зауваги щодо значення словників в цілому пропонують російські автори. Так, видання 1966 р. «Теория и практика архивного дела в СССР» (під редакцією Л. Нікіфорова та Г. Белова), який рекомендовано Міністерством вищої та середньої освіти СРСР як підручник

для студентів вищих навчальних закладів за спеціальністю «Історико-архівознавство» та опубліковановидавництвом «Высшаяшкола» у Москві, висвітлює основні теоретичні, організаційні та практичні питання роботи радянських архівних установ. Серед чотирьох розділів підручника, а саме: «Организация документальных материалов Государственного архивного фонда Союза ССР», «Организация научно-справочного аппарата к документальным материалам ГАФ СССР», «Организация использования документальных материалов Государственного архивного фонда» та «Организация работы архивных учреждений» проблемі словників приділяється незначна увага. Лише зазначається, що термінологічний словник – це короткий довідник, який містить пояснення та тлумачення спеціальних термінів, маловживаних понять та переклад іноземних слів³. Зауважується, що призначення термінологічного словника – звільнити архівний довідник від приміток, допомогти швидше віднайти необхідну інформацію про незнайоме чи уточнити певне слово.

Також зазначається, що описова стаття термінологічного словника містить предметне поняття, тобто спеціальний термін, маловживане чи слово іншомовного походження та його пояснення, тлумачення чи переклад. Інших елементів опису (наприклад, порядковий номер) термінологічний словник не містить⁴.

Отже, за Л. Нікіфоровим термінологічний словник визначається як допоміжний апарат до архівних довідників. З цим можна не погодитись, оскільки основне завдання словника (надто термінологічного) – систематизувати та унормувати понятійний апарат науки, а не лише представити в алфавітному порядку (чи інакше) словниковий склад певної галузі. Можемо стверджувати, що словник є своєрідною енциклопедією знань.

Звичайно, є словники різних видів. Російсько-український словник наукової термінології налічує їх 82 види, серед яких актуальним є й термінологічний. Російсько-український словник наукової термінології вийшов друком 1994 р. у Києві (видавництво «Наукова думка») за сприяння Національної академії наук України та Комітету наукової термінології Інституту мовознавства ім. О. Потебні. До словника увійшли терміни, не лише наявні в енциклопедичних чи загальномовних словниках, а й нові, якими збагатилася сучасна наукова, навчальна та реферативна література. У його підготовці брали участь досвідчені фахівці з української мови, вчені Національної академії наук України, зокрема Й. Андерш, С. Воробйова, М. Кравченко

та ін. Він вирізняється з-поміж усіх галузевих термінологічних словників минулих і сучасних видань як збільшеною кількістю термінів, так і приведенням їх у відповідність з новим правописом⁵.

У свою чергу, «Большая Советская Энциклопедия» (під редакцією А. Прохорова) тлумачить, що словник – це зібрання слів, розташованих в певному порядку, який використовується як довідник, що пояснює значення описуваних одиниць, подає про них різноманітну інформацію чи їх переклад на інші мови, або ж інформує щодо предметів, які вони позначають⁶. Енциклопедія трактує словник як важливу річ у розвитку кожної особистості: чи то науковця, чи студента, чи іншої особи.

Серед видань довідкового характеру, можемо виокремити «Короткий словник радянської архівної термінології», виданий 1968 р.⁷ Він є тлумачним перекладним російсько-німецьким словником, оскільки терміни, вміщені у ньому, систематизовано за російським алфавітом та, відповідно, мають еквівалент німецькою мовою і, що є найцікавішим у цьому виданні, терміни тлумачаться німецькою мовою. «Kleines Wörterbuch der sowjetischen Archivterminologie» – така інша назва цього ж словника. Ускладнення викликають не лише аналіз змісту термінів архівної справи, а і те, що передмова теж укладена німецькою мовою. Загалом, у словнику подано 504 терміни, які пронумеровано. До термінологічного складу видання увійшли терміни-однослови, терміни-словосполучення, а також термінологічні синоніми. Наприклад, як синоніми подаються терміни: *архіваріус* – *архівіст*, *архівна частина діловодства* – *поточний архів*, *відомче зберігання документів* – *державне зберігання документів*, *геральдика* – *гербоведення*, *гарантійна копія* – *страхова копія*, *державний архівний фонд республіки* – *Єдиний державний архівний фонд республіки*, *груповий архівний фонд* – *об'єднаний архівний фонд*, *документація* – *документні матеріали*, *досьє* – *справа*, *іменний каталог* – *авторський каталог*, *інвентарний опис* – *опис документних матеріалів*, *історичне джерело* – *документні матеріали*, *картотека документних матеріалів* – *каталог документних матеріалів*, *класифікатор* – *схема класифікації*, *колекція документних матеріалів* – *архівна колекція*, *комплексний архівний фонд* – *об'єднаний архівний фонд*, *контрап* – *дубль-негатив*, *концепт* – *чорновик*, *лавандова копія* – *проміжний позитив*, *неографія* – *палеографія*, *відбиті документи* – *дублетні документи*, *оброблення опису* – *вдос-*

коналення опису, *оригінал документа* – *рукопис* (як неповний синонім), *орієнтовний перелік документних матеріалів* – *перелік типових документних матеріалів*, *примітки по змісту документа* – *коментарі*, *короткий довідник по архіву* – *путівник по архіву*, *дійсні (реальні) примітки* – *коментарі*, *реєстраційний індекс* – *діловодний індекс*, *сигілографія* – *сфрагістика*, *систематизація документних матеріалів* – *класифікація документних матеріалів*, *зібрання документних матеріалів* – *архівна колекція*, *суцільне виявлення* – *тематична розробка фонду*, *типовий перелік документних матеріалів* – *перелік типових документних матеріалів*, *впорядкування документальних матеріалів* – *науково-технічна обробка документних матеріалів*, *фамільний фонд* – *сімейний фонд*, *філігрань* – *водяний знак*, *фонодокумент* – *звуковий документ*, *шифр одиниці зберігання* – *архівний шифр*, *криптографічний документ* – *криптограма* – *шифровка*⁸.

Деякі терміни, включені до словника, стали застарілими та перейшли до розряду архаїчної лексики, наприклад: *графофонна матриця*, *графофонний оригінал*, *макет перфокарти*, *перфокартотека*, *перфокарта*, *перфострічка*.

Досліджуючи «Короткий словник радянської архівної термінології», слід зауважити, що до його складу увійшли терміни, які не часто зустрічаються у слововжитку фахівців та потребують додаткового аналізу та тлумачення: *компактус*, *ректифікат*, *регести*, *титло*, *інтерполяція*, *дескриптор* тощо.

Також до словника включено термін «*респе де фон*», який досі є маловживаним. Частина термінів, на наш погляд, могла бути вилучена зі словника такого типу, оскільки або не потребує тлумачення, або відноситься до розряду загальноновживаної лексики, наприклад: *адресант*, *адресат*, *алфавіт*, *альбом*, *атлас*, *чистовик* (біловик), *вертикальне / горизонтальне зберігання справ*, *журнал*, *заголовні титри*, *індекс*, *макулатура*, *швидкозшивач*, *стелаж*, *стовпчик*, *шифр*. З огляду на це можна зробити висновок, що до словника деякі терміни увійшли за принципом випадковості.

Відповідником (а то й, навіть, дублетом) до цього видання є «Краткий словарь архивной терминологии» виданий цього ж, 1968 р. за сприяння Головного архівного управління при Раді Міністрів СРСР, Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи, Московського державного історико-архівного інституту⁹. До редколегії словника увійшли:

В. Кострикін, А. Малітков, І. Назін (гол. ред.), К. Рудельсон, Л. Смоктунович.

У словнику архівної термінології терміни систематизовано за алфавітом але вже без номерів. Окрім власне архівних, до словника були включені лексеми, які достатньо широко застосовуються у роботі архівних працівників, часто зустрічаються у літературі з архівної справи, у тому числі й найменування важливих категорій документів та терміни, які є суміжними для деяких галузей (кінематографії, звукозапису тощо) та мають безпосереднє відношення до теорії та практики архівної справи¹⁰. До словника не увійшли терміни, що позначають найменування конкретних видів та різновидів документів, вузькотехнічна термінологія, а також термінологія на позначення способів тиражування документів. Робота над підготовкою цього видання проводилась фахівцями Головного архівного управління ССРСР (ГАОУ), центральних державних архівів ССРСР, республіканських та місцевих архівних установ, викладачами спеціальних кафедр Московського державного історико-архівного інституту, співробітниками Всесоюзного науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (ВНДІДАС) та деяких відомчих архівів¹¹.

Згадувані вище терміни («компактус», «регести» тощо) знайшли своє місце у цьому виданні. Проаналізуємо деякі з них. Наприклад, за визначенням «Короткого словника архівної термінології» (1968) *ізвод* – це один з декількох текстів документа, наближеного до оригіналу, проте він має орфографічні та мовні відмінності, що виникли в процесі багаторазового переписування тексту у певній місцевості¹². Там само термін *респе де фон* («respect de fond» – повага до фонду) визначається як принцип організації документів у буржуазному архівознавстві, коли зберігається сформований раніше документний фонд та допускаються певні зміни внутрішньої організації його матеріалів¹³. Термін *інтерполяція* тут пояснюється як пізніша (не авторська) вставка слів чи фраз у текст документа¹⁴. *Ректифікат* тлумачиться як справа, що складається з документів, котрі містять або роз'яснюють спільні тематичні питання та пов'язані в одну або декілька справ¹⁵. У словнику зауважується, що термін *регести* має декілька значень – 1) короткий виклад суті чи змісту документа з цитуванням або без; 2) архівні довідники чи публікації, котрі містять короткий виклад змісту документів та витяги з них¹⁶.

Цьому виданню передував проект, що мав назву «Словарь архивных терминов. Проект», який

було віддруковано 1966 р. у досить обмеженій кількості (усього 700 примірників)¹⁷. Архівна термінологія тут визначається як система професійних слів та висловів, що вживаються в архівній справі¹⁸. Проект словника укладений на базі лише російських архівознавчих термінів (усього увійшло до цього видання близько 500 термінів), виняток зроблено лише для декількох термінів австрійського та польського діловодства XVIII–XIV ст., які давно асимілювалися. Терміни, як і у попередніх словниках, систематизовані за алфавітом, вживаються в однині та містять позначення наголосів.

Кожна наукова дисципліна вимагає створення чітко сформульованої системи понять та відповідних термінів, тому важливо постійно переглядати терміносистему з погляду її адекватності суті номінованих понять, з'ясувати активні моделі термінотворення, встановлювати наявні між термінами парадигматичні зв'язки, передусім на рівні синонімії, з урахуванням власнеукраїнських надбань і запозичень, досліджувати процеси термінологізації та детермінологізації. Серед шляхів поповнення понятійного апарату архівознавства можемо виокремити відродження термінів, які не застаріли за змістом, проте не набули широкого наукового вжитку. Наразі, ґрунтовних наукових досліджень на Україні з цього питання не існує, лише деякі подібні приклади на позначення понять у галузі архівного описування зауважуються у вищезгаданому термінологічному словнику.

Науковою подією в сучасній архівній науці України є створення першої української енциклопедії з архівознавства. Як зазначає відомий науковець І. Матяш у статті «Енциклопедичний довідник з архівознавства: проблеми створення», переконливі аргументи на користь нагальної потреби створення вищевказаного довідкового видання висунув відомий французький архівіст Ш. Кечкеметі¹⁹. На сьогодні опубліковані I, II та III робочі зошити видання «Українська архівна енциклопедія». Проблеми укладання матеріалів енциклопедії висвітлено у статті І. Матяш, де характеризуються етапи реалізації цього проекту та детально висвітлюється його структура²⁰. Зокрема зазначається, що відповідно до проблематики змісту статті цього довідкового видання можуть бути систематизовані за шістьма блоками – «Архівна справа», «Архівна наука і освіта», «Архівна періодика», «Персоналії», «Документознавство та діловодство», «Спеціальні історичні дисципліни та суміжні галузі знань»²¹.

Усвідомлюючи важливість такого унікального наукового проекту, передбачалося зібрати і синтезувати архівознавчі матеріали на міжнародному рівні. Проте, ця спроба не була втілена у життя. Перші намагання систематизувати і, таким чином, вдосконалити понятійний апарат архівознавства на енциклопедичному рівні належить російським ученим.

Сучасні вимоги до навчального та науково-дослідних процесів, обмін досвідом архівознавців-практиків, усебічний аналіз та цілеспрямовані дослідження на терені архівної справи та архівознавства зумовили підготовку подібного фундаментального наукового видання і в Україні за назвою «Українська архівна енциклопедія», вийшла у світ 2008 р. за підтримки Державного комітету архівів України на базі Національного архівного фонду (НАФ) та є першим в Україні виданням енциклопедичного типу. Ця фундаментальна наукова праця цінна тим, що в ній узагальнено досвід вітчизняного архівознавства, розкрито історичний досвід українських архівних установ, відображено особисті здобутки видатних архівістів. Цікавим є також те, що автори охарактеризували ряд зарубіжних архівних установ, спеціальні видання та міжнародні фахові організації. Основні поняття та терміни згруповані та відповідають напрямам: архівознавство, архівне законодавство, історія та організація архівної справи, система архівних установ, персоналії видатних архівістів, архівна освіта, архівна періодика, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни й суміжні з архівознавством галузі знань, громадські організації та об'єднання в галузі архівістики²².

До ряду статей подаються зображення; науково-допоміжний апарат видання містить список основних скорочень, в якому окремо виділено скорочення назв видань у бібліографії.

Це сумлінно підготовлена праця, участь в написанні якої взяли знані українські науковці, серед яких: Г. Боряк, І. Войцехівська, Л. Дубровіна, С. Кулешов, І. Матяш, К. Новохатський та ін. Енциклопедія є фундаментальним дослідженням термінологічного пласту архівної справи та має важливе лексикографічне значення як для українського архівознавства, так і зарубіжного. Поява цього видання є важливою подією у науковому житті України. На жаль, кількість друкованих примірників енциклопедії є обмеженою, що робить практично неможливим доступ до її інформаційних ресурсів.

Інше сучасне видання, що вийшло друком значно раніше за енциклопедію – короткий архівний український термінологічний тлумачний норма-

тивний словник «Архівістика: термінологічний словник» (1998), наголошує на проблемі функціонування україномовної термінологічної лексики з архівної справи з початку незалежності України, оскільки до того часу не порушувалося питання щодо видання словників архівної термінології національною мовою²³. Також автори, серед яких К. Новохатський, К. Селіверстова, С. Кулешов, І. Матяш, Н. Христова та ін., називають ряд причин необхідності термінового впорядкування архівного понятійного апарату, серед яких виділяють вплив на термінологічну систему архівознавства суміжних наук і галузей знань, які безпосередньо стосуються загальних процесів перенесення знання та інтеграції наук²⁴.

Аналізуючи це видання, інші дослідники конкретизують приклади нових термінів архівної справи, які увійшли до словника²⁵. Не останню роль у його компонуванні відіграли термінологічні семінари. Особлива увага на них була зосереджена на обговоренні окремих термінологічних блоків, які, на думку упорядників, вимагали актуалізації та узгодження²⁶. Серед архівних термінів-новотворів було названо: *формування НАФ, включення документів до складу НАФ, архівні технології, організація документів архіву, комп'ютерна реставрація документа* тощо²⁷. Дослідники, котрі взяли активну участь у роботі термінологічних семінарів, доклали зусиль у створенні енциклопедичного видання з архівної справи. Зокрема, значну допомогу розробники словника отримали від фахівців Інституту української мови НАН України, які ґрунтовно проаналізували запропонований варіант словника та виконали його мовну редакцію²⁸. Крім того, провідні спеціалісти ЦДКФФА України ретельно проаналізували включені до словника близько 100 термінів²⁹.

Дослідивши видання «Архівістика: термінологічний словник» можемо констатувати, що авторам вдалося систематизувати та узагальнити значний об'єм архівознавчої термінології, що є безсумнівно цінним здобутком у вітчизняній теорії та практиці архівної справи та вагомим зрушенням в архівній науці.

Виданий словник на базі Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства і, напевно, є першим кроком в українській архівній термінографії.

Доречним буде згадати і про науково-теоретичний термінологічний семінар міжнародного формату, що два роки поспіль проводиться кафедрою державного управління Київського національного університету культури і мис-

тектв³⁰. До обговорення термінологічних проблем архівної справи, документознавства та інших наук документально-комунікаційного циклу були долучені знані теоретики та практики: В. Бездрабко, Н. Зінов'єва, С. Кулешов, Є. Плешкевич, М. Слободяник, Г. Швецова-Водка та ін., чий імена однозначно асоціюються з новітніми дослідженнями цієї царини³¹. Так, К. Климова поділилася соїми міркуваннями на тему «До концепції розроблення міжнародного архівного термінологічного словника» зазначивши, що слід активізувати обговорення концепції розроблення міжнародного наукового проекту вітчизняними науковцями на лише на державному, а й міждержавному рівнях, залучивши російських, польських та австрійських колег³².

Торкаючись перспектив розвитку термінологічних словників архівознавства в Україні, можемо говорити про їх недостатню кількість та особливо гостру потребу всебічного опрацювання термінології цієї галузі, що є важливим для міжнародного термінорозуміння. Примітно, зауважує В. Бездрабко, що незважаючи на незаперечні досягнення, слід вважати за необхідне активізувати проведення комплексних термінологічних досліджень, спрямованих на упорядкування, унормування та кодифікацію спеціальної лексики, у тому числі й архівної. Для цього варто зміцнити зв'язки галузевих інституцій із вітчизняними та зарубіжними, міжнародними термінологічними центрами, налагодити обмін інформацією, зважено проаналізувати теоретичне підґрунтя, науково-методичні засади розгортання термінознавчих студій, виробити цілісну комплексну програму тематичних досліджень, а також слід адаптувати на державному рівні міжнародні стандарти (не лише російські) у сфері документально-комунікаційної діяльності суспільства і проводити експертизу уже існуючих стандартів³³.

Отже, можна вважати, що стан розробленості та дослідження понятійного апарату архівознавства в Україні потребує подальшого більш глибокого та ґрунтового доопрацювання, що дозволить поліпшити формування національного мовного потенціалу цієї науки. Результати проведеного аналізу словників та наукових праць могли б слугувати внеском у розвиток архівної термінологічної лексикографії.

справи / К. Селіверстова, М. Савченко // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1998. – Т.3. – С. 194.

³ Теория и практика архивного дела в СССР / под ред. Л. А. Никифорова, Г. А. Белова. – М.: Высшая школа, – 1966. – 468 с.

⁴ Там само. – С. 291.

⁵ Російсько-український словник наукової термінології. – К.: Наукова думка, 1994. – С. 597.

⁶ Большая советская энциклопедия. – С. 572.

⁷ Короткий словник радянської архівної термінології (російсько-німецький). – М. – Л., 1968. – 95 с.

⁸ Там само.

⁹ Краткий словарь архивной терминологии / редкол.: В. И. Кострикин, А. С. Маметиков, И. С. Назин (гл. редактор), К. И. Рудельсон, Л. Л. Смоктунович. – М.; Л., 1968. – 58 с.

¹⁰ Там само. – С. 4–5.

¹¹ Там само. – С. 7.

¹² Там само. – С. 23.

¹³ Там само. – С. 44.

¹⁴ Там само. – С. 23.

¹⁵ Там само. – С. 44.

¹⁶ Там само. – С. 43.

¹⁷ Словарь архивный терминов. Проект / ред. Л. Н. Кривошеин, Л. Л. Смоктунович. – М., 1966. – 41 с.

¹⁸ Там само. – С. 1.

¹⁹ Матяш І. Енциклопедичний довідник з архівознавства: проблеми створення / Ірина Матяш // Студії з архів. справи та документознавства – К., 2003. – Т. 9. – С. 20–25.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 24.

²² Українська архівна енциклопедія: Д–М: робочий зошит / Держкомархів України. УНДІАСД. – К., 2006. – 348 с. – С. 8–10.

²³ Архівістика: термінологічний словник / авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова та ін. – К., 1998. – 106 с. – С. 3.

²⁴ Там само. – С. 4.

²⁵ Селіверстова К., Савченко М. До виходу з друку першого українського термінологічного словника з архівної справи / К. Селіверстова, М. Савченко // Студії з архів. справи та документознавства. – К., 1998. – Т. 3. – С. 194.

²⁶ Там само. – С. 195.

²⁷ Там само.

²⁸ Там само. – С. 197.

²⁹ Там само. – С. 196.

³⁰ Бездрабко В. В. Перший термінологічний семінар із документознавства та суміжних галузей знань / В. Бездрабко // Вісник Книжкової палати. – К., 2007. – № 6. – С. 45.

³¹ Бездрабко В. В. Міжнародні термінологічні семінари та новітні збірки наукових праць із документознавства: поступ науки / Валентина Бездрабко // Вісник Книжкової палати. – К., 2008. – № 10. – С. 51.

³² Бездрабко В. В. Перший термінологічний семінар із документознавства та суміжних галузей знань / Валентина Бездрабко // Вісник Книжкової палати. – К., 2007. – № 6. – С. 46.

³³ Там само. – С. 47.

¹ Анатоль Вовк / ред. Б. Рицар, М. Комова. – Львів: Ліга-Прес, 2002. – 64 с. – С. 32.

² Селіверстова К., Савченко М. До виходу з друку першого українського термінологічного словника з архівної

УДК 930.253(477)

*Купченко Віра***НАПРЯМИ ТА ФОРМИ НАУКОВО-МЕТОДИЧНОЇ РОБОТИ
З КОМПЛЕКТУВАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ**

Автор аналізує сучасну нормативну та науково-методичну базу забезпечення функціонування державних архівних установ України та на прикладі Держархіву м. Києва ілюструє її вплив на оптимізацію усіх сфер практичної діяльності архівів.

Ключові слова: Державний архів м. Києва, Держкомархів України, документи НАФ, комплектування, фондодовий склад, експертиза цінності документів.

Автор анализирует современную нормативную и научно-методическую базу обеспечения функционирования государственных архивных учреждений и на примере Госархива г. Киева иллюстрирует её влияние на улучшение всех сфер практической деятельности архивов.

Ключевые слова: Государственный архив г. Киева, Госкомархив Украины, документы НАФ, комплектование, фондодовый состав, экспертиза ценности документов.

The author analyzes modern standards and scientifically-methodical base of the state archival institutions functioning maintenance and shows on example of State Archive of Kiev its influence on improvement of all spheres of archival practical activities.

Key words: the State Archive of Kiev, The State Committee on Archives of Ukraine, NAF documents, acquisition, fond structure, expertise of records value.

Державний архів м. Києва розпочав діяльність в період перебудови роботи архівних установ у сфері комплектування і експертизи цінності документів. Характерною особливістю цього періоду, по-перше була активізація досліджень типологічної структури документів, що утворюються в діяльності установ, підприємств, організацій, окремих осіб і визначення методів їх відбору на державне зберігання. По-друге, впродовж 1960–1980 рр. чітко визначилася тенденція посилення суспільної значущості державної архівної служби, формування визначального впливу комплектування держархівів на якісні характеристики сукупної архівної спадщини держави: її галузеву структуру, фондодовий склад, інформативність, а відтак, і на розвиток всі інших напрямів архівного будівництва.

Період 1990-х рр. визначався початком формування нових наукових підходів до вирішення багатьох проблем архівної справи. Однак суттєво гальмували поступ архівної науки розбіжності в понятійному апараті, нерозвиненість фахової термінології. Прийняття Закону «Про Національний архівний фонд та архівні установи» передбачало з метою розроблення механізму його реалізації створення відповідної нормативно-правових актів різного рівня. Перший пакет таких документів було затверджено у жовтні 1995 р. постановою № 853 Кабінету Міністрів України «Питання діяльності архівних установ України». До нього увійшли нове Положення про Головархів, положення про принципи критерії цінності документів, порядок створення

та діяльності експертні комісії з питань віднесення документів до НАФ, Положення про реєстрацію документів НАФ, Положення про порядок віднесення документів НАФ до унікальних документальних пам'яток, включення їх до Державного реєстру національного культурного надбання, а також їх зберігання.

Знаковою подією для обласних і міських архівів було затвердження Кабінетом Міністрів України Типового Положення про державний архів області, міст Києва і Севастополя 1996 р., Типового Положення про архівний відділ районної державної адміністрації 1998 р., які діяли до прийняття нових Типових положень про державний архів області, міст Києва і Севастополя та про архівний відділ районної у місті Києві і Севастополі державної адміністрації (2002). Значно активізувало роботу з оптимізації складу документів шляхом проведення цільової комплексної експертизи цінності документів запровадження нормативно-методичних документів, розроблених у другій половині 1990-х рр. УДНДІАСД.

У практичній діяльності архіву з питань комплектування використовувалися галузевий стандарт «Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги»¹, «Перелік типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів»² (змiнами);

© Купченко Віра, 2009

«Методичні рекомендації з розробки та застосування примірних та типових номенклатур справ»³; «Методичні рекомендації щодо складання відомчих (галузевих) переліків документів із зазначенням термінів їхнього зберігання»⁴. Зазначені документи відіграють першочергову роль у роботі з комплектування, оскільки вони визначають основні вимоги до зберігання документів, терміни їх зберігання та відбору для включення до складу НАФ України або для знищення; формування справ; складання номенклатур справ.

Порядок роботи з документами за зверненнями громадян регламентують «Інструкція з діловодства за зверненнями громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, у засобах масової інформації», затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 1997 р. № 348, а також Порядок розгляду звернень громадян у виконавчому органі Київської міської ради (Київської міської державної адміністрації), затверджений розпорядженням Київської міської державної адміністрації 24.10.2006 р. № 1557 та Порядок організації особистого прийому громадян у Державному архіві м. Києва, затверджений наказом 02.07.2008 р. № 18. В цих документах визначене правила роботи з документами, наведено уніфіковані облікові форми документів, що застосовуються в діловодстві.

Роботу відомчих архівів регламентують нові «Правила роботи архівних підрозділів органів державної влади, місцевого самоврядування підприємств, установ і організацій», затверджені наказом Держкомархіву України від 16.03.2001 р. № 16 та зареєстровані в Мін'юсті України 08.05.2001 № 407/5598 (зі змінами, внесеними наказом Державного комітету архівів України від 05.06.2007 р. № 87 та зареєстрованими в Мін'юсті України 21.06.2007 р.). У цьому нормативно-правовому акті висвітлено питання складання номенклатур справ, експертизи цінності документів, підготовка і передача документів до архіву установи складання і оформлення описів справ, організація роботи відомчого архіву забезпечення обліку і збереженості справ, використання документів тощо.

Загалом у нормативно-методичній базі комплектування державного архіву, яка склалася упродовж 1962–2009 рр., можна виділити два блоки Перший блок належить до радянського періоду розвитку архівної справи Нормативні документи, які він включає, поширювали свою дію на територію колишнього СРСР і були підготовлені переважно в Москві. Методичні рекомендації мали узагальне-

ний характер і не відображали специфіки діяльності українських архівів. Нормативно-методична база періоду державної незалежності України створювалася на національному ґрунті й відбивала потреби державних архівів України, орієнтувала на поліпшення всіх сфер життєдіяльності архівної системи й засвідчувала державну опіку архівною справою. Методична література сприяла підвищенню рівня професійної компетентності та методичної майстерності працівників архіву, забезпечувала механізм здійснення комплектування, визначала його форми та методи; окреслювала раціональні підходи до організації роботи; обґрунтовувала та визначила вимоги до якісного комплектування фондів.

Розроблені на новій правовій основі «Основні правила роботи державних архівів України» (К., 2004) відображають принципово нову триєдину суть та статус державного архіву, як установи, що зберігає документи НАФ, виконує специфічні інформаційні функції та здійснює управління сферою архівної справи і діловодства⁵. Правила враховують об'єктивні чинники сучасної архівної справи, а саме різноманітність форм власності на архівні документи, єдність усієї національної сукупної архівної спадщини, кваліфікацію її як різновиду культурних цінностей і інформаційних ресурсів, як об'єктів права, а її документів – як специфічного виду рухомого майна; деполітизацію і деідеологізацію архівної справи. У розділі 4 Правил «Формування Національного архівного фонду» розкриваються основні поняття формування НАФ, визначаються головні завдання державних архівних установ щодо формування НАФ, експертизи цінності документів, комплектування архіву. Правила детально розкривають процес комплектування, який включає визначення джерел комплектування архіву відповідно до його профілю; складу документів, що підлягають прийманню документів на зберігання⁶. У порівнянні з чинними раніше правилами нові є демократичнішими до процесу складання списків установ – джерел комплектування та гнучкішими щодо строків зберігання документів у архівних підрозділах. Принципово новим є включення до Правил порядку та механізму приймання документів до архіву від недержавних юридичних осіб – джерел комплектування. Суттєво підсилюється роль фондоутворювачів у дотриманні вимог стосовно механізму підготовки та передавання документів до архіву.

Своєчасним є введення до правил розділу «Приймання документів на депоноване зберігання», що розкриває механізм строкового і безстрокового зберігання документів в архіві за угодою

між архівом і власником документів, із збереженням за власником права власності на документи⁷. Обговорення та апробація Правил у Держархіві м. Києва свідчить про їх якісно новий характер та зміст, що базується на урахуванні попереднього досвіду роботи архівних установ України і обумовлений сучасною законодавчою і нормативно-правовою базою архівної справи. Поряд з цим правила дають лише універсальні норми щодо роботи з документами особового походження, аудіовізуальними документами, науково-технічною документацією, недостатньо висвітлено види робіт в архівах з електронними документами.

Протягом 1992–2008 рр. у зв'язку з необхідністю створення нової нормативно-правової бази функціонування архівної галузі, роботою щодо перегляду раніше затверджених актів важливою складовою науково-методичної роботи Держархіву м. Києва стало обговорення на засіданнях методичної ради та внесення пропозицій до проектів Законів України, Постанов Кабінету Міністрів України, документів, що регламентують діяльність архівних установ.

З метою удосконалення організації науково-методичної роботи в Держархіві м. Києва у серпні 2002 р. створено науково-методичну раду, компетенція якої поширювалася на визначення основних напрямів наукової та методичної роботи архіву, складання проектів планів науково-дослідної та методичної роботи, впровадження наукових і методичних розробок, науково-видавничої роботи; підготовку пропозицій щодо розроблення (перероблення) нормативних документів і методичних посібників з усіх напрямів діяльності архіву; оцінку результатів наукової роботи архіву; розроблення рекомендацій щодо впровадження нових форм роботи архівних підрозділів; аналіз економічних аспектів діяльності державного архіву; організація використання інформації документів архіву; створення і розвиток автоматизованих інформаційно-пошукових систем на архіви документи та впровадження автоматизованих архівних технологій у діяльність державного архіву; організація наукового співробітництва з іншими, у тому числі зарубіжними архівними установами; діяльності державного архіву як науково-методичного центру з питань архівної справи і діловодства.

Принципово важливим для організації роботи з комплектування було обговорення на спільних засіданнях методичної ради та експертно перевірної комісії Держархіву м. Києва примірної номенклатури справ територіального органу – Державної комісії цінних паперів та

фондового ринку; питань про терміни зберігання бухгалтерських документів (1998), внесення змін до Переліку типових документів, що створюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів (2001), до Переліку документів Національного банку України, установ і організацій його системи акціонерно-комерційних банків України із зазначенням строків зберігання (2002), переліку платних послуг, які можуть надаватися державними архівними установами (1998, 2002, 2009), проектів Типових положень про державний архів області, міст Києва і Севастополя (1996), про архівний відділ райдержадміністрації (1998), про архівний підрозділ державного органу, органу місцевого самоврядування, державного підприємства, установи і організації (1995), Положення про принципи критерії визначення цінності документів, порядок створення та діяльності експертних комісій з питань віднесення документів до Національного архівного фонду (1995). За результатами обговорення, зокрема, були внесені в установленому порядку пропозиції до проекту Типового положення про державний архів області, міст Києва і Севастополя стосовно фінансування, майна, переліку платних послуг, погодження райдержадміністраціями з міськдержархівом кандидатур на заміщення посад начальників архівних відділів райдержадміністрацій.

Враховуючи, що 30 % установ – джерел комплектування склали органи виконавчої влади і місцевого самоврядування, було розроблено і затверджено на спільному засіданні науково-методичної та експертної рад методичні рекомендації (укладач В. П. Купченко, 1993 р.) для практичного використання під час здійснення комплексних перевірок стану діловодства та збереженості документів у райдержадміністраціях міста, проведенні нарад-семінарів з відповідальними за ведення діловодства.

Розроблення і впровадження нових галузевих нормативно-правових актів зумовили необхідність розроблення власних нормативно-правових актів, що безпосередньо регламентують діяльність Держархіву м. Києва. До них належать затверджене міськдержадміністрацією розпорядження «Про невідкладні заходи щодо розвитку архівної справи у м. Києві» (2000), Положення про Державний архів м. Києва (зі змінами) (2003, 2009) та міська програма розвитку архівної справи на 2006–2010 рр., затверджена сесією Київської міськради (2006), положення

про структурні підрозділи Державного архіву м. Києва, посадові інструкції працівників; інструкції про режим допуску до Державного архіву м. Києва (2002) (зі змінами), інструкції, пам'ятки з питань збереженості архівних документів (2002, 2008); перелік цін та тарифів на послуги, що надаються архівом, переліки питань для проведення перевірки забезпечення збереженості документів НАФ України (2002, 2004, 2009), перегляд та затвердження нової структури архіву (2003, 2004) тощо.

Зміст ініціативного інформування Київської міськдержадміністрації, голів районних у м. Києві держадміністрацій було зосереджено на вирішенні питань створення архівних відділів районних у м. Києві держадміністрацій (квітень – травень 2002), про стан виконання ст. 28, 29 Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» (грудень 2002), про примірну структуру архівного відділу (управління) районної у м. Києві держадміністрації, щодо розгляду підготовленого проекту міської програми розвитку архівної справи на 2006–2010 рр., внесення змін до положень про архівні відділи районних у м. Києві адміністрацій (2009). Частина листів ініціативного інформування стосувалася питань збереженості архівних документів на території міста, зокрема, під час проведення адміністративно-територіальної реформи 2001 р., виборів до Верховної Ради України, місцевих Рад депутатів, розробки міської та районних програм розвитку архівної справи (2005–2006).

Основними формами методичної роботи є розроблення актуальних питань методики архівної справи, підготовка методичних посібників, впровадження розроблених документів у практичну діяльність, обговорення і вирішення методичних питань, що виникли під час роботи, на засіданнях науково-методичної та експертно-перевірної комісії, колегії, вивчення і узагальнення досвіду роботи у галузі архівної справи та діловодства, його поширення шляхом публікації оглядів та статей на сторінках архівознавчих видань, підготовки доповідей та повідомлень на конференціях, семінарах, нарадах, надання методичної допомоги працівникам архівних відділів районних у м. Києві держадміністрацій, установ, діловодних служб інших організацій, відомчим архівів. Ефективними формами методичної роботи є складання номенклатур справ і схем систематизації документів фонду, історичних довідок до фондів, підготовка повідомлень з методичних питань. Вирішенню актуальних питань комплектування сприяло розроблення методичних рекомендацій

зі складання: номенклатур справ (2007) примірних та індивідуальних номенклатур справ недержавних установ організацій, підприємств; з відбору на державне зберігання управлінських документів, що утворюються в діяльності установ, організацій підприємств недержавної форми власності (2008).

Важливим напрямом науково-методичної роботи архіву є науково-інформаційна діяльність – підготовка й публікація путівників, довідників, науково-популярних видань. Результатом цієї роботи стало видання путівника «Державний архів м. Києва. Фонди дорадянського періоду» (2007), довідника «Державний архів м. Києва. Анований реєстр описів. Фонди радянського періоду та періоду незалежності України» (2007), книги «Голодомор 1932–1933 рр. в м. Києві: факти, події, свідчення» (2008), створення більш як 20 баз даних та покажчиків за архівними документами. В архіві широко застосовується методичний контроль за проведенням і підготовкою всіх заходів, спрямованих на підготовку цих видів робіт. Результати контролю розглядаються на засіданнях методичної (науково-методичної) комісії і методичних нарадах, що сприяє підвищенню ефективності комплектування архіву.

Отже, науково-методична діяльність на всіх етапах існування Держархіву м. Києва сприяла ефективному використанню бюджету робочого часу, поліпшенню якості конкретних видів виконуваних робіт, а також забезпеченню основних напрямів діяльності архіву, серед яких пріоритетним є комплектування архіву.

¹ Документи з паперовими носіями. Правила зберігання Національного архівного фонду. Технічні вимоги: ГСТУ 55.001-98. – Введ. 01.01.99. – К., 1998. – 34 с.

² Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших установ, організацій і підприємств, із зазначенням термінів зберігання документів / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; авт.: Г. В. Портнов та ін. – К., 1997. – 255 с.

³ Методичні рекомендації з розробки та застосування примірних та типових номенклатур справ / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; упоряд.: Г. В. Портнов, В. П. Ляхоцький. – К., 1997. – 14 с.

⁴ Методичні рекомендації щодо складання відомчих (галузевих) переліків документів із зазначенням термінів їхнього зберігання / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; упоряд.: Г. В. Портнов, В. П. Ляхоцький. – К., 1997. – 17 с.

⁵ Основні правила роботи державних архівів України / за заг. ред. Л. О. Драгомірової, К. Є. Новохатського. – К., 2004. – С. 10.

⁶ Там само. – С. 74.

⁷ Там само. – С. 79–80.

Розділ 2

АРХІВНА СПРАВА: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 930.251

Мага Ірина

АРХІВНИЙ МЕНЕДЖМЕНТ: ДО ПИТАННЯ РЕЙТИНГУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ АРХІВІВ

У статті висвітлюються особливості архівного менеджменту, обґрунтовується необхідність запровадження в архівній галузі рейтингового оцінювання як одного з елементів управління, спрямованого на підвищення ефективності діяльності архівів.

Ключові слова: менеджмент, рейтинг, архівний менеджмент, рейтинг архіву, ефективність, критерії оцінювання, показник.

В статье раскрываются особенности архивного менеджмента, обосновывается необходимость внедрения в архивной отрасли рейтингового оценивания как одного из элементов управления, направленного на повышение эффективности деятельности архивов.

Ключевые слова: менеджмент, рейтинг, архивный менеджмент, рейтинг архива, эффективность, критерии оценивания.

In the article there are described features of the archives management, there is a substantiated necessity of including a rating estimation into the archival sphere as one of the controlling elements purposed to increase the efficiency of archives.

Key Words: management, archival management, rating, archival rating estimation, efficiency, estimation criteria, index.

В основі суспільного прогресу та поступального соціально-економічного розвитку завжди лежить прагнення до підвищення ефективності виробництва. Ця мета досягається різними шляхами: автоматизацією виробничих процесів, оптимізацією логістичних схем, запровадженням інноваційних технологій, мінімізацією інтелектуальних затрат, удосконаленням механізмів менеджменту тощо. Інтерес до проблеми оволодіння найкращими методами організації управління невіддільний. В умовах адаптації архівної галузі до ринкової соціокультури, що супроводжується як позитивними явищами (деполітизація, децентралізація), так і кризовими процесами (обмеження матеріальних, фінансових та трудових ресурсів), реалізація державної політики на пріоритетних напрямках розвитку архівної справи потребує удосконалення діючої управлінської практики, широкого застосування програмно-цільового та системного методів управління, підвищення якості діяльності архівів системи Держкомархіву України. На порядку денному актуальною залишається проблема оцінювання кінцевих результатів та всього процесу діяльності архівних

установ як одного з складових елементів організації управління.

Зважаючи на світовий досвід, система оцінювання архівів та процедура їх ранжирування за рівнем ефективності (результатами діяльності) в Україні впроваджується дещо з запізненням. Але такий стан справ має своє логічне пояснення. У колишньому СРСР наука про організацію управління спочатку розвивалась під пильним наглядом Народного комісаріату робітничо-селянської інспекції (1920-ті рр.), а наприкінці 1930-х рр. – інституції, що займались дослідженням проблем організації управління, припинили свою діяльність узагалі. Лише з відносною лібералізацією суспільно-політичного життя, на початку 1960-х рр., радянське керівництво відновило роботу у цій царині. За доби «розвинутого соціалізму» всі наукові сили та ідеї спрямовувались виключно на промислове виробництво, а тогочасна практика управління зводилась суто до контролюючих функцій за кінцевими результатами виконаної роботи (без урахування специфіки повного виробничого циклу,

© Мага Ірина, 2009

психофізіології людської праці тощо). В цілому, цей період характеризується відірваністю від європейської та заатлантичної управлінської наукової думки, невизначеністю понятійного апарату та змісту науки про організацію управління. Глибокі зміни, що відбулись на початку 1990-х рр. сприяли перегляду існуючої моделі організації управління в усіх галузях суспільного буття. Поступово процес впровадження науково обґрунтованих принципів та способів управління поширився й на архівну справу.

Нині все, що пов'язано з системою управління, сучасна наука трактує як *менеджмент* (від англ. *management* – управління, організація). Міжгалузева наука про організацію управління (батьком якої традиційно вважають інженера Фредеріка-В. Тейлора), бере свої витоки з кінця ХХ – початку ХХІ ст.¹ Теорія організації управління швидко перетнула Атлантичний океан і знайшла своїх прихильників у післявоєнній Європі. Тогочасна економічна ситуація вимагала удосконалення організації виробництва, економічний розвиток США та країн західної демократії висував нові організаційно-управлінські завдання, які стрімко виходили за межі інтересів промислового сектора, а відтак охоплювали всі сфери соціально-економічного та культурного розвитку. Встановлені підходи до теорії і практики управління, доповнюючи один одного, сформували зміст сучасного менеджменту. Сьогодні практика організації управління передбачає контроль за якістю не тільки кінцевих результатів, а й всього виробничого процесу та ефективністю роботи в цілому.

Зрозуміло, що без менеджменту – головного фактору, що прямо або опосередковано впливає на всі сторони суспільного процесу відтворення, визначає його ефективність, не може успішно працювати й архівна галузь. Менеджмент архівної справи органічно поєднує дві складові: «статичну» (організаційно-кадрову) та «динамічну» (функціонально-технологічну). Таким чином, під організацією архівів розуміють їх структуру, а під управлінням – сукупність скоординованих заходів, спрямованих на виконання конкретних завдань відповідно до визначеної мети. Отже, архівний менеджмент це «процес професійної діяльності, спрямований на органічне і ефективне поєднання архівних ресурсів та енергії працівників архівної сфери в інтересах задоволення потреб суспільства щодо відкладання, збереження та надання архівної інформації»².

З'ясування особливостей організації управління в архівній справі належить до актуаль-

них проблем сучасної архівознавчої думки. Історіографія архівного менеджменту у межах пострадянського простору доволі скупа. Лише за доби хрущовської «відлиги» з'являються перші розробки з окремих питань організації управління архівної справи³. У цей час усі інтелектуальні сили були зосереджені на піднесенні принципів партійності і централізації, командно-адміністративного, планово-розпорядчого та інспекторсько-ревізійного методів управління. Наукові знання, досвід світової управлінської практики залишались за лаштунками радянської дійсності, науково-дослідницькі та методичні розробки здебільшого були присвячені проблемам управління персоналом або економічного аналізу⁴. У сучасній вітчизняній архівознавчій думці можна назвати лише кілька окремих розробок та навчальних посібників, у яких розкриваються основні засади та ключові аспекти організації управління архівною справою⁵. Питання економіки архівної справи в умовах ринкових відносин знайшли своє відображення у ґрунтовних працях відомого білоруського архівознавця В. В. Федосова⁶. Загальні засади організації та управління, вивчення попиту на архівні послуги розкривають наші північні сусіди – росіяни⁷. Окремої уваги заслуговують опубліковані матеріали Міжнародного семінару «Управління в архівній справі. Федеральні, регіональні та муніципальні архіви. Архівіст як державний службовець», що проходив у 1995 р. у Москві при підтримці Ради Європи та Міжнародної Ради Архівів⁸. У роботі семінару взяли участь представники ЮНЕСКО та архівних установ Великої Британії, Франції, Німеччини, країн Балтії, Російської Федерації, України, Казахстану, Китаю. Під час його роботи колі однодумців українські архівісти без політичного та ідеологічного підтексту підняли актуальні правові, організаційні, економічні і соціальні аспекти управління архівною справою; долучилися до обговорення нагальних теоретичних проблем архівного менеджменту, насамперед герменевтичних та методологічних.

Незважаючи на великі політичні, соціокультурні та економічні перетворення, що відбулись в Україні упродовж останніх років, трансформацію багатьох сфер суспільства відповідно до європейських та світових стандартів, вивчення основ менеджменту, у т. ч. й архівного менеджменту (як нормативного або професійно-орієнтованого курсу) у багатьох вищих навчальних закладах, перехід архівної галузі до програмно-цільового та проектно-орієнтованого управління, реальний стан розвитку архівної справи свідчить про

дефіцит кваліфікованих менеджерів, необхідність оптимізації структури та організації управління, удосконалення норм і механізмів управлінського впливу, покращення науково-інформаційного забезпечення прийнятих та прогнозованих управлінських рішень.

Результативність, а відтак і ефективність діяльності архівних установ є квінтесенцією багатьох різноманітних за своєю природою і функціональним призначенням складових. Далеко не всі вони є наочними і можуть бути виражені конкретними цифровими показниками. Виникають питання: як визначити успішність діяльності архівних установ, якщо їх налічується десятки, а основних напрямів в їхній роботі також кілька десятків? Як визначити рейтинг архівів за оцінкою результатів не лише окремих видів діяльності, а насамперед, всього процесу виконання завдань упродовж певного проміжку часу?

Одними з перших про необхідність оцінки діяльності архівних установ поставили питання американські архівісти ще у 1977 р. Упродовж наступного десятиліття у результаті цілеспрямованих дій було вироблено низку критеріїв, які склали основу для оцінювання (визначення рівня ефективної діяльності) архівних установ. У 1994 р. Рада Товариства американських архівістів репрезентувала десять базових критеріїв (параметрів) за якими встановлювався рівень ефективності практичної діяльності архівів. Ці параметри, визначені як загальні, рекомендовано було доповнювати додатковими показниками відповідно до специфіки функціональних завдань, покладених на ті чи інші архівні установи. До базових критеріїв, за якими оцінюється ефективність роботи архівів США, віднесено такі: наявність юридичного супроводу (повноваження і призначення архівної установи); рівень організації (структура) архівів; фінансові ресурси; трудові ресурси та кадрова політика; матеріально-технічна база об'єктів оцінювання; стратегія поповнення (комплектування) архіву; концепція збереження і обліку; рівень наукового описування; забезпечення вільного доступу до документів; інформаційно-просвітницька робота.

Отже, якогось єдиного всеохоплюючого критерію чи показника, за допомогою якого можна було б об'єктивно оцінити рівень якості діяльності архіву, не існує. Значний досвід з питань рейтингового оцінювання, нагромаджений освітянами, працівниками банківської та інформаційних сфер, також свідчить про неможливість оцінювання об'єктів за єдиним всеохоплюючим критерієм. Для рейтингового оцінювання роботи держав-

них архівних установ необхідно проаналізувати фактичний стан роботи в архіві за окремими напрямками діяльності у кожному функціональному підрозділі і лише тоді, на основі застосування певної сукупності показників загальних та локальних критеріїв (параметрів), кожний з яких оцінюється певною оцінкою, можна здійснювати їх ранжирування.

Для наукового пізнання всієї системи управління архівною справою, оптимального розроблення такого елементу управління як рейтингування пропонуємо для обговорення основні засади проекту методичних рекомендацій «Застосування критеріїв та показників визначення ефективності діяльності архівних установ», розроблених з урахуванням основних принципів і методів управлінської практики та напрямів діяльності місцевих державних архівних установ.

Загальні положення

Методичні рекомендації розроблені у рамках реалізації ключових засад Державної програми розвитку архівної справи в Україні на 2006-2010 рр., рішення Колегії Держкомархіву «Про підсумки роботи державних архівних установ у 2008 р. та пріоритети на 2009 р.» (запровадження системи управління якістю в Держкомархіві), відповідно до Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (2001), «Типового положення про державний архів області, міста Києва і Севастополя» (2002), «Основних правил роботи державних архівних установ» (2004), «Типових норм часу і виробітку на основні види робіт, що виконуються у державних архівних установах» (2008) та з урахуванням вітчизняного і зарубіжного досвіду щодо здійснення оцінювання діяльності архівних установ.

Терміни та визначення понять

Архів, державний архів, архівна установа – державний архів в АР Крим, державний архів області, міста Києва і Севастополя

Ефект – результат, наслідок певних заходів, окремих дій, повсякденної діяльності архіву.

Ефективність – очікувана чи непрогнозована результативність внаслідок тих чи інших заходів, окремих дій, діяльності архіву в цілому.

Зважена оцінка – результат перемножених оцінок на ваговий коефіцієнт.

Коефіцієнт значимості критерію (ваговий коефіцієнт) – застосовують під час оцінювання критеріїв діяльності архівної установи.

Критерій – підстава (мірило), певна ознака взята за основу визначення ефективності діяльності (рейтингу) архівної установи. Критерій має своє наповнення, тобто показник (параметр).

Планування роботи архіву – визначення видів і обсягів робіт, закріплених за працівниками архіву на певний період відповідно до призначення і мети діяльності архівної установи.

Показник (параметр) – встановлене на підставі певного критерію числове значення показника, характеристика результативності (діяльності) архівної установи.

Рейтинг – зведена (комплексна) порівняльна оцінка.

Рейтинг архівної установи – це зведена порівняльна оцінка діяльності кількох архівних установ, числовий/порядковий показник місця, яке посідає архів серед інших архівів на основі визначення ефективності (якості) його діяльності. Комплексна оцінка внутрішніх та зовнішніх ресурсів архівних установ протягом фіксованого проміжку часу (календарного року).

Рейтингове оцінювання – процедура визначення місця архіву серед подібних установ.

Мета та основні завдання

Мета рекомендацій полягає у наступному: розроблені основних критеріїв та показників діяльності архівних установ з метою запровадження рейтингового оцінювання.

Основні завдання: визначення рівня виконання працівниками завдань та реалізації функціональних повноважень архіву (оцінка діяльності); підвищення якості системи управління в Держкомархіві.

Принципи і методи

В основу рейтингового оцінювання (визначення ефективності діяльності) архівних установ покладено окрім загальнонаукових такі спеціальні принципи: системності, колегіальності та відкритості. Методи архівного менеджменту: програмно-цільовий, функціонально-технологічний; соціологічних досліджень: анкетування, бесіди, спостереження. Об'єктивність та неупередженість рейтингового оцінювання роботи державних архівів забезпечується всебічним аналізом сукупності кількісних і якісних показників їх діяльності на підставі встановленої планово-звітної документації, а також, за необхідності, й інших додаткових документів, зокрема публічної інформації (PI) про об'єкт оцінювання та середовище його функціонування.

Значений аналіз є важливою складовою практики управління архівної справи і водночас слугує інформаційною базою, інструментом для прийняття подальших управлінських рішень, спрямованих на підвищення ефективності та оптимізації діяльності архіву, усунення наявних недоліків.

Критерії оцінювання

Державні архіви є основною ланкою системи архівних установ України. Вони організовують формування Національного архівного фонду (НАФ), забезпечують збереження та облік документів, організацію використання документної інформації, надають довідково-інформаційні послуги, кадрове, науково-методичне, фінансове та матеріально-технічне забезпечення організація роботи архіву тощо. Відповідно до реалізації покладених на архіви завдань виділяють три базових критерії: організація роботи архіву; виконання основних функціонально-технічних завдань; управління архівною справою у зоні комплектування архіву. Зазначені критерії складаються з низки показників, які пов'язані з конкретним напрямом практичної роботи та очікуваними результатами (якість, кількість, своєчасність).

Орган управління архівною справою та робоча група на яку покладається порядок формування рейтингової оцінки за результатами діяльності архівних установ, можуть вносити до основних критеріїв, параметрів та переліку показників необхідні обґрунтовані зміни, поправки і доповнення з урахуванням специфіки функціонування держархівів областей, соціально-економічних умов, що склалися у тому чи іншому регіоні, стартових (поточних) можливостей тощо.

Оцінювання та джерела інформації

Оцінювання окремих видів робіт (напрямів діяльності) здійснюється за п'ятибальною шкалою у вигляді натуральних чисел від 1 до 5.

Загальний висновок щодо рівня діяльності архівних установ робиться на основі аналізу результативності (сумарної кількості балів) за кожним критерієм.

Основними джерелами отримання інформації при цьому слугують встановлені форми державної звітності, анкети, запитальники, спостереження, бесіди тощо.

Очікуваний ефект (результати рейтингування)

На підставі рейтингу розробляються пропозиції щодо заходів, спрямованих на підвищення

ефективності діяльності як окремих архівів так і системи Держкомархіву в цілому.

Організація рейтингового оцінювання

Рейтингове оцінювання архівів доцільно здійснювати 1 раз на рік (у січні-лютому) за результатами діяльності архівної установи у попередньому році та у динаміці з попереднім роком. Рейтингове оцінювання архівних установ покладається на рейтингову комісію Держкомархіву України (далі – РК). До складу РК включаються заступники Голови Держкомархіву, начальники управлінь та керівники структурних підрозділів, з числа яких призначають Голову РК, Заступника та Секретаря. Всі рішення РК оформлюються протоколом, який підписується Головою (Заступником у разі відсутності Голови РК) та секретарем. Рішення РК затверджується колегією Держкомархіву.

Порядок формування рейтингової оцінки

Рейтингування здійснюється у 3 етапи. Перший етап – встановлення попередніх оцінок та заповнення Карти визначення ефективності діяльності архівної установи (див. додаток 1). Виконавцями на цьому етапі можуть виступати як члени робочої групи РК, так і працівники об'єкту (-ів) оцінювання. Другий етап – встановлення попередніх рейтингових оцінок. За потреби члени РК враховують оцінки за додатковим критерієм і/або показником (ами). На цьому етапі за кожним критерієм діяльності архівної установи встановлюють зважену оцінку з урахуванням вагового коефіцієнта.

Вагові коефіцієнти за основними критеріями такі:

K_1 Організація роботи архіву – 0,2;

K_2 Виконання основних функціонально-технічних завдань – 0,6;

K_3 Управління архівною справою у зоні комплектування архіву – 0,2.

Виконавці – члени робочої групи РК, саме вони виставляють загальну оцінку з урахуванням вагового коефіцієнта. Результати оцінювання носять до Карти визначення зведених оцінок діяльності (див. додаток 2).

На третьому етапі відбувається рейтингування архівів у порядку зменшення зважених оцінок. Загальний рейтинговий висновок і місце архівної установи серед інших архівів визначається на підставі сумарної кількості оцінок за основними критеріями.

Формула розрахунку така:

$$R = K_1 \times 0,2 + K_2 \times 0,6 + K_3 \times 0,2$$

$R_{(рейтинг)}$ – загальна зведена оцінка за критеріями

K_1, K_2, K_3 – оцінка за критерієм.

На підставі ранжирування зведених оцінок роблять рейтинговий висновок (див. додаток 3)

Перші три архівні установи, які набрали найбільшу кількість балів у порівнянні з іншими архівними установами, вважаються такими, що мають найвищий рейтинг. Три архівні установи, що набрали найменшу кількість балів, вважаються такими, що мають найнижчий рейтинг.

У разі отримання однакових балів архівними установами, які знаходяться на четвертому місці зверху і знизу рейтингової таблиці (лінійки, шерехи), положення попереднього пункту відповідно поширюється й на них.

Всі інші місця рейтингової шерехи розподіляють між архівами у межах рівнів діяльності «високий», «достатній», «середній» «задовільний» або «низький».

Застосування критеріїв та показників діяльності архівних установ: норми та способи оцінювання

Критерій 1 «Організація роботи архіву»

Для визначення результатів організаційної роботи архівної установи за основними параметрами та показниками пропонується така методика: за кожним показником виводиться оцінка, що відображає рівень реалізації на практиці закладених у ньому вимог (див. додаток 1). Середнє арифметичне оцінок, отриманих під час оцінювання відповідних показників складатиме рівень результативності за параметром. Середнє арифметичне оцінок параметрів складатиме рівень результативності за критерієм.

Критерій «Організація роботи архіву» є першим з трьох основних критеріїв. Включає в себе групу параметрів (локальних критеріїв), що дозволяють проаналізувати стан забезпечення архівної установи оптимальними умовами функціонування та встановити рівень раціонального використання бюджетних коштів. Параметри критерію такі: *кадрова політика («кадри»); рівень науково-методичної роботи («науково-методична робота (НМР)»); стан матеріально-технічної бази («матеріально-технічна база» (МТБ); фінансове забезпечення діяльності архіву «фінанси».*

Параметр «кадри» включає в себе такі показники: *укомплектованість, освітній рівень архівних працівників, підвищення кваліфікації, організація атестації, плінність кадрів, пропорційність вікової*

структури, досвідченість. Більшість показників параметру «кадри» оцінюються формально за допомогою перевідних таблиць, решта – на підставі планово-звітної документації, паспорту архіву, штатного розпису.

Параметр «організація науково-методичної роботи» (і водночас показник) суттєво впливає на організацію роботи архіву. Передбачає з'ясування впливу науково-методичної ради архіву, експертно-перевірної комісії, комісії по розсекречуванню документів, інших постійно (тимчасово) діючих комісій (рад) на підвищення якості виконання всіх видів робіт відповідно до профілю архіву.

На результат оцінки за цим параметром (показником) впливають: кількість дослідницьких тем, що розробляються в архіві (самостійно, у співпраці з іншими установами); кількість підготовлених до видання та виданих науково-методичних посібників, рекомендацій, статей, розробок, повідомлень з актуальних питань архівної справи та діловодства (самостійно, у співпраці з іншими установами); кількість підготовлених та проведених науково-практичних конференцій, семінарів, читань, засідань комісій тощо; кількість підготовлених доповідей та повідомлень для виступу на наукових конференціях, семінарах, засіданнях тощо; кількість захищених штатними працівниками архіву кандидатських та докторських дисертацій за спеціальностями: 07.00.06, 27.00.10; кількість присуджених наукових ступенів та присвоєних наукових, почесних звань тощо; кількість науково-методичних розробок, впроваджених у повсякденну практику архіву та архівів низової ланки, що знаходяться у зоні комплектування архіву.

Параметр «стан матеріально-технічної бази» включає в себе такі показники як: *загальний стан будівель та приміщень; дотримання техніки безпеки (ТБ); стан матеріально-технічного забезпечення (МТБ).*

Середнє арифметичне оцінок, отриманих під час оцінювання відповідних показників складає тиме рівень результативності за параметром.

Параметр «фінансове забезпечення діяльності архіву». Під час оцінювання зважають на такі показники: *кошти, отримані з державного бюджету та додаткові джерела фінансування.*

Зважену оцінку за критерієм K_1 «Організація роботи архіву» розраховують шляхом її помноження на ваговий коефіцієнт 0,2 (див. додаток 2).

Критерій 2 «Виконання основних функціонально-технічних завдань»

Критерій «Виконання основних функціонально-технічних завдань» – найважливіший. Він дозволяє проаналізувати реальний стан діяльності архівної установи, відповідно до покладених на нього основних завдань у контексті реалізації функціональних зобов'язань та виконання позапланових доручень. Включає в себе такі параметри (або локальні критерії): *забезпечення збереженості та державний облік документів НАФ; описування та довідковий апарат до документів НАФ; використання інформації документів, що зберігаються в архіві; формування НАФ, комплектування архіву, організація зберігання документів в архівних підрозділах.*

Параметр «забезпечення збереженості та державний облік документів НАФ» оцінюється за такими показниками: *реставрація і ремонт документів* (за основу беруть кількість аркушів); *створення страхового фонду* (враховують кількість справ/кадрів); *перевіряння наявності документів* (кількість одиниць зберігання та для кіно-фоно-відео-документів – кількість одиниць обліку); *упорядкування справ* (враховують кількість одиниць зберігання).

Параметр «довідковий апарат до документів НАФ». Під час оцінювання цього параметру зважають на такі показники: *описування, удосконалення та перероблення описів* (кількість описів/справ); *каталогізація* (кількість одиниць зберігання, кількість карток (записів у базі даних, якщо каталог електронний).

Параметр «використання документної інформації». Рекомендовано враховувати такі показники: *обслуговування користувачів у читальній залі* (середню кількість відвідувань на одного користувача, а також кількість виданих справ на одного користувача); *виконання тематичних запитів* (враховують результати підготовки та кількість виконаних тематичних запитів); *виконання соціально-правових запитів* (враховують кількість позитивних виконаних запитів); *виставкова робота* (враховують кількість підготовлених виставок (тематичних, персональних; традиційних, в режимі оп-лайн) та якість (наявність тематично-експозиційного плану тощо); *публікації (видання); інші форми* (інформаційні листи, виступи та публікації у засобах масової інформації, екскурсії)

Параметр «формування НАФ, комплектування архіву, організація зберігання документів в архівних підрозділах». Цей параметр включає

в себе такі показники: *приймання документів НАФ* (кількість од. зб. (справ); *схвалення ЕПК описів справ постійного зберігання* (кількість описів/справ); *погодження ЕПК описів справ з особового складу* (кількість описів/справ); *упорядкування справ за рахунок платних послуг* (упорядкування документів на договірних засадах) – (кількість описів/справ); *погодження ЕПК описів документів; кількість описів/справ, що зберігаються в архівних підрозділах понад встановлені строки.*

Більшість показників K_2 , оцінюються на підставі планово-звітної документації. Під час аналізу та оцінювання результатів показників зважають на таке:

- оцінку «5» можна виставляти у тому разі, якщо за результатами планово-звітних показників вони становлять 90 % і більше;

- оцінку «5» не можна виставляти, якщо перевиконання окремих показників становить понад 25%. Як правило, така ситуація спостерігається за рахунок свідомого заниження планових показників. У разі, якщо перевиконання плану сталося за рахунок цілеспрямованих дій (тобто архів не планував роботи за іншими показниками з відома Держкомархіву) цей показник оцінюють на «5»;

- оцінку «4» можна виставляти у тому разі, якщо за результатами планово-звітних показників вони становлять 75-89 %;

- оцінку «3» можна виставляти у тому разі, якщо за результатами планово-звітних показників вони становлять 50-74 %;

- оцінку «2» можна виставляти у тому разі, якщо за результатами планово-звітних показників вони становлять 25-49 %;

- оцінку «1» можна виставляти у тому разі, якщо за результатами планово-звітних показників вони становлять 1-24 % або якщо такі результати відсутні.

Для визначення кінцевих результатів основної роботи архіву за визначеними параметрами та показниками застосовуємо таку ж методику визначення оцінок, як і під час оцінювання попереднього критерію. Зважену оцінку за критерієм «Виконання основних функціонально-технічних завдань» розраховують шляхом її помноження на ваговий коефіцієнт 0,6 (див. додаток 2).

Критерій 3 «Управління архівною справою у зоні комплектування архіву»

За допомогою третього критерію можна проаналізувати рівень виконання управлінських рішень у межах архіву та встановити якість

і форми реалізації управлінських заходів у зоні комплектування архіву. Включає такі параметри: *планування роботи архіву та контроль за виконанням управлінських рішень; суспільна думка (або зовнішній рейтинг).* Алгоритм оцінювання: середнє арифметичне оцінок, отриманих під час оцінювання відповідного параметру (-ів) та показника (-ів).

Параметр «планування роботи архіву та контроль за виконанням управлінських рішень» включає в себе такі показники: *наявність концепції розвитку архіву (довгострокова або інша регіональна програма); планування діяльності архіву; ефективність управлінських рішень.* Детальніше див. додаток 1.

Параметр (показник) «Зовнішній рейтинг» (суспільна думка) оцінюється за результатами взаємодії архіву з органами місцевого самоврядування, виконавчої влади, юридичними та фізичними особами-фондоутворювачами, громадськими організаціями тощо. Цілеспрямована діяльність архіву у межах покладених на нього завдань та пошук нових креативних та інноваційних підходів під час виконання взятих на себе зобов'язань безумовно впливають на загальний позитивний імідж архіву. Цей показник важко оцінити формальним способом. Якщо архів має хоча б один результат подібної взаємодії, то його можна оцінювати за цим показником на позитивну оцінку.

Зважену оцінку за критерієм «Управління архівною установою у зоні комплектування архіву» розраховують шляхом її помноження на ваговий коефіцієнт 0,2 (див. додаток 2).

Після встановлення всіх зважених оцінок заповнюється Карта визначення рейтингу державних архівів (див. додаток 3).

Отже, запропоновані рекомендації щодо застосування загальних, локальних критеріїв (параметрів) та показників визначення ефективності діяльності державних архівів є важливою складовою процедури рейтингування (оцінювання роботи архіву та визначення його місця за результатами діяльності серед інших). Значимість рейтингу пояснюється тим, що він з одного боку – є демонстрацією практики архівного менеджменту, моніторингу якості діяльності, а з другого – слугує інформаційною базою, інструментом для прийняття у подальшому зважених адміністраторсько-організаційних рішень, спрямованих на виявлення та усунення наявних недоліків на всіх рівнях галузевого управління. Процедура визначення місця певного архіву серед інших подібних державних архівів надає

можливість проаналізувати стан виконання планових (і позапланових) зобов'язань архівів, визначити рівень реалізації, покладених на них повноважень. Зрозуміло, що запропонована методика рейтингування архівів багато в чому має умовний, формалізований характер, однак її перевага полягає в тому, що вона дозволяє прозоро та неупереджено оцінювати роботу архівів.

Щорічна рейтингова оцінка діяльності архівів має стати одним із важливих компонентів управління архівною справою в Україні, сприяти підвищенню ефективності діяльності архівних установ, оптимальному розвитку архівної галузі. За наслідками оцінювання та рейтингування можуть прийматися обґрунтовані управлінські рішення, визначатися питання, що потребують невідкладного вирішення тощо.

¹ Роки виходу в світ праць Фредеріка Вінслоу Тейлора (Frederick Winslow Taylor) «Відрядна система» (1896) та «Принципи управління» (1911) традиційно вважаються роками зародження науки про менеджмент. У цих працях ключовою думкою проходить теза про те, що в питаннях організації та управління на першому місці завжди має стояти «система організації управління».

² *Калакура Я.* Архівний менеджмент як галузь наукових знань і навчальна дисципліна // *Студії з архів. справи та документознавства.* – 2007. – Т. 15. – С. 19; *Калакура Я.* Архівний менеджмент // *Українська архівна енциклопедія.* – К., 2008. – С. 141.

³ *Дербина В. Е., Крайская З. В., Фирсов И.Н.* Организация производственной работы в архивном отделе, государственном архиве и архиве действующего учреждения. – М., 1959. – 90 с.

⁴ Рекомендации по методике экономического анализа деятельности архивных учреждений в области научно-технической обработки документальных материалов,

создания и усовершенствования описей к ним. – М., 1968. – 48 с.; Рекомендации по методике экономического анализа деятельности архивных учреждений в области каталогизации документальных материалов. – М., 1970. – 32 с.; Расчет полезного (эффективного) фонда рабочего времени в плановом периоде: метод. рекомендации. – М., 1982. – 8 с.; *Ваганов Ф. М., Жильцов В. В.* Работу с кадрами – на уровень современных задач // *Сов. архивы.* – 1982. – № 1. – С. 3–11; Методические рекомендации по экономическому обоснованию социалистических обязательств учреждений государственной архивной службы СРСР. – М., 1982. – 14 с.; Основные положения по экономическому анализу деятельности государственных архивов. – М., 1985. – 65 с.

⁵ *Резникова В. В.* Економічна діяльність державних архівів областей: моральні, виробничі й правові аспекти // *Архіви України.* – 1995. – № 1–3. – С. 48–52; *Пиріг Р. Я.* Організація роботи державних архівів // *Архівознавство: підручник / за заг. ред. Я. С. Калакури, І. Б. Матяш.* – К., 2002. – С. 133–146; *Котляревська Н. М.* Основні напрями маркетингу і менеджменту в архівній справі // *Сумський історико-архівний журнал.* – 2005. – № 1. – С. 106–107; *Калакура Я.* Архівний менеджмент як галузь наукових знань і навчальна дисципліна // *Студії з архів. справи та документознавства.* – 2007. – Т. 15. – С. 18–24.

⁶ *Федосов В. В.* Деякі теоретичні та практичні питання економіки архівної справи // *Білоруський археографічний щорічник.* – Мн., 2002. – Вип. 3. – С. 79–83 (білорус. мовою); *Федосов В. В.* Маркетинг в архівах: теоретические и практические проблемы // *Білоруський археографічний щорічник.* – Мн., 2003. – Вип. 3. – С. 73–83; *Федосов В. В.* Экономика архивного дела. – Мн., 2007. – 131 с.

⁷ *Алексеева Е. В., Афанасьева Л. П., Бутова Е. М.* Менеджмент в архивах // *Архивоведение: учебник для нач. проф. образования.* – М., 2006. – С. 231–244; *Маркетинг информации архивного фонда Российской Федерации.* Справочно-методическое пособие. – М., 1995. – 96 с.

⁸ Управление в архивном деле. Федеральные, региональные и муниципальные архивы. Архивист как государственный служащий: материалы междунар. семинара, 21–23 марта 1995 г., Москва. – М., 1995. – 174 с.

Додаток 1
Зразок Карти визначення ефективності діяльності державної архівної установи
(заповнюється на місцях або членами робочої групи рейтингової комісії)

Умовні позначення:

Д – планово-звітна та інша документація

АД – аналіз документації

Б – бесіда

С – спостереження*

Карта визначення ефективності діяльності державної архівної установи

№ з/п	Параметри та показники діяльності державних архівів	Орієнтовні норми та способи оцінювання	Ваговий коефіцієнт критерію	Максимальна оцінка	Форми і методи збору інформації	Рівень діяльності архівних установ				
						Високий "В" оцінка "5"	Достатній "Д" оцінка "4"	Середній "С" оцінка "3"	Задов. "З" оцінка "2"	Низький "Н" оцінка "1"
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Критерій 1 «Організація роботи архіву» (К₁)										
1.1 Локальний критерій (параметр) Кадрова політика (кадри)										
1.1.1	Укомплектованість архівної установи кадрами, вмотивованість їх розстановки	100–98% – 5 97–95% – 4 94–90% – 3 89–80% – 2 менше 80% – 1		5	АД					
	Освітній рівень архівних працівників, відповідність кваліфікаційним вимогам	Відповідність посадам архівних працівників (посадові обов'язки)		5	АД					
	Заходи з підвищення кваліфікації працівників ділових, експертних та архівних служб	Кількість проведених семінарів та інших заходів (курси, консультації тощо)		5	АД					
	Організація агестації архівних працівників	Рівень організації та проведення агестації (плановість тощо), результати за наслідками агестації, оформлення та ведення відповідної документації		5	АД					

* Додаткові джерела інформації

1.3. Локальний критерій (параметр) Матеріально-технічна база									
Загальний стан будівель та приміщень архівної установи	Відповідність стану будівель та приміщень архівної установи діючим правилам та нормам	5	АД						
Дотримання техніки безпеки, у т. ч. протипожежної, охорони праці	Рівень забезпечення ТБ, протипожежної безпеки та охорони праці в архівній установі: кіл-ть приміщень, які забезпечені позавідомчою охороною, кіл-ть приміщень (сховищ), які обладнано охоронною сигналізацією, кіл-ть приміщень (сховищ), які обладнано протипожежною сигналізацією.	5	АД						
Стан матеріально-технічного забезпечення архівної установи (робочих приміщень, читальної зали, лабораторій (у разі, якщо наявність лабораторії передбачена положенням про архів), сучасною, комп'ютерною технікою.	Забезпечення обладнанням (у т. ч. меблями) робочих приміщень, читальної зали передбачених відповідними типовими / або місцевими організаційно-технічними умовами праці. Забезпечення комп'ютерної техніки відповідним програмним забезпеченням.	5	АД						
Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру (локального критерію)								
1.3. Локальний критерій (параметр) Фінансове забезпечення архіву									
Державні кошти	Ефективне використання державних коштів, МТ та фінансових ресурсів,	5	АД						
Позабюджетні кошти	Форми залучення додаткових джерел фінансування: платні послуги, оренда приміщення тощо	5	АД						
Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру	5	АД						
Підсумок оцінювання рівня ефективності діяльності архівної установи за K_i	Середнє арифметичне числових значень параметрів (локальних критеріїв)							0,2	

Критерій 2 “Виконання основних функціонально-технічних завдань” К₂						
2.1. Локальний критерій (параметр) Забезпечення збереженості та державний облік документів НАФ						
2.1.1	Реставрація і ремонт	Кількість аркушів	5	АД		
2.1.2	Створення страхового фонду	Кількість справ/кадрів	5	АД		
	Перевіряння наявності документів	Кількість од.зб	5	АД		
	Упорядкування справ (оправлення та підшивка документів)	Кількість од.зб	5	АД		
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру (локального критерію)				
2.2. Локальний критерій (параметр) Створення ДА до документів НАФ						
	Описування, удосконалення та перероблення описів	кількість описів/од.зб.	5	АД		
	Каталогізація	кількість од. зб., кіл-ть картак	5	АД		
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру (локального критерію)				
2.3 Локальний критерій (параметр) Використання інформації документів, що зберігаються в АУ						
	Обслуговування користувачів у читальній залі	Кількість користувачів, кіл-ть відвідувань, середня кіл-ть відвідувань на одного користувача; кількість виданих для ознайомлення (роботи) справ; кіл-ть виданих справ на одного користувача.	5	АД		
	Виконання тематичних запитів	Кількість виконаних тематичних запитів, якість виконання	5	АД		
	Виконання соціально-правових запитів	Кількість виконаних соціально-правових запитів, якість виконання	5	АД		
	Виставки	Кількість підготовлених виставок, якість ТЕП	5	АД		

	Кількість збірників, окремих публікацій з використанням інформації документів архіву та участь співробітників (консультації, рекомендації)	5	АД						
	Кількість виступів, підготовлених програм з використанням інформації документів архіву, участь співробітників (консультації, рекомендації), якість підготовлених програм.	5	АД						
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)								
2.4 Локальний критерій (параметр) Формування НАФ та експертиза цінності документів. Організація зберігання документів в архівних підрозділах									
	Приймання документів НАФ	5	АД						
	Схвалення ЕПК описів справ постійного зберігання	5	АД						
	Погодження ЕПК описів справ з особового складу	5	АД						
	Упорядкування на договірних засадах:	5	АД						
	Кількість документів НАФ, що зберігаються в архівних підрозділах понад встановлені строки	5	АД						
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)								
	Підсумок оцінювання рівня ефективності діяльності архівної установи за K_2				0,6				

3. Критерій “Управління архівною справою у зоні комплексування архіву” К ₃									
3.1 Локальний критерій (параметр) <i>Планування та контроль</i>									
	Концепція розвитку архівної установи	Відповідність концепції реалізації державної політики в архівній галузі (програма розвитку архівної справи)		5	АД				
	Планування діяльності архівної установи	Дотримання норм та вимог ведення ділової документації відповідно до номенклатур та інструкцій		5	АД				
	Ефективність управлінських рішень	Аналіз ефективності прийнятих управлінських рішень (наказів, розпоряджень) та їх відповідність діючим нормативно-правовим актам, контролю з боку директора та його заступників		5	АД				
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру (локального критерію)							
3.2. Локальний критерій (показник) <i>Суспільна думка (зовнішній рейтинг)</i>									
	Взаємодія з органами місцевого самоврядування, органами виконавчої влади, юридичними та фізичними особами-фондоутворювачами, користувачами документів, представниками громадських організацій	Звернення громадян. Результативність співпраці та взаємодії, у т. ч. покращення МТБ архівної установи, матеріальне та моральне заохочення тощо		5	АД				
	Оцінка за параметром (локальним критерієм)	Середнє арифметичне числових значень показників параметру (локального критерію)							
	Підсумок оцінювання рівня ефективності діяльності архівної установи за К ₃	Середнє арифметичне числових значень параметрів (локальних критеріїв)		0,2					

Додаток 2

Зразок Карти визначення зведених оцінок діяльності місцевих державних архівних установ та приклад її заповнення (заповнюється на II етапі членами робочої групи РК)

Карта визначення зведених оцінок місцевих державних архівних установ

№ з/п	Найменування архівної установи	Номер (найменування) критерію	Рівень діяльності (оцінка) від 5 до 1	Ваговий коефіцієнт	Рівень діяльності з урахуванням вагового коефіцієнту	Зведена оцінка
1	Держархів.....	K ₁ –	4,78	0,2	0,96	4,11
		K ₂ –	3,75	0,6	2,25	
		K ₃ –	4,5	0,2	0,9	
2	Держархів.....					

$$R_{\text{(зведена оцінка)}} = 0,96 + 2,25 + 0,9 = 4,11$$

Додаток 3

Зразок Карти визначення рейтингу державних архівів (заповнюється на III етапі членами робочої групи РК)

Карта визначення рейтингу місцевих державних архівних установ (рейтинговий висновок)

№ з/п	Найменування архівної установи	Зведена оцінка	Місце в рейтингу (від 1 до 27)

*Иванова Ольга***ПРОБЛЕМА РАЗГРАНИЧЕНИЯ ПОНЯТИЙ В АРХИВОВЕДЕНИИ
(НА ПРИМЕРЕ ДЕФИНИЦИЙ КОМПЛЕКСОВ ДОКУМЕНТОВ
ЛИЧНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ)**

Автор досліджує історію походження, понятійну еволюцію та сучасне значення основних архівознавчих термінів, зокрема тих, що стосуються документів особового походження.

Ключові слова: архівознавча термінологія, фонд, архів, фамільні архіви, сімейні архіви, фонди особового походження, персональні зібрання/колекції.

Автор исследует историю происхождения, понятийную эволюцию и современное значение основных архивоведческих терминов, в частности, касающихся документов личного происхождения.

Ключевые слова: архивоведческая терминология, фонд, архив, фамильные архивы, семейные архивы, фонды личного происхождения, персональные собрания/коллекции.

The author researches original history, conceptual evolution and modern meaning of the basic archival science terms, in particular, of a personal original documents.

Key words: an archival science terminology, fond, archives, family archives, a personal origin fonds, personal collections.

Проблема архивоведческой терминологии является сегодня едва ли не самой актуальной, обсуждаемой на большинстве конференций, посвященных проблемам архивоведения. Связано это с началом создания национальных школ архивоведения в бывших советских республиках, начиная с 1990-х гг. Накопленный почти за два десятилетия эмпирический материал требует серьезного теоретического осмысления, которое подчас уже невозможно в рамках прежней терминологической системы. Терминология является своеобразным каркасом науки, подвергаясь изменениям в ходе её развития. В этой связи, от теоретиков архивоведения требуется перманентная рефлексия происходящих трансформаций.

Одной из наиболее употребительных групп архивоведческих понятий, претерпевших серьезную эволюцию, не имеющих сегодня четких определений и требующих переосмысления являются определения в отношении комплексов документов личного происхождения, т. е. документов, являющихся результатом деятельности лица или группы лиц. К ним относятся частные, фамильные, семейные, личные архивы, фонды личного происхождения, включая личные, семейные и родовые, а также персональные сборы и коллекции. Каждый из перечисленных терминов, имеет различия в дефинициях, в зависимости от времени употребления, уровня развития теоретического и практического архивоведения в разных странах, а также влияния исторических событий на формирование систем хранения документов, что приводит к необходимости исследования терминологической эволюции данных понятий, выявления их внутренней формы

и границ. Используя теоретические, нормативно-терминологические, методические разработки советских, польских, украинских, белорусских архивистов, международные словари архивной терминологии, историко-архивоведческие исследования возможно проведение терминологического исследования. Основными методами которого являются: метод выделения терминологических элементов, метод анализа структуры термина (определения границ, основных структурных элементов термина), метод определения объема понятия, историко-генетический метод, используемый для изучения эволюции понятия.

При разделении терминов мы получаем следующий набор терминологических элементов, которые могут быть соотнесены в определенном порядке:

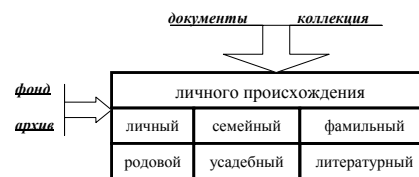

Рис. 1. Группа терминологических элементов I

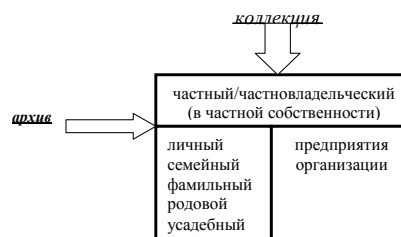

Рис. 2. Группа терминологических элементов II

Основополагающими среди них являются терминологические элементы «архив» и «фонд», каждый из которых имеет самостоятельное значение в рамках терминологической системы архивоведения в целом. Они не однозначны, объем понятия изменялся на протяжении времени.

Российский архивовед Т. И. Хорхордина, определяет «архив» в широком целостно-онтологическом понимании, как попытку человека передать свой опыт и знания последующим поколениям, как правило, в письменной фиксированной форме. Архив представляет собой единое информационное поле, создаваемое по определенным законам, документы отдельного вида в рамках архива выступают как отдельные фразы (фонды). Более узкое феноменально-функциональное понимание понятия архив, исходит из необходимости документирования существования и функционирования каждой системы (организации или лица), и приводит к образованию единого комплекса документной информации, которая отражает содержание и структуру этой деятельности¹. Третье значение определяет архив как учреждение, хранящее документы, или как архивохранилище².

Близким к понятию архив в его функциональном определении, является «фонд», которое стало теоретической основой архивоведения. В СССР оно было обосновано в трудах В. Н. Автократова в контексте теории происхождения документной ретроспективной информации. Фонд рассматривался как генетически целостный комплекс документов, отражающий прошлое через призму информационных связей конкретного фондообразователя, формирование которого происходит в соответствии с принципом протениенции³. И архив и фонд рождаются как своеобразный информационный слепок деятельности архива/фондообразователя, а архив/фондообразование выступает как явление, которому присущи черты натурально-исторического процесса. Протениенционная связь документа и архива/фондообразователя противопоставляется пертиненционному принципу искусственного формирования коллекции⁴.

Раскрывая теоретические основы употребления понятий, В. Н. Автократов предостерегает от узкой трактовки «фонда», только как учетной или классификационной единицы, говоря о необходимости преодоления разделенности документов общего фондового происхождения, следуя принципу недробимости фонда. Теоретическое значение принципа недробимости в этой связи проявляется в том, что он заставляет видеть

в хранящихся отдельно фондах части целого⁵.

Термины «архив» и «фонд» в сочетании с терминологическими «частный», «личный», «фамильный», «семейный» и др. образуют новые понятия, которые с течением времени претерпели значительную трансформацию под воздействием исторических событий и социальной эволюции.

Понятие «частный (частновладельческий) архив», применяется в отношении архивов, которые находятся в частной собственности. Их возникновение, которое исследователи относят к XV–XVI вв.⁶, было обусловлено необходимостью подтверждения прав на имущество, фиксации исторической, хозяйственной и творческой деятельности лица, реализации коллекционерских интересов. Среди основных видов частных архивов в зависимости от состава и количества документов выделяются родовые, фамильные (семейные), усадебные (поместно-вотчинные, хозяйственные), личные, а также коллекции и сборы⁷.

Родовой архив (фонд) употребляется в значении комплекса документов, которые отложились в результате деятельности представителей одного рода⁸. Фамильный архив (фонд) определяется как комплекс документов представителей одного рода более трех поколений⁹. Состав архивов характеризуется наличием документов экономической (имущественно-хозяйственные документы по управлению имениями), общественно-политической деятельности представителей рода (документы служебной деятельности, официальная переписка, государственные документы), личных документов (биографических, творческих, мемуаров, личной переписки, генеалогические), сборов исторических документов, документов других семей. В зависимости от доминирования той или иной группы документов определялся характер частного архива. Перевес имущественно-хозяйственных документов позволяет охарактеризовать его как поместьно-вотчинный, официальных – как архив организации, предприятия, органа управления, личных – как личный архив, коллекционных – как сбор или коллекцию.

После 1917 г. все частные архивы включаются в состав централизованного единого Государственного архивного фонда. Передача данного вида архивов на государственное хранение, а также негативное отношение в СССР к частной собственности в целом, привело к постепенной замене терминологического элемента «частный» терминологическим «личный». В 1920–1930-е гг. активно использовалось понятие «частный фонд», которое

употреблялось в отношении документов частного архива, переданных на государственное хранение. Начиная с 1950-х гг. вплоть до 1990-х гг. частные архивы рассматривались в контексте изучения истории архивного дела уже исключительно как комплексы документов, существовавшие в дореволюционный период¹⁰. На сегодняшний день, частные архивы – это документы учреждения или лица, находящиеся в частной собственности, – потенциальный источник для пополнения архивного фонда государства¹¹.

Ключевым термином советской школы архивоведения в отношении комплексов документов личного происхождения стали термины «личный фонд» и «фонд личного происхождения». Фонды личного происхождения включали в себя личные, семейные (фамильные), родовые. Отдельно выделялся «персональный сбор», который возник как высшее признание заслуг лица и состоял из документов о его деятельности, собранных архивистами. Такая терминологическая группа получила нормативное закрепление в середине 1960-х гг. после проведения совещания по вопросам комплектования государственных архивов материалами личного происхождения, издания словаря архивных терминов и указателя по личным архивным фондам. В такой системе термины употребляются на сегодняшний день архивистами в постсоветских России, Украине, Беларуси¹².

Одним из типичных свойств термина, которое дает возможность четкого разграничения, является его структура, определенная более или менее четкими границами.

В 1920–1930-е гг. существовала твердая установка, что в соответствии с принципом провенциенции документы не связанные происхождением с фондообразователем не должны включаться в личный архивный фонд. В 1965 г. профессор С. С. Дмитриев в своей статье попытался определить структуру и границы личного фонда исходя из основных видов источников которые входят в его состав и пришел к выводу о том, что документы относящиеся к коллекционерской деятельности фондообразователя, а также документы семьи не являются органической частью личного фонда (т.е. имеют иное происхождение) и должны рассматриваться отдельно от него¹³. Однако, теоретические рассуждения по данной проблеме не смогли подчинить себе практику архивного дела: в состав личных фондов повсеместно включались документы «чуждого» происхождения (коллекции, переписка, официальные документы, документы семьи).

В то же время в 1960–1970-я гг. польскими архивистами А. Пибером и Ж. Коланковским было предложено теоретическое обоснование понятия «*spruścizna*», исходя из немецкого термина «*nachlass*» (Х. О. Мейснер, В. Моммзен и В. Лееш обосновали его в середине 1950-х)¹⁴. Дословно оба термина переводятся как «наследие», и рассматриваются как документальный комплекс*, оставшийся после смерти лица. В словаре архивной терминологии социалистических стран они переводятся как личный фонд, что не совсем корректно поскольку полноправными частями как польского так и немецкого термина являются вышперечисленные группы документов, не связанные происхождением с фондообразователем.

Основной заслугой Ж. Коланковского является теоретическое определение понятия и его особенностей на основе характеристики структурных хронологических и тематических границ. «*Spruścizna*» – это комплекс документов, созданный в результате и в *связи* с деятельностью лица, который имеет самостоятельную научную ценность и репрезентует основные направления её жизни, деятельности и интересов. Интегральной частью «*spruścizny*» считается каждый документ, который касается деятельности лица и о котором существуют определенные сведения. Сохранение «*spruścizny*» во всей полноте не является возможным и на практике работа проводится с фрагментами, которые принимаются на хранение в качестве личных фондов, коллекций и т. д. В состав «*spruścizny*» кроме документов непосредственной деятельности лица (провениенционных) входят также группы документов, относящихся к его деятельности: документы семьи и других лиц, корреспонденция, коллекции, документы созданные после смерти лица. «*Spruścizna*» определяется как фонд к которому примыкают пертиненционные документы. Они, в свою очередь, нуждаются в подробном аннотировании, поскольку их тематика, в отличие от тематики фонда, которая определяется направлением деятельности образователя, может быть достаточно разнообразной. Таким образом, понятие «*spruścizna*» имеет более широкий объем нежели понятие «личный фонд».

Современные польские исследователи А. Кулецка и Р. Гурски¹⁵ приоритетным считают понятие «*archiwa osobiste*» (личный архив), которое в отли-

* Понятие «*spruścizna*» («*nachlass*»), ставя на первый план письменные документы, в то же время включают в свой состав и другие типы источников: печатные, вещественные, изобразительные.

чие от «spuścizny» обращает внимание, в первую очередь, на письменные источники в его составе, что является основным объектом архивоведения. В то же время, нельзя одбросить и другие типы источников, которые создают информационную целостность данного комплекса документов. Это печатные, изобразительные, вещественные, аудио и видео (на магнитной плёнке), электронные, и даже пространственные, выделяемые в литературоведческих классификациях¹⁶.

Терминологическая система, сформированная советской школой архивоведения, не имеет аналогов понятия «spuścizna» («nachlass»), используя понятие «личный архив». В теоретических и исторических работах советских архивоведов С. С. Дмитриева, Э. В. Колосовой, В. В. Цаплина, Е. Ю. Филькиной, дискуссии 1976–1977 гг. на страницах «Литературной газеты», словарях архивной терминологии¹⁷ «личный архив» – это комплекс документов одного лица, находящийся в среде бытования из которого формируется личный архивный фонд, т. е. личный архив рассматривается и как архив в частной собственности и как архивный фонд. Личный архив выступает в качестве источника комплектования государственного архива или государственного архивного фонда*. В то же время, в ряде работ понятие «личный фонд» или «фонд личного происхождения» употреблялось в значении комплекса документов одного лица хранящегося как в частной собственности так и принятого на государственное хранение в составе фонда, коллекции, сбора. Говоря о фонде, как о результате комплектования, авторы рассматривали процесс формирования, а также дробление и хранение его частей, что выходит за рамки понятия «фонд» и скорее соответствует понятию «личный архив»¹⁸.

В 1980-х гг. стремление к жёсткой унификации советской архивной терминологии привело к исключению из стандартов термина «личный архив». За термином «архив» было закреплено только одно определение – организация или её

* Традиционно «источники комплектования», понятие возникшее в 1950-е гг. для обоснования процесса комплектования архивов, – это те фондообразователи, документы которых поступают на государственное хранение. Однако, как отмечал В. Н. Автократов, в отношении комплексов документов личного происхождения акценты смещаются. Поскольку передать документы может лицо собравшее либо сохранившее их на первый план выходит ценность самих документов. Поэтому, в данном случае, личный архив может выступать в значении источника комплектования, вторичным является находится ли он в собственности образователя, создателя либо держателя.

структурное подразделение, которое осуществляет хранение, архив же в значении как совокупности документов был признан неприемлемым, соответственно неприемлимым стало и понятие «личный архив»¹⁹. В то же время В. Н. Автократов выступал против узости трактовки, говоря о необходимости выражения теоретической природы понятия (см. выше).

Таким образом, объем понятия «личный архив», употребляемого советскими архивистами, в целом соответствует понятиям «spuścizna» и «archiwa osobiste», которые получили достаточно серьезное теоретическое обоснование в рамках польской школы архивоведения. Среди характерных особенностей личного архива по сравнению с другими комплексами документов личного происхождения можно выделить:

- отражение основных направлений жизни, деятельности и интересов одного лица;
- наличие целостного комплекса источников, представляющих самостоятельную научную ценность;
- не совпадение хронологических границ личного архива с датами жизни архивообразователя и включение в состав личного архива посмертных документов, документов членов семьи, коллекций;
- наличие разных типов источников в составе личного архива: основным – являются письменные, к нему присоединяются печатные, изобразительные, вещественные, аудио и видео (на магнитной плёнке), электронные, пространственные, которые создают своеобразное информационное пространство и являются средой, итогом деятельности лица и источником о его деятельности;
- наличие различных групп письменных документов, в зависимости от отражения направления деятельности образователя и принципа происхождения (биографические документы, документы деятельности (служебной, хозяйственной, творческой), переписка, коллекции, мемуары);
- дробление личного архива и невозможность его сохранения в первоначальной целостности;
- хранение фрагментов одного личного архива в составе различных фондов и коллекций как

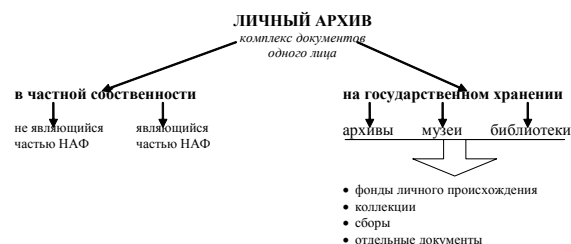

Рис. 3. Объем понятия «личный архив»

в государственных хранилищах так и в частной собственности;

- сложность взаимосвязей между группами документов внутри личного архива, а также личным архивом и образователем. Связь между личным архивом и образователем необходимо рассматривать исходя из принципа пертиненции (принадлежности к деятельности одного лица), что позволяет избежать нарушения принципа пертиненции и недробимости фондов (которое происходит при использовании понятия личный фонд).

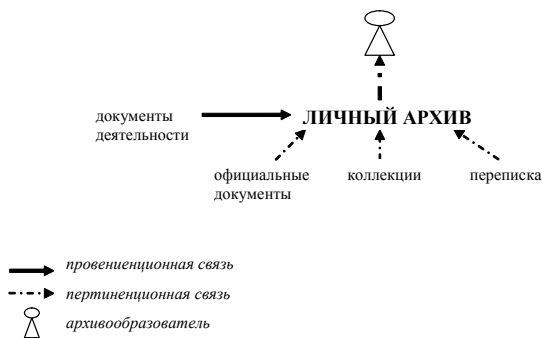

Рис. 4. Структурные связи внутри личного архива

Личные архивы как самостоятельные комплексы документов одного лица, выделяются в середине XVIII в., когда с развитием науки и культуры деятельность учёного, политика или творца начала рассматриваться как отдельное явление, а его документы как источник для исторических исследований²⁰. В конце XVIII – начале XX вв. происходит формирование личных архивов деятелей науки, культуры, общественно-политической сферы, которые после 1918 г. становятся частью созданной централизованной архивной системы и включаются в состав единого Государственного архивного фонда (ГАФ). Ко второй половине XX в. была создана централизованная система хранения документов личного происхождения: в государственных архивах, музеях и библиотеках в качестве фондов личного происхождения, коллекций, сборов.

Понятие «личный архив» в СССР оказалось по сути репрессированным. Среди причин такого отношения можно назвать отмену права частной собственности в том числе и на документы, невозможность регламентации состава и содержания документов личного архива, который характеризуется непредсказуемостью тематических и структурных границ. Личность в это время, рассматривалась как часть слаженного государственного механизма, а её деятельность, отра-

жённая в документах, как источник пополнения жёсткоцентрализованного государственного архивного фонда, только в четко определенных тематических рамках. Ситуация существенно изменилась в 1990-е гг. когда с возникновением независимых государств на просторах бывшего СССР, созданием Национальных архивных фондов (НАФ) начался поиск источников для создания «новой» истории, а архивы национальной элиты и простых людей стали рассматриваться как информационные комплексы, восполняющие существующие источниковые пробелы¹⁶.

Личный архив может выступать как отдельный историко-культурный феномен, определяющий уровень самосознания общества в вопросе сохранения архивов национальной элиты; как комплекс источников, представляющий исторические события сквозь призму субъективного восприятия; как источник пополнения Национального архивного фонда государства. Понятие «личный архив» в рамках задач архивоведения, предполагает рассмотрение вопросов истории формирования, хранения, учёта, научно-технической обработки и использования, способствует введению в научное обращение новой информации, а также методов работы, обеспечению эффективного поиска документов, усовершенствованию приёмов научного описания документов личного происхождения находящихся на хранении в государственных архивах, музеях и библиотеках и др.

Таким образом, разграничение понятий в архивоведении на основе структурно-функционального анализа и изучения эволюции, является необходимым для раскрытия их содержания в рамках современной науки об архивах, в условиях трансформации терминологической системы и расширения значений понятий. На основе анализа группы понятий характеризующих комплексы документов личного происхождения были сделаны следующие выводы:

1. Терминологическая система в отношении комплексов документов личного происхождения в СССР претерпела существенную трансформацию, связанную с изменением отношения к праву частной собственности

2. Термин «личный фонд» не является корректным, поскольку его структура предполагает присутствия пертиненционных (связанных отношением, а не происхождением) документов, а условия хранения – дробление на несколько частей. Практика привела к нарушению в рамках данного термина основных архивоведческих принципов: провениенции и недробимости фонда.

3. Непротиворечивым представляется термин личный архив (*spuscizna, nachlass, archiwa osobiste*) употребляемый советскими архивистами и теоретически обоснованный польской и немецкой школами архивоведения.

4. Личный архив обладает рядом характерных черт, которые выделяют его среди комплексов документов личного происхождения. Связь между личным архивом и образователем происходит на основе принципа пертиненции (отношения), в то же время в состав личного архива входят группы документов органически связанные с образователем (провениенционные документы).

5. Использование термина личный архив позволяет раскрыть целый ряд источниковедческих и архивоведческих проблем, а также усовершенствовать практику работы с документами личного происхождения в государственных архивах, музеях и библиотеках.

¹ Хорхордина Т. И. Российская наука об архивах: История. Теория. Люди. / Т. И. Хорхордина. – М., 2003. – С. 39–41.

² Краткий словарь архивной терминологии / ред. кол. В. И. Кострикин [и др.] – М.; Л., 1968. – С. 5.

³ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. / В. Н. Автократов – М., 2001. – С. 72, 108.

⁴ Автократов В. Н. Понятие происхождения в архивоведении // Археографический ежегодник за 1978 год / АН СССР. Отделение истории. Археограф. комис.; редкол. С. О. Шмидт [и др.] – М., 1979. – С. 144.

⁵ Автократов В. Н. Теоретические проблемы отечественного архивоведения. / В. Н. Автократов. – М., 2001. – С. 124–126.

⁶ Жумарь С. В. Очерки истории архивного дела Беларуси (XV – 1991 г.) / С. В. Жумарь, Д. В. Карев, М. Ф. Шумейко; науч. ред. А. Н. Михальченко. – Мн.: БелНИИДАД, 1999. – С. 46; Латушкін А. М. Нясвіжскі архіў князёў Радзівілаў у канцы XVIII – першай палове XX стст.: аўтарэф. дыс. ... канд. гіст. навук: 05.25.02 / А. М. Латушкін; БДУ. – Мн., 2007. – С. 4; Папакін Г. Архів Скоропадських: фамільні архіви української еліти другої половини XVII–XX ст. та архівна спадщина роду Скоропадських / Г. Папакін. – К., 2004. – С. 41; Zielińska T. Archives of the great families of the Polish Commonwealth – a legacy of the nations of the Eastern and Central Europe / T. Zielińska // The private archives and archival materials in the Central and East european countries. Materials of the International Conference Mađralin, October 8–11, 1998. / ed. by W. Stępiak. – Warszawa, 1999. – S. 193.

⁷ Zielińska T. Archiwalia prywatne (pojęcie, zakres gromadzenia, metody opracowania) // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. – T. 59. – Warszawa, 1971. – S. 74.

⁸ Краткий словарь архивной терминологии / ред. кол. В. И. Кострикин [и др.] – М.; Л., 1968. – С. 55.

⁹ Метадичныя рэкамендацыі па рабоце архіваў з дакументамі асабістага паходжання/аўт.-склад. Г. В. Запартыка; навук. рэд. С. У. Жумар. – Мн., 2005. – С. 22.

¹⁰ Сырченко Л. Г. К истории комплектования государственных архивов СССР документальными материалами деятелей литературы (1918–1941) / Л. Г. Сырченко // Труды Московского государственного историко-архивного института / ред. В. В. Максаков [и др.] – Т. 15: Вопросы архивоведения и археографии. – М.: Изд. МСХ РСФСР, 1962. – С. 345–377; Максаков В. В. Организация в СССР архивных фондов бывших частновладельческих предприятий и фондов личного происхождения // Исторический архив. – 1957. – № 2. – С. 140–154.

¹¹ О внесении изменений и дополнений в Закон Республики Беларусь «О национальном архивном фонде и архивах в Республике Беларусь», 6 октяб. 1994 г., № 3277-XII: В ред. Закона Респ. Беларусь от 6 января 1999 г., № 236-3 // Нар. газ. – 1999. – 23 верасня. – С. 2–3; The Private Archives and Archival Materials in the Central and East European Countries. Materials of the International Conference, Mađralin, October 8–11, 1998 / ed. W. Stępiak. – Warszawa, 1999. – 230 s.

¹² Колосова Э. В. Основные требования к комплектованию государственных архивов фондами личного происхождения / Э. В. Колосова, В. В. Цаплин // Материалы всесоюзного совещания-семинара по комплектованию государственных архивов материалами личного происхождения, экспертизе их ценности и фондированию / Глав. архив. управление при СМ СССР. – М.: Тип. ГАУ СССР, 1965. – С. 1–36; Краткий словарь архивной терминологии / ред. кол. В. И. Кострикин [и др.] – М.; Л.: Тип. ГАУ при СМ СССР, 1968. – 68 с.; Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР: указатель: в 3-х тт./ ред. кол. Ю. И. Герасимова [и др.]; сост. Э. В. Колосова [и др.]. – М.: Тип. Библиотеки им. В. И. Ленина, 1962–1980. Т. 1–3; Метадичныя рэкамендацыі па рабоце архіваў з дакументамі асабістага паходжання / аўт.-склад. Г. В. Запартыка; навук. рэд. С. У. Жумар. – Мн.: БелНДДАС, 2005. – 200 с.; Архівістыка: термінолагічны слоўнік / авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова. – К., 1998. – 106 с.

¹³ Дмитриев С. С. Личные архивные фонды. Виды и значение их как исторических источников / С. С. Дмитриев // Вопросы архивоведения. – 1965. – № 4. – С. 35–48.

¹⁴ Piber A. Spuścizna archiwalna – jej istota, zawartość, układ, metody porządkowania / A. Piber // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. – 1965. – T. 42. – S. 43–62; Kolankowski Z. Granice spuścizny archiwalnej / Z. Kolankowski // Archeion. Czasopismo naukowe poświęcone sprawom archiwalnym / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych. – 1972. – T. 57. – S. 53–73.

¹⁵ Kulecka A. Spuścizny w archiwach, bibliotekach i muzeach w Polsce / A. Kulecka // Archeion / Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych; red. Stefan Krzyszytof Kuczyński. – T. 100. – 1999 – S. 70–96; Górski R. Archiwa osobiste. Problemy gromadzenia, opracowania i udostępniania / R. Górski // Problemy archiwistyki. – 2009. – № 2.

¹⁶ Иванова В. С. Асабісты архіў як гістарычная крыніца: класіфікацыя і інфарматыўная вартасць / В. С. Иванова // Праблемы гістарыяграфіі, крыніцазнаўства і археаграфіі ў Беларусі: матэрыялы «круглага стала», прысвеч. 60-годдзю з дня нараджэння праф. У. М. Міхнюка (Мінск, 28 верас. 2007 г.) / склад. В. С. Пазднякоў, П. П. Журкевіч; навук. рэд. У. І. Адамушка, А. Я. Рыбакоў. – Мн., 2008. – С. 47–54.

¹⁷ Дмитриев С. С. Личные архивные фонды. Виды и значение их как исторических источников / С. С. Дмитриев

// Вопросы архивоведения. – 1965. – № 4. – С. 35; Колосова Э. В. Основные требования к комплектованию государственных архивов фондами личного происхождения / Э. В. Колосова, В. В. Цаплин // Материалы всесоюзного совещания-семинара по комплектованию государственных архивов материалами личного происхождения, экспертизе их ценности и фондированию / Глав. архив. управление при СМ СССР. – М., 1965. – С. 3; Филькина Е. Ю. Личные архивы историков-коллекционеров второй половины XIX в. Система их описания и пути реконструкции: автореф. дис. ... канд. истор. наук: 05.25.02 / Е. Ю. Филькина; Моск. истор.-архив. ин-т. – М., 1984. – 25 с.; Житомирская С. Что мы оставим в наследство? // Лит. газ. – 1976. – 8 сент. – С. 6; Словарь архивных терминов / под ред. Л. Н. Кривошеина, Л. Л. Смоктунович. – М., 1966. – 41 с.

¹⁸ Максаков В. В. Организация в СССР архивных фондов бывших частновладельческих предприятий и фондов личного происхождения / В. В. Максаков // Исторический архив. – 1957. – № 2. – С. 142; Новикова А. А. К вопросу о комплектовании государственных архивов фондами личного происхождения / А. А. Новикова // Труды научной конференции по вопросам архивного дела в СССР. Т. 1–2 / Глав. архив. управление при СМ СССР. – М., 1966. – 1965. – С. 278–279; Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР: указатель: в 3-х т. / ред. кол. Ю. И. Герасимова и др.; сост. Э. В. Колосова и др. – М., 1980. – Т. 3. – С. 6;

Кононов Ю. Ф. История личных фондов государственных деятелей России XVII – первой половины XIX вв.: учеб. пособие / Ю. Ф. Кононов; под ред. Н. Б. Бржостовской. – М., 1964. – 82 с.

¹⁹ Хан-Пира Э. И. Архивоведческое терминоведение / Э. И. Хан-Пира // Археографический ежегодник за 1987 / АН СССР. Отделение истории. Археограф комис.; редкол. С. О. Шмидт (отв. ред.) [и др.] – М., 1988. – С. 105–106; ГОСТ 16487–83. Делопроизводство и архивное дело. Термины и определения. – М.: Изд-во стандартов, 1987. – С. 5.

²⁰ Кононов Ю. Ф. История личных фондов государственных деятелей России XVIII – первой половины XIX вв.: учеб. пособие / Ю. Ф. Кононов; под ред. Н. В. Бржостовской. – М.: МГИАИ, 1964. – С. 1, 4; Маяковский И. Л. Очерки по истории архивного дела в СССР / И. Л. Маяковский; испр. и доп. для 2 изд. Н. В. Бржостовской [и др.]. – М.: МГИАИ, 1960. – С. 308–310.

²¹ Еліта України XVIII–XX ст.: Національний реєстр особових архівів. Анотований довідник і база даних [Електрон. ресурс] / Архіви України – К., 2008. – Режим доступу: <http://www.archives.gov.ua/BranchProgs/ELITA.php> – Дата доступу: 10.10.2008; Центр документації «Народний архів» [Електрон. ресурс] / Б. Илизаров. – М., 1998. – Режим доступу: <http://www.nffedorov.ru/na-nca/na/na.html#z1> – Дата доступу: 12.10.2008.

ДОКУМЕНТОЗНАВСТВО: ІСТОРІЯ, ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА

ДК 930.22:35.076.13(353. 2)

Леміш Наталія

ДОКУМЕНТИ З ПРОХОДЖЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ ОСОБОВИМ СКЛАДОМ АДМІНІСТРАТИВНИХ УСТАНОВ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. (на прикладі адміністративних установ Чернігівської губернії)

У статті проаналізовано види документів з проходження державної служби особовим складом адміністративних установ Російської імперії першої половини XIX ст.; визначено основні моменти організації роботи з ними.

Ключові слова: види документів, проходження державної служби, особовий склад адміністративних установ, Російська імперія, перша половина XIX ст., організація роботи.

В статье проанализированы виды документов, касающиеся прохождения государственной службы личным составом административных учреждений Российской империи первой половины XIX ст.; определены основные моменты организации работы с ними.

Ключевые слова: виды документов, прохождение государственной службы, личный состав административных учреждений, Российская империя, первая половина XIX ст., организация работы.

The article provides the analysis of the documents which concern the performance of the government service by the personnel of the administrative offices in the Russian Empire at the beginning of the XIX th c.; it also defines the most important ways of organizing work with them.

Key words: documents, the performance of the government service, personnel of the administrative offices, Russian Empire, beginning of the XIX th century, organizing work.

Питанням роботи з кадрами та процесам її документування приділялась значна увага в будь-який час історичного розвитку суспільства. У першій половині XIX ст. у державних органах управління в Російській імперії сформувалась певна система документів, що мала на меті фіксування проходження державної служби особовим складом адміністративних установ будь-якого рівня підпорядкування. Наявність таких документів та робота з ними була й залишається до сьогодні невід'ємною частиною організації діловодства в установі.

Слід зауважити, що питання, пов'язані з аналізом системи місцевого управління, та зокрема, з вивченням процесів документування державної служби в Російській імперії першої половини XIX ст., розглядалися переважно дослідниками історії та права¹. Увага в таких дослідженнях акцентувалася, в основному, на питаннях правової регламентації та визначенні умов, необхідних для отримання рангу чиновниками з метою призначення на посади в місцевих органах управління. Загальному аналізу державної служби та пов'язаного з нею процесу документування особового складу чиновництва, що виконує таку службу, з позицій історичного документознав-

ства, присвячено незначну кількість досліджень², які лише частково розглядали питання видового складу документів щодо проходження державної служби, оперуючи в більшості випадків лише нормативно-правовими актами, що регламентували зміни у видовому складі таких документів, їх змісті в певний історичний період. Спосіб оформлення таких документів, їх видовий склад, формування цих документів у справі, розкриття процесу прийняття, переведення чи звільнення працівників та пов'язані з цим особливості документування, залишаються менш дослідженими.

Метою цієї статті автор вбачає у з'ясуванні недостатньо досліджених до сьогодні питань документування особового складу чиновників державних органів влади Чернігівської губернії першої половини XIX ст. як регіону, що значний проміжок часу перебував на особливому стані з відмінним управлінням, характерним для порубіжних територій Російської імперії. Зазначена мета зумовлює такі завдання: простежити рівень впливу нормативно-правових актів першої половини XIX ст. загальноімперського рівня на формування особового складу чиновників адміністративних

установ Чернігівської губернії; дослідити систему документів, що стосувалася організації роботи особового складу чиновників; визначити основні діловодні операції, які здійснювалися в адміністративних установах Чернігівської губернії щодо оформлення особових документів чиновників, організації роботи з ними тощо.

Призначення на посади до Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління регламентувалося загальноімперськими нормативно-правовими актами, що зазнавали уточнень та нововведень протягом першої половини XIX ст., як з боку держави, так і на місцевому рівні, шляхом внесення певних пропозицій до верховної влади щодо коригування роботи губернських адміністративних установ відповідно до «различия состава»³, що було в компетенції генерал-губернатора та безпосередньо губернатора. Причину такого місцевого «адаптування» загальноімперських законодавчих актів можна пов'язати з тим, що до 40-х рр. XIX ст. на території колишньої Гетьманщини (Чернігівська та Полтавська губернії) було збережено окремі норми місцевого права – Литовського статуту, – що мало вплив як на формування місцевої «еліти» – вихідців у минулому з вільних козаків, що вимагали рівних прав з російськими дворянами, так і на особовий склад чиновників органів державної влади рівня губернії.

Значну увагу питанням регулювання процесу прийняття на державну службу в адміністративні установи будь-якого рівня підпорядкування почали приділяти ще на початку XVIII ст. Розпис чинів 24 січня 1722 р., «Табель о рангах» вводив нову класифікацію «люду, що служить», за яким «родовитість» не бралася до уваги при призначенні на посаду та проходженні служби⁴. Зазначений нормативний акт затверджував три роди державної служби – військову, статську та придворну, – а також номенклатуру чинів до кожного з них та їх ієрархію (розподіл за 14-ма класами). Наводився опис ступенів, які дають можливість отримати чин на державній службі. Розпис всіх посад державної служби за класами від 14 до 5-го включно охоплював всі рівні державного управління в імперії. Згідно з «Положением о порядке производства в чины по гражданской службе» (1834) всі особи, що мали право обіймати державні посади, були поділені на три розряди, відповідно до наявності та рівня атестатів: 1) ті, що мали атестат від вищих навчальних закладів; 2) ті, що мали атестат від середніх начальних закладів; 3) ті, що не мали атестатів взагалі⁵. Але в основі поділу

на класи продовжувало зберігатися, як зазначає П. А. Зайончковський, станова ознака, за якою найбільші переваги зазвичай надавалися дворянству⁶.

Отримання певного класу поза становою приналежністю стало можливим у першій половині XIX ст., а саме з запровадженням «Положения о производстве в ученые степени» (1819)⁷ та підтвердженням його з набуттям чинності «Устава о службе гражданской», виданого у «Своде...» 1842 р., наголошуючи, що «ученые степени открывают путь к поступлению на гражданскую службу»⁸. Особи, які, закінчили вищі навчальні заклади, призначалися до служби, отримуючи одночасно відповідний класний чин. Студенти зараховувалися на службу з чином XIV класу – губернського секретаря, кандидати – чином X класу – колезьким секретарем, магістри – чином IX класу – титулярними «советниками», доктори – чином VIII класу – колезькими асесорами (ст. 71). З метою підтримки згаданого «Положения...» Чернігівське губернське правління керується також генерал-губернаторським «предписанием» «О предоставлении преимуществ в определении на службу выпускникам гимназий, изучавшим законоведение»⁹. Якщо особа, що вступала на державну службу, не мала вищої освіти, то могла стати спочатку лише канцеляристом. Згадана посада була позатабельною. Але й канцеляристи, відповідно до «Положения о канцелярских служителях» (1827), поділялися на 4 розряди відповідно до станового походження: 1) спадкоємці дворян; 2) діти місцевих дворян, купців першої гільдії та духовництва; 3) діти «приказнослужителей», купців II і III гільдій тощо; 4) діти міщан та «вообще людей, вышедших из податных сословий»¹⁰. Згаданий нормативний акт був спрямований на визначення переваг по службі за становою приналежністю.

Оформлення особових документів, створення та ведення облікових форм щодо зарахування, переведення чи звільнення чиновників, формування справ покладалося на канцелярії установ. Так, у Канцелярії чернігівського цивільного губернатора зазначені обов'язки покладалися на загальну канцелярію, а в Чернігівському губернському правлінні – на 1-й стіл I відділення канцелярії губернського правління.

На підвищення якості створення та роботи з документами щодо особового складу чиновників почали звертати увагу починаючи з другої половини XVIII ст. Саме у цей час визначається основний перелік документів, необхідних для обіймання посади у державних управлінських структурах,

регламентується робота з документами щодо загального обліку та переміщення особового складу чиновників державних установ всіх рівнів влади. Обов'язковою умовою визнається процес документування кожною установою інформації про рівень професійної підготовки та оцінку моральний якостей чиновника – «о службе и бытности его» – у спеціальних облікових журналах¹¹.

Отже, система документів, що стосувалася організації роботи особового складу чиновників будь-якої державної установи складалася з таких, що:

- належали безпосередньо особі, визначали її рівень підготовки як фахівця, містили інформацію особистого характеру – формулярний список, патент на чин, атестат;

- мали організаційно-обліковий характер – внутрішні документи установи щодо зарахування, переведення чи звільнення чиновників, форми їх систематизації та обліку.

Таким чином, першу групу складали документи, що дозволяли обіймати певну посаду відповідно до рангової ієрархії у будь-якій адміністративній установі у першій половині XIX ст.: патент на чин, формулярний (послужний) список та атестат служби.

Вимоги щодо обов'язкової наявності зазначених документів при отриманні посади були сформульовані ще у 1798 р. в указі Сенату, за яким всі «присутственные» місця при зарахуванні чиновника на службу мали вимагати «подлинных увольнительных указов, паспортов или аттестатов о прежней их службе»¹².

Основною формою обліку особового складу чиновників будь-якої адміністративної установи, що існувала з XVIII ст. був формулярний список – документ, що містив відомості про проходження особою державної або військової служби¹³. Використання формулярного списку давало можливість мати вичерпну інформацію про чиновника, починаючи від дати та місця його народження, сімейного стану, попередніх заслуг чи прорахунків на службі, та закінчуючи його майновим становищем та віросповіданням. Зазначений документ мав форму таблиці, що складалася з граф, кількість яких змінювалася протягом першої половини XIX ст. від десяти до п'ятнадцяти¹⁴. У 1827 р. було введено нову форму формулярного списку, відповідно до якої уточнювалася інформація стосовно виду майна чиновника: графа, що раніше відображала інформацію про наявність у чиновника кріпаків чи нерухомого майна, була поділена на чотири частини, що мали відображати не тільки його

власний статок чи його батьків, а також «родовое и благоприобретенное»¹⁵ майно дружини¹⁶. Поділ названої графи, мабуть було зумовлено не тільки причиною щодо отримання якомога ширших відомостей щодо чиновницького складу, який працював в установі, а й тим, що рівень матеріального становища чиновників не міг не впливати на їх подальше просування на службі. Таким чином, формулярний список було збільшено до 13 граф.

Протягом 30–40-х рр. XIX ст. відбувалося подальше удосконалення формуляра зазначеного виду документа. У 1835 р. за ініціативи Синоду до формулярних списків як обов'язкова вносилися примітка про віросповідання чиновника¹⁷. Зміни щодо заповнення названої графи було внесено у 1839 р. циркулярином «предписанием» Міністерства внутрішніх справ¹⁸. Причини змін пояснюються повним переведенням вірних з греко-уніатської церкви до православної – «в графе, показывающей вероисповедание, в которой доселе означалось: греко-униатское, должно быть отмечено: православного вероисповедания»¹⁹. Наступна зміна формулярного списку відбулася 1849 р. Вона стала містити 15 граф, що фіксували майже ту ж інформацію, але в дещо іншій послідовності²⁰. Формулярний список, з метою запобігання неточностей чи помилок при його складанні, мав підписуватися тим чиновником, на якого він був складений.

Аналізуючи формулярні списки чиновників Канцелярії цивільного губернатора та губернського правління Чернігівської губернії, приходимо до висновку, що найбільш чисельною групою були канцелярські службовці, що не входили до таблиці про ранги, тобто канцеляристи, підканцеляристи, копіювальники та писарі²¹. На посаді канцеляристів працювали особи досить молодого віку (19–23 роки), переважно походженням з дворян, без вищої освіти, без власного рухомого та нерухомого майна.

Чин XII класу, губернського секретаря, мали особи віком від 20 до 45 років, переважно походили з дворян, але без рухомого та нерухомого майна («крестьян и имений не имеют»).

Чин X класу, колезького секретаря, мали особи переважно віком від 20 до 43 років, походили з канцеляристів та дворян, але теж без власного майна.

Чин IX класу, титулярного «советника», мали ті ж особи за віком та соціальним станом, що й колезькі секретарі, але були за походженням з «малоросійської шляхти» та мали майно («душі»).

Чин IV класу – «действительный статский советник» мав цивільний губернатор Чернігівської губернії. У 1818–1824 рр. – Фролов-Багреєв Олександр Олексійович.

Чин II класу – «действительный тайный советник» мав Чернігівський цивільний губернатор, який очолював губернію в 1839–1841 рр. – Шереметьєв Василь Олександрович²².

Отже, особовий склад Канцелярії Чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління був досить строкатим як за соціальним станом, так і за рівнями освіти. Хоча переважну більшість службовців складали молоді вихідці з дворян, для яких, слід погодитися з думкою О. В. Морякової, служба при губернаторі була своєрідним «трампліном» для того, щоб з часом отримати вищі посади в губернській адміністрації чи перейти на службу в міністерство²³.

Усі відомості, що фіксувалися у формулярних списках, мали базуватися на документах, що були підтвердженням їх достовірності. Так, підтвердженням чину особи був патент на чин – свідоцтво про чин, сан, військове звання або науковий ступінь, виготовлений на пергаменті, засвідчений печаткою Міністерства закордонних справ²⁴. Засвідченням права на отримання посади відповідно до рівня освіти – атестат, виданий навчальним закладом, що мав право підготовки на загальну державну службу з класними чинами. Такими навчальними закладами, згідно з «Уставом о службе гражданской» (ст. 60) було визнано: 1) університети, 2) духовні училища; 3) ліцеї; 4) училища вищих наук князя Безбородька в Ніжині та Демидовське в Ярославлі²⁵. Завдяки саме Ніжинській гімназії князя Безбородька Чернігівська губернія поповнювалася освіченими чиновниками «по мере успехов и благонравия» зі званнями кандидатів (12 класу) та студентів (14 класу)²⁶. Підтвердженням служби в інших державних установах був атестат служби – документ, що містив відомості про проходження служби, який видавався працівнику у разі переходу на іншу посаду чи звільнення²⁷. Зазначений документ оформлювався на гербовому папері, засвідчувався сургучевою печаткою та підписом губернатора чи генерал-губернатора, залежно від місця служби чиновника²⁸. Склад перерахованих документів варіювався залежно від рівня посади. Наприклад, зарахування на найнижчі посади не вимагало певного рангу, а отже не потребувало наявності у чиновника патенту на чин.

Такий порядок отримання чину та відповідної посади існував до 1834 р., коли було внесе-

но певні зміни до «Положения о производстве в чины по гражданской службе», за яким більше пільг надавалося тим, хто мав вищу освіту. Але в 1856 р. питання про надання чинів знову було переглянуто.

Другу групу документів, складала внутрішні документи, що організовували, упорядковували та обліковували документацію щодо особового складу чиновників аналізованих установ Чернігівської губернії. Основною формою упорядкування особових документів були **справи**. Аналіз справ чиновників, що працювали в адміністративних установах Чернігівської губернії в першій половині XIX ст., показав, що процесу документування особового складу, правилам організації такого процесу приділялась значна увага. Стосовно роботи одного чиновника за час його служби в установі формувалося кілька видів справ, залежно від змін у його службовому становищі, наприклад:

- зарахування на посаду («приема на службу»);
- переведення на іншу посаду;
- присвоєння чину (підвищення у чині);
- призначення певних пільг, допомоги, пенсії тощо;
- звільнення чиновника;
- окрема справа, що містила тільки формулярний список одного чиновника;
- загальна справа, що містила формулярні списки всіх чиновників установи тощо.

Документи, що формували такі справи були неоднорідними, їх склад та кількість у зв'язку з реформуванням всієї сфери діловодства протягом першої половини XIX ст. зазнавали змін. До початку 40-х років XIX ст. справа, сформована, наприклад, з питання переміщення чиновника та зарахування його на посаду складалася з таких документів:

- «прошение служащего при делах Канцелярии коллежского регистратора Юркевича»;
- свідельство о службе;
- предписание директора Департамента Внешней торговли об определении коллежского регистратора Юркевича секретарем при начальнике Архангельского таможенного округа;
- предписание Г. генерал-губернатора Черниговскому Губернскому правлению про исключение Юркевича из числа чиновников;
- формулярный список Юркевича;
- предписание директора Департамента Внешней торговли о ненужности присылки формулярного списка;

– прошение директора Санкт-Петербургского опекунского совета о направлении формулярного списка Юркевича в Экспедицию сохранный казны;

– лист-відповідь на прохання щодо надсилання формулярного списку²⁹.

Юридичне оформлення порядку проходження державної служби та документування цього виду діяльності припадає на 30-і роки XIX ст. – зі створенням «Свода законів Российской империи», де вимоги до порядку документування прийому та проходження державної служби набули більшої регламентації³⁰. Збільшується перелік документів, необхідних для прийняття на державну службу, незалежно від рівня установи. Відповідно до «Устава о службе по определению от правительства», що увійшов до «Свода...», такими документами було визнано: копії протоколів депутатських зборів щодо визначення дворянського походження, засвідчені губернськими предводителями дворянства; послужні списки або «увольнительные» батьків – для народжених від чиновників, що дослужили до чину, який надає статус наступності або власне дворянство; патенти на чин; атестати; метрики про законне народження та хрещення; свідоцтва губернського правління, а також документи, що засвідчують походження – для дітей канцелярських службовців, науковців та художників, які не мають чинів тощо³¹. Таке збільшення документів, інколи зайва деталізація інформації щодо особи чиновника, як зазначає О. В. Єлпатьєвський, призводить до більшого ускладнення порядку проходження державної служби³².

У 40-х рр. XIX ст., з набуттям чинності «Общего наказа гражданским губернаторам» з метою «сократить настоящие формы делопроизводства»³³ відбувається зменшення кількості документів у справах, що формувалися з питань зарахування чиновників на посади чи переміщення чиновників. Так, приміром, справи щодо зарахування на посаду колезького реєстратора до Канцелярії чернігівського цивільного губернатора містили такі документи:

– предложение Г. начальника Губернии от 13 января № 1605;

– прошение коллежского регистратора сына Алексева;

– атестат службы Алексева;

– копия журнала Правительствующего Сената от 28 января за № 182 составленного³⁴.

Таке кількісне скорочення, як видно, стосувалося не основних документів справи – атестату (свідоцтва) та «прошення» самого чиновника

щодо бажання виконувати «статскую службу», а листування між установами – «предписаний», листів-прохань, листів-відповідей та листів-підтверджень щодо вирішення питання зарахування чиновника на посаду. Формулярні списки чиновників у зазначений період почали вилучати з інших видів справ: один формулярний список міг створювати окрему справу або в одну обкладинку скріплювалися формулярні списки всіх службових осіб установи і формувати самостійну справу.

З 1846 р. переміщення чиновників мали фіксуватися ще одним документом – «высочайшим приказом», який, за висновком О. В. Єлпатьєвського, підтверджував ідею повного підпорядкування всього особового складу апарату управління цілям самодержавства³⁵. Лише з 1858 р. почала формуватися одна загальна особова справа чиновника, що містила вичерпну інформацію за весь період його служби. З метою фіксування переміщень чи звільнень чиновників в адміністративних установах Чернігівської губернії існували спеціальні облікові форми – книги. Ведення таких книг поширювалося навіть на процеси обліку чиновників «не явившихся вовремя на службу»³⁶.

Таким чином, протягом першої половини XIX ст. відбувається низка змін у формуванні посадового складу державних управлінських структур Російської імперії. Значна увага почала приділятися унормуванню процесу прийняття, переведення та звільнення особового складу чиновників з державної служби. Стає обов'язковим перелік документів, без яких особа не має права вступу на державну службу. Основними умовами отримання державної посади було походження, майновий стан, віковий ценз та освіта чиновника. Особлива увага звертається на останню з перерахованих умов. Адже стає зрозумілим, що цілісне існування держави цілковито залежало від успішного керування адміністративними органами всієї імперії, а особливо порубіжними, окраїнними територіями та її місцевими органами управління, що представляли імперську владу. Централізація влади вимагала контролю за її представниками на місцях – у губерніях та генерал-губернаторствах в цілому. Такі суспільно-політичні умови визначали чіткі принципи організації місцевих установ, потребували суворої регламентації роботи особового складу чиновників та визначення у всіх установах однакових правил документування діяльності посадовців. До середини першої половини XIX ст. відбувається уніфікація основних особових документів – патенту на чин, ате-

стату та формулярного списку. Набуває більшої упорядкованості робота з внутрішніми документами щодо особового складу чиновників Канцелярії чернігівського цивільного губернатора та Чернігівського губернського правління. Хоча, слід зазначити, що формування великої кількості справ стосовно однієї особи чиновника залишається досить обтяжливою і часом невмотивованою роботою аж до кінця 50-х років XIX ст. Крім того, зазначена система документів дозволяє визначити кількісні та якісні характеристики складу чиновників державних органів влади, зокрема, Чернігівської губернії першої половини XIX ст., зрозуміти механізм відбору особового складу, відповідно до встановлених у державі вимог.

¹ Градовский А. Д. Началарусского государственного права. Т. 3: Органы местного управления / А. Д. Градовский. – СПб., 1883. – 350 с.; Ерошкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России / Н. П. Ерошкин. – М., 1994. – 357 с.; Иванов В. А. Губернское чиновничество 50–60-х гг. XIX в. в России // Историко-источниковедческие очерки. – Калуга, 1994; Морякова О. В. Система местного управления / О. В. Морякова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – 272 с.; Архипова Т. Г. История государственной службы в России. XVIII–XX века: учебное пособие / Т. Г. Архипова, М. Ф. Румянцова, А. С. Сенин. – М., 1999; Шепелев Л. Е. Чиновничий мир России XVII – начало XX вв. – СПб.: Искусство-СПБ, 2001. – 316 с.

² Елпатьевский А. В. Документирование прохождения государственной службы в России XVIII–XX веков / А. В. Елпатьевский // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 146–205; Конькова А. Ю. Документы о прохождении государственной службы XVIII – начала XX веков / А. Ю. Конькова // Делопроизводство. – 2000. – № 2. – С. 91–97.

³ Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 838, арк. 25.

⁴ Табель о рангах всех чинов, Воинских, Сенатских и Придворных, которые в котором классе чины; и которые в одном классе, те имели по старшинству времени вступления в чин между собою, однако ж выше прочих, хотя б и старые кто в том классе пожалован был от 24 января 1722 г. // Полный свод законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание первое. – Т. VI. – Ст. 3890. – С. 486.

⁵ ПСЗРИ. – Т. 10, № 8594.

⁶ Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX в. / П. А. Зайончковский. – М., 1978. – С. 33.

⁷ ПСЗРИ. – Т. 40, № 30510.

⁸ Устав о службе гражданской // Свод законов Российской империи (СЗРИ). – СПб., 1842. – Ст. 44–45, 64.

⁹ Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 13, спр. 1903.

¹⁰ Устав о службе гражданской // СЗРИ. – 1857. – Т. 3, кн. I, , разд. 1, ст. 3.

¹¹ ПСЗРИ. – Т. 16, № 11772, 11769, 11977, 12030, 12104, 12287.

¹² ПСЗРИ. – Т. 25. – № 18440.

¹³ Краткий словарь видов и разновидностей документов / ред. А. С. Малитикова. – М.: ВНИИДАД, 1974. – С. 31.

¹⁴ Источниковедение: теория, история, метод: учебное пособие // под ред. И. Н. Данилевского, В. В. Кабанова. – М., 1998. – С. 419–421.

¹⁵ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 3338.

¹⁶ ПСЗРИ. – Т. 2. – № 1240, 815, 1534.

¹⁷ ПСЗРИ. – Т. 10. – № 7948.

¹⁸ «Об изменении заполнения графы «вероисповедание» в формулярных списках» / Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 6761, арк. 3.

¹⁹ Там само – арк. 2.

²⁰ ПСЗРИ. – Т. 24. – № 23404.

²¹ Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 2600, 649, 700, 252; ф. 128, оп. 1, спр. 3339, 2102, 3391, 3611, 3686, 7972.

²² Черниговские губернаторы и вице-губернаторы. Библиографический справочник / сост. Морозова А. В., Полетун Н. М.; предисл., прилож. Морозовой А. В. – Чернигов: РИК «Деснянская правда», 2006. – С. 193.

²³ Морякова О. В. Система местного управления / О. В. Морякова. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1998. – С. 48.

²⁴ Краткий словарь видов и разновидностей документов / ред. А. С. Малитикова. – М.: ВНИИДАД, 1974. – С. 72.

²⁵ Свод Законов Российской империи. – СПб., 1833. – Т. 3. – С. 1–39.

²⁶ Устав гимназии князя Безбородки, 19 февраля 1825 г. // Свод Законов Российской империи. – СПб., 1833. – Т. 3.

²⁷ Краткий словарь видов и разновидностей документов / ред. А. С. Малитикова. – М.: ВНИИДАД, 1974. – С. 47.

²⁸ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 3686, арк. 2.

²⁹ Там само, арк. 1.

³⁰ Перше видання – 1832 р., наступні – 1842 р. та 1857 р., після 1857 р. повністю не перевидавався, виходив лише окремими частинами (томами).

³¹ Устав по службе по определению от правительства (Свод учреждений государственных и губернских, часть 3; Устав о службе гражданской) // Свод законов Российской империи. – СПб., 1833.

³² Елпатьевский А. В. Документирование прохождения государственной службы в России XVIII – XX веков // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 179.

³³ Держархів Чернігівської обл., ф. 128, оп. 1, спр. 5875, арк. 1.

³⁴ Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 252, арк. 1.

³⁵ Елпатьевский А. В. Документирование прохождения государственной службы в России XVIII–XX веков // Труды ВНИИДАД. – М., 1974. – Т. 5, ч. 1. – С. 183.

³⁶ Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 838, арк. 27.

УДК 331.108(075)

Палеха Юрій

КЛАСИФІКУВАННЯ КАДРОВИХ ДОКУМЕНТІВ

У статті надана класифікація документів, що стосуються роботи з персоналом установ; визначено основні види кадрових документів.

Ключові слова: кадрова документація, класифікація, групування службових документів, особовий склад установи.

В статье дана классификация документов, касающихся работы с личным составом организации; определены основные виды кадровых документов.

Ключевые слова: кадровая документация, классификация, группирование служебных документов, личный состав учреждения.

The article provides classification of the records, which concern the performance of the service by the personnel of the administrative offices; it also defines the most important kinds of records of human resources.

Key words: records of human resources, classification, kinds of records, personnel of the administrative offices.

Відоме гасло «Кадри вирішують все» і сьогодні залишається актуальним. Кадри дійсно вирішують якщо не все, то багато, і забувати про це не варто. Провідні менеджери питання роботи з кадрами завжди ставили на чільне місце у своїй діяльності. На кадрові служби покладалась і покладаються завдання ефективної інформаційної підтримки виконання всіх управлінських рішень на підставі досконалої організації їх документального забезпечення. Звідси у кожній установі має бути створений єдиний порядок роботи з кадровою документацією – сукупністю документів щодо роботи з кадрами, яка за своїм складом є соціальнозначимою й вимагає особливої уваги під час опрацювання, оформлення, обліку, зберігання та користування на протязі тривалого періоду.

Для розв'язання більшості завдань з керування кадрами недостатньо використання окремих форм документів, необхідно спиратись на сукупність їх видів, що перебувають у взаємному зв'язку. Незважаючи на відмінності між документами, результативність цієї роботи буде визначатися знаходженням таких точок дотику, які взмозі забезпечити ефективне використання різноманітних документів з кадрових питань у межах певної установи чи галузі в цілому.

Метою даної статті є розроблення типологічної схеми кадрової документації стосовно особового складу установи з питань приймання, переведення, звільнення, обліку працівників тощо. У статті зроблено спробу висвітлити питання класифікування кадрових документів, обґрунтувати їх поділ за певними ознаками, проаналізувати первинне групування кадрової документації, розкрити дворівневу класифікацію кадрових документів, узагальнити класифікування кадрової документації за функціональними ознаками.

Для розуміння технологічного процесу опрацювання кадрової документації необхідно оперувати певними ознаками документів, покладених в основу їх групування, що забезпечує швидкий пошук, підвищує оперативність роботи, прискорює виконання та здійснення належного контролю. Розглянемо їх детальніше.

Первинне групування кадрової документації

Кожен документ має свою назву, для офіційних документів – це номінал (вид номіналу).

За **номіналом** розрізняють такі види кадрових документів: заява, довідка, подання, автобіографія, протокол, рапорт, службовий лист, наказ, пояснювальна чи доповідна записка, запрошення, звіт, характеристика тощо.

Відповідно до ознак класифікування розрізняють такі групи кадрових документів зокрема:

За **місцем укладення** документи поділяють на внутрішні, що створені і функціонують в установі й не виходять за її межі, та зовнішні, які, в свою чергу, за напрямом руху відносно установи, поділяються на вхідні та вихідні.

До **внутрішніх** документів відносяться документи, що створюються посадовими особами, виходячи з потреб та завдань установи (посадова інструкція, положення про кадрову службу, правила внутрішнього розпорядку).

Вхідні документи поділяють на документи, що підлягають та ті, що не підлягають реєстрації.

До **вихідних документів** належать:

– документи, що створюють в установі і відправляються за її межі для керівництва підлеглими установами, організаціями, підприємствами (накази, розпорядження, вказівки);

– документи, що були підготовлені на виконання розпоряджень вищих органів управління (інформаційні листи, рішення правління, протоколи засідання колегіального органу тощо);

– документи, що були підготовлені у відповідь на ініціативний лист, скаргу, заяву чи пропозицію (листи – відповіді, листи – заявки, рішення, наказ тощо).

За **технологією реєстрування**: вихідні документи та похідні (повторні) документи.

Так, **вихідні облікові** документи оформлюють відповідно до особистих документів громадян. Це: особовий листок з обліку кадрів, доповнення до особового листка, особова картка та інші спеціалізовані облікові документи.

Похідні облікові документи призначені забезпечити повну, вірогідну інформацію з усіх напрямів довідкової, довідково-контрольної та звітної роботи кадрової служби.

До похідних облікових документів належать: алфавітна книга; спеціалізовані картки персонального обліку спеціалістів; журнальні (книжкові) форми реєстрації облікових відомостей (вказівні списки, книги обліку тощо).

За **юридичною силою**: справжні, які можуть бути чинні та не чинні (втратили юридичну силу) і підроблені (фальшиві).

За **технікою відтворення**: рукописні та відтворені механічним способом.

За **способом документування** розрізняють такі документи:

– **знакові (письмові)**, до яких належать усі рукописні й машинописні документи;

– **зображальні**, в яких зображення об'єктів передано за допомогою ліній, штрихів, світлотіні. Це графіки, малюнки, схеми. Вони цінні своєю ілюстративністю. Сюди відносять також фото- і відеодокументи.

За **ступенем відкритості**: конфіденційні та секретні.

На секретних документах проставляється гриф обмеженості доступу «таємно», «цілком таємно», «особливої важливості». Цей гриф означає, що з документом може бути ознайомлене тільки обмежене коло осіб.

За **призначенням створення**: оригінали, дублікати, копії.

Оригінал – офіційний документ, що першим з такою інформацією набуває юридичної сили.

Дублікат – повторно створений примірник офіційного документа, який має юридичну силу оригіналу. Видається дублікат у разі втрати оригіналу.

Копія – точне відтворення оригіналу.

За **джерелами виникнення**: первинні та вторинні.

За **характером знакових засобів**: текстові та нетекстові. Текстовий документ – це документ, зміст якого зафіксовано письмовими знаками. Нетекстові – це зображальні і аудіодокументи.

За **формою подання**: індивідуальні та уніфіковані.

Перші створюють у кожному окремому випадку для розв'язання нетипової управлінської ситуації. Другі відображають типові ситуації і складаються за певними формами, зразками.

За **призначенням до сприйняття**: машиночитані, тобто ті, що читаються машиною та ті, що читаються людьми.

За **строками зберігання**: постійного, тривалого (понад 10 років) і тимчасового зберігання (до 10 років).

За **доступом до документа**: ті, документи, що містять відкриту (загальнодоступну) інформацію, та документи з обмеженим доступом (для службового користування).

За **терміном виконання**: звичайні або безстрокові, термінові і дуже термінові. Термін виконання документів встановлюється законом, відповідними правовими актами чи керівником.

Наведений поділ кадрової документації є досить умовним, оскільки кожна з ознак може мати певну кількість ознак будь якого іншого блоку.

Дворівневі класифікації кадрових документів

Класифікуючи кадрові документи, можна побудувати дворівневі схеми їх класифікації де є групи, які поділяють на підгрупи документів.

Спробуємо виокремити основні групи кадрових документів скориставшись Державним класифікатором управлінської документації (ДК 010-98)¹. Основними з них, на нашу думку, можуть бути організаційно-розпорядчі, первинно-облікові, звітно-статистичні документи. Окрему групу утворює так звана особова документація.

Розглянемо вказані групи кадрової документації більш детально:

Організаційно-розпорядча документація. Організаційно-розпорядча документація з кадрових питань закріплює трудові правовідносини громадян з установою. Умовно її можна поділити на ті ж самі види документів, що застосовуються у загальному діловодстві. До організаційно-розпорядчої документації з кадрових питань можна віднести такі підгрупи документів:

А. Організаційні:

– статут, штатний розпис, структура і штатна чисельність, регламент;

– положення про кадрову службу, положення про проходження атестації, положення про зарахування до резерву, положення про конкурсний відбір, положення про нагородження;

– колективний договір, колективна угода;
– посадові інструкції, інструкції по роботі з заявами громадян, інструкції по заповненню подання щодо призначення пенсій та допомог;
– правила внутрішнього розпорядку, правила роботи зі скаргами працівників, правила роботи з конфіденційною інформацією, регламенти.

Б. Розпорядчі:

– накази та розпорядження з особового складу;
– рішення колегіальних органів;
– вказівки заступника керівника з персоналу тощо.

В. Інформаційно-довідкові:

– службові та рекомендаційні листи, пропозиції;
– довідки, доповідні та пояснювальні записки;
– списки працівників установи;
– графіки відпусток;
– подання про призначення, переміщення або заохочення;
– плани робіт, огляди, відгуки тощо.

За класифікатором ДК010-98 організаційно-розпорядча документація, значну частину якої складає кадрова документація, містить три підкласи:

0202 Документація з організації процесів управління;

0203 Документація з управління кадрами;

0204 Документація з оцінки трудової діяльності.

Документи, що відносяться до зазначених підкласів організаційно-розпорядчої документації для наочності зведені на схемі 1.

Схема 1

02 ОРГАНІЗАЦІЙНО-РОЗПОРЯДЧА ДОКУМЕНТАЦІЯ (з кадрових питань)

0202 Документація з організації управління

0202002 – 0202004 НАКАЗИ про створення ліквідкомісій;

0202009 – 0202012 НАКАЗИ про розподіл обов'язків;

0202023 – 0202043 НАКАЗИ про внесення змін в організаційні документи, перерозподіл обов'язків тощо;

0202050 – 0202052 НАКАЗИ про перехід на новий режим роботи;

0202044 – 0202048 ПРАВИЛА внутрішнього розпорядку;

0202008

ПОЛОЖЕННЯ про міністерство;

0202013 – 0202015 СТАТУТ (від корпорації до організації);

0202016 – 0202019 СТРУКТУРА і штатна чисельність;

0202020 – 0202022 ШТАТНИЙ РОЗПИС установи;

0202053 – 0202054 РЕЄСТРАЦІЙНО-КОНТРОЛЬ-НАКАРТКА

0203 Документація з управління кадрами

0203003, 0203006 НАКАЗИ про прийняття, переведення;

0203008, 0203011 НАКАЗИ про звільнення та надання відпусток;

0203004, 0203007 ЗАЯВИ про прийняття, переведення;

0203010 ЗАЯВИ про звільнення та надання Відпусток;

0202001 – 0202002 АНКЕТИ та доповнення до них;

0202005 ПОДАННЯ про переведення

0202009

ГРАФІКВІДПУСТОК

0204 Документація з оцінки трудової діяльності

0204005 – 0204006 НАКАЗИ про накладання дисциплінарного стягнення,

0204003 – 0204004 ЗАПИСКА (пояснювальна та доповідна);

00204001– 0204001 ПОДАННЯ про заохочення.

Підкласи організаційно-розпорядчої документації з кадрових питань

Первинно-облікова кадрова документація.

Первинно-облікова кадрова документація забезпечує виконання функції обліку працівників і є відображенням даних, отриманих від первинної реєстрації, та наступного оновлення необхідних відомостей про склад і переміщення кадрів.

За призначенням первинно-облікова кадрова документація є найбільшою за обсягом. Її можна поділити на такі групи документів:

- 1) з обліку особового складу;
- 2) з обліку використання робочого часу;
- 3) з підрахунку заробітної плати;
- 4) щодо проведення службової атестації кадрів;
- 5) які відображають рівень освіти, присвоєння ступенів, звань, категорій тощо;
- 6) щодо роботи з резервом кадрів;
- 7) з призначення пенсій та допомог;

8) з нагороджень, присудження державних премій тощо.

Значна частина вищезазначених первинно-облікових кадрових документів входить до складу уніфікованої управлінської документації. Так, в чинному Державному класифікаторі управлінської документації (ДК 010-98) первинно-облікова кадрова документація розміщена в класі 03 й складається з двох підкласів:

- облік особового складу (підклас 0301);
- облік використання робочого часу (підклас 0302).

Перелік документів, що відносяться до первинно-облікової документації з обліку особового складу та обліку використання робочого часу з їх кодами наведено на схемі. 2.

Схема 2

03 ПЕРВИННО-ОБЛІКОВА ДОКУМЕНТАЦІЯ (з кадрових питань)

0301 Документація з обліку особового складу

- 0301001, 0301005 НАКАЗИ про приймання на роботу,
- 0301006, 0301008 переведення, надання відпустки та звільнення (П-1, 5, 6, 8).
- 0301002, 0301004 ОСОБОВА КАРТКА (П-2, 2-ДС, 4).
- 0301012
- 0301003 АЛФАВІТНА КАРТКА (П-3).
- 0301009 – 0301010 КНИГИ обліку та руху бланків і вкладок до них (П-9, П-10).
- 0301011 АКТ на списання бланків трудових книжок (П-11)

0302 Документація з обліку використання робочого часу

- 0302001 – 0302003 ТАБЕЛІ ОБЛІКУ РОБОЧОГО ЧАСУ і розрахунку заробітної плати (П-12, 14);
- 0302004 СПИСОКОСІБ, які працювали у надурочний час (П-15);
- 0302005 ЛИСТОК ОБЛІКУ простоїв (П-16).

Підкласи первинно-облікової кадрової документації

Первинно-облікові кадрові документи знаходяться також в підкласі 0714 «Освіта та культура» (документи щодо підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів), а також серед документації з праці, соціальних питань і соціального захисту населення в підкласах 1501 та 1502 (документація з призначення пенсій та допомоги).

До Класифікатора внесені не всі офіційно впроваджені державними органами уніфіковані документи, тому він не містить всіх видів номіналів управлінських документів.

Звітно-статистична документація

Звітність – це періодичне складення суб'єктами господарювання звітів про свою діяльність. Залежно від суб'єкта господарювання складається звітність з питань праці та її оплати, зайнятості, використання робочого часу, про попит на робочу силу, про підготовку і підвищення кваліфікації кадрів, про зайнятість молоді, про стан умов праці, про заробітну плату, продуктивність праці тощо.

До звітно-статистичної документації з кадрових питань відносяться звіти за формами державної статистичної звітності «Звіт з праці» (форма № 1-ПВ), «Звіт про використання робочого часу» (форма № 3-ПВ).

Крім того, юридичними особами подаються за місцем свого розташування за вказівкою органів статистики також звіти № 1-ПВ (умови праці) «Звіт про стан умов праці, пільги та компенсації за роботу у несприятливих умовах» та № 1-ПВ(заборгованість) «Звіт про стан заборгованості із виплати заробітної плати»

До служби зайнятості за місцем розташування юридичної особи подаються щомісячні подання про наявність вакансій за формами 4-ПН та 3-ПН, інформація про вивільнення працівників тощо.

Особова документація

Особові і особисті документи, що зберігаються в кадровій службі, умовно віднесемо до особової документації.

До *особових документів* можна віднести документи особової справи, включаючи особовий листок з обліку кадрів, автобіографію, заяву працівника про прийняття на роботу, звільнення чи переміщення, а також документи, що характеризують ділові та моральні якості працівника – атестаційний лист, подання про призначення на посаду, документи про нагородження, присвоєння почесних звань, ступеня, рангу тощо.

До групи *особистих документів* працівників відносяться такі документи: паспорт, трудова книжка, військовий квиток, диплом, свідоцтво про освіту, атестат та інші документи, які юридично підтверджують відомості, що їх працівники повідомляють про себе. До них можна також віднести посвідчення особи, документи про сімейний стан, стаж роботи, спеціальність,

наукове звання тощо. Особистими також є документи, видані установами своїм працівникам для цільового відрекомендування: перепустка, довідка, що підтверджує місце роботи, посаду, заробітну плату, сертифікат про курсову підготовку тощо.

Користувачами особової документації можуть бути юридичні і фізичні особи, які звертаються до її власника за отриманням необхідних даних без права передання та розголошення. До таких користувачів відносяться органи статистики, податкові інспекції, правоохоронні органи та органи безпеки, відділи місцевих держадміністрацій, військомати, страхові агенції, туристичні фірми та організації рекреаційної сфери. Ними також можуть бути співробітники функціональних підрозділів установи, яким ці дані необхідні для виконання службових обов'язків (бухгалтерія, плановий відділ, спецслужба).

Класифікація кадрових документів за функціональними ознаками

Завдяки кадровій документації уможливується виконання низки управлінських функцій, що здійснюються як вищим керівництвом установи, лінійними керівниками так і працівниками кадрової служби.

За функціями, що передбачені в посадових інструкціях працівників кадрових служб й виконуються безпосередньо ними, кадрову документацію можна поділити скориставшись для цього «Переліком типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших підприємств, установ та організацій, із зазначенням термінів зберігання документів» (далі – Перелік)².

Кадрову документацію за функціональними ознаками можна поділити на декілька основних видів:

- документація щодо прийому, переміщення та обліку кадрів;
- документація щодо підготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації;
- документація щодо атестації кадрів і роботи з резервом кадрів;
- документація щодо нагородження та присвоєння почесних звань.

Зазначені види кадрової документації частково відображені в розділі 6 вищезгаданого Переліку під назвою «Робота з кадрами».

Крім перерахованих функцій кадрова документація реалізує ще цілу низку додаткових функцій по роботі з персоналом й містить такі підвиди:

- Документація щодо набору і використання трудових ресурсів.
- Документація з організації праці та трудової дисципліни.
- Документація з встановлення заробітної плати та охорони праці.

Перераховані види кадрової документації частково відображені в розділі 5 Переліку під назвою «Організація використання трудових ресурсів».

Підвидами кадрової документації можуть бути також:

- Документація зі соціального страхування та соціального захисту
- Документація з житлово-побутових питань та профілактично-оздоровчої роботи.

Зазначені підвиди кадрової документації частково відображені в розділі 7 Переліку під назвою «Соціально-культурний розвиток населення».

Питання безпосередньої побудови кадрових служб відображені у документації з організаційних основ управління (див. підрозділ 1.3 розділу 1 Переліку під назвою «Організація системи управління»).

Зведену систему кадрової документації за функціональними ознаками подана в таблиці.

¹ Державний класифікатор управлінської документації : ДК 010-98 – На заміну ДК 010-96 ; чинний від 01.06.1999. – К. : Держстандарт України, 1999. – 50 с.

² Перелік типових документів, що утворюються в діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, інших підприємств, установ та організацій, із зазначенням строків зберігання документів: наказ Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України від 20 липня 1998 р. № 41 із змінами і доповненнями, внесеними наказом Держкомархіву України від 25 березня 2008 р. № 52, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 15 квітня 2008 р. за № 306/14997.

III. Документознавство: історія, теорія, практика

№ п/п	Найменування групи	Найменування підгрупи	Види документів, що можуть застосовуватись	Примітка
1	2	3	4	5
1	Документація щодо прийому, переміщення та обліку кадрів	Документація з прийняття на роботу	Заява про прийняття на роботу, контракт, наказ про зарахування, документи особової справи	
		Документація щодо переведення на іншу роботу	Заява про переведення на іншу роботу, подання про переведення, контракт, наказ про переведення	
		Документація щодо звільнення з роботи	Заява про звільнення з роботи, пояснювальна записка, рішення профспілкового комітету, наказ про звільнення	
		Документація з оформлення відпусток	Заява про надання відпустки, графік відпусток, рішення (наказ) про надання відпустки	
		Документація з оформлення відряджень	Службова записка про необхідність відрядження, наказ про відрядження, посвідка про відрядження, журнал обліку відряджень, звіт про відрядження	
		Документація з оформлення заохочень	Подання про заохочення, рішення профспілкового комітету, наказ про заохочення	
		Документація з оформлення стягнень	Доповідна записка про порушення трудової дисципліни, пояснювальна записка, рішення профспілкового комітету, наказ про оголошення стягнення, журнал обліку стягнень	
2	Документація щодо підготовки кадрів та підвищення їх кваліфікації	Документація щодо підготовки кадрів	Списки осіб, які навчаються, навчальні плани підготовки кадрів, програми підготовки, журнали обліку підготовки працівників за професіями, накази про зарахування і закінчення навчання, протоколи засідань екзаменаційних комісій, свідоцтва про підготовку тощо.	
		Документація щодо підвищення кваліфікації кадрів	Списки осіб, яким необхідно підвищити кваліфікацію, навчальні плани, робочі програми, журнали обліку роботи академічних груп, накази про зарахування і закінчення навчання, протоколи засідань випускних комісій, свідоцтва про підвищення кваліфікації	

1	2	3	4	5
3	Документація щодо атестації кадрів і роботи з резервом кадрів	Документація щодо атестації кадрів	Наказ про проведення чергової атестації, списки осіб, які підлягають атестації, графік проведення атестації, службові характеристики, атестаційні листи, протоколи засідань атестаційних комісій, наказ про результати проведення атестації тощо	
		Документація щодо встановлення кваліфікації	Списки осіб, які зараховані до резерву кадрів, картки обліку осіб, зарахованих до резерву кадрів, особисті річні плани осіб, зарахованих до резерву кадрів тощо	
4	Документація щодо нагородження та присвоєння почесних звань	Документація щодо нагородження	Подання, клопотання, нагородні листи, анкети, характеристики, автобіографії, довідки, витяги з рішень профспілкових органів, рішення виконкомів місцевих рад тощо	
		Документація щодо присвоєння почесних звань	Подання, клопотання, нагородні листи, анкети, характеристики, довідки, витяги зі спільних рішень адміністрації та профспілкових органів тощо	
5	Документація щодо набору і використання трудових ресурсів	Документація щодо набору персоналу	Розрахунки потреб в робочій силі та виявлення джерел її покриття, направлення, заявки з організованому набору робочої сили	
		Документація щодо використання персоналу	Відомості з обліку наявності й руху персоналу, розрахунки змінності і плинності кадрів, зведення, довідки про використання персоналу	
6	Документація з організації праці та трудової дисципліни	Документація з організації праці	Огляди, довідки, доповідні записки про стан організації праці, колективні договори, довідки про хід і підсумки виконання колективних договорів тощо	У разі включення функцій з організації праці і зарплати
		Документація з дотримання трудової дисципліни	Огляди, довідки, доповідні записки про стан трудової дисципліни, табелі виходу на роботу, журнали обліку порушників дисципліни тощо	
7	Документація зі встановлення заробітної плати та охорони праці	Документація зі встановлення заробітної плати	Тарифно-кваліфікаційні довідники, тарифікаційні відомості, документи про преміювання	У разі включення функцій з організації праці і зарплати та охорони праці
		Документація з охорони праці	Програми навчання з охорони праці, журнали обліку інструктажу з техніки безпеки, документи про санітарний стан підприємства тощо	

III. Документознавство: історія, теорія, практика

1	2	3	4	5
8	Документація зі соціального страхування та соціального захисту працюючих	Документація з соціального страхування	Пенсійні справи (заяви, висновки лікарів, витяги з протоколів, довідки про заробітну плату, трудовий стаж), списки працівників, які виходять на пенсію, журнали реєстрації тощо	
		Документація з соціального захисту працюючих	Журнали обліку, довідки, посвідчення інвалідів війни, членів сімей загиблих, вдов, учасників війни тощо	
9	Документація з житлово-побутових питань та профілактично-оздоровчої роботи	Документація з житлово-побутових питань	Довідки, доповідні записки, огляди, акти обстежень житлових умов, договори, угоди про право користування житловою площею в будинках, що належать організаціям	У разі наявності відомчого житла
		Документація з оздоровчо-виховної роботи	Відомості про організацію медичної допомоги, акти, довідки про стан оздоровчо-виховної роботи, списки дітей, направлених на відпочинок	У разі включення функцій з оздоровчо-виховної роботи
10	Документація з організаційних основ управління		Положення, функціональні обов'язки працівників, правила внутрішнього розпорядку, накази про призначення, плани роботи тощо	

Розділ 4

ІСТОРІЯ УСТАНОВ, ТОВАРИСТВ І ОБ'ЄДНАНЬ

УДК 94(476.2)“1918/1919”

Лебедева Валентина

ГОМЕЛЬСКАЯ ГОРОДСКАЯ ДИРЕКТОРИЯ (декабрь 1918 – январь 1919)

Автор на підставі інформації документних джерел характеризує події, пов'язані з проголошенням 25 березня 1918 р. незалежності Білоруської Народної Республіки та створенням Гомельської міської директорії, зокрема, проблеми, що виникли при визначенні лінії білорусько-українського державного кордону.

Ключові слова: незалежність, Білоруська Народна Республіка, Гомельська міська директорія, Українська Народна Республіка, Українська Держава, переговори, державні кордони.

Автор на основании документальных источников характеризует события, связанные с провозглашением 25 марта 1918 г. независимости Белорусской Народной Республики и созданием Гомельской городской директорий, в частности, проблемы, возникшие при определении линии белорусско-украинской государственной границы.

Ключевые слова: независимость, Белорусская Народная Республика, Гомельская городская директория, Украинская Народная Республика, Украинская Держава, переговоры, государственные границы.

The author characterizes on the basis of documentary sources events connected with declaration of independence of the Belarus National Republic on March 25, 1918 and creation of Gomel city directories, in particular, problems, which have arisen at marking of the Belarus-Ukrainian frontier.

Key words: independence, the Belarus National Republic, a Gomel city directory, the Ukrainian National Republic, the Ukrainian State, negotiations, state frontier.

Проблема провозглашения в начале XX в. национальной государственности Беларуси и Украины относится к числу ключевых вопросов отечественной истории. Однако, когда почти десять лет назад автор этих строк впервые представил сюжет о межгосударственных контактах Украинской и Белорусской Народных Республик¹, тема взаимоотношений двух новых государств была «белым пятном» в исторических исследованиях обеих стран. За прошедшие годы ситуация разительно изменилась: сегодня есть основания говорить о наличии историографии проблемы, включающей работы всех жанров – от научных статей и публикаций документов до монографий и диссертаций².

Отметим, что оживление научного интереса к истории белорусско-украинских отношений периода становления самостоятельной государственности (1918–1920 гг.) пока не позволило осветить все аспекты этой сложной темы. На наш взгляд, это объясняется, в первую очередь, ограниченностью источниковой базы, а также парадоксальным игнорированием авторами уже

имеющихся разработок по теме. В итоге каждый новый исследователь практически повторяет изыскания предшественников, обращаясь к одному и тому же корпусу источников и сюжетов. Преимущественно «белые страницы» сохраняются и в таком, например, аспекте, как политика украинских властей в отношении присоединенных в марте 1918 г. белорусских территорий. Примечательно, что практически обойден интереснейший эпизод создания Гомельской городской Директории – органа региональной власти в границах Украинской Народной Республики, действовавшего в декабре 1918 – январе 1919 гг.

Феномен Гомельской Директории следует рассматривать в контексте проблемы территориального самоопределения новообразованных республик, национально-государственных ориентаций пограничных регионов, а также борьбы политических сил внутри этих регионов.

Как известно, уже в процессе провозглашения УНР встал вопрос о государственной принадлежности части Полесья, находившейся в соста-

© Лебедева Валентина, 2009

ве Гродненской и Минской губерний бывшего Северо-Западного Края, с такими городами как Брест, Пинск, Мозырь, Гомель и др. Границы губерний традиционно считались линией размежевания украинской и белорусской этнических территорий.

Внимание к Полесскому региону было вызвано, прежде всего, его экономическим и транспортным потенциалом. В плане сельского хозяйства Полесье традиционно не представляло большого интереса, причиной чего была плотная лесистость, малочисленность населения и невысокая плодородность пашенных земель. Однако, с развитием со второй половины XIX в. промышленности, природно-сырьевые ресурсы региона оказались востребованными, в результате чего на территории от Пинска до Гомеля возник пояс деревообрабатывающих предприятий, имевших не только краевое, но и общероссийское значение. Не только военно-стратегическую, но и экономическую ценность региону придали построенные в 80-е годы XIX в. Полесские железные дороги, важнейшая часть которых проходила по линии Брест - Жабинка - Пинск - Лунинец - Калинковичи - Речица - Гомель и далее на Брянск³. Возможности, которые давали Полесские железные дороги, интересовали молодое украинское государство, а деревообрабатывающее производство региона представляло для нее безусловную ценность при дефиците собственных лесных ресурсов.

В соответствии с подписанным 2 января (9 февраля) 1918 г. мирным договором между Украиной, с одной стороны, и Германией, Турцией, Австро-Венгрией и Болгарией с другой, Украине была передана оккупированная немецкими войсками часть западного Полесья. 18 февраля, как известно, переговоры в Бресте были сорваны, началось фронтальное наступление германских войск. 1 марта красноармейские отряды и большевистский Совет покинули Гомель, и в тот же день его заняли части 41 резервного корпуса немецкой армии. После стабилизации фронта на востоке в конце марта произошла официальная передача Украинской Народной Республике Мозырского, Речицкого и Гомельского уездов. Гомель вошел в состав Дроговичской земли – новообразованной административно-территориальной единицы в составе Украины, центром которой был определен Мозырь⁴.

Последние события практически совпали с провозглашением 25 марта независимости Белорусской Народной Республики. Одновременно на основе этнической территории были определены границы белорусского государ-

ства: «все земли, где живет и имеет численное преимущество белорусский народ, а именно Могилевщину, белорусские части Минщины, Виленщины, Гродненщины, Витебщины, Смоленщины, Черниговщины и смежные части соседних губерний, заселенных белорусами»⁵. Таким образом, белорусское Полесье было объявлено частью территории провозглашенной независимой Беларуси.

В 20-х числах апреля 1918 г. в Киеве состоялись белорусско-украинские переговоры, одной из главных тем которых стал территориально-пограничный вопрос. Ссылки белорусской стороны на принятый международной практикой этнический принцип определения границ и предложение провести размежевание по границам Минской и Гродненской областей были приняты к сведению. Однако украинская сторона предложила линию межгосударственного разграничения далеко на север от границы Гродненской и Минской губерний: в состав УНР передавались современные Гомельский, Речицкий, Калинковичский, Петриковский районы, части Ветковского, Любанского, Солигорского и Ивацевичского. За Украиной оставался бассейн Припяти и железная дорога Пинск – Гомель, что обосновывалось необходимостью безопасности Украины с севера в случае, если независимая белорусская государственность не удержится, и на ее территории будут господствовать Россия или Польша.

Переговоры зашли в тупик, а 29 апреля на Украине произошла смена власти: на место Центральной рады пришло правительство гетмана П. Скоропадского, вместо Украинской Народной Республики было принято новое официальное название страны – «Украинская Держава».

Попытки белорусской стороны продолжить диалог с новой политической силой не имели успеха. Обращения делегации БНР в Министерство закордонних справ не получили ответа, а меры в отношении присоединенных белорусских уездов свидетельствовали о курсе на их более глубокую интеграцию с Украиной. В начале июня вместо Дроговичской земли была создана временная Полесская губерния с включением в нее Речицкого, Пинского и Мозырского уездов. Гомельский уезд присоединялся к Черниговской губернии. Готовившийся «Законопроект об административном делении присоединенных к Украине уездов между губерниями» распределял белорусские уезды следующим образом: Пинский, Брест-Литовский и Кобринский присоединялись к Вольнской губернии, Мозырский и Речицкий – к Киевской. Гомельский уезд оставал-

ся за Черниговской губернией, но к нему добавлялась часть Рогачевского⁶.

В таком состоянии статус белорусских уездов и Гомеля оставался и после новой перемены украинской власти, когда в ноябре 1918 г. политические партии социалистической направленности создали на месте режима П. Скоропадского Директорию во главе с С. Петлюрой и В. Винниченко. Новая власть вновь вернула государству название «Украинская Народная Республика».

Положение Гомеля и ситуация в нем определялись его размещением в белорусско-украинско-российском пограничье, ролью крупного железнодорожного и промышленного центра, а также нахождением в «зоне новой оккупации» германскими войсками. В силу этого структура гомельской городской власти в период 1918 – начала 1919 гг. представляла собой своеобразный конгломерат не только социально-политических, но и национально-государственных субъектов. До ухода немецких войск реальные полномочия принадлежали, безусловно, оккупационным структурам, которые взяли на себя жандармские и хозяйственно-мобилизационные функции в прифронтной зоне. Германская комендатура следила за недопущением антинемецких выступлений, а также за работой железнодорожного узла и предприятий. Она, однако, заявила о невмешательстве в гражданские и общественно-политические городские дела, хотя сохраняла контроль над их деятельностью с целью обеспечить стабильность в тылу своих войск. В городе не были запрещены местные лево-социалистические организации, профсоюзы, празднование Первомая, состоялись даже публичные похороны красноармейцев, погибших в стычках с немецкими частями на подходах к Гомелю.

Органом регулирования гражданской жизни оккупационные власти оставили Гомельскую городскую думу и земские управы. Эти структуры городского самоуправления смогли уцелеть даже в период существования в городе большевистского режима, так как за их сохранение при поддержке населения выступили все небольшевистские политические силы, включая социалистические.

Украинская власть была вынуждена принять эту реальность и вступить в контакт со структурами городского самоуправления. Государственная политика и функционирование украинской администрации на присоединенных белорусских территориях и ее взаимодействие с местными политическими силами и административными

структурами, как уже отмечалось, остается актуальным предметом исследования.

Факт государственно-административного присоединения к Украине был воспринят в Гомеле негативно. Несмотря на давние экономические, культурные, миграционные и иные связи с украинскими губерниями, проукраинские силы в городе практически отсутствовали. Весьма слабым оставалось и белорусское национальное движение. Зато Гомель был центром довольно высокой активности разного рода общероссийских и лево-социалистических партий. Все они были ориентированы на сохранение российской демократической государственности, в составе которой видели также будущее своей малой родины. Поэтому Гомельская городская дума высказала официальный протест против присоединения уезда к Украине и назначения комиссара Центральной Рады. Дума потребовала реализации права населения на свободное самоопределение и проведение референдума о государственной принадлежности, до результатов которого просила освободить Гомель от власти всех держав⁷. Протест был доведен до Центральной Рады но, разумеется, остался без удовлетворения. В то же время можно предположить, что в силу острой политической борьбы в самой Украине, а также внутри Центральной Рады, интеграция Гомеля в украинскую государственность имела номинальный характер.

Ситуация стала меняться с приходом власти П. Скоропадского. Для усиления властной вертикали в белорусские уезды были назначены «поветовые комиссары», сформированы отделы «державной варты». К сожалению, в нашем распоряжении нет сведений о механизмах и источниках их создания. Полномочия городского самоуправления были ограничены настолько, что его существование стало почти формальным. Комиссаром гетманского правительства в Гомеле был назначен бывший предводитель местного дворянства Е. Н. Стош. Эта мера была расценена городской общественностью как консервативно-реставрационный шаг, который отвергал демократические завоевания революции, в том числе Февральской.

Гетманское правительство сделало первые реальные шаги в украинизации учреждений – в них, а также на железнодорожном узле вводилось украиноязычное делопроизводство. Документы Министерства просвещения Украинской Державы свидетельствуют о подготовке украинизации школы и финансовом обеспечении этой меры. Например, согласно законопроекту, утвержденному Радою

Министров на период от 1 июля 1918 г. до 1 января 1919 г. только одному «Гомельскому повету Черниговской губернии», было выделено на внешкольное просвещение 36 750 карбованцев. Такая же сумма требовалась со стороны городского самоуправления⁸. О реальном переподчинении системы образования Киеву свидетельствует активная переписка учебных учреждений города с Министерством просвещения, а также примечательная попытка земской управы разрешить с его помощью вопрос переноса в Гомель эвакуированного из Могилева учительского института⁹.

Однако предпринятые меры не обеспечивали полного контроля над политической ситуацией в Гомеле и уезде. Тут активно действовал, поддерживая связи с центрами на востоке от немецко-большевистской демаркационной линии, Полесский комитет РКП(б). По распоряжению Москвы он был официально подчинен ЦК Компартии Украины, однако будущее и Гомеля, и самой Украины виделась комитетом в составе Российской советской федерации. Украинская и немецкая власти рассматривались местными большевиками как временные и враждебные, против которых было необходимо вести борьбу всеми возможными средствами. В июле в Гомеле вспыхнула спровоцированная левыми забастовка рабочих и служащих Полесских и Либаво-Роменской железных дорог. В середине августа Гомельский ревком предпринял попытку присоединиться к запланированному Всеукраинским ревкомом антигетманскому и антинемецкому восстанию. В ночь с 16 на 17 августа под Гомелем был взорван поезд, немногочисленные партизанские отряды попробовали взять под контроль железнодорожные пути в пригороде, но были оттеснены немецкими частями. Повстанцы совершили нападения на казармы державной варты и немецких частей в Гомеле, организовали взрыв в гостинице «Савой», вследствие которого погибли 12 солдат. Ответом со стороны оккупационной власти стали репрессивные акции¹⁰.

Политическая ситуация еще больше обострилась осенью 1918 г., когда 27-го августа был подписан российско-германский протокол об эвакуации немецких войск с территории на восток от Березины, а в ноябре вспыхнула революция в Германии, после чего Брестский мир был аннулирован со стороны Советской России. Оккупационный режим пережил важные перемены: на фронтах и в войсковых формированиях власть взяли в руки солдатские советы, установившие контроль над командованием. В Гомеле власть перешла к Большому совету солдатских

депутатов 41-го резервного корпуса и его исполкому. Настроенные на окончание военных действий и ориентированные просоциалистически, немецкие солдатские советы видели своей целью обеспечение условий для организованной эвакуации своих войск. При этом германская сторона исходила из принадлежности Полесского региона к Украине и связывала ситуацию в Гомеле с судьбой украинской государственности. Большевики же в центре и на местах открыто высказывали тезис, что «Гомельщина есть ворота украинской житницы в столицы Российской советской республики»¹¹ и готовили возвращение города к ревкомовской власти и российской принадлежности.

На фоне крайнего обострения политической ситуации украинский фактор не только не утратил своего значения, но, наоборот, приобрел для демократических сил Гомеля роль реального союзника в борьбе за антибольшевистскую альтернативу. Этот мотив еще более актуализировался после прихода к власти в Киеве социалистической Директории. Перед реальной опасностью возвращения к власти большевистских сил городское самоуправление попробовало укрепить себя связями с Киевом, а также немецкими оккупационными структурами в лице солдатского совета 41 корпуса.

Известие о падении 14 декабря 1918 г. режима П. Скоропадского пришло в Гомель достаточно оперативно. В документах засвидетельствован факт посещения гомельской думской делегацией руководителей украинской Директории в первые дни ее существования¹². Правда, неизвестными остаются обстоятельства, дата и результаты визита, а также состав делегации. Однако, судя по дальнейшим событиям в Гомеле, можно предполагать достижение договоренностей программно-тактического характера.

16 декабря, когда Директория в Украине разворачивала антигетманское восстание и еще не вступила в Киев, городская рабочая конференция, созванная социалистическими партиями, постановила создать Гомельскую Директорию на многопартийной основе. Из 243 делегатов только 60 высказались за большевистское требование передать власть в городе военно-революционному комитету. На следующий день это решение поддержала также конференция социалистических организаций города¹³.

Новый орган декларировал те же полномочия, что и Директория УНР. Главной целью провозглашалось «восстановление порядка и демократического строя». Было заявлено, что «рабочий класс и демократия могут рассчитывать на преданность

социалистической Директории их интересам». Для подтверждения своих демократических принципов Директория обещала, что «как только будут созданы законные органы государственной власти, а местная будет обеспечена за городским демократическим самоуправлением, она сложит свои полномочия» Директория объявила восстановление «городской демократической думы»¹⁴.

17 декабря Гомельская Директория была сформирована. По своему количественному составу она превосходила «старшую сестру» ровно вдвое и насчитывала 10 человек: два представителя городской думы, один представитель от городского центрального совета профсоюзов, два от рабочей конференции, четыре от комитета железнодорожников. Поддержку Директории высказал солдатский совет 41-го германского корпуса, взяв на себя обязанность по охране общественного порядка.

Отметим, что партийный состав Директории соответствовал Киеву только отдаленно. Вошли в ее состав и руководство представители Гомельского комитета меньшевиков (Р. Повецкий), Гомельского социал-демократического комитета Бунда (А. Браун), местной организации социал-сионистов (М. Каган). В отличие от партий, создавших Украинскую Директорию – Украинской социал-демократической, Украинской партии социалистов-революционеров и Украинской партии «социалистов-незалежников», ни одна из сил, действовавших в Гомеле, не прибавляла к своему названию «белорусская». Наоборот, все они отличались активным дистанцированием от национальных движений и последовательным исповеданием «революционного интернационализма», который на данном историческом этапе воплощался в модель пророссийского демократического федерализма.

В силу этого объединение украинских и гомельских политических сил могло быть вызвано только внешними факторами и не имело оснований для долгосрочной перспективы. Перед угрозой победы большевизма гомельские «демократы» искали союза с любыми силами, включая оккупационные, а Украинскую Народную Республику рассматривали как временного политического союзника и промежуточный вариант государственности. Компромиссность союза предопределила противоречивость деятельности Гомельской Директории. Однако ее судьба зависела не от расхождений с Киевом, а все от того же фактора борьбы большевиков за власть.

Об обреченности Директории свидетельствовала расстановка внутригородских и внешних политических сил уже в момент ее создания. Можно констатировать, что в период второй по-

ловины декабря 1918 – первой половины января 1919 г. в Гомеле существовало своеобразное двоевластие, когда рядом с Директорией, практически легально и открыто, действовал большевистский ревком. Кроме этого, логика внешнеполитических событий – ситуация в Украине и советско-немецкие отношения – буквально по дням отсчитывали период существования этой последней на территории Беларуси структуры городского самоуправления.

Как раз в ночь, которая предшествовала 17 декабря – дню создания Директории, в Мозыре состоялись переговоры представителей 41 немецкого резервного корпуса и советской делегации во главе с уполномоченным СНК РСФСР Д. Мануильским. Предметом переговоров был срок эвакуации германских войск по линии железной дороги Гомель – Пинск. По достигнутой договоренности, отрезок Калинковичи – Мозырь – Лунинец освобождался уже в тот же день 17 декабря, а Гомель – 20. Однако для обеспечения условий полного вывода немецких формирований на этих территориях должно было сохраняться status quo, а попытки насильственного захвата власти со стороны любых политических сил запрещались¹⁵.

Окрыленные близкой победой, большевистские и некоторые другие левые силы Гомеля, не согласившиеся с решениями рабочей и социалистической городских конференций о создании Директории, 18 декабря восстановили новый состав ревкома. Первым же его решением было добиваться власти в регионе всеми методами, включая вооруженные. В этот же день советская делегация имела встречу с новообразованным ревкомом, на которой было решено ввести в Гомель части Красной Армии, передать власть ревкому, а город и уезд присоединить к РСФСР.

Известие о скором возвращении большевистской власти вызвало в городе панику, наиболее состоятельные жители стремились выехать в западном и украинском направлении. Однако ревком начал явочным порядком забирать власть в городе: отряды Красной Гвардии взяли под контроль железнодорожный вокзал, арестовали начальника службы движения и не допускали выхода со станции никаких поездов, кроме немецких. 19 декабря в городском театре в присутствии делегации Д. Мануильского был созван митинг в честь Красной Армии и большевистской власти. Почувствовав прямую опасность, в ситуацию решительно вмешался Совет немецкого 41 корпуса, заявив, что расценивает действия гомельского ревкома и советской делегации как нару-

шение мозырских договоренностей, а потому берет ситуацию под свой контроль и официально подтверждает власть в Гомеле Директории. По требованию немцев советская делегация покинула город, а пробольшевистский комитет железнодорожников, созданный ревкомом, был арестован, сам же ревком перешел на нелегальное положение.

В этих условиях Директория попробовала вернуть свою деятельность. Реконструировать ее становление и усилия как властно-распорядительной структуры, а также взаимоотношения с Киевом в определенной степени позволяет комплекс официальных документов – обращений и приказов Директории, который сохранился в Национальном архиве Республики Беларусь в виде отдельной нефондированной папки¹⁶. Документы в папке имеют самостоятельную нумерацию. Наиболее содержательную информацию о направлениях деятельности Гомельской Директории дают ее обращения и приказы, адресованные населению. Последних, выпущенных в период от 22 декабря до 3 января, сохранилось 11.

Первым документом в этом комплексе является обращение «К гражданам г. Гомеля», выпущенное 18 декабря, но не самой новообразованной структурой, а исполкомом Совета 41 немецкого корпуса за подписью его председателя Кобениуса. Этим документом оккупационная власть признавала легитимность Директории, обращая внимание гомельчан на то, что ее образование произошло путем выборов городским самоуправлением и социалистическими партиями. Подчеркивалась добровольность передачи верховной власти Киеву при выражении уверенности в народном характере правительства С. Петлюры и его способности обеспечить вывод немецких войск.

Стоит обратить внимание на то, что, едва не потеряв власть из-за большевистской экспансии, Гомельская Директория видела большей политической опасностью не ревком, а бывшую украинскую власть. Если ревком в декабрьских документах новой власти вообще не упоминается, то значительное внимание уделено ликвидации остатков гетманского режима, который квалифицировался как недемократический и насильственный. Воззвание Директории от 18 декабря заявляло о готовности противостоять оружием любым инсинуациям со стороны бывшего гетманского режима. Примечательна эволюция мер по отношению к представителям гетманской власти персонально. Если воззвание от 18 декабря гарантировало им личную неприкосновенность и возможность свободного выезда из города, то

два обращения к населению, подписанные управляющим делами Р. Г. Повецким в последующие дни, объявляли, что «представители гетманской власти, в случае появления их в городе, подвергаются немедленному аресту». Кроме того, население было призвано сообщать обо всех злоупотреблениях и взяточничестве со стороны бывших властей.

Именно в отношении к гетманскому режиму проявился статус Гомельской Директории как представительства Директории УНР и согласованность их действий. Однако, в более принципиальных вопросах позиции явно дистанцировались. В частности, документы свидетельствуют, что законодательные ориентации Гомельской Директории были связаны не с законами украинских властей, а с наследием российской Февральской революции: приказом Директории № 1 отменялись все законы гетманского времени, которые противоречили актам Временного правительства. Ссылка на правотворчество Украинской Директории и Украинской Народной Республики при этом отсутствовала.

Обращает на себя внимание то, что новый властный орган не занялся созданием собственной военизированной опоры, а ограничился переименованием украинской Державной варты в милицию. Распущенным объявлялся только руководящий состав варты, сама же структура переподчинялась коллегии комиссаров Директории, между которыми были распределены районы города. Это дает основания думать, что отделы Державной варты не были присланы из Украины, а их формирование происходило на месте и из местного населения.

В осуществлении реальных властных полномочий Гомельская Директория опиралась на собственные решения и силы.

Так, для сохранения стабильности и порядка в городе, приказ Директории обязывал всех служащих государственных и городских учреждений оставаться на рабочих местах и продолжать выполнение служебных обязанностей. Предупреждалось о строгом наказании «всех попыток грабежа, насилия и незаконных арестов»¹⁷.

3 января 1919 г., в дни, когда шла организованная ревкомом забастовка железнодорожников и максимально выросла большевистская опасность, Директорией был издан самый объемный документ – «обязательное постановление». Оно требовало от всех граждан, а в первую очередь от домовладельцев, арендаторов гостиниц, заезжих и постоянных дворов, ночлежных, чайных, столовых и др., вести обязательную регистрацию всех

постоянных и временных жителей, на протяжении 12 часов сообщать в милицейские части о прибывающих и выбывающих, и неотлагательно – обо всех подозрительных личностях. Все граждане города и окрестностей были обязаны иметь при себе документы, в противном случае они задерживались для выяснения личности. Было приказано закрыть все пункты азартных игр. За нарушение этих требований виновным грозило тюремное заключение до трех месяцев»¹⁸.

Документы свидетельствуют, что наряду с властно-политической, наибольшую проблему для Директории составляли хозяйственно-экономические вопросы, что понятно в ситуации войны, революций, смены местных и государственных властей. Поэтому основное содержание нескольких приказов Директории связано с вопросами инфляции и цен, спекуляции товарами и продуктами, продовольственного обеспечения. Инструменты и меры решения этих проблем имели административно-командный и контрольный характер, что было оправдано в экстремальной ситуации.

Хозяйственные меры Директории раскрывают еще один аспект взаимоотношений с Киевом – стремление сохранить единое финансово-торговое пространство. Очевидно, что нестабильность политической ситуации на Украине отразилась и на финансовой конъюнктуре гомельского рынка, традиционно заинтересованного в связях с южной соседкой. Украинские деньги, которые использовались в городе наряду с иными платежными средствами, стали терять популярность, в городе образовались стихийные «биржевые уличные сходки», где шла спекуляция «твердой валютой» – немецкими марками и российскими рублями. Реакцией на ситуацию стал специальный приказ Директории о сохранении равноценности украинских денег и с угрозой ответственности за отказ от их приема. Лица, уличенные в нелегальном обмене, подвергались аресту, а деньги конфисковывались в пользу города.

Такие же строгие меры, вплоть до судебной ответственности, были предусмотрены в отношении виновных в самовольном повышении цен на продукты¹⁹. В целом решение наиболее острой, продовольственной проблемы заставило Директорию принять меры, которые напоминали большевистскую продовольственную диктатуру: самым строгим образом запрещался вывоз продуктов за границы города, на дорогах были составлены специальные охранительные отряды, которые реквизируют задержанные товары, а их владельцев должны были отдавать под суд.

В то же время ввоз продуктов не предусматривал никаких ограничений.

В ряду экономических мер Директории одной из самых радикальных являлась попытка создания собственного бюджета для «обеспечения городских учреждений [средствами – *В. Л.*] на неотложные нужды борьбы с нарастающей преступностью, в целях охраны населения города». Основным источником сбора средств был избран чрезвычайный принудительный налог в размере трех миллионов рублей, который распределялся по «классовому признаку» – на «имущие классы города Гомеля». Для реализации этой меры Директорией были созданы 2 комиссии: по налогообложению и для рассмотрения жалоб.

Принужденные к налогу граждане обязывались в трехдневный срок вносить в кассу городской управы его сумму. Тех, кто не подчинился, ждало «лишение права свободного перемещения», арест и продажа имущества, а принадлежавшие им предприятия торговли и производства закрывались²⁰.

Нет материалов, которые позволили бы проследить результативность мер Директории. Можно, тем не менее, предположить, что они остались невысокими в условиях господства социально-экономической стихии, а также острой внутри- и внешнеполитической борьбы и фактического существования в Гомеле двоевластия.

Гомельский ревком не прекращал попыток возвращения власти, вернувшись к фактически открытой деятельности. В 20-х числах декабря красноармейские части взяли под контроль часть железной дороги от Гомеля до Жлобина, что дало ревкому новый стимул для штурма власти. 24 декабря он обратился к Немецкому Совету с ультиматумом о передаче власти, но получил в ответ только подтверждение о полномочиях Директории. Для охраны железнодорожного узла и города в Гомель была дополнительно введена 47-я немецкая дивизия.

Можно предполагать причины того, почему Украинская Директория не вмешалась в гомельские события и не поддержала местную власть военными силами. Таковыми могли быть: недооценка региона как канала большевистского проникновения в Украину, незавершенность процесса формирования собственных властных и вооруженных структур (именно 24 декабря в Киеве было создано правительство – Рада народных министров УНР). Есть единичное сведение, что Киевская Директория направила в Гомель бронированный поезд²¹, но достоверность и значение этого факта не выяснены.

Соотношение сил в Гомеле становилось все более неравным. Предчувствуя скорое водворение своей власти на освобождавшейся от немецких войск территории, гомельский ревком при поддержке Могилевского губкома РКП(б) и командования Западного фронта организовал с 26 декабря общегородскую забастовку, которая парализовала железнодорожный узел и работу предприятий.

Очевидно, что Директория не сразу оценила ситуацию. В выпущенном в эти дни обращении к гражданам города она отметила, что «расклеванные в городе приказы некоего революционного комитета исходят от неведомых нам лиц. Власть по-прежнему находится полностью в руках городской Директории»²². Однако уже 30 декабря представитель Директории А. Браун вынужден был вступить в полемику с представителями ревкома и Гомельского центрального бюро профсоюзов на городской рабочей конференции, где обсуждался ход и перспективы забастовки. Он пытался доказать ошибочность забастовки, хотя бы с тех позиций, что она срывает эвакуацию германских войск. В ответ прозвучали слова представителя Могилевского губревкома Гуревича о том, что Гомель необходим для пропуска Красной Армии на Украину, где сконцентрированы контрреволюционные силы Деникина и Краснова²³.

Расчет ревкома оказался верным: забастовка вынудила Немецкий Совет пойти на переговоры с ревкомом, которые закончились достижением взаимного компромисса: немцы взяли обязательство оставить Гомель в десятидневный срок и не мешать подготовке к введению в городе советской власти, ревком же со своей стороны обещал прекратить забастовку.

Эта договоренность стала приговором для Гомельской городской Директории. Придерживаясь провозглашенного принципа ненасилия, она приняла решение о добровольной передаче власти, изложив свою позицию в последнем обращении к населению. Документ отмечал, что «согласно решению Германского Совета солдатских депутатов и Военно-Революционного Комитета Городская Директория и гомельское население поставлены перед фактом перехода власти в руки Революционного Комитета».

Итог своей деятельности, Директория подвела с морально-политических позиций. Она ставила себе в заслугу то, что в самые тяжкие часы была вынуждена взять на себя ответственность власти, попыталась сохранить в городе «порядок и демократический строй», пойти навстречу ожиданиям широких масс демократического на-

селения, снова допустив их к политической деятельности. Подчеркивалось, что в своей деятельности Директория опиралась исключительно на доверие и поддержку населения, на понимание ее мероприятий, а карательно-репрессивные меры использовались ею только в исключительных случаях. Директория признавалась в незавершенности планов демократических преобразований, в которых «защита интересов рабочих и трудящихся стояла на первом месте» и передавала результаты своей деятельности на суд граждан города. Характерно, что политическим идеалом для Гомельской Директории по-прежнему оставались «завоевания Великой Российской Революции» а не Украинской Народной Республики²⁴.

В этом документе назван срок нахождения Гомельской Директории у власти – 25 дней. Указание позволяет определить крайнюю дату ее существования примерно 10 января 1919 г. 14 января последние немецкие части передали город Красной Армии.

Украинская Директория пережила свою гомельскую структуру на 3 недели: Как известно, 2 февраля она оставила Киев, уступив его большевикам, и начала долгие странствия по Украине, пытаясь оказывать сопротивление Красной Армии и польскому наступлению. Никаких следов существования в изгнании Гомельской Директории пока обнаружить не удалось. Не известны судьбы ее создателей. Не найдено пока и свидетельств о реакции Украинской Директории на ликвидацию своей «младшей» гомельской сестры. Эта проблема требует своего дальнейшего исследования.

¹ *Лебедзева В.* Тэрытарыяльнае пытанне на беларуска-украінскіх перамовах 1918 г.: факталагічны і крыніцазнавчы аспекты // *Архівознаўства. Археаграфія. Джерелазнаўства: Міжвідомчы навуц. зб. – Вып. 2: Архівознаўчы чітання.* – К., 2000. – С. 104–113.

² *Вона ж.* БНР–УНР: першы вопыт дзяржаўных ста-сункаў (вясна 1918 г.) / В. Лебедзева / *Проблемы славяноведения: сб. науч. ст. – Брянск, 2002. – Вып. 4. – С. 198–211; Трацяк С. А.* Кіеўская місія Беларускай Народнай Рэспублікі // *Весник Нац. акад. навук Беларусі. Сер. гум. навук.*–2005. – № 3. – С. 50–59; *Матвіенко В. М.* Політыка УНР та Украінскай Державы щодо новопосталих державних утворень на території колишньої Російської імперії (1917–1921 рр.) / В. М. Матвіенко // *Автореф. дис. д-ра істор. наук: 07.00.02; Київ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка.* – К., 2003. – 40 с.; *Кукса А. А.* Беларусские и украинские общественно-политические организации: взаимодействие и тактика в период становления государственности в Беларуси и Украине (февраль 1917 – декабрь 1922 гг.) // *Автореф. дис. канд. истор. наук: 07.00.02; Белорусский гос. пед.ун-т им. Максима Танка.* – Мн., 2008; *Касцюк М. П.* Беларуская

Народная Рэспубліка Украінская Народная Рэспубліка: некаторыя асаблівасці шляху і ўзаемаадносін // Наукові праці історичного факультету Запорізького держ. ун-ту. – Запоріжжя, 2008. – Вип. XIV: Соціальні та національні чинники революцій і реформ в Україні: проблеми взаємовпливів. – С. 119–124.

³ Киштымов А. Л. Экономический потенциал Полесья в начале XX века // Загароддзе-3: матэрыялы навукова-краязнаўчай канферэнцыі «Палессе ў XX стагоддзі» 1–4 чэрвеня 2000 г. – Беласток; Мінск, 2001. – С. 114–120.

⁴ Українська Центральна Рада: документи и материалы. В 2-х томах. Т. 2. – К., 1997. – С. 181.

⁵ Спадчына. – 1993. – № 2. – С. 107.

⁶ ЦДАВО України, ф. 3766, оп. 1, д. 186, л. 39, 75–77.

⁷ Там же, д. 139, л. 1, 1-об., 2.

⁸ Там же, ф. 2201, оп. 2, д. 420, л. 142.

⁹ Там же, д. 184, л. 17.

¹⁰ Трудящиеся Гомельщины в борьбе за власть Советов (1917–1920): хроника событий. – Гомель, 1958. – С. 80–82.

¹¹ Гомельской областной краеведческий музей, ф. 5, д. 3, л. 90.

¹² Там же, ф. 5, д. 3, л. 17.

¹³ Там же.

¹⁴ Национальный архив Республики Беларусь. Папка «Гомель 1917–1923», № 19.

¹⁵ Государственный архив Гомельской области, ф. 52, оп. 1, д. 61, А. 40–44.

¹⁶ Национальный архив Республики Беларусь. Папка «Гомель 1917–1923».

¹⁷ Там же, № 23, 26.

¹⁸ Там же, № 33.

¹⁹ Там же, № 23, 26.

²⁰ Там же, № 16.

²¹ Гомельской областной краеведческий музей, ф. 5, д. 3, л. 39.

²² Национальный архив Республики Беларусь. Папка «Гомель 1917–1923», № 20.

²³ Гомельской областной краеведческий музей, ф. 5, д. 3, л. 28.

²⁴ Национальный архив Республики Беларусь. Папка «Гомель 1917–1923», № 35.

Розділ 5

ОГЛЯДИ АРХІВНИХ ФОНДІВ

УДК [930.253+94] (477.82)

Кучерепа Микола

ІСТОРІЯ ВОЛИНИ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ В ДОКУМЕНТАХ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Стаття присвячена огляду й аналізу документів і матеріалів Державного архіву Волинської області про різні сфери життя Волині у період між двома світовими війнами (1921–1939).

Ключові слова: Державний архів Волинської області; документ; фонд; справа.

Статья посвящена обзору и анализу документов и материалов Государственного архива Волынской области разных сфер жизни Волини в период между двумя мировыми войнами (1921–1939).

Ключевые слова: Государственные архив Волынской области; документ; фонд; дело.

The article is devoted to the review and analysis of documents and materials of State Archives of Volyn Oblast from different spheres of life of Volyn-dwellers in the period between two wars (1921–1939).

Key words: The State Archives of Volyn Oblast; the document; fond; case.

Історія Волині здавна є об'єктом досліджень як українських, так і зарубіжних учених. Чимало її аспектів уже знайшли відображення в літературі. Проте багато раніше висловлених думок вимагають переосмислення або ґрунтовнішого дослідження. Цій меті можуть служити документи із фондів Державного архіву Волинської області.

Зокрема, документи фондів, що стосуються історії Волині міжвоєнного періоду, відображають діяльність воєводських і повітових властей, самоврядних органів державної поліції, суду, прокуратури, Корпусу охорони прикордоння, різноманітних політичних партій, громадських культурно-освітніх організацій, кооперативних спілок, релігійних установ. А в сукупності – повно зафіксували соціально-економічне, політичне, культурне, церковно-релігійне життя краю.

Важливими джерелами, що дають змогу розглядати проблему в ширшому, а не лише воєводському контексті, є документи центральних органів влади, головним чином – міністерств внутрішніх, закордонних, військових справ, віросповідувань і освіти, Головної команди державної поліції: інформаційні повідомлення, звіти про життя національних меншин, польських і українських політичних партій, громадських організацій, профспілкових об'єднань, релігійних товариств¹. На зберіганні в архіві є також щоденні пресові бюлетені «Wiadomości Ukraińskie»².

Важливе значення для дослідників можуть мати документи, складені властями Люблінського³, Львівського⁴, Новоградського⁵, Станіславського⁶, Тернопільського⁷ і Віленського⁸ воєводств: тижневі, місячні, квартальні і піврічні звіти, що стосуються різних галузей життя воєводств міжвоєнного періоду, та ін.

Джерела до історії формування та діяльності державної адміністрації Волинського воєводства

Будівництво і діяльність польського державного апарату на Волині відображено у багатьох архівних фондах, а саме: ф. 58 – Цивільне управління земель Волині і Подільського фронту; ф. 46 – Волинське воєводське управління; ф. 36, 178, 182, 183, 246 – повітові староства; ф. 158 – Управа м. Луцька. Наприклад, у ф. 58 зберігаються 259 справ періоду 1919–1921 рр. Це, в основному, накази, звіти і листування Володимирського, Заславського, Звягельського, Ковельського, Кременецького та інших повітових староств, що стосуються політичної й економічної ситуації на Волині. Слід зазначити, що вже у цей час розпочали свою роботу суд, фінансова палата, поліція і інші державні установи. 1922 р. створено кураторію Волинського шкільного округу. Наприкінці цього ж року формування держав-

© Кучерепа Микола, 2009

ного апарату на Волині завершилося створенням повітових адміністративних органів.

Державна поліція

Особливу цінність для дослідників історії Волині мають документи ф. 1 – Волинська воєводська коменда державної поліції. Вони свідчать про політичне і громадське життя волинян, становище різних соціальних верств.

Фонд воєводської коменди поліції має 9 описів. Описи № 1 і 5-а стосуються діяльності персонального відділу. Вони включають дисциплінарні, особові, пенсійні справи поліцейських, заяви осіб про прийняття їх на службу в поліцію, кореспонденція щодо кадрів, матеріали розслідування дисциплінарних проступків, кваліфікаційні списки офіцерів і рядових поліцейських, комендантів постерунків, фотоальбоми працівників поліції і тюремної служби. Опис № 3 торкається господарських справ поліції. В описі № 4 (адміністративний відділ) містяться накази головної, воєводської, повітових коменд поліції, інструкції МВС, протоколи нарад і зборів повітових команд, а також різна кореспонденція.

Особливу увагу дослідників привертають документи, включені до описів №2 і 2-а. Їх утворено в діяльності слідчого відділу воєводської коменди. Це основні джерела для вивчення майже всіх сторінок історії Волині міжвоєнного періоду. Наприклад, тут є багато відомостей про перебіг віч і демонстрацій, діяльність політичних партій, про настрої населення в містах і селах, економічну і політичну ситуацію. Особливу інформаційну цінність мають слідчі справи, судові вирoki учасникам національно-визвольного і революційного рухів. Проте останні вимагають критичного підходу, оскільки поліція не раз свідомо фальшувала деякі документи.

Зацікавленість дослідників також викликають документи фондів повітових коменд, а саме: ф. 45 – Луцька повітова коменда поліції, ф. 111 – Комісаріат поліції м. Луцька. У Держархіві Волинської області також зберігаються документи постерунків поліції (29 фондів). Тут наявні різноманітні інструкції, ситуаційні звіти, рапорти, оперативні повідомлення Волинської воєводської, Дубнівської і Рівненської експозитур слідчих та інших відділів поліції, що відобразили соціально-економічне і політичне становище в окремих повітах воєводства. У багатьох документах із цих фондів йдеться про церковно-релігійне життя, діяльність кооперації, організації лісової служби і пожежної охорони.

Певну цінність мають документи, створені конфідентами – таємними агентами поліції. Головним чином вони відобразили діяльність політичних партій, громадських організацій, а власне: КПЗУ; ОУН; Сельроблівиці, Сельробправиці, Сельроб-єдності; Української соціалістичної радикальної партії (УСРП); Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО); Українського національного козачого товариства (УНАКОТО) і Українського національного козачого руху (УНАКОР); Просвіт; Союзу українок; Польської національної партії; Польської соціалістичної партії.

Судочинство і прокуратура

Значна кількість документів із фондів Держархіву Волинської області відобразили діяльність судів і прокуратури. У фонді 191 (Окружний суд у Луцьку) зберігаються накази, розпорядження, директиви Міністерства юстиції, голови Луцького окружного суду, протоколи судових засідань та ін. Зацікавленість науковців привертають ф. 123 – Гродський суд у Горохові, ф. 388 – Гродський суд у Камені-Каширському, ф. 180 – Гродський суд у Луцьку, ф. 66 – Мировий суд у Володимирі, ф. 141 – Мировий суд у Горохові, ф. 216 – Прокуратура Луцького окружного суду.

Економічний розвиток Волинського воєводства

Значна кількість документів, що стосуються господарського життя Волині, зберігаються у ф. 46. В описи 1, 2, 3, 4, 6, 8 цього архівного фонду включено звіти, огляди, кореспонденція щодо розвитку промисловості, сільського господарства, будівництва та інших галузей. Подібні матеріали є у фондах повітових староств (ф. 36, 178, 182, 183, 246, 377). Проте для дослідників, які спеціалізуються в галузі економічного розвитку краю, особливу вагу становлять документи наступних архівних фондів: Ф. 277 – Волинське окружне земельне управління; Ф. 278 – Волинська сільськогосподарська палата; Ф. 34 – Волинська фінансова палата; Ф. 93 – Відділення Польського банку в Луцьку; Ф. 40 – Дирекція державних лісів у Луцьку; Ф. 37 – Дирекція Польської тютюнової монополії; Ф. 75 – Луцька реміснична палата; Ф. 214 – Комітет Волинської виставки, а також фонди повітових земських управ: ф. 399 (Луцька), ф. 400 (Володимирська), ф. 401 (Горохівська), ф. 402 (Ковельська), ф. 405 (Любомльська), ф. 355 (Камінь-Каширська), ф. 408 (Костопільська).

Як відомо, для волинян протягом усього міжвоєнного двадцятиріччя справжнім горем було

безробіття, про що свідчить значна кількість документів – рапорти поліції, кореспонденція, статистичні дані та інші матеріали воєводської і повітових адміністрацій, розпорядження воєводи, що стосуються безробіття, організації таборів безробітних на Волині.

Кооперація

Характер боротьби адміністративних властей з українською кооперацією можна встановити на основі документів із фондів 1 і 46⁹. В архіві є також багато документів, які проливають світло на спосіб творення воєводським управлінням нового типу кооперації. В одному із своїх звітів воєвода Генрик Юзевський писав: «Досягнутий Волинською спілкою результат потрібно оцінювати, як дуже успішний. Також потрібно ствердити, що фінансово-економічний стан постійно покращується. Роль Волинської спілки в суспільно-господарській праці буде досить цінною і важливою»¹⁰. Багато документів із фондів Держархіву Волинської області відкриває можливість дослідити утворення і діяльність ще одного кооперативу із змішаним польсько-українським складом – Волинського союзу сільської молоді. Цьому допоможуть підшивки журналу *Młoda Wieś* («Молоде село»), а також документи цієї організації¹¹.

Суспільно-політичне життя

Ця сфера знайшла найповніше відображення у фондах Держархіву Волинської області. Наявні в них документи віддзеркалили суспільно-політичне життя українців, поляків, євреїв, німців, росіян, чехів та представників інших національностей, що проживали на Волині. Проте, найбільше документів стосується українців і поляків.

Поляки

У міжвоєнний період у Волинському воєводстві діяли різні загальнопольські політичні партії і громадські товариства. Проте, їхня діяльність не у рівній мірі знайшла відбиток у збережених документах. Найбільше їх стосується діяльності Польської соціалістичної партії (ПСП). Здебільшого, це звіти, реферати, інформації, директиви адміністративних властей і поліції. Не дуже багато документів проливають світло на діяльність на Волині Незалежної селянської партії (НСП), зокрема є інформація, датована 15 липня 1926 р., про збори членів НСП в Чорторийську, розпорядження МВС про заборону цієї партії за антидержавну, антиподаткову і комуністичну агітацію, рішення про це ж волинського воєводи

Владислава Меха від 27 березня 1927 р.¹² Деякі документи стосуються історії Селянської, Національної партій, Табору національного об'єднання, Табору Великої Польщі. Відомості про інші партії можна віднайти в інформаційних тижневиках «*Wszystkie stronnictwa*» («Всі партії»).

Значну роль на Волині відігравали польські громадські організації. Про їхню діяльність, внутрішнє життя можна довідатися з численних звітів і інформацій воєводського управління, повітових старост, гмінних управ, воєводської і повітових коменд поліції. Активно діяв на волинських землях Союзосадників, що засвідчується документально. Інформативними є протокол з'їзду осадників Волинського воєводства від 19 травня 1932 р.¹³, а також повідомлення про з'їзди осадників у Кременці в 1935–1936 рр.¹⁴.

Справи, що стосуються діяльності на Волині стрілецьких організацій, зберігаються у ф.129 – Коменда підокругу «Волинь» Союзу стрільців (66 справ). У них наявні кореспонденції, особові листи, характеристики і біографії членів Союзу, текст присяги стрільців, інструкції, програми організації походів, накази Головної коменди Союзу стрільців і фотографії членів із Володимира, Лучиць. Деякі факти про союз є і в інших фондах.

Слід звернути увагу і на діяльність таких польських культурно-освітніх організацій і осередків: клуб «Огніско», Польський театр, котрий діяв у Луцьку з 1929 р., Польська мацер школьна, Товариство опіки над могилами польських героїв.

Українці

У Держархіві Волинської області зберігається велика кількість документів, в яких міститься інформація про суспільно-політичне життя українців на своїй землі. Вони є різними за характером і походженням, інколи суперечливі, малодостовірні. Проте, якщо вивчати у цілості, то можна цілком об'єктивно відтворити цю важливу сферу життя наших земляків як в окремі роки, так і за все міжвоєнне двадцятиріччя.

Особливо бурхливим на Волині був початок 20-х років ХХ ст., що характеризувався гострою конфронтацією між українцями і новою окупаційною адміністрацією, яка майже повністю складалася з поляків. Олію у вогонь постійно підливали з-за кордону більшовики, засилаючи сюди своїх агентів, озброєні загони, диверсійні групи. Вони створювали різноманітні повстанські формування (Українська народно-повстанська організація, Українська революційно-повстанська організація, Українська червона

повстанська армія та ін.), які нападали на польських поміщиків, осадників, поліцію, підпалювали будинки, скирди, чинили диверсії на залізниці, підривали мости. Цей період відображено у багатьох документах¹⁵.

У цей же час на Волині виникають також політичні партії, діяльність яких добре задокументована. Найвні інформації про Українську народну партію (УНП), копія ухвали її III партійної конференції, яка відбулася 4 жовтня 1925 р., документи про діяльність Партії українського народного єднання (ПУНС). Матеріалів про діяльність Української соціал-демократичної партії є небагато. Інформації і кореспонденція адміністративних властей, що зберігаються у ф. 46 лише незначною мірою ілюструють історію УСДП.

Натомість багато цінних відомостей у документах дослідники віднайдуть про Українське робітничо-селянське соціалістичне об'єднання (Сельроб), Комуністичну партію Західної України (КПЗУ), Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), Українську соціалістичну радикальну партію (УСРП), Організацію українських націоналістів (ОУН), Волинське українське об'єднання та деякі інші.

Так, використовуючи звіти воєводського управління, повітових старост, воєводської і повітових коменд поліції, можна детально відтворити історію Сельробу. В багатьох архівних справах є матеріали про репресії проти діячів і симпатиків цієї партії. Як свідчать документи, Сельроб був найпотужнішою політичною силою в Ковельському, Володимирському і деяких інших повітах. На основі документів із Держархіву Волинської області можна зробити детальний аналіз діяльності Сельробу-лівиці, Сельробу-правиці, а найбільше – Сельробу-єдності.

Багато документів стосується історії КПЗУ. Це документи органів центральної влади, головним чином міністерств внутрішніх і військових справ, командування військового округу-II, що віддзеркалили найважливіші моменти і напрями політики ЦК КПЗУ, містять характеристики видатних партійних діячів. Найбільшу частину становлять документи, створені волинськими адміністративними органами і поліцією. На їхній основі можна простежити історію комуністичного руху на Волині. Значну групу матеріалів складають конфісковані поліцією листівки, заклики ЦК КПЗУ, революційні брошури, газети тощо. Багато з них нині є бібліографічною рідкістю, а деякі – унікальні. Документи Держархіву Волинської області розповідають про боротьбу комуністів

за українізацію школи, проти податків, про страйкові акції. Вони ж засвідчили протидію адміністративних властей намірам комуністів. Для дослідників становлять інтерес судові вирок окремих членам партії, анкети арештованих поліцією комуністів, протоколи допитів, рапорти і інформації конфідентів. Загальна характеристика і детальні огляди комуністичного руху на Волині містяться у багатьох звітах, що вийшли з-під пера функціонерів поліції і адміністрації. Аналіз діяльності КПЗУ міститься в працях, підготовлених щорічно воєводським управлінням, починаючи з 1934 р.

У значній кількості документів відтворено діяльність УНДО на Волині. Найперше слід згадати аналітичні матеріали, а саме: працю «УНДО на Волині» детальні звіти, інформації про діяльність УНДО в Держархіві Волинської області. Є також оригінальні документи Українського національно-демократичного об'єднання: програма УНДО, платформа і проект програми УНДО, ухвали і розпорядження ЦК УНДО. Різні відомості містяться в рапортах і інформаціях конфідентів про окремі організації і членів цієї партії.

Користуючись фондами Держархіву Волинської області, можемо довідатися про організаційний розвиток, вплив у воєводстві ще однієї партії – УСРП. В архіві зберігаються праці і реферати, підготовлені чиновниками воєводського управління на основі звітів повітових старост, поліцейських коменд. З інших документів слід назвати кореспонденцію і інформації, які вказують на прояви активної діяльності її окремих членів і партійних організацій на Волині, головні програмні вимоги.

Важливими є документи, що стосуються діяльності Волинського українського об'єднання (ВУО). Це головним чином ідеологічні постулати партії. Цінні відомості подано на сторінках органу об'єднання – газети «Українська Нива». Ці та інші джерела свідчать, що незважаючи на опіку воєводських властей і самого воєводи Генрика Юзевського, діяльність цієї партії не дала бажаних запланованих результатів.

Крім масових політичних угруповань, на Волині діяли також дрібніші партії: Українська народно-трудова, Українська партія національної роботи, Українська партія праці.

Дещо більше документів, які зосереджено в Держархіві Волинської області, стосується Українського селянського об'єднання, яке намагалося стати наступницею забороненого Сельробу.

Величезний пласт матеріалів відобразив діяльність Організації українських націоналістів

(ОУН) на Волині. Це різні документи. Найчисленнішу групу серед них складають інформації, повідомлення, рапорти поліцейських органів про розгортання націоналістичного руху. Особливу цінність, на нашу думку, мають звіти-праці про діяльність ОУН на Волині, підготовлені суспільно-політичним відділом воєводського управління на основі звітів повітових староств. У них міститься інформаційні і аналітичні відомості, дані про впливи і про організаційний розвиток, списки членів ОУН по окремих повітах і селах та ін.

Доповнюють історію ОУН списки, анкети і протоколи допитів арештованих її членів. Важливим джерелом інформації для цієї теми є документи ОУН, а саме: «Бюлетні крайової езекутиви Організації українських націоналістів», листівки ОУН, інструкції і програма Української військової організації (УВО), інструкції і накази ОУН, програма ОУН.

У Держархіві Волинської області зберігаються також документи інших радикальних угруповань, наприклад Фронту національної єдності (ФНЄ), про який можна почерпнути інформацію з праці «ФНЄ на Волині», підготовленої воєводським управлінням у 1937 р., а також з інших документів. Із партій такого ж напрямку слід згадати Українське національне козацьке товариство (УНАКОТО), яке у 1935 р. прийняло нову назву український національний козацький рух (УНАКОР).

Український громадський рух

У міжвоєнний період на Волині функціонувало багато українських громадських організацій, діяльність яких засвідчують документи архіву. Серед них найбільшою популярністю волинян користувалися місцеві товариства «Просвіти». Документи про них можна поділити на дві групи: 1) документи, створені владними адміністративними органами (воєводським управлінням, повітовими староствами, воєводською і повітовими комендами і постерунками поліції, комісаріатом поліції м. Луцька тощо); 2) документи повітових товариств «Просвіта».

У першій групі слід вказати, передусім, на значну кореспонденцію і інформації, що стосуються історії становлення і діяльності повітових «Просвіт»¹⁶. В окремих справах є списки їхніх членів, звіти про з'їзд повітових «Просвіт» у 1926 р. Особливо важливими для дослідників є архівні справи, в яких містяться статuti повітових товариств, а також взірцевий статут «Волинської просвіти».

Багато матеріалів, що розкривають становище, організаційну мережу, поточну роботу товариств «Просвіти» містяться у фондах окремих організацій, а саме: ф. 54 – Луцька повітова «Просвіта» (694 справи); ф. 389 – Ковельська повітова «Просвіта» (161 справа); ф. 390 – Володимирська повітова «Просвіта» (97 справ); ф. 447 – Горохівська повітова «Просвіта» (2 справи); ф. 448 – філія Луцької повітової «Просвіти» в Лаврові (2 справи).

У ф. 248 є 35 справ ліквідаційної комісії Луцької повітової «Просвіти». Після заборони організацій «Просвіти» на Волині діяли інші товариства, документи яких також зберігаються в Держархіві Волинської області. У справах, що стосуються діяльності «Рідних хат», є статут цієї організації, листування воєводського управління із Рівненським повітовим староством щодо реєстрації «Рідної хати» в Рівному. Наявні також документи про діяльність на Волині «Просвіт'янських хат», Союзу українок. Зацікавленість вчених викличуть інформації конфідентів поліції про цю останню організацію.

Значна кількість документів є у фондах архіву, які ілюструють діяльність ще й інших громадських організацій, а саме: Товариства імені митрополита Петра Могили (ф. 63); Українського товариства імені Лесі Українки (ф. 190).

Документацію про ці та інші організації історики можуть також віднайти й у 1 та 46 фондах.

Освіта та шкільництво

Для вивчення цієї теми потрібно опрацювати документи міністерств внутрішніх справ, віросповідувань і освіти, воєводського управління, інтерпеляції послів і сенаторів. Багато цінної інформації щодо стану освіти і шкільництва дослідники виявлять у справах кураторії Волинського шкільного округу, що містилася у Рівному (ф. 454, налічує 4457 справ за 1922–1930 рр.), Луцького (ф. 38, 2021 справа), Ковельського (ф. 349) шкільних інспекторатів, Луцької державної гімназії ім. Т. Костюшки (ф. 70), української гімназії ім. Лесі Українки в Луцьку (ф. 73), Луцької приватної вчительської семінарії ім. Г. Колонтая (ф. 71). Не менш важливі документи зберігаються у фонді воєводського управління.

Церковно-релігійне життя

На основі сконцентрованих у Держархіві документів можна прослідкувати складні процеси, що відбувалися в Православній церкві на Волині, особливо, боротьбу за її українізацію. Надзвичайно примітна архівна справа щодо

організації і перебігу Українського церковного з'їзду, що відбувся в червні 1927 р. в Луцьку¹⁷. В інших документах зафіксовано становище в церкві, відносини між мирянами і священниками.

Документи щодо стану справ у римсько-католицькій церкві зберігаються у фонді Луцької єпископської курії (ф. 33 – 1604 справи). В архівних фондах є також документи, що стосуються протестантських церков і релігійних сект.

Подати в одній статті повний огляд документів, що зберігаються в Держархіві Волинської області, є справою складною. Значимо лише, що документи із тисяч архівних справ з міжвоєнного періоду ще не були у науковому обігу і чекають на вдумливих користувачів.

¹ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр 786–809, 991–1014, 1144–1148, 1282–1306, 1307–1310, 1429–1443, 1505, 1506, 1533, 1538, 1575, 1585, 1670, 1671–1672, 1706, 1806–1807, 1821, 1975–1977, 1997, 2774, 2783, 2916, 3079, 3184, 3221, 3597, 3849, 3855; оп. 9-а, спр. 7, 77, 527. 527-а, 529; ф. 1, оп. 2, спр. 3063 (накази, постанови, інструкції, директиви).

² Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 1993–1995, 3068–3069.

³ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 855–876, 1139, 1226, 1444–1456, 2423, 2495–2501, 2752–2753, 2799–2806, 2908, 3599–3602, 3963–3975, 4046–4047, 4304–4310.

⁴ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 877–899, 1227–1241, 1412, 1450–1457, 2143–2146, 2502–2515, 2750, 2807–2814, 2907, 3603, 3903, 3976–3984, 4048–4049, 4311–4313, 4681, 4771; ф. 1, оп. 2, спр. 17.

⁵ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 900–920, 1242, 1466–1474, 1758–1772, 2147–2168, 2330, 2516–2521, 2815–2822, 2909, 3590, 3604, 3985, 4050–4051.

⁶ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 958–973, 1244–1262, 2330, 2530, 2755. 2763, 2833–2840, 2911, 3290, 3607, 3608, 3989, 4053–4054.

⁷ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 974–980, 1263–1271, 1487–1496, 1797–1798, 2171–2172, 2531–2533, 2841–2847, 2912, 3149, 3291–3297, 3609–3610, 3990, 4032, 4055–4056, 4316.

⁸ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 810–854, 1724–1745, 2330, 2420–2421, 2469–2489, 2784–2792, 3247, 4042.

⁹ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 434, 3720, 7119; ф. 1, оп. 2-а, спр. 133; ф. 46, оп. 9, спр. 1330, 1331, 1332. 1532, 2029–2030; оп. 9-а, спр. 104, 287, 354, 376, 687, 717, 906.

¹⁰ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 3, спр. 136, арк. 21–25.

¹¹ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 692, 4038, 4354; оп. 9-а, спр. 353.

¹² Держархів Волинської обл., ф. 36, оп. 13-а, спр. 930; ф. 46, оп. 9, спр. 645, 646, 1810.

¹³ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 2031.

¹⁴ Там само, ф. 46, оп. 9, спр. 2918.

¹⁵ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 13, 14, 15, 16, 18–25, 33, 71, 142, 146, 151–165, 194, 203, 265, 274, 342, 381, 394, 444, 485, 496, 553, 574, 575, 616–621, 627, 630, 631, 672, 676–678, 680, 682, 685–686, 703, 713–715, 791, 801, 1135; 1180, 1230; 1135; 1180, 1230; оп. 2-а, спр. 124, 148; ф. 46, оп. 9, спр. 29, 135, 136, 165, оп. 9-а, спр. 83, 796, 1076.

¹⁶ Держархів Волинської обл., ф. 1, оп. 2, спр. 31, 298, 613, 614, 842–844, 1459–1461, 1835–1836, 1845, 2250, 4938–4940, 5964; ф. 46, оп. 9, спр. 29, 195, 410, 1026, 1324, 1830, 1831, 2018; оп. 9-а, спр. 3-а, 12, 13, 106, 168, 219, 225.

¹⁷ Держархів Волинської обл., ф. 46, оп. 9, спр. 699.

Розділ 6

ПЕРСОНАЛІЇ

УДК 94(477)(092)

Тельвак Віталій

МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА НІМЕЦЬКЕ СЛОВ'ЯНОЗНАВСТВО ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті простежується еволюція німецької україністики на прикладі сприйняття німецькими ученими постаті найвидатнішого діяча українства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст. М. С. Грушевського, детально висвітлюються відгуки німецьких славистів, іноді полемічні, на праці українського історика.

Ключові слова: М. С. Грушевський, німецькі вчені, історія України, українське питання, рецензія, наукове дослідження.

В статье прослеживается эволюция немецкой украинистики на примере восприятия немецкими учеными фигуры наиболее выдающегося деятеля украинства конца ХІХ – первой трети ХХ века М. С. Грушевского, детально освещаются отклики немецких славистов, иногда полемические, на труды украинского историка.

Ключевые слова: М. С. Грушевский, немецкие ученые, украинская история, украинский вопрос, рецензия, научное исследование.

It is traced the evolution of German researches of Ukrainian history on example of M. S. Hrushevsky the most outstanding figure of Ukraine at the end ХІХ – first thirds of ХХth century German scientists perception, represented detailed responses of German Slavists, sometimes polemic, on works of the Ukrainian historian in the article.

Key words: Hrushevsky, German scientists, the Ukrainian history, the Ukrainian question, a review, a scientific research.

Проблема національних традицій інтерпретації творчої спадщини Михайла Грушевського за останнє десятиліття отримала досить ґрунтовне опрацювання. Втім, серед цієї різномірної літератури виразно домінує слов'янський контекст рецепції постаті українського вченого. Слушно наголошується, що саме в слов'янському інтелектуальному середовищі найбільш зацікавлено поставилися до різнобічної діяльності автора «Історії України-Руси». Стосовно ж західного слов'янознавства, акцентується індивідуальність європейських дослідників до українознавчої проблематики, їх захоплення русистикою та домінуючі симпатії до наукових концепцій російських істориків. В цілому погоджуючись із цим спостереженням, відзначимо, що західноєвропейське слов'янознавство не було одноманітним у ставленні до українознавчої проблематики, як це прийнято вважати. На тлі байдужості французьких та англійських славистів до україністики, вирізняється досить серйозне ставлення до неї з боку німецьких учених. Це ставлення, як відзначають сучасні дослідники, мало тривалу традицію та було стимульоване складним комплексом як геополітичних і со-

ціально-економічних, так і суто наукових чинників. На зламі ХІХ–ХХ ст. увагу німецьких політиків і вчених привернув бурхливий розвиток українського національно-визвольного руху та постаті його лідерів¹. З того часу у сприйнятті української наукової проблематики завжди був відчутним ідеологічний момент, що складав особливість німецької славистики. З огляду на сказане, видається надзвичайно цікавим простежити еволюцію німецької україністики на прикладі сприйняття німецькими ученими постаті найвидатнішого діяча українства кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Німецький читач відкрив для себе М. Грушевського завдяки перевиданню першого тому «Історії України-Руси» німецькою мовою, котрий вийшов у Лейпцигу під оригінальною назвою «Історію українського (рутенського) народу». Зауважимо, що в українських інтелектуальних колах покладалися великі сподівання на переклад праці М. Грушевського мовою тогочасної науки, висловлювалося загальне переконання у важливості реалізації цього проекту для попу-

© Тельвак Віталій, 2009

ляризації українського питання в Європі. «Вона [німецьке видання першого тому праці – авт.] зробить честь не тільки авторови, але й нації, – наголошував С. Томашівський, – аж тоді почнеться правдиве і глибше зацікавлення європейського авторитетного совіта нашою минувиною і теперішнім положенням. Поява такої солідної наукової праці зробить в «Європі» для нашого народу більше, ніж цілі сотки політичних (легкої марки) часописних статей»².

Саме в німецькій науковій періодиці з'явилася найбільша кількість відгуків на «Історію українського народу». Так, для мюнхенського часопису «Beilage zur Allgemeinen Zeitung» рецензію написав професор Рудольф Штібе³. На початку свого обговорення він звернув увагу читача на своєрідність рецензованої книги як ідеологічного маніфесту молодого українського руху: «З національних стремлінь русинів передусім повстала велика «Історія України-Руси» львівського професора Мих. Грушевського, який є натхненним сподвижником руського національного руху». Критик пише про свої враження від масштабу праці та обсягу залучених для її написання джерел і літератури. У книзі, на його думку, «з найбільшою обережністю і старанністю» узагальнено весь можливий спектр різноманітних джерел, що дозволило критично розглянути існуючі гіпотези та обґрунтувати правомірність власних моделей. Найкраще обробленими сторінками першого тому, як під оглядом зібраних джерел, так і слушності сформульованих гіпотез, рецензент вважає дослідження М. Грушевським родинної і племінної організації у слов'ян, а також їх культури та міфології. Схвально оцінює Р. Штібе й зображення М. Грушевським часів Володимира Великого, особливо зовнішньополітичної діяльності князя. Це, на думку критика, «зразок великої історичної характеристики». «Вже перше враження, яке робить книга проф. Грушевського, – зазначає Р. Штібе, – вказує на гідну подиву вченість і невтомну працьовитість у поєднанні з проникаючою швидкістю думки та натхненням для справи. Автор відзначається широким знанням навіть часто недоступної літератури, як це рідко в кого буває, а предмет опановує він сміливою критичною оцінкою. Відтак повстало славне діло, якому можна довіряти щодо передання всіх фактів в найширшому значенні. Радо підношу вартість праці, хоча в деяких пунктах не можу погодитися з поглядом автора».

Далі дослідник, розглядаючи структуру, методологію та методику написання книги, її концептуальні засади, формулює низку зауважень.

Бажання автора скрупульозно, зі всіма можливими подробицями, описати предмет свого дослідження, подекуди є негативним явищем, вважає критик, оскільки іноді за масою таких подробиць втрачається провідна ідея пошуку, внаслідок чого «лектура книжки стає втомливою і ми остаточно виходимо невдоволені». У книзі також неправдоподібно окреслено географічний ареал розселення українців у добу раннього середньовіччя та задалеко в історичну ретроспективу посунуто початки їх історії. «З тим експансіоністським стремлінням автора я не можу погодитися», – зазначив критик. Утім, ця проблема, зауважив Р. Штібе, притаманна історіописанню всіх молодих народів, особливо слов'янських, що намагаються існування власного етносу посунути в сиву давнину та визначити йому якомога більший ареал розселення. У контексті попереднього зауваження критик закидає М. Грушевському деяку штучність в інтерпретації відомих подій, наприклад, відзначає слабку доказовість гіпотези про автохтонність українців і тези щодо цілковитої самобутності давньоруської культури. Критичних зауважень зазнала також авторська реконструкція шляхів зародження та напрямків еволюції державних форм у східних слов'ян. Р. Штібе не шкодує полемічних стріл для антинорманської теорії українського вченого, вважаючи відповідні сторінки найбільш спірними та слабкими у книзі. «Праця просякнута тенденцією, яка сама собою гідна уваги, але їй зашкодила, – завершує він свій огляд, – Грушевський хоче прислужитися національним стремлінням свого рухливого, обдарованого та діяльного народу, намагаючись довести, що русини є народом із власною своєрідною культурою, що вони створили й власний державний устрій. Через це він деколи перекручує цілком знані факти: це призводить інколи до спотворень та перебільшення. Ця тенденція також шкідливо впливає на представлення предмета; оповідь часто підміняється з'ясуванням поодиноких питань»⁴.

Для лейпцизького часопису «Historische Vierteljahrschrift» розлогу рецензію на книгу М. Грушевського написав приват-доцент Берлінського університету Отто Геч. Солідаризуючись з автором «Історії українського народу», він наголосив на важливості появи цієї праці для ознайомлення західного читача з минулим народу, що в європейській традиції стало ідентифікуватися з титульними націями тих держав, до складу яких входив. Хибність такого погляду, стверджує рецензент, стає особливо очевидною, коли взя-

ти до уваги цивілізаційний внесок українців до скарбниці східноєвропейської культури та потужність українського національного руху в другій половині XIX – на початку XX ст. Царські заборони та переслідування не досягли своєї мети, й українські історики на чолі з М. Грушевським повертають із забуття славі діяння свого народу, демонструючи, за словами О. Геча, що «національна історіографія іде пліч-о-пліч з національним пробудженням, які один одне пришивидшують та один на одне продуктивно впливають»⁵. Далі рецензент окреслює географічний ареал проживання українців та їх чисельний склад, погоджуючись зі своїм українським колегою про справедливість цілісного зображення українського народу на всіх його етнічних територіях. Характеризуючи фаховий бік праці, рецензент зазначає: «Про цей перший том можна в загальному сказати, що Грушевський працює з повним володінням колосального і розпорошеного матеріалу та з великою методичною обережністю та передбачливістю»⁶. Значна кількість дискусійних моментів у книзі, передусім критика норманської теорії, за словами О. Геча, пов'язана не лише з намаганням М. Грушевського подати історичний матеріал у вигідному для себе світлі, але й зумовлена загальною неоднозначністю тлумачення більшості подій східноєвропейського середньовіччя у тогочасній науці. Незважаючи на це, оглядач підносить дослідницьку сумлінність автора «Історії українського народу», його виважений та об'єктивний підхід до досліджуваних проблем, намагання відобразити увесь спектр історіографічних оцінок, чому прислужилися розлогі коментарі та екскурси. Як і решта оглядачів, О. Геч критично відгукнувся про якість перекладу, особливу увагу звернувши на надмірну насиченість тексту «австріяцизмами». Наприкінці огляду рецензент наголосив: «І на рещті я можу лише повторити ту радість, що цінна і важлива праця стала доступною німецькому світу, і хочу лише побажати, щоб переклад швидко просувався вперед. Залишається лише додати, що цей перший том заслуговує на увагу не лише істориків, а й слов'янських філологів, етнографів і візантиністів»⁷.

Для берлінської «*Deutsche Literaturzeitung*» невеликий, але змістовний огляд написав професор Боннського університету Леопольд Карл Гетц. Як і інші рецензенти, він також відзначив вкрай низький рівень поінформованості європейського читача про минуле Східної Європи. Тим більшу вагу та цінність, наголошено в огляді, мають син-

тетичні праці, які зосереджені на вивченні витоків історичного життя на великому просторі від Карпат до Кавказу. Характеризуючи рецензовану працю, Л. Гетц зауважив: «...Ще, напевно, довго не буде твору, який би так ґрунтовно і солідно вивчав цю галузь науки [історію Східної Європи – *авт.*], як представлена історія українського народу»⁸. Далі оглядач зосереджується на провідних ідеях «Історії», наголошує на великому обсязі залучених українським дослідником джерел і літератури. Остання обставина є вельми цінною для європейських фахівців, оскільки значною мірою російська та українська література для них малодоступна. Самостійну наукову вартість, зазначено в огляді, мають додатки до книги, з яких особливо вартісними, на думку оглядача, є екскурси про давньоруське літописання та норманську теорію. Погляди М. Грушевського, наголошує Л. Гетц, цілковито руйнують поширене в середовищі європейських дослідників бачення минулого Східної Європи як монокультурного та моноетнічного простору. Рецензент зізнається, що неодноразово у своїй роботі користувався наступними томами головної праці М. Грушевського, тому наголошує на необхідності перекласти подальші її томи: «Це привернуло б у нас у Німеччині більшу увагу до цієї неналежно висвітленої, майже повністю занедбаної галузі науки про європейську історію та культуру»⁹. Прикметно, що в згаданій рецензії немає традиційної для європейських дослідників критики антинорманізму М. Грушевського та полеміки з його історичною схемою. Сам огляд написаний, як це видно зі змісту, з метою ознайомити читача з провідними ідеями українського дослідника.

Відгукнувся на нову книгу М. Грушевського невеликою оглядовою рецензією й реномований у Німеччині історичний часопис «*Historische Zeitschrift*»¹⁰. Автор, сховавшись за криптонімом J. L., услід за іншими оглядачами відзначив, що праця українського вченого є по суті першою після нариса Енгеля спробою цілісно відтворити ранню історію одного з найбільших східнослов'янських народів. Коротко зупинившись на основних ідеях праці та схарактеризувавши її структуру, оглядач зауважує, що не може за браком місця докладно зупинитися на всіх суперечливих моментах видання. Дискусійним для нього є заперечення М. Грушевським слушності норманської теорії. Як і інші європейські критики, рецензент підносить ерудованість українського автора, що особливо позначилася на інформаційній насиченості додатків до книги, які вперше вво-

дять читача у слов'янський контекст студіювання східноєвропейського середньовіччя. Цікавою для дослідників, зауважує оглядач, є також укладена автором мапа Східної Європи у часи формування Київської держави. Незважаючи на дискусійні моменти, а також помилки перекладу, критик підкреслює важливість появи книги М. Грушевського, що ознайомила широкі читацькі кола з історією українського народу.

З початком Першої світової війни увага до українського питання помітно збільшилася та набула виразно політичного забарвлення. У Західній Європі, завдяки активній популяризації української справи багатьма патріотичними партіями та організаціями, а також з огляду на інтерес воюючих сторін до національних визвольних змагань підкорених народів з метою використання їхнього потенціалу у власних політичних планах, значно зросло зацікавлення українським рухом та його лідерами. Особливо діяльною у справі популяризації українських домагань була робота Союзу визволення України. Його представники розгорнули плідну інформаційно-пропагандистську діяльність на шпальтах не лише австрійської та німецької преси, але й часописів багатьох країн європейського та американського континентів¹¹. Першим значним кроком СВУ у цьому напрямку була публікація різними мовами на початку вересня 1914 р. звернення до громадськості Європи, в якому проголошувалася необхідність здобуття Україною незалежності в результаті переможної війни Центральних держав. Розгорнута інформаційна робота невдовзі дала свої наслідки. Як свідчили докладні огляди у «Віснику СВУ» під рубриками «Огляд преси», «Чужа преса про нас», «Голоси преси про українську справу», українське питання зацікавило європейських та американських політичних оглядачів¹². При цьому тональність висловлених оцінок залежала від приналежності тієї чи іншої країни до однієї з воюючих сторін¹³. Цією обставиною пояснюються найбільш прихильні оцінки преси Центральних держав; в країнах Антанти, натомість до українського руху ставилися зі значним скептицизмом, а у Великобританії взагалі було введено офіційну заборону на поширення літератури про Україну. Преса держав Антанти в оцінках українського руху зазвичай тиражувала тезу російської публіцистики про «німецьку інтригу». Як слушно зауважують дослідники, появу анти- чи проукраїнських публікацій треба розцінювати як спроби різних політичних груп через створення громадської думки вплинути на парламенти та уряди власних дер-

жав. У відгуках преси, поряд з аналізом суто політичних аспектів становлення українського національного руху, багато уваги приділялося українській історії та культурі, що мало на меті ознайомити читачів своїх країн з тією частиною Східної Європи, яка в масовій свідомості стійко асоціювалася з Росією. При цьому практично завжди згадувалося ім'я М. Грушевського, якого традиційно представляли як видатного українського вченого та одного з найбільш впливових суспільно-політичних діячів. Справжнє збурення європейської громадськості – від Карпат до Піренеїв – принесла звістка про арешт та заслання українських провідників А. Шептицького та М. Грушевського – українському руху та його лідерам співчувала тогочасна демократична преса більшості країн¹⁴.

У видавничій і пропагандистській діяльності СВУ твори М. Грушевського посідали особливе місце як важливий пропагандистський матеріал для популяризації української справи в Західній Європі. Тиражуючи науково-популярні роботи вченого, а також перекладаючи їх багатьма іноземними мовами, діячі СВУ, як зазначав А. Жук, переслідували дві головні цілі: «систематичного поінформування західно-європейської публіки про українську справу» та «дати широкій народній масі історичні основи для розуміння своєї народної справи»¹⁵.

Найбільше перекладних праць М. Грушевського з'явилося німецькою мовою. У редакційних передмовах наводилася коротка характеристика їхнього автора як найбільш знаного українського вченого та громадського діяча, вказувалося, що його твори, написані відповідно до вимог науки, здобули високе визнання у фаховому середовищі¹⁶. Видавці змальовували М. Грушевського як жертовного борця за українську справу, що зазнав жорстоких переслідувань від російського царату. Унікаючи звинувачень у кон'юктурності, підкреслювалося, що перекладені праці М. Грушевського були написані задовго до вибуху світової війни, а викладені в них ідеї жодним чином не є наслідком пошуку українцями свого місця у протистоянні європейських держав¹⁷. Особливий акцент у цих редакційних вступках робився на поясненні термінології праць українського вченого, особливо на правомірності вживання топоніма «Україна». У передмовах же М. Грушевського, що передруковувалися з довоєнних видань, традиційно наголошувалося на недостатній ознайомленості західного читача з минулим та сучасним станом українського народу, наводилися звичні аргументи щодо

самобутності його історії та культури, вагомості цивілізаційного внеску у європейську спадщину. Наголошувалося і на парадоксальності ситуації, що склалася, адже у XVIII ст. європейці були значно краще ознайомлені з Україною та українцями, аніж на початку XX ст.¹⁸

Переклади наукових та публіцистичних творів М. Грушевського найбільш схвальні відгуки отримали в пресі Центральних держав. Особливо багато про симбірського в'язня писала австрійська та німецька періодика. На сторінках багатьох видань висловлювалися співчуття важкій долі українського заслання, підносилися його роль у загальному пробудженні національно-визвольного руху в Східній Галичині. При огляді виданих СВУ історичних праць М. Грушевського акцентувалася їхня фаховість, вказувалося, що львівський професор є одним з найавторитетніших знавців минулого східноєвропейського регіону, а його погляд на сучасний стан і перспективи розвитку цієї частини Європи є вагомою альтернативою загальноприйнятій москвоцентричній моделі¹⁹. Звертаючись до творчої спадщини М. Грушевського, німецькі вчені одностайно називали його «першим історичним авторитетом України»²⁰. І все ж, незважаючи на відверті симпатії до наукової та суспільно-політичної праці М. Грушевського, німецькі дослідники традиційно полемізували з антинорманізмом ученого, вбачаючи в популяризації цієї концепції виключно патріотичні мотиви²¹.

Сходження М. Грушевського з політичної арени після поразки Центральної Ради, значне призупинення його дослідницької праці та складнощі наукової комунікації у міжвоєнні роки помітно знизили інтенсивність грушевськознавчої рефлексії у середовищі німецьких дослідників. Приводом для чергового сплеску зацікавленості по статтю М. Грушевського стала передчасна смерть ученого, що була з великим занепокоєнням сприйнята його німецькими колегами та викликала справжню зливу публікацій про вченого. Вже через кілька днів на трагічну звістку з Кисловодська відреагували провідні часописи країни. Тут, поряд із традиційним зацікавленням німецьких учених україністикою, треба також відзначити активну діяльність у міжвоєнній Німеччині українських науково-культурних установ, що своєю роботою привертала увагу широких кіл громадськості²². Не слід відкидати й особистісного фактора – на той час жили і працювали німецькі славісти, котрі були особисто знайомі з М. Грушевським ще з передвоєнних часів, тому вони досить рефлексивно сприйняли

трагічну новину з радянської держави.

Давній знайомий українського вченого та популяризатор його ідей у німецькомовному світі Отто Геч написав свої некрологи-спогади одразу для декількох німецьких славістичних часописів. Пригадавши обставини свого знайомства з М. Грушевським та співпраці з ним ще у передвоєнні часи, О. Геч наголосив, що німецька наука завжди пильно стежила за творчими здобутками українського дослідника, хоча й критично сприймала висловлені ним погляди²³. Утім, «Історія України-Руси» своєю фундаментальністю та критичністю приваблювала європейських дослідників, поступово переконуючи їх у правомірності сформульованої її автором історичної моделі. Попри суто наукові звершення, вказує О. Геч, М. Грушевський був також незрівняним організатором наукового життя, засновником історичної школи, що розвивала ідеї вчителя. Відзначає дослідник і національне значення творчої спадщини українського вченого: «Своєю визначною історичною працею та науковою роботою Грушевський створив народові фундамент його національної ідеології»²⁴. Та померлий, зауважив автор, не був тільки кабинетним ученим – у роки важких випробувань для свого народу він став на чолі першого українського парламенту. Німецькою, нагадує О. Геч, з'явилися лише перший том великої «Історії» М. Грушевського та частина популярного курсу. Вельми бажано, вважає автор, як з огляду на високий фаховий рівень праць видатного вченого, так і через недостатню ознайомленість німців з українською історією, було б перекласти його головні науково-популярні книги. «Чи має бути Грушевський зарахований до видатних істориків східного слов'янства, я не наважуюсь вирішувати, – підсумовує О. Геч. – Його велике значення у цій галузі незаперечне. [...] Те, що він не зміг повністю завершити свій головний твір, є великою втратою для історії Східної Європи, дослідники якої будуть берегти про померлого добрі та шанобливі спогади...»²⁵.

Відгукнувся на смерть свого давнього колеги й знайомий дослідник історії Східної Європи Ганс Кох, написавши розлогий некролог для «Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven»²⁶. Демонструючи чудову обізнаність з біографією видатного вченого та його різнобічною діяльністю, німецький учений назвав М. Грушевського «не тільки сином, а й утіленням символом українського народу» та здійснив спробу визначити місце вченого на тлі його бурхливої епохи. Як історик, стверджує Г. Кох, покійний учений

свою титанічною працею повернув українців із забуття та ввів до історії європейських народів, переконливо довівши відмінності від сусідів-слов'ян. Виснажливі джерельні пошуки, усебічні наукові зацікавлення та небуденна ерудиція, що були наслідком важкої кабінетної праці, не дозволяють, вважає дослідник, назвати «Історію України-Руси» геніальною книгою, а радше невичерпним джерелом знань і роздумів для всіх майбутніх дослідників Східної Європи. Утім, історична схема, покладена в основу праці, вказує автор, мала революційне значення для всієї східноєвропейської історіографії, змусивши фахівців переглянути постулати російської науки. Аналогічною ґрунтовністю, підкреслює Г. Кох, відрізняються й історико-літературні, соціологічні та релігієзнавчі студії М. Грушевського. Не менш масштабною, йдеться в некролозі, була й науково-організаційна діяльність українського вченого – він на практиці довів культурну спроможність одного з найбільших слов'янських народів. Пов'язуючи різні аспекти діяльності М. Грушевського, німецький учений слушно вказав, що його історіософські погляди, які були наслідком багатолітнього всебічного дослідження минулого свого народу, визначили характер громадської та державницької праці українського колеги. І хоча остання, вважає Г. Кох, була менш успішною, однак саме з ім'ям М. Грушевського пов'язується українське національне відродження ХХ ст.

Проявом непідробного зацікавлення постаттю М. Грушевського вже не тільки з боку німецьких учених, але й політиків стала поява присвяченої українському історичу редакційної статті на сторінках офіційного гітлерівської націонал-соціалістичної партії газети «Völkischer Beobachter»²⁶. Уже на самому її початку, підносячи всеукраїнське значення різнобічної діяльності видатного українця, підкреслювалося: «Говорити про значення та роль М. Грушевського – означає змалювати весь розвиток українського визвольного руху за останнє півстоліття. Своєю безмежною любов'ю до свого народу і своєю невтомною багаторічною науковою діяльністю, передусім як дослідник історії, він назавжди поєднав своє ім'я з українською ідеєю»²⁸. Коротко змалювавши головні віхи творчої біографії померлого, автор статті вказував на його послідовну боротьбу за визволення українського народу з-під російського гніту. Зазначалося, що цю боротьбу він вів і як політик – організовуючи український суспільно-політичний рух, і як науковець – своєю величною творчою та організаційною

працею руйнуючи усталені стереотипи про культурну несамостійність українців, доводячи на ділі їх право на власний державний розвиток. Успіх цієї діяльності М. Грушевського ще перед війною, наголошувалося в некролозі, цілком заслужено закріпив за ним славу «батька» всього народу та викликав ненависть з боку одвічних поневолювачів України. Наголошувався також вплив величезної наукової спадщини видатного українця на європейську науку: «Дев'ять томів його найголовнішої праці (а ще є низка популярних творів) разом із п'ятьма томами історії української літератури творять ту духовну спадщину, до якої раніше чи пізніше повинні підійти сучасні німецькі історики. Деякі росіяни це вже почали робити і мусять визнати слушність проф. Михайла Грушевського»²⁹.

В середині січня 1935 р. у Берлінському університеті було організовано урочисту Жалобну Академію, присвячену пам'яті видатного українця. На ній, окрім української громади міста, були присутні німецькі вчені, урядові представники та преса. З присвяченою М. Грушевському доповіддю виступив куратор Інституту проф. Антон Пальме³⁰. У своєму виступі він зупинився на характеристиці М. Грушевського як видатної постаті в історії українського народу. Доповідач підкреслив непересічний вплив покійного вченого на всі сторони буття своєї нації, зауважив необхідність цілісного підходу до осмислення його феномена. М. Грушевський, стверджував А. Пальме, «успішно працював у всіх сферах з дивовижною енергією та працелюбством, чого вимагав добробут його народу. Основною рисою, властивою його особистості, була безмежна любов до Батьківщини і постійна готовність до самопожертви заради нації»³¹. Окресливши загальний контекст становлення українського національного руху в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст., доповідач акцентував на тих труднощах, які довелося долати М. Грушевському в його боротьбі за право свого народу на вільний культурний і політичний розвиток. У загальному біографічному ключі доповідач розкрив головні здобутки померлого: його наукова діяльність була спрямована на доведення історичної самобутності українців, організаційна мала на меті модернізувати українське культурне життя, суспільно-політична – мобілізувати свідомість українців з усіх етнічних земель для вирішення завдань національної консолідації та державотворення. Докладніше А. Пальме зупинився на характеристиці наукових поглядів М. Грушевського, відзначивши революційний

вплив «Історії України-Руси» на переосмислення минулого Східної Європи у колі західноєвропейських фахівців. Менш успішною була державотворча діяльність ученого, котру А. Пальме назвав «трагедією його життя». Утім, дослідник закликав більш виважено поставитися до політичної праці українського вченого в революційні роки і не звалювати на нього одного помилки всього тогочасного проводу. З сумом і співчуттям доповідач змалював останні роки життя видатного вченого, що впав жертвою своєї невинуватої довіри до більшовиків. Висловлюючи співчуття українцям від імені німецької науки, А. Пальме на закінчення зазначив: «Грушевському не судилося свій народ привести до мети; проте він виразно поставив цю мету перед очима свого народу і справа його життя, що стала важливою частиною сучасної української державності, завжди впливатиме своїм прикладом на національну свідомість»³².

Підводячи підсумки дослідженню німецької грушевськіани першої третини ХХ ст. можемо ствердити, що німецька наука в своїх оцінках творчої діяльності М. Грушевського була доволі об'єктивною та в цілому прихильною. Доброзичливість та зваженість німецьких учених при зверненні до наукового доробку автора «Історії України-Руси» є особливо помітною при порівнянні з емоційними характеристиками його спадщини з боку російських і польських колег. Попри скептичне ставлення до антинорманізму автора «Історії України-Руси» та деякі застереження щодо сміливості його історичного моделювання, німецькі вчені з великим визнанням ставилися до різнобічної культурної діяльності українського колеги, уважно відстежуючи появу його наукових творів. Найбільшого визнання німецьких учених здобула історіографічна праця М. Грушевського, що на їх переконання легітимізувала українознавство як важливий напрямок славистичних студій. Німецька історіографія також може похвалитися найчисленнішою у західноєвропейській славістиці грушевськіаною: розлогі рецензії та спеціальні публікації, присвячені М. Грушевському, відтворювали образ видатного вченого-слависта, невтомного працівника на полі української культури, принципового оборонця національних інтересів.

³² *Курасев О.* Перший історичний авторитет України. Михайло Грушевський і німецьке українознавство // *Вісник НАН України.* – 2000. – № 3. – С. 55.

² *Томашівський С.* Нова книжка – нові часи (Проф. М. Грушевський – Очерк истории украинского народа. СПб., 1904) // *ЛНВ.* – 1905. – Т. XXIX. – С. 46.

³ *Stübe R. Dr.* Eine Geschichte der Ruthenen (Hruševskij Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906) // *Beilage zur Allgemeinen Zeitung.* – München, 1907. – Band III. – S. 617–623.

⁴ *Ibid.* – S. 623.

⁵ *Hötzsch Otto:* Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Leipzig, 1906 // *Historische Vierteljahrschrift.* – Leipzig, 1907. – B. X. – S. 223.

⁶ *Ibid.* – S. 224.

⁷ *Ibid.* – S. 225.

⁸ *Goetz Leopold Karl:* Hruševskij Michael, Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd. Leipzig, Teubner 1906 // *Deutsche Literaturzeitung.* – Berlin, 1908. – № 8. – XXXIX. – S. 495.

⁹ *Ibid.* – S. 496.

¹⁰ *J. L.:* Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. I Bd.: Urgeschichte des Landes und Volkes. Anfänge des Kijever Staates. Von M. Hruševskij. Autorisierte Übersetzung aus der zweiten ukrainischen Ausgabe. Leipzig, B. G. Teubner. 1906. XVIII u. 754 s. // *Historische Zeitschrift.* – München und Berlin, 1908. – 101 Band. – S. 180–182.

¹¹ Див. докл.: *Патер І.* Союз визволення України: проблеми державності і соборності / Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – С. 73–112.

¹² Див. напр.: *Огляд преси* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1914. – Ч. 2. – С. 9–10; *Чужа преса про нас* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1914. – Ч. 5–6. – С. 11; *Голоси преси про українську справу* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1914. – Ч. 9–10. – С. 15–19; *Болгарська преса й українська справа* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1915. – Ч. 29–30. – С. 19; *Німецька преса про українську справу* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1916. – Ч. 77–78. – С. 138–139.

¹³ Див. докл.: *Цвенгрош Г.* Українське питання у франкомовному світі // *Українська еміграція. Історія і сучасність. Матеріали міжнародних наукових конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади.* – Львів: Каменяр, 1992. – С. 271–299; *Курасев О.* Українське питання у пресі центральних держав від початку Першої світової війни до «літнього наступу» 1915 року // *Український археографічний щорічник. Нова серія.* – К., 2006. – Вип. 10/11. – С. 844–848; *Сирота Р.* «The New Europe» і британський дискурс України 1916–1920 років: перепроєктування Європи // *Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції.* – Львів, 2006. – Т. CCCL. – С. 240–302.

¹⁴ *Голоси преси про українську справу* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1914. – Ч. 9–10. – С. 19; *Професор М. Грушевський перед російським судом. Голоси преси про українську справу* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1914. – Ч. 9–10. – С. 20; *Комітет протесту против ув'язнення М. Грушевського* // *Вісник СБУ.* – 1916. – Ч. 77–78. – С. 141; *Чужа преса про нас* // *Вісник СБУ.* – Відень, 1915. – Ч. 11–12. – С. 21; *Чужа преса...* – Ч. 21–22. – С. 29; *Професор Михайло Грушевський в московській неволі* // *Календар Українського Народного Союзу в Америці на переступний 1916 рік.* – Джерзі Сіті: Свобода, 1916. – С. 34.

¹⁵ *Жук А.* Союз визволення України // *Памяткова книжка Союзу визволення України і календарь на 1917 рік з 103 ілюстраціями.* – Відень: Накладом СБУ, 1917. – С. 376, 378.

¹⁶ Див. напр.: *Преглед украинката история отъ Михайло Хрушевски.* – София, 1914. – Предговорь; *Мучажло*

Hruševskýj. Ukrajina a Rusko. – Kyjiv; Praha: Čas. – Úvodem.

¹⁷ Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung Von *Michael Hruschewskyj*. – Wien, 1915. – Von den Herausgebern.

¹⁸ Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung Von *Michael Hruschewskyj*. – Wien, 1915. – Vorrede des Verfassers; Hruschewskyj M. Geschichte der Ukraine. – Lemberg, 1916. – Teil 1. – S. V–VIII.

¹⁹ Див. напр.: *W. K.*: Die Union der Ukraina mit Moskau // Reichspost. – Wien, 1915. – № 571. – S. 2; *Калинович І.* Німецька преса про нас // Українське слово. – 1915. – Ч. 107. – С. 3.

²⁰ Див. докл.: *Кіраєв О.* Перший історичний авторитет України. Михайло Грушевський і німецьке українознавство // Вісник НАН України. – 2000. – № 3. – С. 58.

²¹ Про німецьку історію України М. Грушевського // Вісник СВУ. – Відень, 1916. – Ч. 135. – С. 78–79.

²² Див. докл.: *Бублик Т. В.* Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20–30-ті роки ХХ століття: Дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 / Київський ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 1997. – С. 87–136.

²³ *Hoetzsch O.* Michael Hruschewskij // OstEuropa. – Berlin, 1935. – Heft 4. – S. 212.

²⁴ *Hoetzsch O.* Michael Hruševskýj // Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte. – Berlin, 1935. – Band IX. – S. 162.

²⁵ Ibid. – S. 163–164.

²⁶ *Koch Hans.* Dem Andenken Mychajlo Hruševskyj's (29 September 1866 – 25 November 1934) // Jahrbücher für Kultur und Geschichte der Slaven. – Breslau, 1935. – Bd. XI. – S. 3–10.

²⁷ Див. докл.: *Тельвак В.* Некролог на Михайла Грушевського на сторінках німецької газети // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2009. – Т. 9. – С. 169–174.

²⁸ *Michael Hruschewskij* // Völkischer Beobachter. – Berlin, 1935. – № 69–70. – S. 5.

²⁹ Ibid.

³⁰ Засідання пам'яті М. Грушевського в Українським Науковим Інституті в Берліні // Новий час. – 1935. – № 28. – С. 6.

³¹ *Palme A. M.* Hruschewskyj als Persönlichkeit // Prof. Michael Hruschewskyj. Sein Leben und sein Wirken (1866–1934). Vorträge des Ukrainischen Wissenschaftlichen Institutes anlässlich der Todesfeier an der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin. – Berlin, 1935. – S. 5.

³² Ibid. – S. 13.

УДК.930.25(477)(092)

Ємчук Оксана

ПРАЦІ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВЦІВ ПРО ЖИТТЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ С. І. МАСЛОВА

У статті розглянуто основні праці українських науковців, присвячені життєвому і творчому шляху видатного філолога, книгознавця Сергія Івановича Маслова (1880–1957). Визначено перспективи історіографічних досліджень.

Ключові слова: С. І. Маслов, історіографія, аналіз наукових праць, особовий фонд, архів, бібліотека, наукова спадщина.

В статье рассмотрены основные труды украинских ученых, посвященные жизненному и творческому пути известного филолога, книговеда Сергея Ивановича Маслова (1880–1957). Определены перспективы историографических исследований.

Ключевые слова: С. И. Маслов, историография, анализ научных трудов, личный фонд, архив, библиотека, научное наследие.

In article the basic publication of Ukrainian scientists about life and creative way of S. I. Maslov's (1880–1957) philologist, bookman are considered. The perspectives of historiography researches are presented.

Key words: S. I. Maslov, historiography, analysis of scientific publications, personal fond, archives, library, scientific inheritance.

Багато вчених, дослідників звертались до біографії та наукового доробку видатного українського філолога, книгознавця, бібліографа, педагога, організатора архівної справи Сергія Івановича Маслова (1880–1957). Наукова громадськість з великою пошаною відзначала ювілейні дати життя та діяльності С. І. Маслова, починаючи з 1927 р. і дотепер. Але при наявності чималої історіографії про С. І. Маслова досі не створена повна наукова біографія, де «має бути відображений широкий спектр його інтелектуальних і духовних інтересів, розвиток нау-

кових комунікацій, взаємин з колегами, наукове життя його школи, місце в історії науки»¹.

Історіографія проблеми висвітлює різний ступінь вивчення наукової спадщини Сергія Маслова та відповідає трьом хронологічним періодам – за життя вченого, після смерті та сучасному етапу. Метою нашої статті є огляд головних досліджень життєвого та творчого шляху С. І. Маслова та визначення перспектив подальших історико-біографічних розвідок. Ми можемо

виділити декілька напрямків вивчення його наукових праць. По-перше, рецензії на твори вченого історіографічного характеру. По-друге, статті біографічного характеру, довідки про життя та діяльність в різноманітних енциклопедичних та довідникових виданнях, ювілейні публікації в газетах і журналах². По-третє, висвітлення окремих тем його наукової та громадської діяльності, включення матеріалу про праці С. І. Маслова до фундаментальних спеціальних видань. По-четверте, праці монографічного характеру, присвячені суто науковому доробку С. І. Маслова. Окремо згадаємо про особисті спогади, мемуарну літературу, епістолярну спадщину.

С. І. Маслов присвятив науковій роботі понад 55 років і написав понад 100 наукових праць. Переважна більшість його спадщини зберігається в особовому фонді С. І. Маслова (ф. 33) в Інституті рукопису Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського, який складається із 8351 од. зб. Також вчений залишив велику бібліотеку, що налічує 13 165 видань та зберігається в новому приміщенні Національної бібліотеки ім. В. І. Вернадського.

Вивчення наукового доробку С. І. Маслова розпочалося ще за його життя. Перші студентські роботи привернули увагу наукової спільноти, яка дала оцінку здібностям майбутнього професора. Головний вчитель Сергія Івановича, керівник Семінару російської філології Імператорського Університету св. Володимира, академік В. М. Перетц допоміг талановитому студенту визначити головні теми і методи наукових досліджень. Він вимагав сумлінного відношення до роботи з текстами, повного і скрупульозного обстеження джерел. Наприклад, «Обзор рукописей Библиотеки Императорского университета Св. Владимира» С. І. Маслова викликав деякі зауваження: «Автор почему-то не счел удобным поместить в тексте обзора более точные сведения о составе рукописей, т. е. дал лишь общую характеристику, не предлагая постатейного описания»³ «Описание рукописей Исторического Общества Несторалетописца» отримало високу оцінку вчителя: «в описании соблюдены все приемы, признаваемые необходимым условием трудов этого рода»⁴.

Про Сергія Маслова як рецензента праць інших авторів В. М. Перетц писав: «Строгий до себе самого, він бере на увагу людську слабкість й невдосконаленість та намагається не стільки викривати помилки рецензованих авторів, скільки інформувати читачів і відзначати позитивні сторони книг»². Принциповість С. Маслова у рецензуванні творів колег підкреслив пізніше В. Ля-

хоцький, розповідаючи про рецензію на «Історію українського друкарства» І. Огієнка. «Слід зауважити, що названа рецензія С. Маслова стала на початку 1930-х рр. причиною цькування її автора, оскільки він – один із небагатьох книгознавців, що відважилися прорецензувати працю «націонал-фашиста», «петлюрівського міністра релігійних справ» і, більше того, – позитивно оцінити її»⁶. Роль Сергія Івановича в роботі Семінару згодом оцінив А. А. Назаревський: «якби раптом наш Семінарий залишився без В. М. Перетца, його міг би замінити Сергій Іванович»⁴, що практично сталося в 1914 р., коли академік переїхав у Петербург. У 1917 р. колишні учасники Семінару згуртувались біля Сергія Івановича в «Історико-літературне товариство».

Серед перших відгуків на наукові дослідження С. І. Маслова слід назвати рецензію на роботу «Новый списокъ «Словъ постническихъ» Исаака Сирина» древнейшей славянской редакції». Автор А. Я[цимирский]⁸ пише: «Подробные сведения о рукописи, анализ графических приемов, языка, перевода, издание текста всего отрывка с вариантами из двух других той же редакции (с сербским правописанием), хорошо исполненный снимок одной страницы, перепечатка соответствующих греческих глав из издания Никифора Феотоки, – все это исполнено с той внимательностью, которая заметна и в других работах С. И. Маслова, относящихся к литературным памятникам более поздней эпохи»⁹. Зауваження до роботи були пов'язані з необізнаністю С. І. Маслова щодо існування інших списків, перекладів та редакцій твору, зроблених, приміром, Закхеем Вагилом. Такі вимоги до праць молодих науковців були головними в роботі з стародруками та творами давніх українських письменників.

До 25-літнього ювілею науково-педагогічної роботи С. І. Маслова була видана книга «Сергій Маслов. XXV». Це видання було першим масштабним історіографічним дослідженням наукової біографії вченого та має особливу цінність тому, що редагувалось ювіляром¹⁰. Видання складалось із 3-х розділів: статті М. Іванченка «С. І. Маслов – біографічні дані», «Нарису наукової діяльності проф. С. І. Маслова», написаного академіком В. М. Перетцом та «Реєстру праць С. І. Маслова», складеного Яр. Стешенком, який налічував 45 друкованих творів з рецензіями до них та 23 ненадруковані дослідження¹¹. Біографічний нарис М. Іванченка показав різні інтереси майбутнього науковця, коли «захоплюючись спочатку різноманітними питаннями природничих та гуманітарних наук, С. І. поступово

всі свої наукові симпатії віддає старій українській книзі»⁹. М. Іванченко розповів про перші роки радянської влади, коли життєві труднощі, перевантаження громадською та педагогічною діяльністю відсторонили С. І. Маслова від суто наукової роботи, до якої він був особливо прихильний.

Академік В. М. Перетц докладно розглянув низку «завжди цінних робіт філологічного характеру» С. І. Маслова, «шляхи та способи його дослідчої роботи»¹³. Перша праця «Лирники Полтавской и Черниговской губерний» (1902), «у методологічному відношенні бездоганна», засвідчила характерні особливості усіх подальших творів С. І. Маслова: «спостережливість, однаково потрібну й філологові і природникам, старанність у збиранні матеріалу, обережність у його коментуванні»¹⁴. В. М. Перетц відзначив сумлінне відношення молодого вченого до фактів, пошуку джерел, новаторські принципи опису рукописів київських бібліотек. Обдарованість С. І. Маслова як послідовника лінгвістичної школи Шахматова і Фортунатова, В. М. Перетц помітив, зокрема, у творі «Наука Леонтія Карповича в неділю перед Різдом» (1908) та в курсі лекцій з історії мови, який читав С. І. Маслов. Монографія С. І. Маслова про Кирила Транквіліона-Ставровецького як зразок історично-літературної роботи, на думку В. М. Перетца, була єдиною такою ґрунтовною роботою про старих українських письменників.

В галузі історії книги та друкарства С. І. Маслов вважається найбільшим знавцем. Він першим висунув вимогу залучати всі примірники у дослідженні стародруків. В. М. Перетц з особливою увагою перелічив підсумки досліджень С. І. Маслова в «Етюдах з історії стародруків». Єдиною книгою синтетичного характеру академік назвав працю «Українська друкована книга XVI–XVII вв.», яка стала енциклопедією українського друкарства та прикладом, «як можна наукову книгу про «найсухіший» предмет написати змістовно й цікаво»¹⁵. В. М. Перетц побажав розширити вдало розпочатий план складання українського бібліографічного репертуару до періоду XX ст. та підсумував: «Всі його роботи – є живий доказ його глибокої любові до досліду культурного минулого України»¹⁶. В. М. Перетц підкреслив надзвичайну вимогливість С. Маслова до своїх праць. Цю рису відзначали всі його колеги. Л. Булаховський писав: «... і друкує тільки те, що ним опрацьовано зразково – з усім потрібним матеріалом, з усіма тонкощами філологічної обробки, з повним обґрунтуванням усіх висновків»¹⁷.

Ювілейна стаття Миколи Левченка привернула увагу до бібліотеки С. І. Маслова. Станом на 1928 р. унікальна книжна колекція складалась із близько 7000 назв та головне – «становить собою величезну культурну цінність через свій рідкий добір»¹⁸. Слід зазначити, що питання методики складання бібліографічної картотеки та визначення цінності бібліотечної колекції залишаються перспективними темами для сучасних науковців.

Другий етап у дослідженні життєвого та творчого шляху С. І. Маслова розпочався після його смерті та характеризується працями біографічного характеру, першу з яких написав його брат Василь Іванович Маслов. Ця стаття-некролог складалась із короткої біографії, огляду наукової та педагогічної діяльності, та переліку наукових і науково-популярних праць разом з рецензіями¹⁹. Список налічував 71 видану працю та 18, залишених у рукописах. Твори було представлено в чотирьох групах: бібліографічного, бібліологічного, евристично-літературознавчого та синтетичного характеру. Стаття вперше показала загальний обсяг та зміст наукового доробку вченого.

Особливістю наступного періоду стала поява численних довідкових та енциклопедичних видань з інформацією про С. І. Маслова. Наприклад, «Украинская советская энциклопедия» розмістила таку довідку: «украинский советский литературовед и педагог, член-корреспондент УН УССР (с 1939). Принимал активное участие в студенческом революционном движении, за что был отдан в солдаты в числе 183-х студентов Киевского университета (1900). После солдатской службы окончил Киевский университет (1907), с 1914 – приват-доцент, с 1935 – профессор университета. Первая научная работа – «Лирники Полтавской и Черниговской губерний» (1902). Автор многочисленных исследований по истории старых украинских и русских литератур (творчество М. Смотрицкого, К. Саковича, Л. Карповича, И. Галятовского и др.) С. И. Маслову принадлежат обзоры полемической, драматической, стихотворной литературы 16–18 вв., труды по палеографии, библиографии, истории книгопечатания, фольклору, истории языка»²⁰. Енциклопедичний словник «Книговедение» розповів про те, що С. І. Маслов «разработал вопросы по составлению украинского библиографического репертуара 16–18 вв. и спец. инструкции по описанию изданий (1925, 1928)»²¹.

На відміну від радянських довідників, закордонна «Енциклопедія українознавства» під ред.

В. Кубійовича звернулася до твору С. І. Маслова (у співпраці з Є. Кирилюком) «Нарис історії української літератури» (1945), який був засуджений ЦК КПУ за «буржуазний націоналізм»²².

Дослідники історії Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка у радянські часи особливий акцент в біографії вченого робили на його участі в революційних подіях 1901 р., коли разом з 183-ма студентами він був засланий в солдати до Луцьку. Книга «Історія Київського університету» (1959) представила портрет С. І. Маслова 1901 р. в солдатській формі²³. Розповідалось також про Сергія Маслова як одного з тих вчених, які виступали проти пригніченого стану української мови як діалекту та сприяли вивченню і розвитку української мови, дослідженню її древніх пам'яток²⁴. «Талановитий науковець і активний громадський діяч, він вів семінарські заняття, викладав цікаві спецкурси для аспірантів, виступав у періодичній пресі. Його наукові інтереси охоплювали широке коло проблем»²⁵. Сучасне 3-х томне видання «ALMA MATER: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції» ознайомило нас з документами про діяльність С. І. Маслова в Історико-літературному товаристві в 1917 р.²⁶ На жаль, бракує достатньої інформації про роботу С. І. Маслова на посаді директора Музею війни та революції при Київському університеті у 1919–1924 рр. Наприклад, видання «Історичний факультет Київського національного університету» включає тільки коротку біографічну довідку²⁷.

І. І. Корнейчик в публікації «Український книгознавець, бібліограф та бібліотекознавець С. Маслов (1880–1957)» звернувся до запропонованого Масловим етнографо-територіального принципу складання бібліографічного репертуару. І. І. Корнейчик розповів про бібліотечну колекцію С. І. Маслова, звернув увагу на недостатньо вивчену творчу спадщину вченого, його архів та бібліотеку²⁸. Роком пізніше І. І. Корнейчик підкреслив, що «Маслов первым из украинских книговедов попытался перейти от наблюдений над отдельными изданиями старого времени к обобщению накопленных знаний, первым дал цельное представление об украинской старопечатной книге»²⁹.

До 100-річчя з дня народження С. І. Маслова Володимир Кречотень написав статтю «Лицар філологічної науки», яка докладно розповіла про «філолога-славіста широкого профілю»³⁰. В. І. Кречотень писав про необхідність публікації книги про Кирила Транквіліона Ставровецького

та джерелознавчу цінність усіх його праць. Така довгоочікувана публікація відбулася у 1984 р.³¹ Вступна стаття В. І. Кречотня розповіла про творчий шлях і секрети успішної роботи автора, які полягали у професійній ерудиції, видатному таланті дослідника, вихователя, великої любові до своєї справи. Від упорядника цього видання А. І. Павленко ми дізналися про складну тривалу підготовку цієї публікації, та про наміри С. І. Маслова видати не тільки само дослідження, але й додатки до нього. Ці плани надрукувати додаткові тексти та біографічні матеріали Транквіліона поки не здійснились.

Наступний етап у дослідженні життєвого і творчого шляху С. І. Маслова розпочався з 1990-х рр., коли активізувався інтерес до відомих і призабутих діячів української науки і культури. У 1995 р. в серії «Видатні діячі української книги» вийшла книга Г. І. Ковальчук, Н. Ф. Королевич «Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): Бібліографічний нарис»³². Ця робота вперше після ювілейного видання 1927 р. широко освітила життя та діяльність видатного книгознавця. Книга складається із вступу, де подана біографія С. І. Маслова та 5-ти розділів, присвячених його роботі в галузі історії книги і друкарства, бібліотечній галузі, бібліографії та бібліографознавстві. У додатках викладено хронологічний покажчик праць, перелік літератури про С. І. Маслова та іменний покажчик. Автори книги зупинились на важкому періоді репресій 1930-х рр., коли С. І. Маслова називали «апологетом релігійної книги»³³. Також проаналізували дослідження С. І. Масловим стародруків: вимогу залучати до аналізу всі примірники видання, створення українського бібліографічного репертуару стародруків. «Незважаючи на те, що суто бібліографічних праць у С. Маслова дуже мало, рука досвідченого бібліографа відчувалася на кожному кроці його наукової діяльності»³⁴. Серед властивих С. І. Маслову методів та особистих підходів наукових досліджень автори книги підкреслили наступне: «там, де є різні відомості про певні події, скажімо про друкарство в Україні до І. Федорова, С. І. Маслов спираючись на загальноприйняті дані, обов'язково наводить й інші гіпотези, залишаючи для майбутніх дослідників відкриті для пошуків напрямки»³⁵. Матеріал цієї книги згодом був використаний у навчальному посібнику Н. Ф. Королевич «Українські бібліографи ХХ століття»³⁶. Це видання показало діяльність дванадцяти видатних українських бібліографів-професіоналів ХХ ст. С. І. Маслов здобув почесне

місце серед таких видатних бібліографів, як Ю. Меженко, М. Ясинський, М. Яшек, І. Калінович, В. Дорошенко, Ф. Максименко та ін.

У 1997 р. Є. Рукавіцина торкнулася творчої біографії С. І. Маслова у досліді з історії приватних зібрань України. В роботі С. І. Маслова «помітна зацікавленість приватними колекціями як в організаційному, так і науковому аспектах»³⁷, хоча він не вважав себе професійним колекціонером. Особовий фонд та бібліотечна колекція фактично стосувалися всіх тем його наукової, громадської та педагогічної діяльності.

У 1997 р. Національною бібліотекою ім. В. І. Вернадського були організовані Перші книгознавчі читання, присвячені С. І. Маслову. Матеріали доповідей склали збірку з 11 статей та галереї світлин з архіву С. І. Маслова.³⁸ Ця книга розгорнуто показала творчий шлях вченого. Галина Ковальчук, провідний дослідник наукової спадщини С. І. Маслова та головний організатор книгознавчих читань, зупинилась на дослідженнях Сергія Івановича в галузі історії книги та друкарства. Вона розповіла про засновника історії українського книгознавства, автора новаторського підходу до вивчення рукописів та стародруків, першого вченого, хто дав цілісне уявлення про українські стародруки. Також були згадані страшні часи репресій 1930-х рр., коли С. Маслов чудом вижив, був звільнений від роботи завідувача відділу стародруків, зазнав критики за «буржуазний націоналізм»³⁹. Ця тема була досліджена також Л. Дубровіною та О. Онищенко у статті «Бібліотечна справа в Україні у XX ст.: 30-50-ті роки». Репресії початку 1930-х рр., розгром УНІКу призвели до того, що частина вчених, «такі, як С. І. Маслов, Ф. П. Максименко, М. І. Ясинський, М. І. Сагарда відійшли від об'єктивних досліджень, писали «в стіл»⁴⁰.

Леся Рева зазначила, що «Рекомендації С. Маслова щодо опису стародруків і до сьогодні не застаріли. Їх втілення знаходимо в кращих сучасних працях з бібліографії стародавньої книги, каталогах, путівниках та інших інформаційних виданнях»⁴¹. Наталія Солонська проаналізувала стиль викладу матеріалу видатного вченого: «Витончена, природно-коректна манера письма, притаманна дожовтневій українській інтелігенції, стриманість і водночас вираженість, обґрунтованість, емоційність від захоплення темою»⁴². Автор статті представила багато цінних документів із особового фонду, зупинилась на порівнянні перших розвідок вчених у царині книгодрукування. О. Онищенко в публікації «Сергій Маслов – вихователь учених» проаналізував

деякі дискусійні питання щодо біографії вченого. Наприклад, існують розбіжності у даті народження. Різні джерела позначають дати: 16, 17 чи 28 листопада 1880 р. Переважає думка про дату 16 (28) листопада⁴³. Також автор статті спростував характерні для радянських часів відомості про селянське походження Сергія Івановича. Насправді, він народився у релігійній купецькій родині. На думку О. Онищенко, участь Сергія Маслова в революційному русі була занадто гіперболізована у радянські часи.

Ірина Матяш вперше звернулася до маловідомих фактів життя та діяльності вченого і довела, що він був не тільки видатним філологом, бібліографом, книгознавцем, але й визначним діячем архівної справи. «Не будучи архівістом за фахом, Маслов був ним за покликанням, про що свідчить його внесок в архівну справу України»⁴⁴. Ольга Степченко, Тетяна Воронкова розповіли про склад, джерелознавчу цінність, особливості формування особового архівного фонду С. І. Маслова⁴⁵. Огляд особового фонду засвідчив джерелознавчу цінність усіх категорій документів фонду та перспективність наукових розвідок у цьому напрямі.

Вікторія Колосова, одна з учениць С. І. Маслова, оглянула творчий шлях видатного філолога, розповіла про педагога «Божою милостю», бо вмів прищепити любов до того предмета, який викладав»⁴⁶. Тема педагогічної майстерності С. І. Маслова як вихователя декількох поколінь українських філологів, книгознавців вичерпно ще не розглянута науковцями. Микола Гламазда презентував наукові праці С. Маслова та Ю. Меженка в зібранні Державного музею книги і друкарства України. Автор статті порушив важливу тему створення книгознавчого довідника України.

Представник родини Маслових Олена Клочко, яка мешкає в Прилуках, розповіла про витоки роду, дитинство, родину Сергія Івановича. Окремі біографічні нариси присвячені синам, онуку. Цей матеріал доводить справжню спадковість таланту родини Маслових⁴⁷. Збірник містить лист колишнього учня С. І. Маслова Льва Гольденберга, написаний в 1942 р. з фронту. Теплі спогади доповнюють портрет справді інтелігентної людини, який з надзвичайною турботою, сумлінністю, принциповістю ставився до кожного студента та мав феноменальну пам'ять. Звертаючись до теми особистих спогадів про С. І. Маслова, слід згадати про книгу Михайлини Коцюбинської «Мої обрії». Вона згадує, як у 1941 р. під час евакуації в башкирському місті Уфі він заходив до Коцюбинських на печену картоплю: «рум'яний з морозу, зі своєю

незмінною лагідною усмішкою і якоюсь особливою делікатною доброзичливістю»⁴⁸. Збірник завершується публікацією виступу С. І. Маслова на ювілейному засіданні в Київському державному університеті 3 (16) листопада 1940 р., підготовленою до друку Н. Солонською. Як завжди суворий до себе, він вважав, що «не треба було йти багатьма випадковими стежками, належало триматися однієї основної лінії» у пошуках тем наукової роботи⁴⁹.

Книгознавчі читання до 120-річчя від дня народження С. І. Маслова розповіли про статтю «Шляхи розвитку науки про книгу», ідентифіковану Н. Солонською як робота С. Маслова⁵⁰. З доповідями виступали А. Г. Бровкін, Н. Солонська, І. Б. Матяш, учні С. І. Маслова – В. П. Колосова, М. О. Карпенко, Л. І. Колокова, його племінниця І. О. Лучник⁵¹.

У 1998 р. було простежено внесок С. І. Маслова у діяльність Українського наукового товариства 1907–1921 рр. Автори публікації зупинились на роботі філологічної секції УНТ та розповіли про видання знайденого С. І. Масловим тексту «Сказання» Леонтія Карповича. Книга представила біографічний довідник з публікацією про Сергія Івановича⁵².

Ірина Матяш у книзі «Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років» вперше розповіла про роботу С. І. Маслова в Київському археологічному інституті (1918–1924) на посадах професора, проректора, ректора, голови профспілкової ради, викладача курсу палеографії, програма якого дотепер залишається актуальною⁵³. Історія Київського археологічного інституту збереглася завдяки всім відомій скрупульозності С. І. Маслова. «Особливу джерельну цінність мають документи ф. 33, ретельно зібрані, у разі необхідності – скопійовані, якнайповніше атрибутовані, якнайточніше датовані та прокоментовані С. І. Масловим» – пише автор⁵⁴. Особливу цінність має його щоденник, у якому день за днем, з документальною точністю та посиланнями на джерела, зафіксовано діяльність інституту в драматичні перші роки радянської влади. І. Матяш звернулась до теми організації перших архівознавчих курсів в 1923 р., де С. І. Маслов викладав палеографію. Відтоді він постійно співпрацював з Укрцентрархівом, цікавився архівознавчою літературою, збирав різні матеріали, брав активну участь у становленні архівної освіти в Україні⁵⁵.

Біографічні нариси І. Матяш «Особа в українській архівістиці» всебічно показали життєвий і творчий шлях «плеяди пасіонаріїв»⁵⁶:

О. Грушевського, В. Модзалевського, В. Міяковського, П. Клименка, М. Довнар-Запольського, В. Базилевича та ін. Серед таких видатних осіб С. Маслов посів гідне місце. Стаття І. Матяш «Яскрава постать української науки: Сергій Маслов і архівна справа»⁵⁷ поширила наші знання про дослідження С. І. Масловим архівних фондів Саратова, Буковини, Галичини, Уфи, роботу в Археологічній секції підвідділу з ліквідації майна церков та релігійних товариств у Києві, Комітеті для опису видань, що вийшли на території України в XI–XVIII ст.

Ярослав Ісаєвич у книзі «Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми»⁵⁸ розглянув нарис Сергія Маслова «Друкарство на Україні в XVI–XVIII ст.» як «невелике, але змістовне дослідження, в якому, на підставі вивчення стародруків і попередніх студій інших авторів, коротко викладено історію видавничих закладів, згрупованих по регіонах». Я. Ісаєвич підкреслив, що «ознайомлення фахівців у інших країнах з підсумками досліджень українських істориків книги започаткував С. Маслов статтею в першому випуску престижного щорічника «Gutenberg-Jahrbuch», який від 1926 р. дотепер виходить у Майнці – на батьківщині Гутенберга. «На жаль, після припинення «українізації» в УРСР вчений вже не мав змоги публікувати свої студії. Праці Сергія Маслова, в яких поєднувалися вдосконалені ним методи книгознавчого дослідження й блискуча філологічна майстерність, піднесли вивчення українських стародруків на новий рівень», – узагальнив Я. Ісаєвич⁵⁹.

Опис особового фонду С. І. Маслова в Інституті рукопису НБУВ, структура та склад масиву документів, загальна інформація про колекційні матеріали розміщена в одному з останніх видань О. П. Степченко «Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934)»⁶⁰. Розділ, присвячений С. І. Маслову як завідувачу відділу стародруків ВБУ в 1926–1941 рр., описав пропозиції С. І. Маслова щодо удосконалення роботи каталогів, Проект інструкції для реєстрації та опису стародруків у зв'язку з складанням репертуару українських видань XVI–XVIII ст.

Численні звернення філологів до творів С. І. Маслова підтверджують актуальність його праць сьогодні. Наприклад, літературознавець Т. М. Трофименко визначає твори С. І. Маслова як ідеологічно незаангажовані, поряд з такими ж творами Б. Криси, Л. Ушкалова, М. Сулими, Ю. Пелешенка⁶¹. Важливо, що частину наукової спадщини ми можемо прочитати в електронній

бібліотеці, наприклад, статтю про твори Івана Величковського⁶². Сучасна електронна версія книги «Українські інтермедії XVII–XVIII ст.» у передмові М. Гудзія нагадує про властиву Сергію Івановичу здатність щиро допомагати своїм колегам, ділитися своїми знаннями: «Постійним консультантом і душею цього видання був покійний С. І. Маслов»⁶³. Доцільно згадати, що В. М. Перетц, готуючи видання «Слово о полку Ігоревім» в 1926 р., писав, що фактично всю попередню роботу для цього видання зробив в Києві Сергій Іванович: «Ваша роль в издании моего «Слова» – роль автора»⁶⁴. Серед досліджень останніх років варто згадати публікацію Сергія Міщука про роботу Семінару під керівництвом В. М. Перетца, де простежено практику С. І. Маслова під час експедицій до Полтави та Єкатеринослава⁶⁵.

Універсальні праці С. І. Маслова історичного, філософського, культурологічного характеру зацікавили спеціалістів різних галузей. Наприклад, Станіслав Мащенко, дослідник історії філософії України, підтримав висновки С. І. Маслова про міцний зв'язок всіх творів Кирила Транквіліона-Ставровецького, незважаючи на зміну конфесії філософа⁶⁶.

Щодо питання вшанування пам'яті С. І. Маслова, порушеного зокрема І. Матяш⁶⁷, слід згадати, що зараз могила на території Державного історико-меморіального «Лук'янівського заповідника» охороняється державою, оновлена та доглянута. Меморіальна дошка прикрашає також фасад будівлі Прилуцької чоловічої гімназії (тепер середньої школи № 1), де в 1890–1898 рр. навчався С. І. Маслов. Цю бронзову дошку було створено скульптором С. Г. Кантуром та відкрито у 1984 р.⁶⁸

Підсумовуючи, слід сказати, що історіографічні праці про С. І. Маслова в цілому показали головні віхи його наукової біографії. Від перших рецензій на його твори і до спеціальних оглядів наукової діяльності, всі дослідники позитивно оцінювали науковий доробок С. І. Маслова. Дискусії щодо наукової, громадської і педагогічної роботи вченого авторами не простежено. Більшовистська критика 1930-х рр. творів С. І. Маслова достатньо розглянута сучасними авторами. Попри окремі зауваження, переважно до перших творів, дослідники відзначали широкий діапазон його наукових інтересів, надзвичайну вимогливість до роботи, новаторські методи досліджень, академізм наукових творів. Стереотипне сприйняття вченого лише як філолога, бібліографа, книгознавця у 1990-і рр.

змінилось із появою наукових розвідок І. Матяш, які показали внесок С. І. Маслова в архівну справу. У галузі історії книги та друкарства він був визнаний науковцями як кращий знавець, перший в українській науці, хто дав цілісне уявлення про українські стародруки, розробив принципи складання українського бібліографічного репертуару XVI–XVIII ст. Науковці підкреслювали, що С. І. Маслов вперше виявив та проаналізував твори багатьох українських письменників. Усіма дослідниками відзначений чималий внесок С. І. Маслова у вітчизняну науку і культуру. Все ж при наявності значної історіографії про С. І. Маслова, науковий доробок вченого, особливий архівний фонд і бібліотечна колекція досі не проаналізовані всебічно та ґрунтовно.

¹ Онопрієнко В. І. Біографії вчених: специфіка, завдання, досвід // Українська біографістика: зб. наук. праць. – К., 1999. – Вип. 2. – С. 49.

² Життя, присвячене книзі: до 115-ї річниці від дня народження С. І. Маслова // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К., 1995. – IV кв. – С. 84–89; Колосова В. П. Світлий пам'яті вчителя, вченого, бібліографа: до 120-я з дня народження С. І. Маслова // Календар знаменних і пам'ятних дат. – К., 2000. – IV кв. – С. 95–99; Коновалов Г. Професор С. І. Маслов // За радянські кадри. – 1955. – № 9. – С. 31.

³ Перетц В. Новые труды по источниковедению древне-русской литературы и палеографии. Критико-библиографический обзор. – Вторая серия. XV–XXV. – К., 1910. – С. 9–12.

⁴ Там само. – С. 6–9.

⁵ Перетц В. Нарис наукової діяльності проф. С. І. Маслова // Сергій Маслов. XXV. – К., 1927. – С. 21.

⁶ Ляхоцький В. П. Тільки книжка принесе волю українському народові...: Книга, бібліотека, архів у житті та діяльності Івана Огієнка (митрополита Іларіона). – К., 2000. – С. 295.

⁷ Назаревський А. А. Памяти друга: об ученом в области книговедения С. И. Маслове // Вісник Київського університету. – 1959. – № 2. – Серія філол. та журн-ки. – Вип. 1. – С. 133.

⁸ Прізвище автора рецензії розшифровано за виданням: Сергій Маслов. XXV. – К., 1927. – С. 42.

⁹ Я[цимирский] А. Маслов С. И. Новый список «Словъ постническихъ» Исаака Сирина древнейшей славянской редакции // Исторический вестник. – 1912, декабрь. – Т. СXXX. – С. 1263. Текст рецензії друкується за сучасним правописом. – О. Є.

¹⁰ ІР НБУВ, ф. 33, оп. 2, од. зб. 3517/

¹¹ Сергій Маслов. XXV. – К., 1927. – С. 35–49/

¹² Там само. – С. 16.

¹³ Там само. – С. 19.

¹⁴ Там само. – С. 20.

¹⁵ Там само. – С. 32.

¹⁶ Там само. – С. 34.

¹⁷ ІР НБУВ, ф. 33, оп. 2, од. зб. 3518, арк. 162.

¹⁸ Левченко Микола. Сергій Іванович Маслов: з нагоди двадцятип'ятирічного ювілею. – Записки історико-

філологічного відділу. Українська Академія наук / за гол. ред. А. Кримського. – Кн. XVI. – К., 1928. – С. 283–287.

¹⁹ *Маслов В. І.* Сергій Іванович Маслов // Радянське літературознавство. – 1957. – № 1. – С. 153–160; *Він же.* Маслов Сергій Іванович // УРЕ. – 1962. – Т. 8. – С. 528.

²⁰ Украинская советская энциклопедия. – К.: УСЭ, 1981. – Т. 6. – С. 322; Див. також: История Академии наук Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1979. – С. 771; Українські письменники: біобібліографічний словник. У 5 т. – К.: Дніпро, 1965. – Т. 5. – С. 110; Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1990. – С. 438–439; *Кандиба Дм.* Відомі діячі культури, науки, політики Чернігівщини. – Чернігів, 1998. – 256 с.; Українські архівісти: бібліографічний довідник / упор.: О. М. Коваль, І. Б. Матяш, В. С. Шандра: У 3-х вип. – Випуск перший (XIX ст. – 1930-ті рр.). – К., 1999. – С. 214–219.

²¹ Книговедение: энциклопедический словарь / ред. коллегия: Н. М. Сикорский (гл. ред.) и др. – М.: Сов. Энциклопедия, 1982. – С. 338.

²² Енциклопедія українознавства / під ред. В. Кубійовича. Перевидання. – Т. 4. – Львів, 1994. – С. 1484.

²³ Історія Київського університету: 1834–1959 (до 125-річчя з дня існування) / відп. ред. О. З. Жмудський. – К.: Вид-во Київ. університету, 1959. – С. 279.

²⁴ Там само. – С. 233.

²⁵ Там само. – С. 576.

²⁶ ALMA MATER: Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції: матеріали, документи, спогади. В 3 кн. Кн. 2. Університет Св. Володимира за доби Центральної Ради та Гетьманату Павла Скоропадського / В. А. Короткий, В. І. Ульяновський (авт. упор.). – К.: Прайм, 2001. – С. 231–234.

²⁷ Историчний факультет Київського національного університету імені Тараса Шевченка: минуле й сьогодні (1834–2004) / під. ред. Г. Д. Казьмирчука. – К., 2004. – С. 248.

²⁸ *Корнейчик І. І.* Український книгознавець, бібліограф та бібліотекознавець С. Маслов (1880–1957) // Бібліотекознавство та бібліографія. – Х., 1967. – Вип. 4. – С. 104–114; див. також: *Сороковская С. В.* О библиографической деятельности С. И. Маслова // Библиотечно-библиографическая информация библиотек Академии наук СССР и Академии наук союзных республик. – 1965. – № 5. – С. 94–106.

²⁹ *Корнейчик И. И.* Сергей Иванович Маслов // Книга: исследование и материалы. – М., 1968. – Сб. 16. – С. 207.

³⁰ *Крекотень В. І.* Лицар філологічної науки // Радянське літературознавство. – 1980. – № 11. – С. 73–79. Також: *Крекотень В. І.* Вибрані праці / відп. ред. О. Мишанич. – К.: ТОВ Видавництво «Обереги», 1999. – С. 316

³¹ *Маслов С. И.* Кирилл Транквилион-Ставровецкий и его литературная деятельность. Опыт историко-литературной монографии. – К.: Наукова думка, 1984. – 246 с.

³² *Ковальчук Г. І., Королевич Н. Ф.* Книгознавець, бібліограф і бібліотекар Сергій Іванович Маслов (1880–1957): бібліографічний нарис: (Видатні діячі української книги: вип. 4). – Національна парламентська бібліотека України, 1996. – 43 с.

³³ Там само. – С. 9.

³⁴ Там само. – С. 24.

³⁵ Там само. – С. 16.

³⁶ *Королевич Н. Ф.* Українські бібліографи ХХ століття. – К.: Кн. палата України, 1998 р. – С. 138–169.

³⁷ *Рукавіцина Є.* З історії приватних зібрань України (внесок діячів УНІК) // Матеріали Міжнародної наукової конференції «Проблеми вдосконалення каталогів наукових бібліотек». – К., 1997. – С. 14–17.

³⁸ Перші книгознавчі читання: зб. наук. праць / О. Онищенко (відп. ред.). – К.: НАН України, НБУВ. – 1997. – 146 с.

³⁹ Там само. – С. 38; Див. також: Бібліологічні вісті (1923–1930): систематизований анований покажчик змісту / Національна парламентська бібліотека України; укладач Г. І. Ковальчук; наук. ред. С. І. Білоконь. – К., 1996. – 154 с.; *Ковальчук Г. І.* Архів С. І. Маслова як джерело з історії створення та діяльності відділу стародруків ВБУ // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: міжвідомчий зб. наук. праць. Вип. І: Архів і особа. – К., 1999. – С. 175–182; *Ковальчук Г. І.* Неопублікована інструкція С. І. Маслова по опису українських стародруків // Наукові праці НБУВ. – К., 2000. – Вип. 4. – С. 45–49; *Ковальчук Г. І.* Книжкові пам'ятки (рідкісні та цінні книжки) в бібліотечних фондах. – К.: НБУВ, 2004. – 644 с.

⁴⁰ *Дубровіна Л. А., Онищенко О. О.* Бібліотечна справа в Україні у ХХ ст.: 30–50-ті роки // Бібліотечний вісник. – 2005. – № 4. – С. 3.

⁴¹ Перші книгознавчі читання... – С. 85.

⁴² Там само. – С. 51.

⁴³ Там само. – С. 6.

⁴⁴ Там само. – С. 26–27.

⁴⁵ Там само. – С. 13–19; див. також: Видатні вчені Національної Академії наук України. Особові архівні та рукописні фонди академіків і членів-кореспондентів у Національній бібліотеці України ім. В. І. Вернадського (1918–1998): путівник. – К., 1998. – С. 65–71; *Воронкова Т. І.* Маслов Сергій Іванович // Особові архівні фонди Інституту рукопису: путівник. – К., 2002. – С. 354–360; *Степченко О. П.* Особовий архівний фонд С. Маслова як джерело вивчення історії Всенародної бібліотеки України // Наук. зап.: зб. праць молодих учених та аспірантів / Ін-т укр. археографії та джерелознавства. – К., 1997. – Т. 2. – С. 396–422.

⁴⁶ Там само. – С. 46.

⁴⁷ Там само. – С. 70–81.

⁴⁸ *Коцюбинська Михайлина.* Мої обрії: В 2 т., Т. 2. – К.: Дух і Літера, 2004. – С. 279; див. також: *Ємчук О.* «Людина, що широкосердно любить книгу...»: доповідь С. І. Маслова «Из нашей книжной старинь», виголошена 15 січня 1942 р. на сесії Академії Наук УРСР в м. Уфа // Пам'ятки: археографічний щорічник. – К., 2009. – Т. 9. – С. 35–44.

⁴⁹ Там само. – С. 101.

⁵⁰ *Маслов С. І.* Шляхи розвитку науки про книгу / передмова Н. Солонської // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 4. – С. 34–37.

⁵¹ *Ковальчук Г., Рукавіцина Є.* Книгознавчі читання, присвячені 120-річчю від дня народження С. І. Маслова // Бібліотечний вісник. – 2001. – № 2. – С. 45–47.

⁵² *Онопrienko В., Реєнт О., Щербань Т.* Українське наукове товариство: 1907–1921 роки. – К., 1998. – С. 61, 231.

⁵³ *Матяш І. Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920–1930-х років / Державний комітет архівів України, УНДІАСД. – К., 2000. – 591 с.

⁵⁴ Там само. – С. 64.

⁵⁵ Там само. – С. 64–65.

⁵⁶ *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці: біографічні нариси. – К., 2001. – С. 4, С. 198–216.

- ⁵⁷ *Матяш Ірина*. Яскрава постать української науки: Сергій Маслов і архівна справа / Спеціальні історичні дисципліни. – 2002. – Ч. 2. – № 8/9. – С. 247–267.
- ⁵⁸ *Ісаєвич Ярослав*. Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми. – Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002. – 520 с.
- ⁵⁹ Там само. – С. 46; Брошура «Українська книга XVI–XVIII ст.» 1992 р. була перевидана в серії довідників Канадського інституту українських студій в Едмонтоні.
- ⁶⁰ *Степченко О. П.* Українські вчені – фундатори спеціалізованих відділів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (1918–1934). – К., 2008. – С. 93–109; див. також: *Ємчук О.* Особовий архівний фонд та бібліотечна колекція С. І. Маслова як складова вітчизняної культурної спадщини // *Архіви України*. – 2009. – № 1–2. – С. 105–115.
- ⁶¹ *Трофименко Т. М.* Збірка «Перло многоцінне» Кирила Транквіліона Ставровського в контексті барокової культури: Автореф. дис. к. філол. н. – Харк. нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. – Х., 2003. – 19 с.
- ⁶² Маслов С. І. Український письменник кінця XVII – початку XVIII ст. Іван Величковський [Текст] / С. І. Маслов // XII наук. сесії. Секція філології: [тези доп.]. – К.: Вид-во КДУ ім. Т. Г. Шевченка, 1955. – С. 4–5; див.: <http://litopys.org.ua/velych/vell5.htm>
- ⁶³ *Українські інтермедії XVII–XVIII ст.: Пам'ятки давньої української літератури*. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. Див. <http://litopys.org.ua/ukrinter/int.gtm>
- ⁶⁴ ІР НБУВ, ф. 33, оп.3, од.зб.6088, с.2
- ⁶⁵ *Мищук Сергій*. Формування науково-практичних засад опису рукописних книг та стародруків у науковій діяльності В. М. Перетца в Україні // *Бібліотечний вісник*. – 2007. – № 4. – С. 23–32.
- ⁶⁶ *Мащенко С.* Українські мислителі XVII–XVIII століть на Чернігово-Сіверщині. – Чернігів: КП Видавн. «Чернігівські обереги», 2003. – 155 с.; див. також: *Ємчук О. І. С. І. Маслов як дослідник історії філософії України XVI–XVIII ст. // Мультиверсум: філософський альманах*. – К., 2009. – Вип. 79. – С. 164–178.
- ⁶⁷ *Матяш І. Б.* Особа в українській архівістиці: біографічні нариси. – К., 2001. – С. 214.
- ⁶⁸ Чернігівщина: Енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. – К.: УРЕ, 1990. – С. 438–439; *Проценко Л., Костенко Ю.* Луцьківське кладовище: путівник. – К.: Некрополі України, 2001. – С. 106.

Розділ 7

РЕЦЕНЗІЇ, ПОВІДОМЛЕННЯ

Зворський Сергій

І В ЕСТОНІЇ Є ЧАСТКА УКРАЇНИ

Українці в Естонії: вчора, сьогодні, завтра = Ukrainlased eestis: eile, täna, home: зб. матеріалів міжнар. наук. конф. (Естонія, Таллінн, 7–8 листопада 2008 р.) / [редкол.: І. Винниченко (відп. секр.) та ін.; упоряд. І. Винниченко]. – К.: Геопринт, 2008. – 100 с.

Хоча географічно Україна й Естонія доволі віддалені одна від одної, та й ментально обидві титульні нації суттєво різняться, проте історично між ними існують давні взаємини, що беруть відлік ще з часів Київської Русі, коли частина сучасної Естонії входила до складу давньоруської держави, а князь Ярослав Мудрий 1030 р. заснував м. Юр'їв (згодом – Дорпат (Дерпт), нині – Тарту, друге за величиною місто цієї балтійської держави). Нині в Естонії активно діє порівняно невелика (близько 29 тис. осіб), але організаційно згуртована українська діаспора, яка за чисельністю поступається лише російській діаспорі. Наприкінці 2008 р. у столиці Естонії Таллінні за підтримки низки урядових інституцій обох держав, наукових установ та громадських об'єднань відбулася досить представницька міжнародна наукова конференція, присвячена історичним, громадським, науковим, культурно-освітнім, спортивним аспектам побутування українців на естонській землі. Загалом на цьому форумі були репрезентовані 23 доповіді, багато з яких ґрунтуються на документах Державного архіву Естонської Республіки. Серед доповідачів, природно, переважали українці, однак були представлені й цікаві виступи естонця, росіянина і навіть японця, а географічно – Таллінн, Тарту, Сілламяе, Київ, Чернівці, Черкаси, Рига. Про науковий рівень конференції свідчить те, що серед доповідачів були заявлені два доктори і чотири кандидати наук, один професор.

Матеріали конференції, упорядковані І. Винниченком і ним же відредаговані за нормами українського правопису ВУАН (1929 р.), оперативно видрукувало київське видавництво «Геопринт» досить значним, як на наш час, накладом в 500 прим.

У невеличких за обсягом, але інформаційно насичених повідомленнях учасників конференції розкриваються як сторінки минулого в україн-

сько-естонських стосунках, так і багатопланове сьогодення української діаспори в цій балтійській країні. Вже сам перелік українських громадських інституцій, які активно (не на папері!) діють в Естонії – Асоціація українських організацій Естонії, Конгрес українців Естонії, Українське земляцтво Естонії, Українське земляцтво «Водограй» (м. Сілламяе), Союз українців Естонії, Український культурний центр в Естонії (загалом таких організацій нині налічується 20) – свідчить про згуртованість української діаспори. Прикметно, що працюють ці інституції безпроблемно, знаходять повне взаєморозуміння з владними структурами Естонії. Як наголошується у виступах учасників конференції, ця безконфліктність пояснюється тим, що українці зуміли органічно вписатися в естонське соціокультурне середовище, з пошаною ставляться до естонської мови, культури, національних традицій і таке ставлення не може не знаходити позитивного відгуку й сприяння з боку автохтонного населення. Водночас українці в Естонії здебільшого зберігають свою національну ідентичність, що можливе лише в умовах демократичного суспільства.

Показово, що Естонія, яка сама суттєво потерпіла внаслідок кількох десятиліть перебування в лещатах радянського тоталітарного режиму, стала першою країною світу, яка визнала Голодомор 1932–1933 рр. як геноцид українського народу. Як підкреслив у своєму виступі голова парламентської групи «Естонія–Україна» Сільвер Мейкар – «свобода і співпраця демократичних країн є гарантом кращого світу». У свою чергу Голова Товариства «Україна – Світ» Іван Драч наголосив на тому, що українська громада в Естонії з огляду на позитивне ставлення до неї естонських властей і громади просто зобов'язана

© Зворський Сергій, 2009

статі взірцем для інших осередків українства за межами рідної землі.

Історію різнобічної національно-культурницької, політичної, наукової діяльності першого українського товариства в Естонії – Дорпатської української студентської громади, яка діяла з 1898 по 1917 рр. (до жовтня 1905 р. – на умовах конспірації), розкрив С. Ісаков. Загалом серед українців, які здобували освіту в Дорпаті, були такі відомі в історії України діячі, як Микола Гулак, один з очільників Кирило-Мефодіївського товариства та приятель Т. Шевченка, майбутній академік ВУАН Микола Василенко, Михайло Косач (брат Лесі Українки, яка брала участь в одній з нелегальних сходів Громади), Федір Матушевський, Андрій Яковлів, Максим Синицький, Всеволод Козловський та ін. Однією з причин, що, з кінця XIX ст., спонукали українців до навчання в Дорпаті, було те, що лише в цей, а також Варшавський і Томський університети, дозволялося приймати випускників духовних семінарій, серед яких переважали вихідці з бідних прошарків суспільства. Діяльність цього товариства, яке вважало себе часткою української нації в Тарту, була настільки плідною і помітною, що увічнена в меморіальній дошці на будинку на місцевій вулиці Тяхтвере, в якому мешкали Ф. Матушевський та А. Яковлів та щосуботи збиралися студенти-українці. Сучасне Українське земляцтво Естонії проголосило себе правонаступником Дорпатської української студентської громади.

І. Винниченко висвітлив практично невідомі досі епізоди українського організованого життя у міжвоєнній Естонії, яке уособлював створений у 1923 р. «Талліннський клуб українських громадян в Естонії» та проаналізував зміст статуту клубу, яким визначалися основні напрями діяльності його членів «у культурно-просвітніх та національних інтересах».

Логічним продовженням розвідок С. Ісакова та І. Винниченка стала ґрунтовна доповідь Голови конгресу українців Естонії В. Коник, яка охарактеризувала процес формування сучасної української діаспори в цій країні, чинники переселення українців до Естонії (на час розпаду СРСР в цій балтійській республіці мешкало майже 46 тис. українців). Структуризація і внутрішня самоорганізація української діаспори з середовища аморфного «російськомовного населення» збіглися у часі з активізацією руху естонського народу за відродження незалежної Естонської держави. Значний інтерес становлять статистичні дані за підсумками перепису насе-

лення Естонії, проведеного у 2000 р. Українці, які нині становлять 2,2% загальної чисельності населення, мешкають здебільшого в північній частині країни і в містах, насамперед у Таллінні, а також Маарду та Іда-Віру. Біля 15% з них мають українське громадянство і цей показник має тенденцію до зростання. Серед головних проблем, що спостерігаються в середовищі українців в Естонії, В. Коник назвала такі: попри великі зусилля українських громад, не вдалося пробудити почуття національної самосвідомості серед значної частини місцевих українців; багато з них асимілюються в російськомовне середовище; рідною мовою мало хто користується навіть у побуті та в родині; членством в українських організаціях охоплено незначну частину людей – приблизно від 2 до 4 відсотків всіх українців.

Особливості динаміки чисельності українського етносу в Естонії на межі XX–XXI ст., у співставленні з автохтонним населенням та місцевими росіянами, на матеріалах кількох переписів, дослідив і оприлюднив В. Моцок.

Надзвичайний і Повноважний Посол України в Естонській Республіці П. Кір'яков висвітлив дипломатичні взаємини України та Естонії в 1919–1921 рр. та в сучасний період, а Т. Конончук – сучасний стан та перспективи українсько-естонських літературних взаємин.

З Естонією, зокрема з університетом в Дорпаті (Тарту) пов'язані життя, наукова, викладацька, культурницька діяльність багатьох відомих уродженців України – І. Орлая, М. Закревського, Б. Кістяківського, О. Савича, О. Котляревського, Г. Левицького, М. Бурденка. Про них та плеяду інших вчених, громадських діячів, митців – як минулих поколінь, так і наших сучасників, розповіли у своєму спільному виступі І. Винниченко та В. Коник. Про видатного математика, юриста, літературознавця, перекладача, філософа, полігота, який досконало володів двадцятьма мовами, людину енциклопедичних знань Миколу Гулака та відображення дерптського «тексту» в його долі за історико-біографічним романом Р. Іваничука «Четвертий вимір» розповіла Л. Ромашенко.

В інших виступах учасників конференції висвітлено різноманітні прояви повсякденного організованого життя естонських українців: діяльність створеного у Таллінні 1992 р. фольклорного ансамблю «Журба» при Українському земляцтві в Естонії (Х. Катаока), репертуар «Журби» та роль української пісні у відродження національної самосвідомості (керівник зазначеного ансамблю, голова Українського земляцт-

ва в 1990–1993 рр. В. Лейбюк), співпраця українських організацій Естонії та Латвії (В. Строй), роль українського жіночого руху у збереженні ідентичності української діаспори (Л. Чикальська), молодь Естонії українського походження в контексті міграційних процесів (Н. Гаврилова), побутування спортивного (футбольного) клубу «Дніпро», створеного 1992 р. (С. Іщенко), особливості та проблеми циркулювання і висвітлення українського контенту в інформаційному просторі Естонії (С. Цибуленко), реалізація державної політики та громадської ініціативи в розвитку українського шкільництва Естонії на прикладі діяльності Українського земляцтва м. Сілламяе «Водограй» (Л. Житник), функціонування українського культурного комплексу в Таллінні, що об'єднує низку інституцій та організацій (А. Лютюк), загальні проблеми східної діаспори (Л. Бучко), аматорські театральні постановки (О. Горянська), становлення та перспективи Української греко-католицької церкви в Естонії (о. В. Палієнко).

Співробітниця Інституту естонської мови, лексикограф Е. Довган доповіла про виконану нею роботу з укладання естонсько-українського словника, який буде містити 20–25 тис. слів і в якому існує дуже велика потреба як в Естонії, так і в Україні.

Отже, матеріали конференції містять багато корисної інформації, що є важливою у кон-

тексті як вивчення минулого і сьогодення української діаспори, так і перспектив удосконалення міждержавних відносин, конкретизації напрямів допомоги закордонному українству з боку України, зрештою, практичної реалізації статті 12 Конституції України, в якій проголошено: «Україна дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави».

Маємо сподівання, що українсько-естонські взаємовпливи й надалі збережуть позитивну динаміку, а конференції, подібні до таллінської, стануть регулярними. Українська діаспора існує й організовано діє в десятках країн світу, однак її наукове вивчення лише розпочинається. Тому будь-який науковий форум, пов'язаний з історією, сьогоденням і перспективами українства за межами Батьківщини, незмінно привертатиме увагу широкого кола науковців і громадськості. І, як показує досвід проведення конференції у Таллінні, навіть у порівняно невеликих за кількістю місцевих українців державах є про що розповісти, поділитися досвідом, визначити коло проблемних питань і шляхи їх розв'язання і тим самим перекинути ще один місток між минулим і майбутнім української діаспори, зміцнити не лише гуманітарні зв'язки з Україною, а й міждержавні, міжнаціональні стосунки.

Монько Тетяна

ПЕРШЕ УНІВЕРСАЛЬНЕ АРХІВОЗНАВЧЕ ВИДАННЯ

*Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД ;
редкол. І. Б. Матяш (голова), І. Н. Войцехівська, Л. А. Дубровіна та ін. ;*

ред. С. С. Артамонова, А. М. Катренко ;

бібліогр. ред. С. С. Артамонова, Л. П. Одинока,

Р. В. Романовський. – К., 2008. – 881 с.

Вітчизняна та міжнародна архівна спільнота отримала перше універсальне енциклопедичне архівознавче видання, про яке тільки мріяли архівісти минулого. Реалізацію цих мрій спричинила потреба актуалізації узагальнення галузевих проблем сучасності, вивчення та розкриття історичного та сучасного процесу розвитку архівної справи та документознавства України та зарубіжних країн, а також видатних особистостей, які продуктивно й творчо працювали і працюють на архівній ниві, забезпечуючи її науковий потенціал у міжнародних масштабах. Дослідження архівної справи та

документознавства в контексті інформаційних технологій та вивчення міжнародного досвіду в цих галузях є одним із пріоритетних напрямів сучасності. В результаті енциклопедія фактично набула характеру міжнародного архівного та документознавчого посібника, в якому комплексно висвітлюються принципи і методи загального та окремого характеру. Концентрація інформаційних ресурсів архівознавства та документознавства дозволила віддзеркалити стан архівної науки в світі. Українські архівознавці

та документознавці узагальнили накопичений міжнародний досвід і у співпраці із зарубіжними фахівцями створили дійсно унікальне енциклопедичне видання під назвою «Українська архівна енциклопедія» (далі «УАЕ»), яка не обмежує її зміст тільки вітчизняними проблемами.

Статті всебічно висвітлюють відомості про архівну справу в цілому, архівну науку і освіту, архівну та історичну періодику, джерелознавчі видання, персоналії, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни та суміжні галузі знань, наукові інституції.

Структура рецензованої енциклопедії відповідає вимогам типу видань з однієї конкретної галузі.

У Вступному слові детально розкривається процес підготовки «УАЕ», її мета, зв'язок архівознавства зі спеціальними історичними дисциплінами та суміжними науками, напрями змістовного формування реєстру статей, що дає перше уявлення про те, за яким принципом відбувався процес відбору та систематизації матеріалів. Вступне слово дає повну характеристику того, чого може очікувати від видання і науковець, і фахівець, і пересічний громадянин, звертаючись до тексту енциклопедії. Суттєвим доповненням є наявність підрозділів «Основні принципи оформлення та розміщення статей» та «Основні правила бібліографічного опису».

Основний зміст енциклопедії складають тексти статей, які розкривають головні відомості про архівну галузь та суміжні науки, що дає можливість досліднику легко знайти потрібну інформацію. Суттєвим доповненням є «Список основних скорочень», які використовуються у статтях, та «Список авторів», статистика якого дає можливість скласти уявлення про те, що до створення енциклопедії залучено велике коло авторів статей (понад 300).

Ознайомлення із текстом енциклопедії дає уявлення про всю складність проведеної роботи. Реалізації проекту «УАЕ» передувала велика організаційна та підготовча робота Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, розпочата ще у 1997 р. Запорукою стали: підтримка Міністерства культури та мистецтв України, консультації Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, залучення провідних фахівців НАН України, вищих навчальних закладів, архівних установ, музеїв та бібліотек, українських учених з проблем історії та архівознавства, фахівців-практиків архівної справи. Цінним є те, що до створення енциклопедії залучені статті відомих істориків,

архівістів, архівознавців Росії, Білорусі, Польщі, Угорщини та інших країн.

Вражає просторове охоплення зібраних матеріалів. Позитивним є те, що у виданні акумулювано інформацію про архівні та архівознавчі установи світу, видатних представників архівної справи зарубіжних країн. Географічна палітра статей про архіви різних країн дуже широка. Серед них – Австралія, Австрія, Білорусь, Болгарія, Ватикан, Велика Британія, Грузія, Естонія, Іспанія, Казахстан, Канада, Китай, Лаос, Литва, Латвія, Молдова, Німеччина, Польща, Росія, Румунія, Словаччина, США, Таїланд, Туреччина, Угорщина, Швейцарія.

Розкриття змісту фондів архівних установ Білорусі, Росії та інших країн колишнього СРСР може стати у нагоді вітчизняним науковцям при проведенні досліджень у пошуку документів, що мають відношення до української історії взагалі та архівної справи зокрема.

Чітко обґрунтована мета «УАЕ» і виважений підхід до її реалізації дозволили авторському колективу найбільш успішно й на високому науковому рівні узагальнити досягнення вітчизняного архівознавства, визначити його місце серед інших галузей історичної науки та суміжних дисциплін, репрезентувати історичний досвід українських архівів та особистих здобутків їх видатних представників, висвітлити склад і зміст Національного архівного фонду України, а також організаційну структуру архівної галузі у її взаємозв'язках, з'ясувати роль архівістики України в світовому архівному просторі.

У фундаментальних статтях енциклопедії закладено дослідження різних історичних етапів розвитку архівної справи, розкрито процес формування державного архівного управління у різних країнах, життя та діяльності видатних особистостей як в Україні, так і за кордоном, їх внесок у формування суспільно значущої архівної спадщини, національних здобутків в управлінні галуззю.

Наявність переліків праць та архівів (якщо йдеться про особистості), бібліографії (якщо є бібліографічні покажчики), літератури до кожної статті складає репрезентативну базу для укладання ретроспективної бібліографії з історії та сучасного стану архівної справи України та інших країн, а також закладає базову основу для проведення галузевих наукових досліджень.

Вказане видання зацікавило нас перш за все своїм змістом, а саме тому ми й зупинились на ньому так детально. Вищезазначене свідчить про те, що видання «УАЕ» має позитивне значення

для дослідників, метою яких є всебічне розкриття історії та розвитку архівної справи.

Зрозуміло, що в «УАЕ» знайшла відображення діяльність тільки видатних архівістів, істориків, причетних до розвитку архівної справи країни. Таке наводить на думку, що створювачі її мають простір для подальшої роботи з метою розширення кола осіб, про діяльність яких потрібно писати сьогодні, опрацьовуючи не тільки друковані та архівні джерела, а й застосовуючи методики «усної історії», спогадів.

Крім того, на наш погляд, доречним було б у «Списку авторів» надати більш докладні відомості про авторів, супроводжуючи їх відомостями про науковий ступінь, посаду та місце роботи, що надало б можливість побачити розмаїття творчого потенціалу «УАЕ». Це б позитивно розкрило географічний обсяг учасників твор-

чого процесу з реалізації такого масштабного наукового проекту.

Історіографічний, конкретно-історичний підхід до розкриття проблем архівної справи визначають важливість «УАЕ» для проведення подальших історико-архівних та сучасних досліджень. Енциклопедію характеризує високий науково-теоретичний рівень.

Вона буде корисною не тільки науковцям та фахівцям архівної справи, дослідникам історичних проблем, але й бібліотечним працівникам, працівникам музеїв, красзнавцям. Видання є цінним внеском у спадщину архівної справи країни. Можна з впевненістю відзначити, що задум упорядників реалізовано успішно. Ми дійсно отримали фундаментальну працю, в якій всебічно і досить повно представлено архівну справу.

Коваль Оксана

**МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ
«АРХІВОЗНАВСТВО ЯК НАУКА»
(Київ, 14–15 травня 2009 р.)**

14–15 травня 2009 р. відбулася Міжнародна наукова конференція «Архівознавство як наука». До обговорення було запропоновано широкий спектр архівознавчих проблем: історія та сучасний стан архівознавства, сновні поняття і терміни, методи архівознавства, історіографія архівознавства та архівознавче джерелознавство, архівна евристика, зв'язок архівознавства з іншими науками, наукова діяльність архівних установ тощо.

Конференція розпочалася урочистим розширеним засіданням Вченої ради Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства з приводу 15-ї річниці діяльності Інституту. З вітальним словом виступили: Голова Державного комітету архівів України О. П. Гінзбург, заступник Голови Держкомархіву К. Є. Новохатський, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, д. і. н. С. Я. Калакура, завідувач відділу історії української революції (1917–1921) Інституту історії НАН України, проф., д. і. н. Р. Я. Пиріг, директор ВІДІДАС, д. і. н., проф. М. В. Ларін (Москва), заст. директора БілНДІДАС, к. екон. н. В. В. Федосов (Мінськ), директор Інституту енциклопедичних досліджень НАН України к. філол. н. М. Г. Железняк, вче-

ний секретар Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України к. і. н. Д. В. Бурім, вчений секретар Інституту історії України НАН України, д. і. н. О. С. Рубльов, зав. відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського д. істор. н., проф. Г. І. Ковальчук, зав. відділу археографії Інституту архівознавства НБУВ к. істор. н. С. В. Старовойт, директори центральних та обласних державних архівів та інші. Прозвучало багато теплих слів на адресу УНДІАСД, спогади про перші роки його становлення, констатація значимості наукових розробок Інституту для архівної системи.

На пленарному засіданні, яке відбулося того ж дня після перерви, було озвучено низку доповідей теоретико-методологічного характеру. Директор УНДІАСД, д-р істор. наук, проф. І. Б. Матяш у доповіді «Архівознавство як наука: витоки та вектори формування змісту» охарактеризувала зародження і розвиток архівної науки на етапі формування і розробки прикладних питань (XVIII–XX ст.). Нині на часі розробка теоретичних аспектів архівознавства. В. В. Федосов у доповіді «Методологічні проблеми архівознавства», обстоюючи тезу про архи-

вознавство як науку, запропонував основні принципи загальної теорії архівознавства. М. В. Ларін виступив з доповіддю «Наукове забезпечення архівної справи в Російській Федерації», у якій констатував, що нині архівознавство є прикладною дисципліною, зорієнтованою на забезпечення потреб архівістів-практиків, що працюють з великими обсягами архівних документів. Стикаючись з теоретичними проблемами в роботі архівів відчувається їх нерозробленість (яскравий приклад – пріоритетність комплектування архівів документами вищих органів державної влади і повне ігнорування документів, які утворюються у повсякденному житті громадян). Недостатня розробленість архівної термінології та понятійного апарату часто призводить до термінологічних неточностей у законодавстві, державних стандартах суміжних з архівною галуззю і дисциплін.

Професор Я. С. Калакура виступив з доповіддю «Архівознавство в контексті міждисциплінарних зв'язків», у якій визначив вертикальні, горизонтальні і системні зв'язки архівознавства з іншими науковими дисциплінами. Жваве обговорення викликали дискусійні виступи «Архів, бібліотека, музей: спроба інтеграції на засадах комунікаційного підходу?» д. і. н., проф. С. Г. Кулешова та «Архів: сучасна полісемантичність терміну» викладача Полтавського національного університету ім. Ю. Кондратюка М. Ю. Чиркової.

Тему «Архівознавство та документознавство: розпізнавання зв'язків» директор Інституту державного управління Київського національного університету культури і мистецтв, к. і. н. В. В. Бездрабко розкрила на прикладі наукової спадщини К. Г. Мітяєва. Великий інтерес присутніх викликала також доповідь зав. сектора організації НДА та обліку документів ВНДІДАС к. і. н. Н. О. Таці «Теоретичні аспекти розробки єдиного класифікатора документної інформації архівного фонду РФ». Цікавою і пізнавальною виявилася доповідь наймолодшого учасника конференції, студента 4-го курсу історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Я. Франка Т. М. Барабаша – «Рецепція планіметрії у палеографії: опис графіки літер латинського письма актових книг магістрату м. Мостиськ за 1599–1634 рр.».

Секційні засідання другого дня конференції проводилися на території відділу «Літературно-мистецькі Плюти» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. Попри холодну і вітряну погоду, тут панувала тепла і приязна атмосфера, що переможувала-

ся гарячими дискусіями. У секції «Інформаційні ресурси архівознавства» найбільш жваве обговорення викликали проблеми створення стандартів з архівної та бібліотечної справи та їх впровадження. З доповіддю з цього питання виступила с. н. с. науково-інформаційного відділу УНДІАСД к. пед. н. С. С. Артамонова та к. пед. н. Л. П. Одинока. У дискусії взяли участь к. і. н. Н. М. Христова, к. екон. н. В. В. Федосов. Заступник директора БілНДІДАС к. і. н. С. В. Жумарь зробив структурно-тематичний аналіз сучасної архівознавчої бібліографії в Республіці Білорусь та відповів на запитання щодо можливості укладення повного ретроспективного бібліографічного огляду архівознавчих публікацій. Увазі присутніх було також запропоновано доповіді з проблем архівного описування (Н. М. Христова) та обліку документів (Г. В. Бойко).

«Родзинкою» іншої секції, «Проблеми архівознавства в діяльності українських вчених», стали доповіді співробітників Інституту філософії НАН України, в яких розглядалися методологічні проблеми аналізу інформації архівних документів особового походження в контексті написання інтелектуальної біографії Дмитра Чижевського (к. і. н. І. С. Валявко) та дослідження філософських курсів професорів Києво-Могилянської академії (к. філос. н. М. В. Симчич). Доповіді викликали жваве обговорення, колегам із суміжної наукової галузі було поставлено багато запитань, адже для архівістів та істориків, звиклих професійно працювати здебільшого з офіційними документами, розробка теоретико-методологічних проблем роботи з документами особового походження, особливо мистецьких та наукових архівів є надзвичайно актуальною. У роботі секції взяли участь також заступник директора УНДІАСД, к. і. н. І. М. Мага, директор Держархіву м. Києва к. і. н. В. П. Купченко, с. н. с. відділу архівознавства УНДІАСД М. В. Ковтун.

Після завершення секційних засідань учасники конференції мали можливість прогулятися територією меморіальної садиби О. Є. Корнійчука, помилуватися розкішною колекцією бузку в саду і, звичайно ж, прослухати розповідь про життя і творчість письменника, який тривалий період визначав образ української літератури.

За результатами роботи секцій було прийнято рішення:

– опублікувати матеріали Міжнародної наукової конференції «Архівознавство як наука» у найближчому числі «Студій з архівної справи та документознавства»;

– запланувати організацію і проведення міжнародного семінару з архівної термінології;

– поглиблювати зв'язки з фахівцями суміжних галузей знань та науковими інституціями, зокрема Інститутом філософії НАН України.

Підбиваючи підсумки наукової конференції, учасники одноставно визнали продуктивність

роботи в такому камерному складі фахівців, достатньо обізнаних із предметом обговорення. Прозвучали сподівання, що нинішня конференція дасть поштовх для розроблення методологічних проблем архівної науки і створення в майбутньому загальної теорії архівознавства.

Артамонова Світлана

ПРО РЕАЛІЗАЦІЮ НАУКОВОГО ПРОЕКТУ «УКРАЇНСЬКА АРХІВНА ЕНЦИКЛОПЕДІЯ»

2009 рік – рік 15-річчя діяльності Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства ознаменувався виданням «Української архівної енциклопедії» (К., 2008. – 881 с.). Ці роки характеризуються якісно новим етапом у розвитку архівної науки і освіти в Україні. Українська архівістика стає невід'ємною складовою європейської й світової архівістики.

Етапним на шляху до втілення цього наукового проекту стало: прийняття Закону України «Про Національний архівний фонд та архівні установи» (2001), галузевих і державних стандартів України, створення фундаментальних наукових галузевих видань, публікації на сторінках наукового щорічника «Студії з архівної справи та документознавства», науково-практичного журналу «Архіви України», міжвідомчого наукового збірника «Архівознавство. Археографія. Джерелознавство», видання трьох томів робочих зошитів «УАЕ», у обговоренні яких взяли участь українські та зарубіжні науковці.

Складовими структури «УАЕ» є: Вступне слово директора інституту І. Матяш; Основні принципи оформлення та розміщення статей; Основні правила бібліографічного опису праць, бібліографії, літератури та архівів до статей; статті основного змісту у алфавітному порядку (понад 1,2 тис). Довідковий апарат у кінці видання включає: Список основних скорочень (вжито прийняту до енциклопедичних видань систему); Список авторів (за алфавітом).

Головна мета «УАЕ»: узагальнення досягнень вітчизняного архівознавства й визначення його місця серед інших галузей історичної науки та суміжних дисциплін, репрезентація історичного досвіду українських архівів та особистих здобутків їх видатних представників, висвітлення складу і змісту Національного архівного фонду України, а також організаційної структури архівної галузі у її взаємозв'язках,

з'ясування ролі архівістики України в світовому архівному просторі, акумулювання інформації про зарубіжні архівні та архівознавчі установи, видатних представників їх архівної галузі.

До «УАЕ» включено також терміни й поняття, пов'язані з розвитком архівної справи в світі, архівознавства, документознавства, а також зі спеціальними історичними дисциплінами та суміжними науками. Особливу увагу звернено як на точність, наукову коректність та професійність текстів статей енциклопедії, так і на повноту, достовірність і новизну включеної до них інформації.

Розкриваючи змістовну об'ємність енциклопедії, її статті можна умовно систематизувати і віднести до таких розділів – «Архівна справа», «Архівна наука і освіта», «Архівна та історична періодика, джерелознавчі видання», «Персоналії», «Документознавство та діловодство», «Спеціальні історичні дисципліни та суміжні галузі знань», «Наукові інституції». Такий системний та історичний підхід дозволив відобразити всі напрями галузі: архівознавство, архівне законодавство, історію та організацію архівної справи, систему архівних установ, персоналії видатних архівістів, архівну освіту, архівну та історичну періодику, документознавство та діловодство, спеціальні історичні дисципліни й суміжні галузі знань, громадські організації та об'єднання в галузі архівістики України та інших країн світу.

У статтях окремо розглянуто губернські учені архівні комісії, історичні, історико-філологічні, церковно-археологічні товариства, що діяли на території України й займалися рятуванням та дослідженням архівної спадщини; законодавчі та нормативно-правові акти в галузі архівної справи; формування централізованої архівної системи в Україні; архівне будівництво; включено статті

про міжнародні й національні організації та об'єднання архівістів; представлено інформацію про архіви та архівні служби країн світу, особливо тих, де збереглася архівна україніка та які мають виняткове значення для українських дослідників. Таким є Російський державний архів давніх актів, Головний архів давніх актів у Варшаві, Національний архів Республіки Білорусь та ін. Ширше представлено матеріали про архівну справу в країнах, з якими українських архівістів поєднує тривала професійна співпраця: Росії, Білорусі, Польщі.

Подано відомості про архівознавчі інституції, міжнародні й національні центри архівної освіти в Україні й зарубіжних країнах та фундаментальні архівознавчі видання.

Архівну та історичну періодику, джерелознавчі видання представлено статтями: про центральні та місцеві українські періодичні видання в галузі архівної справи («Українська Старовина», «Архівна справа», «Радянський архів», «Архіви України», «Студії з архівної справи та документознавства», «Сіверянський архів», «Сумський історико-архівний журнал», «Архивная летопись Донбасса», «Харківський архівіст» тощо); про зарубіжні періодичні архівознавчі журнали («Отечественные архивы», «Архейон» тощо) та видання Міжнародної ради архівів («Комма»); про серійні й корпусні видання архівних документів, важливих для здійснення досліджень з історії України («Акты Юго-Западной России», «Жерела з історії України-Руси», «Архів Коша Запорозької Січі», «Akta grodzkie i ziemskie z czasow Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum t. zw. Bernardynskiego we Lwowie» тощо).

Акумулювано статті про найвидатніших істориків та архівістів минулого, які своїми працями сприяли розвитку теорії та практики архівної справи, формуванню теорії та методики архівознавства, збиранню, зберіганню й примноженню національної архівної спадщини.

Із сучасних українських архівістів включено лише персоналії керівників архівної галузі (О. Г. Мітюков, Б. В. Іваненко, Р. Я. Пиріг, Г. В. Борьяк). Відомості про зарубіжних діячів архівної справи представлено іменами таких видатних архівістів та архівознавців, як П. Грімстед Кеннеді, Є. Сковронек, Х. Дженкінсон та ін.

Документознавство та діловодство представлено термінами, що включені до державного стандарту України «Діловодство й архівна справа: терміни й визначення» (2004) і відображають процеси створення організаційно-розпорядних документів та роботи зі службовими документами.

Окрему групу складають статті про спеціальні історичні дисципліни (нумізматику, геральдику, історичну хронологію тощо) та галузі знань (хімію, фізику, біологію, інформатику та ін.), здобутки яких використовуються у повсякденній діяльності архівів.

Статті про науково-дослідні установи розкривають діяльність як галузевих установ, так й музеїв, які проводять дослідження з питань архівної справи, документознавства, спеціальних історичних дисциплін і зробили вагомий внесок у зберігання архівної спадщини країни.

Більшість статей супроводжується оригінальними ілюстраціями або фотографіями персоналій. Переліки видань супроводжують кожну статтю, окрім термінологічних, у такій послідовності: «Праці», «Бібліогр.», «Літ.», «Архіви».

До створення енциклопедії залучено 340 авторів. Крім українських учених і фахівців-практиків, у її підготовці взяли участь відомі історики, архівісти, архівознавці з Росії, Білорусі, Польщі, Угорщини та інших країн світу.

Безперечно, що таке масштабне видання, як «УАЕ», не позбавлено якихось технічних та інших недоліків. Зауваження та пропозиції для врахування в подальшій праці над «УАЕ» з вдячністю прийме редакційна колегія та УНДІАСД.

Гика Володимир

НОВЕ ВИДАННЯ ДЕРЖАВНОГО АРХІВУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

За останні роки в читальному залі держархіву області значно збільшилася кількість користувачів, які вивчають родинні корені. Тому і виникла потреба у виданні Каталогу метричних книг, який надруковано у травні 2009 р. у Волинському обласному редакційно-видавничому підприємстві «Надстир'я» м. Луцька за фінансової підтримки Ради з питань видавничої справи Волинської об-

ласної державної адміністрації. Каталог вийшов накладом 300 примірників, форматом 60x86/16 на 588 сторінках.

Над його підготовкою понад три роки працювали, детально досліджуючи метричні книги від 1600-х рр. до 1933 р., працівники відділу

обліку та довідкового апарату, зокрема, провідні спеціалісти: Тетяна Положенцева, Оксана Новосад та начальник відділу Ірина Вронська. Праця проводилася в межах підготовки координованого Українським науково-дослідним інститутом архівної справи та документознавства глобального проекту міжархівного довідника «Зведений каталог метричних книг, що зберігаються у державних архівах України», який незабаром побачить світ.

Каталог складається із шести розділів: православ'я, греко-католицизм, римо-католицизм, іудаїзм, лютеранство, протестантизм. Найбільшим є розділ «православ'я», у якому подається характеристика метричних книг Волинської єпархії, а також частково: Мінської, Литовської, Гродненської, Варшавської та Холмської єпархій. Греко-католицизм представлений Володимирським, Горохівським, Домбровицьким, Дубенським, Кременецьким, Новоград-Волинським, Овруцьким, Олицьким, Остозьким, Ратнівським, Ратнівсько-Зажицьким, Ровенським та Черняхівським деканатами. Тернопільський край включає Більченський, Гримайлівський, Гусятинський, Зарваницький, Збаразький, підволочинський, Скалатський, Скальський, Терехівський, Тернопільський та Янівський деканати. Окремо подаються відомості про «Римо-католицизм», який включає Володимир-Волинський, Дубенський, Заславський, Ковельський, Кременецький, Луцький, Новоград-Волинський, Острозький та Ровенський деканати. У розділі «Іудаїзм» представлені Володимирський, Дубенський, Костопольський та Луцький рабинати. Лютеранство включають Рожищенська парафія Волинської губернії з філіями у Володимирі-Волинську та Луцьку, а також Дунаєвецько-Кам'янець-Подільська і Немирівська парафії Подільської губернії. Найменший за обсягом розділ «Протестантизм», до якого включено документи церк-

ви євангельських християн-баптистів села Риківичі Порицької гміни Володимирського повіту Волинського воєводства.

Метричні книги всіх конфесій подано в каталозі окремо: про народження, шлюб, смерть із зазначенням назв, хронологічних меж фондів та пошукових даних архіву. Інформацію метричних книг доповнюють сповідальні відомості-книги обліку мешканців населених пунктів, що приходили на сповідь до церков. Такі книги містять відомості про соціальний стан, склад сім'ї та вік членів родини, а також книги дошлюбних опитувань.

В межах кожної конфесії переліки релігійних установ систематизуються за географічною ознакою відповідно до адміністративно-територіального поділу (губернія, воєводство, край). В алфавітному порядку подаються єпархії, деканати, рабинати. Офіційні назви релігійних установ (церков, костьолів, синагог) подані за тим населеним пунктом, у якому вони заходилися.

До довідника складено географічний та зворотний географічний покажчик. В географічному покажчику зазначаються тогочасні назви населених пунктів, їх статус та адміністративно-територіальне підпорядкування. Сучасне підпорядкування, зміни назв або статусу, об'єднання з іншим населеним пунктом та виключення з облікових даних подаються в дужках. Зворотний географічний покажчик допоможе зорієнтуватися тим, хто не знає старих назв населених пунктів.

У передмові Каталогу метричних книг подано коротку історію Волинської губернії, від 1921 р. – Волинського воєводства, а також усіх парафій та метричних книг за віросповіданням. Тут також перелічуються назви архівних фондів, їх нумерація, хронологічні межі та структура подання інформації про метричні книги.

Нове видання Державного архіву Волинської області буде відчутною підмогою дослідникам, пересічним громадянам різних віросповідань у дослідженні свого родоводу.

Зворський Сергій

**У СПЕЦІАЛІЗОВАНІЙ ВЧЕНІЙ РАДІ
УНДІАСД: ХРОНІКА ПОДІЙ
(2005 – липень 2009 рр.)**

Це інформаційне повідомлення є продовженням оприлюднення у «Студіях з архівної справи та документознавства» відомостей про діяльність в УНДІАСД спеціалізованої вченої ради К 6.864.01 з правом приймати до розгляду та проводити захисти дисертацій на здобуття науко-

вого ступеня кандидата історичних наук за двома спеціальностями: 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни та 27.00.02 (до 2008 р. – 07.00.10) – документознавство, архівознавство¹.

© Зворський Сергій, 2009

Протягом 2005 – першої половини 2009 рр. у спецраді (голова – директор УНДІАСД, д. і. н., проф., Заслужений діяч науки і техніки України І. Б. Матяш, заступник голови – д. і. н., проф., зав. відділу документознавства УНДІАСД С. Г. Кулешов, вчений секретар – к. і. н., с. н. с., зав. сектору наукового апарату та обліку документів відділу архівознавства УНДІАСД С. Л. Зворський) відбувся захист 26 дисертацій. Розглянемо їх у хронологічній послідовності.

Протягом 2005 р. відбулися захисти 10 дисертацій.

За спеціальністю 07.00.06:

1. *Гринь О. В. «Описи Новгород-Сіверського намісництва останньої чверті XVIII ст.: історія створення та інформаційний потенціал»* (науковий керівник – к. і. н., доц. О. Б. Коваленко, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Ю. А. Пінчук та к. і. н. Н. П. Павловська; провідна установа – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Дисертантка досліджувала комплекс описів Новгород-Сіверського намісництва останньої чверті XVIII ст. На підставі аналізу історіографії теми з'ясовано основні етапи вивчення даної групи пам'яток та визначено подальші перспективи їх використання.

2. *Приходько Л. Ф. «Олександр Сергійович Грушевський – історик, організатор архівної та бібліотечної справи, педагог»* (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. В. Верба та к. і. н. І. Б. Гирич; провідна установа – Інститут історії України НАН України). Авторкою досліджено наукову, організаційну діяльність О. Грушевського у сфері української історичної науки, архівної та бібліотечної справи, його працю як педагога вищої школи.

3. *Волкотруб Г. К. «Пилип Васильович Клименко (1887–1955) – історик, джерелознавець, архівознавець»* (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Г. Д. Казьмирчук та к. і. н. Н. П. Московченко; провідна установа – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Дисертація присвячена дослідженню життя та творчості талановитого вченого-історика, джерелознавця, архівознавця, археографа, організатора архівної справи в Україні 1920–1930-х рр., педагога П. В. Клименка, ім'я та науковий доробок якого певний час були незаслужено забуті.

За спеціальністю 07.00.10:

1. *Сельченкової С. В. «Переліки документів у діловодстві: історія, класифікація, концептуальні та методичні засади підготовки»* (науковий керівник – д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, офіційні опоненти – д. і. н., доц. Г. М. Швецова-Водка та к. і. н. В. П. Купченко; провідна установа – Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського). Її дослідження присвячене вивченню ролі переліків документів у діловодстві (двадцять років ХХ ст. – початкові роки ХХІ ст.) і багато в чому ґрунтується на нормативних документах, розроблених дисертанткою самостійно на підставі узагальнення практики діловодства в Україні в останні десятиліття.

2. *Юдіної Л. М. «Використання інформаційних ресурсів Національного архівного фонду України: науково-методичні засади, напрями та форми (1993–2004 рр.)»* (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Л. А. Дубровіна та к. і. н., с. н. с. Я. О. Чепуренко; провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У дослідженні проаналізовано правові та науково-методичні засади, напрямів та форм використання інформаційних ресурсів НАФ України в 1993–2004 рр., з'ясовано особливості організації роботи з використання архівної інформації в державних архівних установах, наукових бібліотеках, музеях, проаналізовано законодавчі та нормативні акти, методичні розробки державних архівів з досліджуваної проблеми.

3. *Загорецької О. М. «Нормативне та науково-методичне забезпечення організації діловодства в Україні у другій половині ХХ – на початку ХХІ століття»* (науковий керівник – д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, офіційні опоненти – д. і. н., доц. Г. М. Швецова-Водка та к. і. н. Л. М. Яременко; провідна установа – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). В дисертації на підставі всебічного аналізу нормативно-методичної бази, наукової літератури та історичних джерел охарактеризовано зміст, особливості, дієвість (ефективність) та проблеми нормативного та науково-методичного забезпечення організації діловодства в Україні на різних етапах його розвитку за останні півстоліття.

4. *Тупчієнко-Кадирової Л. Г. «Музичний документ: визначення поняття, класифікація та методика описування (на прикладі творчої спадщини композитора Ю. С. Мейтуса (1903–1997))»* (науковий керівник – д. і. н., проф. Л. А. Дубровіна,

офіційні опоненти – д. і. н., проф. М. С. Слободяник та к. і. н., доц. Л. М. Зеленська; провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У дослідженні викладено основні теоретичні та практичні аспекти описування, класифікації, пошуку у базі даних музично-нотно-го документа на прикладі архівних фондів особового походження (АФОП) відомого українського композитора Ю. С. Мейтуса.

5. *Палехи Ю. І. «Культура діловодства в сучасних установах України: становлення, технологія, організація, керування»* (науковий керівник – д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, офіційні опоненти – д. і. н., проф. М. С. Слободяник та к. і. н., доц. О. Б. Виноградова; провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). В дисертації досліджується культура діловодства в сучасних установах України. Запропоновано авторське визначення поняття «культура діловодства». На підставі вивчення архівних документів, опублікованих нормативно-правових актів, спеціальної літератури розглянуто історичні етапи розвитку вітчизняної культури діловодства у ХХ ст.

6. *Кисельової А. А. «Архівні ресурси України в глобальній інформаційній мережі: види, доступ, перспективи»* (науковий керівник – д. і. н., проф. Г. В. Боряк, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Л. А. Дубровіна та к. і. н., с. н. с. Я. О. Чепуренко; провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Дослідження присвячене аналізу та характеристиці архівних ресурсів у глобальній інформаційній мережі Інтернет кінця ХХ – початкових років ХХІ ст. Дисертанткою самостійно розроблено концептуальну модель побудови архівного веб-сайту, структуру якого визначено за видами потреб споживачів в архівній інформації.

7. *Діденко Л. М. «Документальні фонди музеїв Київщини: історія формування, склад, організація, використання»* (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н. В. М. Волковинський та к. і. н. В. П. Купченко; провідна установа – Інститут рукопису Національної бібліотеки України України ім. В. І. Вернадського). У дисертації викладено результати дослідження процесів створення музеїв Київщини та їхніх документальних фондів. Визначено етапи і шляхи формування документальних фондів музеїв Київщини та персональний внесок в цю справу діячів науки і культури, краєзнавців.

8. *Антоненко І. Є. «Керування документацією за кордоном: історія, законодавство, теоретичні*

основи та технології» (науковий керівник – д. і. н., проф. С. Г. Кулешов, офіційні опоненти – д. і. н., проф. М. С. Слободяник та к. і. н., доц. В. В. Терно; провідна установа – Харківська державна академія культури). Дослідницею розглянуто питання керування документацією за кордоном впродовж другої половини ХХ – початкових років ХХІ ст. ва провідних країнах світу, визначено основні перспективні напрями використання в Україні світового досвіду з керування документацією.

У 2006 р. відбувся захист 4 дисертацій.

За спеціальністю 07.00.06:

1. *Кеди М. К. «Михайло Назарович Петров (1826–1887) та його внесок в історичну науку»* (науковий керівник – д. і. н., проф. В. О. Дятлов, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. В. Верба та к. і. н. І. М. Мага; провідна установа – Інститут історії України НАН України). Дисертантка дослідила життєвий шлях, наукову та педагогічну діяльність професора Харківського університету М. Петрова, проаналізувала науковий доробок ученого, його концептуальні підходи до висвітлення всесвітньої історії.

2. *Журжі І. В. «Становлення та розвиток слов'янознавства в Університеті св. Володимира (1834–1919 рр.)»* (науковий керівник – д. і. н., проф. В. І. Яровий, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. В. Срібняк та к. і. н. О. В. Ляпіна; провідна установа – Інститут історії України НАН України). В дослідженні визначено основні етапи формування слов'янознавства в київському університеті св. Володимира, проаналізовано їхній зміст та особливості, розглянуто процес запровадження та еволюції викладання славистичних дисциплін, висвітлено життєвий шлях та науковий доробок вчених-славистів

3. *Дорохіної Т. Ф. «Часопис «Визвольний шлях» в українській зарубіжній історичній та суспільно-політичній думці 1948–1991 рр.»* (науковий керівник – д. і. н., проф. Ю. А. Пінчук, офіційні опоненти – д. і. н., проф., чл.-кор. НАН України Л. А. Дубровіна та к. і. н. Ю. А. Прилепішева; провідна установа – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). У дисертації досліджено комплекс проблем, пов'язаних з історією журналу «Визвольний шлях», висвітлено провідні концепції та пріоритети його редакційної політики, проаналізовано жанрово-видову й дисциплінарно-фахову належність публікацій, охарактеризовано особливості та специфіку висвітлення української історії на сторінках часопису.

За спеціальністю 07.00.10:

1. Солодової В. В. «Формування та розвиток документальних колекцій у складі фондів одеських музеїв (1825–2003 рр.)» (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., доц. Г. І. Ковальчук та к. і. н., доц. О. Б. Коваленко; провідна установа – Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України). Дисертація присвячена дослідженню документальних колекцій у складі фондів одеських музеїв, вивченню історії їх формування, особливостей зберігання та опису.

Протягом 2007 р. відбувся захист 4 дисертацій.

За спеціальністю 07.00.06:

1. Ладиги Л. І. «Джерела з історії судочинства серед національних меншин за часів політики коренізації» (науковий керівник – д. і. н., проф. І. С. Михальський, офіційні опоненти – д. і. н., проф. А. П. Коцур та к. і. н. О. Я. Калакура; провідна установа – Інститут історії України НАН України). У дисертації здійснено всебічний аналіз комплексу джерел з історії судочинства серед національних меншин на теренах України, як одного з елементів політики коренізації, розкрито системні зв'язки між різними видами джерел, запроваджено в науковий обіг історичні джерела, які раніше не використовувалися дослідниками.

2. Максимчука Є. С. «Діяльність державних комісій з розслідування злочинів нацистів на території України (1941–1951 рр.): типологічний склад та інформаційний потенціал джерельного комплексу» (науковий керівник – д. і. н., проф. І. Б. Матяш, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Р. Я. Пиріг та к. і. н. Н. В. Маковська). Вдослідженні проаналізовано комплекс документів що утворювалися в діяльності Надзвичайної державної комісії (НДК) та місцевих осередків сприяння її діяльності, з'ясовано їхній інформаційний потенціал.

3. Федоренка М. О. «Джерела з історії Церковно-історичного та археологічного товариства при Київській духовній академії 1872–1920 рр.» за спеціальністю 07.00.06 (науковий керівник – д. і. н., проф. Я. С. Калакура, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Ю. А. Мицик, д. і. н., проф. І. В. Срібняк та к. і. н. К. К. Крайній) В дисертації досліджено джерела з історії Церковно-історичного та археологічного товариства (ЦІАТ) при Київській духовній академії 1872–1920 рр., встановлено повноту залучення і дослідженості

джерел з історії ЦІАТ, здійснено класифікацію джерел, встановлено хронологічну послідовність їх створення, автентичність, вірогідність та репрезентативність.

4. Лось В. Е. «Історія Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст.: джерелознавчий аспект» за спеціальністю 07.00.06 (науковий керівник – д. і. н., проф., чл.-кор. НАН України Л. А. Дубровіна, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Г. Д. Казьмирчук та к. і. н. В. А. Денисенко). Дисертанткою здійснено джерелознавчий аналіз документів державних та церковно-адміністративних органів управління Російської імперії з історії Греко-уніатської церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – першої половини XIX ст. Наведено характеристику основних здобутків історіографії XIX–XXI ст., проведено систематизацію та класифікацію джерел; визначено типи документів та запропоновано комплексну класифікацію джерел, проаналізовано зміст документів.

У 2008 р. у спецраді відбувся захист 4 дисертацій.

За спеціальністю 07.00.10:

1. Чекмарьової Л. О. «Веб-сайт обласної державної адміністрації України як документально-інформаційна система: засади функціонування, структура, зміст» за спеціальністю 07.00.10 (науковий керівник – д. і. н., проф. Г. В. Боряк, офіційні опоненти – д. і. н. В. М. Горовий та к. і. н. В. П. Купченко). У дисертації досліджено нормативно-правові засади формування, структуру, функції веб-сайтів обласних державних адміністрацій як документально-інформаційних систем, спрямованих на вдосконалення якості та результативності діяльності цих органів, інформаційну відкритість, розвиток демократичних засад суспільства. З'ясовано зміст інформаційних ресурсів різних обласних держадміністрацій.

2. Петрової І. О. «Документаційне забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку» за спеціальністю 07.00.10 (науковий керівник – д. і. н., проф. М. С. Слободяник, офіційні опоненти – д. і. н., проф. М. Г. Щербак та к. і. н. О. М. Загорецька). Дослідженням встановлено та проаналізовано основні напрями розвитку діловодства в органах місцевого самоврядування в Україні у 1917–1991 рр., охарактеризовано організаційні засади та технологічні процеси документаційного забезпечення діяльності

цих органів в сучасній Україні, запропоновано основні перспективні напрями його розвитку.

За спеціальністю 07.00.06:

1. Кондратенка О. Ю. «Архівні фонди НАН України як джерело з вивчення розвитку академічної історичної науки (1944–1956)» (науковий керівник – д. і. н., проф., академік НАН України О. С. Онищенко, офіційні опоненти – д. і. н. Г. В. Папакін та к. і. н. Н. М. Юсова). Дисертант аналізує наукову та архівну спадщину історичних установ АН УРСР та висвітлює на її базі розвиток академічної історичної науки у 1944–1956 рр.

2. Лазурко Л. М. «Часопис «Квартальник Історичний» і розвиток польської історіографії» (науковий керівник – к. і. н., доц. В. В. Тельвак, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. Н. Войцехівська та к. і. н., доц. В. П. Педич). Дисертація присвячена вивченню проблеми функціонування польського часопису «Квартальник Історичний» львівський період діяльності (1887–1939 рр.) та аналізу його змістового наповнення в контексті дослідження історії України, полоністики, литuanістики та польсько-німецьких взаємин.

За перше півріччя 2009 р. відбувся захист 3 дисертацій.

За спеціальністю 07.00.06:

1. Чермошенцеві Н. М. «С. Я. Боровий як дослідник історії України» за (науковий керівник – к. і. н., доц. В. М. Андреев, офіційні опоненти – д. і. н., проф. Ф. Л. Левітас та к. і. н. О. В. Ясь). В дослідженні проаналізовано наукову спадщину історика Саула Яковича Борового, визначено основні напрями історичних досліджень вченого, систематизовано його праці з історії Південноукраїнського регіону, з'ясовано внесок дослідника у розробку різних проблем історії України.

2. Рibaкова Д. О. «Временник Івана Тимофєєва» – пам'ятка російської історіографії XVII століття: атрибуція, текст та історичний контекст» (науковий керівник – д. і. н., проф. В. І. Ульяновський, офіційні опоненти – д. і. н., проф., чл.-кор НАН України Л. А. Дубровіна та к. і. н. К. А. Віслобоков). Всебічний аналіз рукопису пам'ятки дозволив дисертанту встановити час написання тексту, етапи формування сюжету та історію еволюції пам'ятки протягом XVII ст., уточнити походження пам'ятки, її історичний контекст, визначити головні наративні принципи «авторської лабораторії», розглянути питання авторства.

3. Михайленко Г. М. «Олександр Лотоцький (1870–1939 рр.): інтелектуальна біографія історика» (науковий керівник – к. і. н., доц. В. М. Андреев, офіційні опоненти – д. і. н., проф. І. І. Лиман та к. і. н., доц. В. В. Тельвак). Дисертантка на основі аналізу історіографії, широкого кола джерел, наукового доробку вченого відтворює інтелектуальну біографію О. Лотоцького, розкриває його творчу лабораторію, відтворення еволюцію світогляду науковця, його історичних поглядів, громадсько-політичної позиції.

За підсумками розгляду всіх наведених вище захистів дисертацій рішеннями членів спеціалізованої вченої ради всім переліченим дисертантам присуджено науковий ступінь кандидата історичних наук. За винятком осіб, які захищалися у першій половині 2009 р., всі дисертанти вже отримали видані їм за постановами президії ВАК України дипломи кандидатів історичних наук.

На відміну від практики захисту дисертацій в спецраді у 2003–2004 рр., коли помітно домінували персонологічні джерелознавчі дослідження про українських вчених кінця XIX – перших десятиліть XX ст. (5 дисертацій з 10 захищених), у 2005 – першій половині 2009 рр. таких досліджень хоч теж було 5, однак їх питома вага у загальній масі (26 дисертацій) помітно зменшилася.

На завершення подаємо деякі статистичні відомості про діяльність спецради в УНДІАСД. Від початку її створення у травні 2003 р. і до середини 2009 р. загалом проведено 36 захистів дисертацій. З них 24 – за спеціальністю 07.00.06 і 12 – за спеціальністю 07.00.10 / 27.00.02. Найбільш напруженою була праця спецради у 2005 р., коли вона розглянула на своїх засіданнях 11 дисертацій. У 2006–2008 рр. у спецраді щороку захищалося по 4 дисертації, у першій половині 2009 р. захищено 3 дисертації. За місцем роботи пошукувачів наукового ступеня кандидата історичних наук нині представлено всі регіони України: Північ (Чернігів – 3 дисертанти), Центр (Київ – 19 дисертантів, Вінниця, Черкаси, Кіровоград, Біла Церква), Схід – (Харків – 2 дисертанти, Луганськ, Маріуполь), Південь (Херсон – 2 дисертанти, Миколаїв, Одеса), Захід (Дрогобич – 2 дисертанти). На черзі – розгляд у спецраді нових дисертацій, у тому числі тих, що готувалися кількома молодими пошукувачами в аспірантурі УНДІАСД.

Як і раніше, досить вагомим серед дисертантів є представництво працівників архівних установ,

галузевих науково-дослідних інститутів та центральних органів управління архівною справою (І. Антоненко, Г. Волкотруб, О. Загорецька, А. Кисельова, О. Кондратенко, В. Лось, Л. Приходько, С. Сельченкова, Л. Юдіна). Двоє фахівців, що успішно захистили дисертації про історію формування, розвиток, склад документальних колекцій і фондів у музеях, очолюють музеї (Л. Діденко – у Білій Церкві і В. Солодова – в Одесі). Ще двоє є держслужбовцями (Є. Максимчук і Л. Чекмарьова), решта дисертантів працюють на різних посадах у ВНЗ у різних містах України.

Від часу створення спеціалізованої вченої ради К 26.864.01 у її складі відбулися часткові зміни. Так, пішов з життя відомий історик і архівіст, д. і. н. В. Волковинський, з різних причин вийшли В. Бездрабко, І. Войцехівська, К. Климова,

Л. Одинока, Н. Павловська. Натомість до складу ради, яка нині налічує 17 чоловік (серед них 10 докторів історичних наук), увійшли відомі в Україні фахівці з архівної справи, документознавства, історики, доктори історичних наук, професори А. Катренко, Р. Пиріг, О. Удод, кандидати історичних наук О. Загорецька, І. Мага, В. Купченко. Ядро спецради залишається стабільним, а усі її члени незмінно демонструють наукову вимогливість, об'єктивізм і принциповість при оцінюванні дисертаційних робіт, що подаються на їх розгляд.

¹ *Зворський С.* Перший рік діяльності спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій в УНДІАСД // *Студії з архів. справи та документознавства.* – К., 2004. – Т. 11. – С. 273–75; *Він же.* У спеціалізованій вченій раді УНДІАСД // Там само. – Т. 12. – С. 248–250.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

- Артамонова Світлана** – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Барабаш Тарас** – керівник гуртка секції історії очно-заочної школи Львівської обласної академії наук України, студент 4-го курсу історичного факультету Львівського національного університету ім. І. Я. Франка (м. Львів, Україна)
- Бойко Галина** – завідувач сектора обліку документів ЦДАВО України (м. Київ, Україна)
- Валявко Ірина** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Інституту філософії НАН України, науковий співробітник УВАН у США (м. Київ, Україна)
- Гика Володимир** – директор Державного архіву Волинської області (м. Луцьк, Україна)
- Ємчук Оксана** – пошукувач Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (м. Київ, Україна)
- Жумарь Сергій** – кандидат історичних наук, заступник директора БілНДІАС з наукової роботи (м. Мінськ, Білорусь)
- Зворський Сергій** – кандидат історичних наук, завідувач сектору науково-довідкового апарату та обліку документів відділу архівознавства УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Зозуля Світлана** – аспірантка Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ, Україна)
- Іванова Ольга** – кандидат історичних наук, доцент кафедри економіки і управління Інституту парламентаризму і підприємництва (м. Мінськ, Білорусь)
- Калакура Ярослав** – доктор історичних наук, професор, професор-консультант кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
- Коваль Оксана** – старший науковий співробітник відділу архівознавства УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Ковтун Марина** – старший науковий співробітник відділу архівознавства УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Кулешов Сергій** – доктор історичних наук, професор, завідувач відділу документознавства УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Купченко Віра** – кандидат історичних наук, директор Державного архіву м. Києва (м. Київ, Україна)
- Кучерена Микола** – кандидат історичних наук, професор кафедри новітньої історії України Волинського національного університету ім. Лесі Українки (м. Луцьк, Україна)
- Ларін Михайло** – доктор історичних наук, професор, директор ВНДІАС (м. Москва, Росія)
- Лебедєва Валентина** – старший викладач кафедри білоруської культури Гомельського державного університету ім. Франциска Скорини (м. Гомель, Білорусь)

- Леміш Наталія** – старший викладач Конотопської філії Європейського університету (м. Конотоп, Україна)
- Мага Ірина** – кандидат історичних наук, заступник директора з наукової роботи УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Матяш Ірина** – доктор історичних наук, професор, директор УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Монько Тетяна** – кандидат педагогічних наук, професор кафедри державного управління Київського національного університету культури і мистецтв (м. Київ, Україна)
- Одинока Лілія** – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Палеха Юрій** – кандидат історичних наук, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Європейського університету (м. Київ, Україна)
- Патик Вікторія** – аспірантка Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
- Селівєрстова Катерина** – кандидат педагогічних наук, доцент, старший науковий співробітник УНДІАСД (м. Київ, Україна)
- Тасіц Наталія** – кандидат історичних наук, завідувач сектора організації науково-довідкового апарату та обліку архівних документів ВНДІАС (м. Москва, Росія)
- Тельвак Віталій** – кандидат історичних наук, доцент кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (м. Дрогобич, Україна)
- Федосов Володимир** – кандидат економічних наук, директор Білоруського науково-дослідного інституту документознавства та архівної справи (м. Мінськ, Білорусь)
- Чиркова Марина** – магістр державного управління, викладач кафедри філософії та соціально-політичних дисциплін Полтавського національного технічного університету ім. Ю. Кондратюка (м. Полтава, Україна)

Н а у к о в е в и д а н н я

СТУДІЇ З АРХІВНОЇ СПРАВИ
ТА ДОКУМЕНТОЗНАВСТВА

Том сімнадцятий

Художнє оформлення обкладинки
А. С. Заєць, Н. В. Михайличенко
Редактор *Л. В. Андрієвська*
Технічний редактор *М. А. Притикіна*
Верстка *Л. М. Федорова*
Коректори *М. В. Ковтун*

Зареєстровано у Міністерстві України у справах преси та інформації
04.07.1996 р. Серія КВ № 2110

Підписано до друку 19.08.2009 р. Формат 60x84/8
Умовн.-друк. арк. 19,17 Умовн.-фарбо-відб. 19,58 Обл.-вид. арк. 19,34
Наклад 250 прим. Зам. № 261

Надруковано у ДЦЗД НАФ
03110, Київ-110, вул. Солом'янська, 24